INSTITUTUL DE ISTORIE
„A. D. X[illegible]"
BIBLIOTECA
Cota P-123

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Academia de Științe Sociale și Po
Institutul de Istorie și Arheologie
BIBLIOTECA
ISTORIE

IARL

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

III
1966

Ist-Ilo

IAȘI

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

COMITETUL DE REDACȚIE:

Redactor responsabil:

VAL. POPOVICI

Membri:

J. BENDITER, D. BERLESCU, C. CIHODARU,
M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA

Secretar științific de redacție:

L. BOICU

Adresa redacției: Institutul de Istorie și arheologie al Academiei Republicii Socialiste România, Filiala Iași. str. Karl Marx nr. 15

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Academia de Științe Sociale și Politice
Institutul ... și Arheologie
BIBLIOTECA
ISTORIE

Academia
Republicii Socialiste România
Filiala Iași

Anuarul
Institutului de istorie
și arheologie

Tom. III, 1966

INSTITUTUL DE ISTORIE
„A. D. XENOPOL"
BIBLIOTECA
1757

SUMAR

CENTUM ANNI ACADEMIAE 5

DIN VIAȚA ȘI OPERA UNOR ISTORICI MEMBRI AI ACADEMIEI ROMÂNE

CONST. C. ANGELESCU, M. Kogălniceanu și Academia Română . . . 9

J. BENDITER, A. D. Xenopol în anii studenției 39

AL. ZUB, Vasile Pîrvan și Italia. Primele contacte (1908—1914) . . . 65

V. CRISTIAN, Din corespondența lui N. Iorga și A. D. Xenopol cu Gaston Paris, Franz Funck-Brentano și Arthur Chuquet 75

STUDII

D. ȘANDRU, J. BENDITER, I. SAIZU, Contribuții la cunoașterea situației economice a României în perioada dictaturii militaro-fasciste (6 septembrie 1940—23 august 1944) 85

N. CORIVAN, Organizarea financiară a Moldovei de la 1832 la 1849 . . 137

COMUNICĂRI ȘI NOTE

GH. BUZATU, Cu privire la utilizarea mașinelor electronice de calcul în cercetarea istorică 189

D. CIUREA, Date și sublinieri privind Suceava în secolele XV-XVIII . . 195

OCT. ILIESCU, Despre legendele celor mai vechi monede moldovenești . . 201

VALENTIN GEORGESCU, Contribuții la studiul culturii juridice române în secolul al XVIII-lea 213

GEORGETA TUDORAN, Atitudinea lui N. Iorga față de răscoalele țărănești din 1907 223

Ist. 210
INSTITUTUL DE ISTORIE
„A. D. XENOPOL"
BIBLIOTECA
T 123
https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GEORGES DUBY, L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médieval (France, Angleterre, Empire, IXe—XVe siècles). Essai de synthèse et perspectives de recherches, 2 vol., Paris, Aubier, 1962, 822 p. *(D. Ciurea)* 231

ACADEMIA R. S. ROMÂNIA, INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA", Documenta Romaniae Historica, B, Ţara Românească, vol. I (1247—1500), întocmit de P. P. Panaitescu şi Damaschin Mioc, Editura Academiei R. S. România, Buc., 1966, 635 p. şi vol. XXI (1626—1627), întocmit de Damaschin Mioc, Editura Academiei R. S. România, Buc., 1965, 594 p. *(I. Caproşu)* 232

ALEX. ELIAN, (redactor responsabil), CONST. BALAN, HARALAMBIE CHIRICA, OLIMPIA DIACONESCU, Inscripţiile medievale ale României, vol. I, Oraşul Bucureşti, Editura Academiei R. S. România, Buc., 1965, 934 p. *(I. Caproşu)* 235

ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU, Bănia în Ţara Românească, Buc., Editura ştiinţifică, 1965, 247 p. *(Veniamin Ciobanu)* 238

HENRI H. STAHL, Contribuţii la studiul satelor devălmaşe, vol. III, Procesul de aservire feudală a satelor devălmaşe, Buc., Editura Academiei R. S. România, 1965, 457 p. *(L. Simanschi)* 241

P. P. PANAITESCU, Începuturile şi răspândirea scrisului în limba română, Buc., Editura Academiei R. S. România, 1965, 230 p. *(I. Caproşu)* . . 248

C. C. GIURESCU, Istoria pescuitului şi a piscicultură în România, vol. I, Buc., Editura Academiei R. S. România, 1964, 390 p. + 1 hartă *(I. Caproşu)* 249

FRIEDRICH ENGEL-IANOŞI, Die Friedensgespräche Graf Nikolaus Revertera mit comte Abel Armand, 1917—1918, în „Anzeiger der Osterreichischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse", 102 Jahrgang, 1965, nr. 24, Wien, 1966, p.369—382 *(L. Boicu)* 251

JEAN STENGERS, Le dernier discours de Jaurès, în „Revue de l'Université de Bruxelles", nouvelle serie, XVIIe année, février-avril 1965, p. 182—206 *(V. Cristian)* 253

C. C. GIURESCU, Ştiri despre populaţia românească a Dobrogei în hărţi medievale şi moderne, Muzeul regional de arheologie Dobrogea, 1966, 64 p. + 2 planşe *(I. Caproşu)* 255

MIHAIL GUBOGLU, MUSTAFA MEHMET, Cronici turceşti privind ţările române. Extrase. Vol. I, sec. XV — mijlocul sec. XVII, Ed. Academiei R. S. România, Buc., 1966, 562 p. *(I. Caproşu)* . . . 256

MIHAIL GUBOGLU, Catalogul documentelor turceşti, vol. II (1455—1829), Buc., 1963, 655 p. + 18 planşe *(N. Grigoraş)* 257

SILVIU DRAGOMIR, Avram Iancu, Ed. ştiinţifică, Buc., 1965, 304 p. *(I. Caproşu)*. 258

* * * Activitatea Institutului de istorie şi arheologie din Iaşi în anul 1966 *(D. Vitcu)*. 261

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Académie
de la République Socialiste de Roumanie
Filiale de Jassy

Annuaire
de l'Institut d'histoire
et d'archéologie

Tome III, 1966

SOMMAIRE

CENTUM ANNI ACADEMIAE 5

LA VIE ET L'OEUVRE DE QUELQUES HISTORIENS

CONST. C. ANGELESCO, Michel Kogălniceanu et l'Académie roumaine . 9

J. BENDITER, Alexandre D. Xenopol étudiant . 39

AL. ZUB, Basile Pârvan et l'Italie, Ses premières impressions (1908—1914) . 65

V. CHRISTIAN, Extraits de la correspondance de Nicolas Iorga et Alexandre D. Xenopol avec Gaston Paris, Frantz Funck-Brentano et Arthur Chuquet 75

ÉTUDES

D. SANDRU, J. BENDITER, I. SAIZU, La situation économique de la Roumanie sous la dictature militaire-fasciste (6 septembrie 1940—23 août 1944) 85

N. CORIVAN, L'organisation financière de la Moldavie de 1832 à 1849. 137

COMMUNICATIONS ET NOTES

GH. BUZATU, Sur l'utilisation des machines électroniques de calcul dans les recherches historiques 189

D. CIUREA, La ville de Suceava du XV-e au XVIII-e siècles . . 195

OCT. ILIESCO, Sur les légendes des plus anciennes monnaies moldaves . 201

VALENTIN GEORGESCO, Contributions à l'étude de la culture juridique roumaine au XVIII-e siècle 213

GEORGETA TUDORAN, Nicolas Jorga et les révoltes paysannes de 1907 223

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GEORGES DUBY, L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médieval (France, Angleterre, Empire, IX-e—XV-e siècles). Essai de synthèse et perspectives de recherches, 2 vol., Paris, Aubier, 1962, 822 p. *(D. Ciurea)* 231

ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DE ROUMANIE, INSTITUT D'HISTOIRE „N. IORGA". Documenta Romaniae Historica, B. Valachie, tome I-er (1247—1500), publié par P. P. Panaitesco et Damaschin Mioc, Editions de l'Academie de la République Socialiste de Roumanie, Bucarest, 1966, 635 p. et tome XXI (1626—1627) publié par Damaschin Mioc, Editions de l'Academie de la République Socialiste de Roumanie, Bucarest, 1965, 594 p. *(I. Caproşu)* 232

ALEX. ELIAN (rédacteur responsable), CONST. BALAN, HARALAMBIE CHIRICA, OLIMPIA DIACONESCO, Inscriptions datant du moyen âge roumain, tome I-er La ville de Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Bucarest, 1965, 934 p. *(I. Caproşu)* 235

ŞTEFAN ŞTEFANESCO, L'institution de la „bania" en Valachie, Bucarest, Editions scientifiques, 1965, 247 p. *(Veniamin Ciobanu)* 238

HENRI H. STAHL, Contributions à l'étude des communautés villageoises roumaines, tome III, Le procés de l'asservissement féodal de ces communautés, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1965, 457 p. *(L. Simanschi)* 241

P. P. PANAITESCO, Les débuts et la victoire de l'écriture en langue roumaine, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1965, 230 p. *(I. Caproşu)* 248

C. C. GIURESCO, Histoire de la péche et de la pisciculture en Roumanie, Tome I-er, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1964, 390 p. + 1 carte *(I. Caproşu)* 249

FRIEDRICH ENGEL-IANOSI, Die Friedensgespräche Graf Nikolaus Revertera mit comte Abel Armand, 1917—1918, Étude publiée dans „Anzeiger der Osterreichischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse", 102. Jahrgang, 1965, nr. 24, Wien, 1966, p. 369—382 *(L. Boicu)* 251

JEAN STENGERS, Le dernier discours de Jaurès, Etude publieé dans la „Revue de l'Université de Bruxelles", nouvelle série, XVII-e année, février-avril 1965, p. 182—206 *(V. Cristian)* 253

C. C. GIURESCO, La population roumaine de la Dobroudja dans les cartes du moyen âge et de l'époque moderne, Musée régional d'archéologie de la Dobroudja, 1966, 64 p. + 2 pl. *(I. Caproşu)* 255

MIHAIL GUBOGLU, MUSTAFA MEHMET, Chroniques turques relatives aux pays roumains, Extraits, Tome I-er, XV-e siècle jusqu'au milieu du XVII-e siécle, Ed. de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Bucarest, 1966, 562 p. *(I. Caproşu)* 256

MIHAIL GUBOGLU, Catalogue des documents turcs (conservés en Roumanie), tome II (1455—1829), Bucarest, 1963, 655 p. + 18 pl. *(N. Grigoraş)*. . 257

SILVIU DRAGOMIR, Avram Iancu, Editions scientifiques, Bucarest, 1955, 304 p. *(I. Caproşu)* 258

L'activité de l'Institut d'Histoire et d'Archéologie de Iassy en 1966. *(D. Vitcu)*. 261

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CENTUM ANNI ACADEMIAE

Prilejuind o largă trecere în revistă a dezvoltării științei și culturii românești de-a lungul vremii și a contribuției pe care acestea au adus-o la îmbogățirea civilizației umane, sărbătorirea centenarului Academiei reprezintă un moment de seamă în viața culturală și științifică a patriei noastre. Prin semnificația și amploarea sa, această aniversare constituie o sărbătoare a științei și culturii poporului nostru.

Avîndu-și începutul în plină perioadă de făurire a României moderne, cînd transformările politice, economice, sociale și culturale reclamau instituții noi menite să contribuie la propășirea multilaterală a poporului român, Academia a întruchipat încă de la fundarea sa afirmarea aspirațiilor de libertate națională și progres ale românilor. Crearea, la 1 aprilie 1866, a Societății Literare Române care în 1867, la prima ei sesiune, s-a numit Societatea Academică Română, iar ulterior, în 1879, Academia Română, reprezenta încununarea unei îndelungate și puternice mișcări culturale și naționale. Numeroasele societăți literare, artistice și științifice înființate de cărturari patrioți în provinciile locuite de români în prima jumătate a secolului al XIX-lea urmăreu, toate, alături de cultivarea literelor, artelor și științei românești, înfăptuirea idealurilor de eliberare națională și socială a poporului român prin crearea unei Românii moderne. Lupta pentru neatîrnare și pentru unirea tuturor românilor într-un stat unitar a animat nu numai pe fondatorii acestor societăți, dar ea a constituit și izvorul ideii înființării Academiei. Însăși ideea creării unei astfel de instituții a apărut în această perioadă.

În 1828, în prefața la „Gramatica românească", Eliade Rădulescu scria că „desăvîrșirea" limbii române nu se va putea realiza „pînă nu se va întocmi o Academie". În temeiul acelorași năzuințe de unitate națională și culturală ale epocii scria George Sion, în 1860, în „Revista Carpaților": „Guvernul cată să fondeze o instituțiune asemănată cu instituțiunile acelea cunoscute... o Academie compusă din bărbați

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

competenți, eruditi atît în științele pozitive cît și în cele abstracte, aleși după valoarea oamenilor din orice provincie română". Societatea Academică Română înființată într-adevăr prin hotărîrea Consiliului de Miniștri la 7 aprilie 1860 și aprobată de domnitorul Al. I. Cuza nu s-a putut însă întruni din cauza împrejurărilor externe care împiedicau participarea membrilor ei din Imperiul habsburgic. Aceleași cauze au determinat nesancționarea de către domn în 1864 a proiectului de regulament inițiat de V. A. Urechea. El va fi semnat, doi ani mai tîrziu, la 1 aprilie 1866, de către Locotenența domnească a Principatelor Unite.

Fundarea Academiei apare astfel ca un corolar al mărețului act politic al Unirii din 1859, pe care noua instituție avea menirea să-l consolideze pe plan cultural și științific. Este și motivul pentru care cercetările privind limba și istoria poporului român au constituit obiectivul principal al Societății nou create. În raportul Ministerului Instrucțiunii publice și al Cultelor, care însoțește decretul Locotenenței domnești, se menționează că „în mijlocul preocupațiunilor de reforme regeneratoare ale țării noastre nu trebuie să uităm ceea ce datorim limbii și literaturii naționale".

Încurajarea literaturii românești și a cercetărilor de filologie și istorie a patriei, avînd ca scop evidențierea unității lingvistice și naționale a poporului român urmărea, în același timp, dezvoltarea conștiinței naționale și întărirea ideii de unitate națională pentru desăvîrșirea Unirii, care avea să se realizeze cu o jumătate de secol mai tîrziu. „Inițiativa la mărețul op al reconstruirii naționalității române — scria Alexandru Roman, membru transilvănean al Societății — mai întîi pe cale literară, mai apoi pe cea politică, s-a putut și se va putea face numai din România; de aceea ochii noștri au fost și sînt totdeauna ațintiți la frații noștri care au o patrie... Fie ca unitatea literară să pregătească calea la unitatea națională". Societatea creată în 1866 reprezenta pentru cărturarii patrioți nu numai un for științific ai tuturor românilor, dar și o tribună de luptă pentru neatîrnarea și desăvîrșirea unității lor, așa cum avea să sublinieze în ședința inaugurală a Societății Timotei Cipariu: „Am început a ne libera patria, am început a ne libera limba. Am început domnilor, abia am început, dar nu am terminat; rămîne ca să continuăm și să terminăm".

Societatea Academică și apoi, din 1879, Academia Română și-a îndeplinit cu cinste misiunea pentru care a fost creată. Polarizînd în permanență mințile cele mai luminate ale poporului nostru, ea a răspuns mereu cerințelor epocii, amplificîndu-și treptat preocupările științifice pe măsura dezvoltării forțelor de producție și a progresului înregistrat pe tărîm spiritual și material de poporul român. Îndreptîndu-și atenția în primele patru decenii ale activității sale mai ales asupra literaturii, lingvisticii și istoriei patriei, Academia Română a adus contribuții fundamentale la progresul culturii românești. Opera atîtor personalități

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de seamă ale culturii noastre ca Ion Eliade Rădulescu, M. Kogălniceanu, C. A. Rosetti, B. P. Hasdeu, Titu Maiorescu, T. Cipariu, Gh. Barit, Al. Hurmuzachi, A. T. Laurian, Al. Odobescu ș.a. a fost continuată apoi de savanți a căror operă a dus peste granițe faima școlilor românești de filologie, istorie și filozofie. O contribuție deosebită la îmbogățirea tezaurului cultural al poporului nostru au adus-o scriitorii, reprezentanți în Academie încă de la fundarea acesteia de V. Alecsandri și C. Negruzzi, iar mai tîrziu, de B. Ștefănescu-Delavrancea, D. Zamfirescu, Iosif Vulcan, G. Coșbuc ș.a. În aceeași perioadă, secția de științe a Academiei, lărgindu-și treptat dar sistematic preocupările, cuprindea savanți de renume ca: botanistul D. Brîndză, matematicienii Spiru Haret, David Emmanuel și Gh. Țițeica, chimiștii Petru Poni, N. Teclu și C. Istrati, biologii Em. Racoviță și Em. Teodorescu, geologii Gregoriu Ștefănescu și Grigore Cobîlcescu, medicii I. Cantacuzino și V. Babeș, fizicienii Dragomir Hurmuzescu și Emil Bacaloglu, inginerii Anghel Saligny și Elie Radu ș.a. Ca și în domeniul științelor umanistice, științele naturii au fost ilustrate în epoca ce a urmat de o întreagă pleiadă de savanți de renume ale căror cercetări au conferit strălucire școlilor românești de matematică, fizică, tehnică, geologie, geografie, medicină etc.

Schimbarea structurii politice a statului nostru în 1947 a dus la transformarea Academiei dintr-o instituție de consacrare în una de lucru, în concordanță cu necesitățile societății românești impuse de construirea socialismului. Dezvoltarea economică și culturală complexă a țării noastre și diversificarea ramurilor de cercetare a impus crearea unei vaste rețele de cercetare științifică cu un corp selecționat de cercetători în toate domeniile științelor naturii și sociale. Alături de cercetătorii unităților academice, un aport substanțial în investigarea științifică îl aduc cei din institutele departamentale de cercetări, din laboratoarele uzinale precum și cadrele didactice universitare. Prin îmbinarea cercetărilor fundamentale cu cele aplicative și prin coordonarea lor de către Consiliul Național al Cercetării Științifice, investigării științifice din țara noastră i se asigură, în condițiile unei baze materiale în continuă creștere, direcții precise de dezvoltare. Urmărindu-se, în același timp, valorificarea capacității de cercetare din centrele cu tradiție științifică și culturală, au luat ființă la Iași, Cluj, Timișoara, Tg. Mureș și Craiova unități de cercetare academică, îndeplinindu-se astfel vechiul deziderat al lui Al. Odobescu și V. A. Urechea privind necesitatea înființării unor „Comisii academice regionale" la Iași, Cluj și Craiova.

Înființarea, în anul 1950, a Filialei din Iași a Academiei Republicii Socialiste România, iar în cadrul ei, a Institutului de istorie, a însemnat începutul unei noi etape în evoluția cercetărilor istorice din Iași.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De la investigarea individuală, limitată în chip firesc la o tematică restrînsă, în care de multe ori se cultiva amănuntul, s-a trecut la abordarea unor teme de importanță fundamentală a căror cunoaștere în lumina materialismului istoric era impusă de noua orientare a istoriografiei românești. În aceste condiții, cercetarea planificată, efectuată în largi colective de cercetători, a devenit linia directoare a întregii activități a Institutului. Dispunînd de o bază materială în continuă creștere și lărgindu-și mereu preocupările, Institutul de istorie și arheologie din Iași, numărînd 36 de cercetători, reprezintă astăzi un important centru de cercetare istorică și arheologică din țară. El întruchipează continuarea firească, ridicată astăzi pe o treaptă superioară, a unei vechi tradiții istoriografice ilustrată, în fosta capitală a Moldovei, de cronicarii Gr. Ureche, Miron Costin și Ion Neculce, de marele cărturar umanist D. Cantemir, iar în epoca modernă de M. Kogălniceanu, întemeietorul istoriografiei naționale românești și al școlii romantice, de îndelungata și prestigioasa activitate științifică a lui A. D. Xenopol, precum și de aportul adus la progresul studiilor de istorie românească de I. Ursu, I. Minea, O. Tafrali, P. Nicorescu, Gh. Ghibănescu, M. Costăchescu ș.a.

Polarizînd în jurul său activitatea istoricilor și arheologilor din centrul universitar și academic Iași, Institutul a desfășurat, pe linia bogatei tradiții istoriografice ieșene, o amplă activitate de cercetare științifică privind istoria veche, medie, modernă și contemporană a României, aducîndu-și contribuția la rezolvarea unora dintre problemele fundamentale ale istoriei patriei noastre. Cercetările privind epoca neolitică și epoca bronzului, cultura materială a dacilor și romanitatea de pe teritoriul Moldovei, ca și cele relative la perioada prefeudală, au fost valorificate în publicația secției de istorie veche, „Arheologia Moldovei" și în periodicele din țară și din străinătate.

Medieviștii ieșeni, continuînd o bogată și valoroasă tradiție, și-au adus aportul la editarea corpusului sistematic al documentelor medievale moldovenești. Au fost alcătuite, în același timp, unele culegeri tematice de documente. Cercetările privind clasele sociale și organizarea statului feudal moldovean s-au concretizat într-un număr de monografii care au fost pregătite pentru tipărire.

De cercetări ample au beneficiat și problemele economice, sociale și politice ale istoriei moderne și contemporane a României. Ele au fost valorificate în studii și monografii tipărite sau în curs de publicare, precum și în tratatul de Istoria României, operă de importanță națională a istoriografiei românești.

Rezultatele obținute pînă în prezent în munca de cercetare și în pregătirea cadrelor, ca și lărgirea continuă a ariei de investigare a cercetătorilor institutului constituie premise ale sporirii contribuției istoricilor ieșeni la studierea istoriei patriei noastre.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DIN VIAŢA ŞI OPERA UNOR ISTORICI MEMBRI AI ACADEMIEI ROMÂNE

MIHAIL KOGĂLNICEANU ŞI ACADEMIA ROMÂNĂ

DE

CONSTANTIN C. ANGELESCU

I. La 1 aprilie 1866, cînd Locotenenţa domnească a aprobat regulamentul pentru înfiinţarea Societăţii Literare Române, Mihail Kogălniceanu era ostracizat de noii guvernanţi ai României. Considerîndu-l ca principalul colaborator al lui Alexandru Ioan Cuza la lovitura de stat de la 2 mai 1864 şi ca autorul legii rurale de la 15 august 1864, „monstruoasa coaliţie" hotărîse eliminarea lui din viaţa publică. Duşmănia ei avea să se manifeste făţiş cu prilejul dezbaterilor din Adunarea Naţională constituantă. La 4 mai 1866, după lungi şi pătimaşe discuţii, acea Adunare a invalidat alegerea lui Mihail Kogălniceanu ca deputat al judeţului Fălciu, adoptînd, cu 71 voturi contra 42, moţiunea propusă de Nicolae Blaremberg, prin care fostul preşedinte al consiliului de miniştri de la 2 mai 1864 era declarat vinovat de „sperjur şi atentat contra legilor" şi, în consecinţă, era exclus din Adunare pentru motive de „moralitate publică" [1]. Prezentîndu-se din nou în faţa alegătorilor districtului Fălciu, la 5 iunie 1866, Mihail Kogălniceanu a fost reales deputat. Tot pe atunci, el a candidat şi la o alegere parţială la Galaţi, unde de asemenea a fost ales deputat. Dublul verdict al corpului electoral n-a avut însă vreo influenţă asupra Camerei constituante care, la 14 iunie 1866, a invalidat pentru a doua oară pe Mihail Kogălniceanu [2].

Tocmai în acea perioadă, cînd adversarii regimului instituit la 2 mai 1864 puseseră stăpînire pe cîrma statului şi cînd ei erau mînaţi de atîta ură împotriva celui denunţat ca „sperjur", fiindcă avusese curajul să apere drepturile ţăranilor împotriva împilatorilor lor, au

[1] Andrei Rădulescu, *Din viaţa şi activitatea lui Mihail Kogălniceanu în anii 1865—1867*, II, extras din „Arhiva românească", Bucureşti, 1943, p. 8 şi 14.

[2] Andrei Rădulescu, *op. cit.*, p. 14, p. 15 şi p. 19.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fost numiți, prin decret domnesc, primii membri ai Societății Literare Române [3]. Deși Mihail Kogălniceanu era atunci cel mai de seamă istoric în viață al neamului nostru și cu toate că, pe lîngă activitatea științifică, desfășurase și o remarcabilă activitate literară la revistele pe care le condusese sau la care colaborase, ca „Alăuta românească", „Dacia literară", „Propășirea", Gazeta de Moldavia" etc., totuși patima politică a împiedicat, în 1866—1867, ca el să facă parte din Societatea Literară chiar la înființarea ei. Locul în această Societate pe care el era cel mai îndreptățit să-l ocupe, a fost atribuit, prin decret domnesc, lui Nicolae Ionescu, improvizatul profesor de istorie universală la Universitatea din Iași.

Mihail Kogălniceanu nu era omul care să plece capul sub loviturile adversarilor lui. Luptător neînfricat, el a continuat, fără șovăire, lupta pentru izbînda ideilor lui. Curînd după dubla invalidare rostită de Adunarea constituantă, au avut loc alegeri generale pentru parlament, în octombrie 1866. Mihail Kogălniceanu a candidat în trei colegii electorale și a fost ales deputat în cîte și trele [4], printre care colegiul al III-lea al județului Fălciu. Și de astă dată statornicii lui dușmani, Nicolae Blaremberg, Alexandru Sihleanu și Aristide Pascal, au cerut excluderea sa din Cameră. Majoritatea deputaților a socotit însă că nu trebuia să persiste într-un continuu conflict cu corpul electoral și, în consecință, a validat mandatul de deputat al lui Mihail Kogălniceanu [5].

Cu trecerea vremii, patimile s-au mai domolit. Intervenind adesea în dezbaterile parlamentare, cu marele său talent și inteligența sa sclipitoare, Mihail Kogălniceanu a dovedit din nou contemporanilor săi că era un om de stat înzestrat cu însușiri excepționale, de a cărui prețioasă colaborare România nu se putea lipsi în acea epocă de consolidare a noilor instituții create spre a înlocui sistemul feudal. În cursul anului 1868, intrarea lui în ministerul ce avea să se constituie după demisia lui Nicolae Golescu a fost considerată necesară pentru soluționarea crizei politice ivite. În asemenea condiții, la 16 noiembrie 1868, Dimitrie Ghica, fiind numit președinte al consiliului de miniștri, a făcut apel la concursul lui Mihail Kogălniceanu. Acesta a acceptat să facă parte din noul guvern, ca titular al Ministerului de interne [6].

În același an 1868, cu două luni înainte de a redeveni ministru, Mihail Kogălniceanu a fost ales membru al Societății Academice Române. S-a pus astfel capăt nedreptății ce i se făcuse la constituirea acestei instituții.

---

[3] „Annalele Societătei Academice Române", seria I, tomurile I—X, București, 1878, p. 5, p. 6 și p. 10—11.

[4] Andrei Rădulescu, *op. cit.*, p. 20.

[5] Andrei Rădulescu, *op. cit.*, p. 30.

[6] „Monitorul", 17 noiembrie 1868, p. 2173.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

II. Împrejurările în care Mihail Kogălniceanu a fost cooptat printre membrii Societăţii Academice Române au fost următoarele :

Prin regulamentul aprobat de Locotenenţa domnească la 1 aprilie 1866, după cum am menţionat deja, a fost înfiinţată Societatea Literară Română. Misiunea care i s-a încredinţat a fost de a stabili ortografia, de a întocmi gramatica şi dicţionarul limbii române [7].

Din cauza unei grave epidemii de holeră care a bîntuit în ţara noastră în vara anului 1866, membrii Societăţii Literare s-au întrunit pentru prima oară abia la 1 august 1867 [8]. În această sesiune au fost votate, după interesante discuţii, statutele noii instituţii [9].

Prin statutele atunci adoptate, denumirea Societăţii Literare Române a fost schimbată în aceea de „Societatea Academică Română". Misiunea ei care, prin regulamentul aprobat la 1 aprilie 1866, era limitată la ortografia, gramatica şi dicţionarul limbii române, a fost mult extinsă, statutele hotărînd că Societatea Academică Română va avea ca scop „de a lucra la înaintarea literelor şi ştiinţelor între români" (art. I). Totodată s-a prevăzut că Societatea Academică Română va fi împărţită în trei secţii, şi anume : 1) secţia literară-filologică, 2) secţia istorică-arheologică şi 3) secţia ştiinţelor naturale (art. III).

Potrivit statutelor, membrii Societăţii aveau să fie de două categorii. Prima categorie era aceea a „membrilor actuali". Ei nu puteau fi decît români care se distinseseră prin activitatea lor ştiinţifică sau literară (art. VI) şi erau aleşi cu o majoritate de două treimi a voturilor celor prezenţi la şedinţă (art. XI). Numărul lor era de 21 şi putea fi sporit printr-o decizie a adunării generale (art. VIII). Membrii Societăţii Literare, numiţi prin decret domnesc la constituirea instituţiei, erau confirmaţi membri actuali ai Societăţii Academice Române (art. VIII). A doua categorie era aceea a „membrilor onorari" care puteau fi români sau străini şi erau aleşi cu majoritate simplă (art. XI).

Pe baza acestor statute, Societatea Academică Română a procedat în sesiunea următoare la completarea locurilor vacante. La 16 septembrie 1868, Mihail Kogălniceanu a fost ales „membru actual" cu unanimitatea voturilor exprimate [10]. O dată cu el, au mai fost primiţi în Societatea Academică Română Al. Papiu-Ilarian şi Gheorghe Sion [11].

În conformitate cu rînduielile protocolare în vigoare la acea epocă, Mihail Kogălniceanu, încunoştiinţat de votul adunării gene-

[7] „Annalele Societăţei Academice Române", seria I, tomurile I—X, Bucureşti, 1378, p. 3—4.

[8] *Ibidem*, p. 10 şi p. 12.

[9] Discuţia statutelor a început în şedinţa de la 17 august 1867 şi s-a încheiat la 24 august 1867 (*ibidem*, p. 45).

[10] *Ibidem*, p. 188.

[11] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rale, a răspuns că accepta să facă parte din Societatea Academică [12]. A luat și angajamentul de a rosti un discurs de recepție, care avea să fie consacrat lui Constantin Negruzzi [13]. Spre a răspunde cuvîntării recipiendarului a fost desemnat Nicolae Ionescu [14].

Absorbit de luptele politice și de îndatoririle ce-i incumbau în calitate de membru al guvernului — va fi ministru de interne de la 16 noiembrie 1868 pînă la 24 ianuarie 1870 [15], — Mihail Kogălniceanu n-a putut împlini acest angajament. La sesiunea Societății Academice din august-septembrie 1869 el n-a participat decît la două din cele 39 ședințe ce au avut loc [16]. Totuși colegii lui, ca un omagiu deosebit, l-au ales, la 15 septembrie 1869, președinte al secției istorice pentru anul academic următor [17].

III. Pînă în 1876, Mihail Kogălniceanu a absentat adesea de la lucrările Societății Academice. Aceste frecvente absențe s-au datorat multiplelor lui ocupații, îndeosebi intensei activități desfășurate pentru răsturnarea ministerului conservator aflat la cîrma țării. Cu toate că procesele-verbale ale sesiunilor anuale, pînă în 1876, menționează destul de rar prezența lui Mihail Kogălniceanu la ședințe, totuși colegii lui academicieni i-au încredințat misiuni importante.

La 9 august 1871, el a fost însărcinat să reprezinte, împreună cu Ion Sbiera, Societatea Academică Română la serbarea de la Putna, organizată de un comitet al studenților români de la Viena [18]. Cu tact și demnitate, el a împlinit această însărcinare. Sosind la Putna la 14 august 1871, Mihail Kogălniceanu a asistat la ceremonii [19]. A doua zi, la 15 august 1871, a participat la mărețul praznic, oferit oaspeților de studenții români. Aceștia doreau ca Mihail Kogălniceanu să ocupe, la masă, locul președintelui. S-a împotrivit însă prefectul districtului Rădăuți, Oreste Renney, pentru motive de „prudență" [20]. Praznicul a fost atunci prezidat de reprezentantul comitetului organizator, Ion Slavici, încadrat la dreapta de Mihail Kogălniceanu și la stînga de prefectul Renney [21]. La toasturi, Ion Sbiera a vorbit în numele Societății Academice Române, subliniind rolul ei în unitatea culturală a neamului românesc și felicitînd pe studenți pentru frumoasa serbare [22].

Prețuirea de care Mihail Kogălniceanu s-a bucurat printre colegii lui din Societatea Academică Română s-a exprimat, scurt timp după

[12] „Annalele Societății Academice Române", seria I, tomurile I—X, București, 1878, p. 269.
[13] *Ibidem*, p. 286.
[14] *Ibidem*, p. 286.
[15] „Monitorul oficial", 25 ianuarie 1870, p. 97.
[16] „Annalele Societății Academice Române", seria I, tom. I—X, p. 253 și p. 282.
[17] *Ibidem*, p. 288.
[18] „Annalele Societății Academice Române", IV, (1871), p. 12.
[19] Teodor Bălan, *Serbarea de la Putna (1871)*, 1932, p. 43.
[20] *Ibidem*, p. 46.
[21] *Ibidem*.
[22] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

măreaţa manifestaţie de la Putna, prin alegerea sa iarăşi ca preşedinte al secţiei istorice, funcţiune pe care o avusese deja în anul academic 1869—1870. Cu atît mai semnificativă a fost această alegere, cu cît el a întrunit unanimitatea voturilor exprimate, deşi lipsea de la şedinţă [23].

La Mihail Kogălniceanu, pentru temeinicele sale cunoştinţe ştiinţifice, a mai făcut apel Societatea Academică Română la 2 septembrie 1874, numindu-l, împreună cu Al. Odobescu şi V. A. Urechiă, într-o comisie care avea să decerne un premiu de 1 200 lei celei mai bune lucrări privitoare la anumite probleme înscrise în programul congresului internaţional de geografie ce avea să se întrunească la Paris în 1875 [24]. Rezultatul concursului a fost negativ, deoarece nu s-a prezentat decît o singură lucrare pe care comisia a considerat-o insuficientă şi, în consecinţă, a refuzat să-i acorde premiul de 1 200 lei [25].

În aceeaşi perioadă, i s-a dat lui Mihail Kogălniceanu însărcinarea de a răspunde, în numele membrilor Societăţii Academice Române, la discursul de recepţie ce avea să rostească Ion Ghica [26]. Era pe deplin justificată o asemenea însărcinare, din cauza vechei prietenii de peste treizeci de ani care lega pe cei doi foşti profesori ai Academiei Mihăilene şi propovăduitori, în paginile revistei „Propăşirea", ai unei orînduiri mai drepte. În august 1875, după cum reiese din raportul secretarului general I. C. Massim, cuvîntarea lui Ion Ghica era în întregime redactată [27]. I-a lipsit însă lui Mihail Kogălniceanu răgazul necesar pentru a pregăti răspunsul său. De aceea abia în şedinţa de la 28 martie 1880 Ion Ghica şi-a putut citi discursul de recepţie, iar Bogdan Petriceicu Hasdeu, înlocuind pe Mihail Kogălniceanu, i-a urat bună-venire în Academie [28].

Societatea Academică Română s-a adresat lui Mihail Kogălniceanu şi la 9 septembrie 1875, invitîndu-l ca, împreună cu Al. Odobescu, V. A. Urechiă, Ion Ghica şi August Treboniu Laurian, să reglementeze condiţiile acordării unui premiu din fondul Năsturel Herescu, pentru traducerea pasajelor interesînd istoria românilor din operele scriitorilor antichităţii şi evului mediu [29]. Din motive pe care nu le cunoaştem, această lăudabilă iniţiativă a rămas fără urmare, proiectul de regulament ne mai fiind întocmit.

Cu toate că Mihail Kogălniceanu, în această perioadă, n-a luat parte decît la puţine şedinţe ale Societăţii Academice, el totuşi a

[23] Alegerea a avut loc la 3 septembrie 1871 („Annalele Societăţei Academice Române", IV, (1871), p. 149).

[24] „Annalele Societăţei Academice Române", VII (1874), p. 95.

[25] *Ibidem*, VIII (1875), p. 13.

[26] *Ibidem*, p. 4. Ion Ghica fusese ales „membru actual" al Societăţii Academice în şedinţa de la 13 august 1874 („Annalele Soc. Acad. Române", VII (1874), p. 28).

[27] *Ibidem*, VIII (1875), p. 4.

[28] „Analele Academiei Române", seria II, tomul II (1879—1880), Partea administrativă şi dezbaterile, p. 230.

[29] „Annalele Societăţei Academice Române", VIII (1875), p. 32—33.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

manifestat un statornic interes pentru propășirea ei, acordîndu-i sprijinul său cînd îi putea fi de folos. Astfel, în 1872, fondurile de care dispunea această instituție fiind insuficiente, Mihail Kogălniceanu a hotărît ca diurna sa de academician să fie întrebuințată la achiziționarea mobilierului cancelariei [30]. În 1874, el a dăruit bibliotecii Societății Academice 75 volume [31]. Donații importante va face și în anii următori.

IV. La 27 aprilie 1876, Mihail Kogălniceanu a redevenit ministru. El a intrat atunci în cabinetul prezidat de Manolache Costache Epureanu [32]. Cu unele intermitențe, el a făcut parte, pînă la 17 aprilie 1880, din guvernele care s-au succedat la cîrma țării [33]. A fost ministru al afacerilor străine în epoca războiului independenței și a Congresului de pace întrunit la Berlin. A fost apoi ministru de interne, avînd misiunea de a organiza administrația Dobrogei. Într-o perioadă hotărîtoare a istoriei patriei noastre, Kogălniceanu a avut așadar grele sarcini de împlinit cărora le-a consacrat întreaga sa putere de muncă. După ce a ieșit din guvern, la 17 aprilie 1880, el a fost numit ministru al României la Paris [34], unde a reprezentat țara noastră pînă în aprilie 1881, cînd, după demisia sa din această funcțiune, s-a înapoiat la București [35]. Preocupările sale continue de la 1876 la 1881, fie ca membru al guvernului, fie ca ministru plenipotențiar, pentru o cît mai justă rezolvare a marilor probleme de stat, precum și pentru apărarea drepturilor României, nu i-au dat decît în mod excepțional posibilitatea de a aduce contribuția sa la lucrările Societății Academice.

Astfel Mihail Kogălniceanu a fost absent la toate ședințele din sesiunile anilor 1876, 1877 și 1878. Cînd însă, în decursul acestei îndelungate absențe, sprijinul său a fost solicitat, el n-a ezitat să-l acorde. De exemplu, cînd Societatea Academică Română a trimis în Rusia pe Grigore Tocilescu pentru a aduna material cu privire la viața și opera lui Dimitrie Cantemir, Mihail Kogălniceanu, în calitate de ministru al afacerilor străine, prin intervenții făcute pe calea diplomatică, a înlesnit îndeplinirea acestei misiuni, așa încît Tocilescu s-a putut înapoia din Rusia cu o recoltă excepțional de bogată [36].

[30] „Annalele Societății Academice Române", V (1872), p. 112. În același scop au mai făcut daruri N. Kretzulescu și Al. Odobescu *(ibidem)*.

[31] *Ibidem*, VII (1874), p. 5 și 78.

[32] Dimitrie Costescu, *Fazele ministeriale în România*, București, 1930, p. 66.

[33] *Ibidem*, p. 66—72.

[34] „Monitorul oficial", 19 aprilie 1880, p. 2847.

[35] În ianuarie 1881 Kogălniceanu și-a înaintat demisia (M. Kogălniceanu, *Cestiunea Dunării*, București, 1882, p. 126). În februarie 1881, el a primit scrisorile de rechemare, însă ministrul afacerilor străine, Vasile Boerescu, i-a făcut cunoscut să nu părăsească postul decît după ce se va încheia tratatul de comerț dintre România și Franța, care era în curs de negociere *(ibidem*, p. 126). În aprilie 1881 Kogălniceanu, considerînd că misiunea sa era terminată, s-a înapoiat la București *(ibidem*, p. 132).

[36] „Annalele Societății Academice Române", XI (1878), p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mihail Kogălniceanu a dat concursul său, în 1879, şi la votarea proiectului de lege, prin care denumirea Societăţii Academice Române a fost schimbată în aceea de Academia Română. Pe lîngă această dispoziţie, proiectul de lege a mai prevăzut că Academia Română era persoană juridică şi deci avea dreptul de a primi donaţii şi legate; a precizat că scopul ei era „cultura limbii şi a istoriei naţionale, a literelor, a ştiinţelor şi a frumoaselor arte"; totodată i-a asigurat o „dotaţiune anuală" de 30 000 lei aur, înscrisă în bugetul statului, dispunînd ca o parte din această sumă să fie destinată decernării a două premii, şi anume: unul ştiinţific (premiul Gh. Lazăr) şi altul literar (premiul Eliade Rădulescu). În proiectul de lege fusese înserat şi un articol, prin care statul dăruia Academiei Române, pentru clădirea localului ei, un teren în Bucureşti, situat în faţa Universităţii [37]. Menţionăm că, la acea dată, Societatea Academică era adăpostită în cîteva încăperi ale Universităţii din capitală.

La 27 februarie 1879, Adunarea deputaţilor, cu o mare majoritate, a adoptat acest proiect de lege, aducîndu-i o singură modificare: a precizat că premiile Gh. Lazăr şi Eliade Rădulescu vor fi fiecare „de cel puţin" 5 000 lei [38].

După votul Camerei, proiectul de lege a venit în dezbaterea Senatului la 21 martie 1879. În acest corp legiuitor, Mihail Kogălniceanu, care atunci nu făcea parte din guvern [39], a fost ales raportor de către delegaţii secţiilor [40]. El a întocmit un scurt raport, în care a arătat că realizările Societăţii Academice îndreptăţeau „protecţiunea" pe care statul i-o acorda. Atît de evidente erau foloasele acestui proiect de lege pentru dezvoltarea activităţii ştiinţifice în România, încît Mihail Kogălniceanu n-a socotit oportun să invoace şi alte argumente.

Printre senatori se afla şi Vasile Boerescu, avocat celebru, profesor universitar, fost ministru, autor de lucrări juridice foarte apreciate în epoca aceea. Era decepţionat că Societatea Academică nu-l alesese încă printre membrii ei. Consideraţii de ordin personal l-au determinat să ia cuvîntul în Senat la discuţia asupra proiectului de lege şi să critice cu înverşunare unul din articole.

Din însuşi discursul rostit cu acel prilej de Vasile Boerescu, reieşeau motivele reale ale împotrivirii sale. În adevăr, în cuvîntarea sa găsim următorul pasaj: „Nu voi combate Societatea Academică, din care fac parte negreşit toţi oamenii cei mai învăţaţi, toate ilustraţiile din ţară, care s-au ilustrat prin cunoştinţele lor întinse, prin producţiunile lor ştiinţifice şi literare şi în care, mă întreb, de ce nu se văd

[37] „Monitorul oficial", 28 februarie 1879, p. 1304.
[38] *Ibidem*, p. 1307.
[39] Mihail Kogălniceanu fusese ministru al afacerilor străine de la 3 aprilie 1877 la 25 noiembrie 1878. Va fi ministru de interne de la 11 iulie 1879 la 17 aprilie 1880 (Dimitrie Costescu, *op. cit.*, p. 69—73).
[40] „Monitorul oficial", 24 martie 1879, p. 1802.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

figurînd şi alţi bărbaţi care au asemenea merite, cel puţin tot atît cît cei ce fac parte din acea Societate" [41].

Firește că vorbitorul era convins că aparţinea el însuşi categoriei bărbaţilor cu merite cel puţin egale celor ale academicienilor în viaţă şi pe care membrii savantei Societăţi omiseseră să-i cheme în rîndul lor.

Vasile Boerescu a cerut Senatului să nu voteze, în redacţia ce-i fusese dată în proiectul de lege, articolul care autoriza să fie cedată Academiei Române o porţiune a terenului din faţa Universităţii din Bucureşti. Pe acel teren se afla grădina botanică, pentru care fuseseră cheltuite sume importante. N-au fost prezentate Senatului — obiecta Vasile Boerescu — planurile clădirii pe care Academia intenţiona să o zidească. Nu s-a precizat dacă această instituţie dispune de fonduri suficiente pentru construirea viitorului ei local. În sfîrşit, Vasile Boerescu susţinea că un teren, situat în centrul capitalei şi avînd o foarte mare valoare, nu trebuia îmbucătăţit sau ciuntit, fără a se şti ce se va face cu restul suprafeţei [42].

Mihail Kogălniceanu, în calitate de raportor, a răspuns că nici o altă instituţie nu era mai indicată decît Academia Română să-şi aibă sediul în faţa Universităţii. Grădina botanică trebuia mutată în alt cartier. Pretutindeni în străinătate — zicea Kogălniceanu — grădinile botanice nu sînt în centrul capitalei, ci la periferie, unde terenul este mai priincios cultivării plantelor. În ţările de înaltă cultură, locul cel mai frumos a fost dat Academiei pentru construirea localului ei, de ex., la Paris, la Berlin, la Viena. Cît despre terenul destinat Academiei Române prin proiectul de lege, „de el este legată tradiţiunea şcoalei româneşti", constata Kogălniceanu, subliniind că astfel „se da acestui loc adevărata lui destinaţie" [43].

Ion Ghica a luat cuvîntul, aderînd în totul la argumentele lui Kogălniceanu [44].

A intervenit în discuţie şi Dimitrie Ghica, celebrul „beizadea Mitică", cum îi spuneau contemporanii. Plecînd de la consideraţia că terenul din faţa Universităţii valora un milion lei aur, el a pretins că acel teren nu putea fi cedat fără ca Senatul, în prealabil, să ia cunoştinţă de planul viitorului palat al Academiei şi să aibă certitudinea că Academia dispune de fondurile necesare construcţiei. După părerea sa, Senatul trebuia să-şi păstreze libertatea de apreciere pentru momentul potrivit, neluînd pînă atunci nici un fel de angajament. Cînd i se va prezenta planul clădirii şi vor exista fondurile indispen-

[41] „Monitorul oficial", 24 martie 1879, p. 1802.
[42] *Ibidem*, p. 1802.
[43] *Ibidem*, p. 1802.
[44] *Ibidem*, p. 1803.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sabile, Senatul va decide ce teren să fie dăruit Academiei, a încheiat Dimitrie Ghica cuvîntarea sa [45].

În acelaşi sens a vorbit şi Manolache Costache Epureanu. Apoi Vasile Boerescu a propus un amendament pentru înlocuirea textului articolului 5 din proiectul de lege printr-un alt text, prevăzînd că o lege viitoare va decide ce anume teren va fi dăruit Academiei de către stat pentru construirea palatului ei [46].

Amendamentul lui Vasile Boerescu a fost respins de comitetul delegaţilor. Comunicînd Senatului această hotărîre, Kogălniceanu a precizat că ea se întemeia pe motivul necesităţii menţinerii textului nemodificat al art. 5 din proiectul de lege spre a consolida Academia Română şi a păstra pentru clădirea sediului ei locul din faţa Universităţii, orice altă destinaţie s-ar da acestui teren fiind nepotrivită [47]. Majoritatea senatorilor însă a aprobat amendamentul. Cu această modificare, proiectul de lege a fost adoptat de Senat cu 33 bile albe, contra 2 bile negre [48]. După ce Adunarea deputaţilor a aprobat şi ea noul text al art. 5, au urmat obişnuitele formalităţi de sancţionare şi promulgare, noua lege fiind publicată în Monitorul oficial de la 30 martie 1879.

Pe calea aceasta Societatea Academică s-a transformat în Academia Română, cu concursul devotat al lui Mihail Kogălniceanu. Lupta pe care el a trebuit să o ducă în Senat a fost grea. El n-a biruit pe deplin, deşi incontestabil a apărat o cauză dreaptă.

În iunie 1879, la prima sesiune a Academiei Române, a participat şi Mihail Kogălniceanu [49]. Interesîndu-se mai ales de cercetările privitoare la trecutul nostru, el a luat cuvîntul în şedinţa secţiei istorice de la 21 iunie 1879, cînd s-a discutat raportul despre misiunea lui N. Densuşianu, care fusese însărcinat să adune documente în arhivele ungare. Apreciind însemnătatea acestui material pentru istoria românilor, Kogălniceanu a sprijinit propunerea raportorului Vincenţiu Babeş de a se prelungi misiunea lui N. Densuşianu. Propunerea a fost admisă [50].

În 1880 Academia Română a preluat editarea documentelor culese prin arhive şi a studiilor scrise de Eudoxiu Hurmuzaki, editare de care, pînă la acea dată, se îngrijise Ministerul Instrucţiunii Publice, prin mijlocirea unei comisii, numită cu asentimentul familiei Hurmuzaki. Preşedinte al comisiei era Mihail Kogălniceanu; membrii ei erau Alexandru Odobescu, Teodor Rosetti şi Dimitrie A. Sturdza; secretar era Ion Slavici.

---

[45] „Monitorul oficial", 24 martie 1879, p. 1803.
[46] *Ibidem*, p. 1804.
[47] *Ibidem*, p. 1804.
[48] *Ibidem*, p. 1804.
[49] „Analele Academiei Române", seria II, tomul I (1879), p. 27 şi 104.
[50] *Ibidem*, p. 132.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În iunie 1880 Ministerul Instrucțiunii Publice a propus Academiei Române să-i încredințeze sarcina tipăririi „colecției Hurmuzaki" [51]. Academia, la 19 septembrie 1880, a luat în dezbatere propunerea. Pentru acceptarea ei s-a rostit Dimitrie A. Sturdza, citind în acest scop un lung memoriu cuprinzînd un studiu amănunțit al condițiilor în care fusese editată pînă atunci „colecția Hurmuzaki". Apoi, în același sens, a vorbit Mihail Kogălniceanu. După ce au mai intervenit în discuție Ion Ghica și Gheorghe Sion, au fost aprobate concluziile memoriului lui Dimitrie A. Sturdza [52]. În consecință, publicarea documentelor adunate de Eudoxiu Hurmuzaki și a studiilor sale despre istoria românilor a fost continuată de Academie. Ea a menținut, fără vreo modificare, comisia prezidată de Kogălniceanu pentru reglementarea și supravegherea imprimării acestor documente și studii [53].

În aceeași ședință de la 19 septembrie 1880, Mihail Kogălniceanu a atras atenția membrilor Academiei asupra însemnătății antichităților aflătoare în Dobrogea. El a subliniat că se găsesc pe teritoriul acestei provincii numeroase urme ale civilizațiilor eline, romane, bizantine și genoveze. A semnalat că, la Constanța și în împrejurimi, au fost descoperite multe inscripții. Kogălniceanu era de părere că Academia avea datoria să trimită în Dobrogea o „expediție științifică". Din această expediție trebuiau să facă parte și naturaliști. Rolul lor era foarte important. Ca exemplu, Kogălniceanu cita flora „de pe insula pretinsă a lui Ovidiu", a cărei studiere prezenta un mare interes științific [54].

Recunoscînd necesitatea unor asemenea cercetări și socotind că ele trebuiau întreprinse cît mai curînd, Academia Română a decis ca o comisie „provizorie", alcătuită din Mihail Kogălniceanu, B. P. Hasdeu și geologul Grigore Ștefănescu, să meargă în Dobrogea spre a întocmai planul viitoarei „explorații sistematice sub toate punctele de vedere" [55]. Kogălniceanu fiind ministru al României la Paris și neputînd lipsi de la postul său, comisia provizorie n-a mai funcționat [56]. Însă, ca urmare a sugestiilor date de Kogălniceanu, foarte curînd au început să fie efectuate în Dobrogea cercetări științifice în anumite domenii. Doctorul Dimitrie Brândză a studiat flora acelei provincii [57]. Ministerul Instrucțiunii Publice a dat Academiei Române suma de 6 000 lei pentru explorații arheologice [58]. Cu ajutorul acestei subvenții, precum și cu propriile fonduri ale Academiei, a fost trimis Grigore

[51] „Analele Academiei Române", seria II, tomul XII (1889—1890), Partea administrativă și dezbaterile, p. 47.
[52] *Ibidem*, tomul III (1880—1881), Partea administrativă și dezbaterile, p. 24—27.
[53] *Ibidem*, p. 166.
[54] *Ibidem*, p. 27.
[55] *Ibidem*, p. 28.
[56] *Ibidem*, p. 29, p. 173, p. 224.
[57] „Analele Academiei Române", seria II, tomul IV (1881—1882), Partea administrativă și dezbaterile, p. 135.
[58] *Ibidem*, p. 164.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Tocilescu în Dobrogea. Cu privire la săpăturile făcute în provincia din dreapta Dunării sub supravegherea sa, Grigore Tocilescu a înaintat Academiei rapoarte periodice. Primul din aceste rapoarte a fost adus la cunoştinţa membrilor Academiei în şedinţa de la 7 mai 1882 [59].

V. După ce, în 1881, a renunţat la legaţia română de la Paris şi s-a înapoiat în patrie, Mihail Kogălniceanu şi-a reluat activitatea la Academia Română. El s-a străduit, împreună cu unii din colegii lui, dintre care cel mai harnic a fost V. A. Urechiă, să imprime un ritm nou lucrărilor secţiei istorice, luînd iniţiative utile şi îndemnînd la cît mai multă muncă. Rezultatele au fost de aşa natură, încît în curînd secţia istorică, prin realizările ei, a depăşit cu mult pe celelalte două secţii ale Academiei.

La 11 iunie 1882, Mihail Kogălniceanu a făcut o comunicare despre colecţiile adunate de un tînăr moldovean, Ion Soroceanu. Acesta poseda ceramică, sticlărie şi bronzuri descoperite pe teritoriul vechii Moldove şi datînd din vremurile sciţilor, romanilor şi goţilor. Poseda şi vase etrusce. Kogălniceanu a propus să fie însărcinat de către Academie un specialist în istoria veche cu studierea acelor obiecte [60].

În aceeaşi şedinţă de la 11 iunie 1882, Mihail Kogălniceanu s-a ocupat şi de arhivele Moldovei pe care mitropolitul Dosoftei le-a transportat în Polonia la 1686, cînd s-a refugiat în această ţară, însoţind oastea lui Sobieski. Au fost evacuate atunci nu numai condicile şi documentele Mitropoliei, dar şi arhivele principatului Moldovei şi au fost depozitate în castelul lui Sobieski de la Zolkiew. La anexarea Galiţiei de către împărăţia habsburgică a fost întocmit un inventar al acelui depozit. Kogălniceanu declara că izbutise să-şi procure o copie a inventarului, pe care însă o pierduse în cursul unei călătorii. De la Zolkiew arhivele Moldovei au fost mutate într-un castel al familiei Radziwill. Pentru regăsirea şi studierea lor Mihail Kogălniceanu a cerut Academiei să facă investigaţiile necesare. Credea că de urma preţioaselor documente se va putea da la Lemberg, unde se afla inventarul lor [61].

Academia Română, apreciind însemnătatea informaţiilor comunicate de Kogălniceanu, a trimis pe Ion Bianu în Austria. Rezultatele misiunii sale n-au corespuns însă aşteptărilor.

În 1882, Ministerul Instrucţiunii Publice a dăruit Academiei Române 22 manuscrise ale vechilor cronici pe care le achiziţionase de la Mihail Kogălniceanu şi care fuseseră folosite de marele istoric la întocmirea „Letopiseţilor ţării Moldovii" [62]. În modul acesta Kogălni-

[59] „Analele Academiei Române", seria II, tomul V (1882—1883), Partea administrativă şi dezbaterile, p. 4.

[60] *Ibidem*, p. 7.

[61] *Ibidem*. Vezi şi tomul VIII (1885—1886), p. 177.

[62] „Analele Academiei Române", seria II, tomul V (1882—1883), Partea administrativă şi dezbaterile, p. 8, p. 35 şi p. 100.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ceanu a contribuit la constituirea tezaurului de manuscrise al Academiei, una din cele mai de seamă realizări ale înaltei instituții științifice. Amintim că Biblioteca Universității din Iași posedă și ea opt manuscrise ale cronicilor Moldovei, care i-au fost donate de Mihail Kogălniceanu [63].

De la 1886 Kogălniceanu a participat foarte asiduu la lucrările Academiei, intervenind adesea în discuții, făcînd propuneri, prezentînd cărți sau dăruind documente. Astfel, în ședința plenară de la 29 martie 1886, el a prezentat „Fîntîna Blanduziei", drama lui Vasile Alecsandri tradusă în limba germană în versuri de E. de Herz, lăudînd traducerea, care, după aprecierea sa, nu era „întru nimica inferioară originalului" [64].

În aceeași zi, întrunindu-se la Academia Română secția istorică, Mihail Kogălniceanu a readus în discuție necesitatea regăsirii arhivelor Moldovei evacuate în Polonia de mitropolitul Dosoftei. Printre actele evacuate atunci se aflau documente de foarte mare însemnătate pentru istoria românilor și Kogălniceanu a citat, ca exemplu, tratatele pe care sultanii le încheiaseră cu domnii Moldovei. De aceea Kogălniceanu, referindu-se la comunicarea din 1882, a cerut secției istorice să întreprindă noi demersuri pentru a se da de urma nestematelor arhive [65].

A răspuns V. A. Urechiă, arătînd că, după comunicarea lui Kogălniceanu din 1882, Academia trimisese pe Ion Bianu în Austria. Din informațiile culese de acesta în Galiția s-ar părea că documentele evacuate de mitropolitul Dosoftei s-ar afla în orașul Nieswiez din Lituania, în castelul principelui Radziwill. Întrucît, la data călătoriei lui Bianu, principele Radziwill lipsea de la castelul său, fiind plecat pentru mai mult timp în străinătate, delegatul Academiei Române se înapoiase la București, fără a fi putut duce pînă la capăt misiunea sa.

După discuțiile ce au avut loc, secția istorică și-a însușit propunerea lui Mihail Kogălniceanu și a hotărît să ceară plenului Academiei alocarea unui credit destinat continuării investigațiilor pentru regăsirea arhivei lui Dosoftei [66].

Dînd curs acestei cereri, Academia Română a votat creditul trebuitor și iarăși a trimis pe Ion Bianu în misiune. De astă dată, fiind primit de însuși principele Radziwill, acesta i-a dat acces în arhiva castelului de la Nieswiez. Ion Bianu a descoperit acolo acte interesante relative la istoria românilor, dar a avut marea dezamăgire, precum însuși a mărturisit cu vădită durere, de a nu găsi nici o urmă a

[63] Mihai Bordeianu, *Unsprezece manuscrise care au aparținut lui Mihail Kogălniceanu*, „Cronica", 10 sept. 1966, p. 9.

[64] „Analele Academiei Române", seria II, tomul VIII (1885—1886), Partea administrativă și dezbaterile, p. 124.

[65] *Ibidem*, p. 177.

[66] *Ibidem*, p. 177.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„documentelor duse de Dosoftei la Zolkiew la 1686 şi însemnate în inventarul lui Manowarda de la 1783" [67].

Stăruinţa pe care Mihail Kogălniceanu a pus-o pentru adunarea materialelor putînd servi la reconstituirea trecutului nostru s-a manifestat şi în alte împrejurări. De exemplu, la 5 aprilie 1886, în şedinţa secţiei istorice a Academiei, cu privire la documentele culese de George Bariţiu prin arhivele din Ardeal şi Ungaria, Mihail Kogălniceanu a amintit că fuseseră publicate două cataloage ale colecţiei contelui Kemeny şi a întrebat dacă actele din acea colecţie copiate de Bariţiu erau dintre cele menţionate în cataloagele tipărite. El dorea să ştie dacă în colecţia contelui Kemeny se mai aflau acte referitoare la istoria românilor, necuprinse în cataloagele imprimate. George Bariţiu a răspuns afirmativ la ambele întrebări, precizînd că a scos copii atît de pe documentele citate în cele două cataloage, cît şi de pe altele nemenţionate acolo [68].

În sesiunea generală din 1886, membrii Academiei Române au ales vicepreşedinte pe Mihail Kogălniceanu pentru anul 1886—1887 [69], vechiul său prieten Ion Ghica fiind preşedinte în aceeaşi perioadă. O nouă dovadă de deosebită preţuire a fost astfel dată lui Mihail Kogălniceanu, pentru activitatea desfăşurată atît înlăuntrul Academiei cît şi în afară de această instituţie.

La rîndul său, Kogălniceanu va manifesta, în sesiunile următoare, ataşamentul său faţă de Academia Română prin gesturi grăitoare. Astfel, la 3 martie 1887, el a făcut cunoscut că dăruieşte Academiei corespondenţa pe care a avut-o, în calitate de ministru al României la Paris, cu guvernul împărătesei Chinei, pentru recunoaşterea independenţei ţării noastre [70].

La 16 martie 1887, Kogălniceanu a luat atitudine hotărîtă împotriva fuziunii ce se plănuia a Ateneului Român cu Academia. Cu dreptate, el a pus atunci în evidenţă că Ateneul Român şi Academia aveau scopuri diferite. Misiunea Ateneului era popularizarea ştiinţei prin conferinţe publice, răspîndirea culturii prin prelegeri, concerte, expoziţii de pictură sau sculptură etc. Misiunea Academiei era propăşirea ştiinţei prin cercetări aprofundate. Dacă s-ar realiza fuziunea proiectată, s-ar schimba însăşi „destinaţia" Academiei. În concluzie, Kogălniceanu a propus votarea unei moţiuni, potrivit căreia „Academia, sprijinită pe legea din 30 martie 1879, care o recunoaşte ca institut naţional, declară că ea nu poate să fie întrunită sau confundată cu o

[67] „Analele Academiei Române", seria II, tomul IX (1886—1887), Partea administrativă şi dezbaterile, p. 58. Manowarda, după cum precizează Bianu, a fost „casierul oraşului Lemberg la 1783" *(ibidem*, p. 52).

[68] „Analele Academiei Române", seria II, tomul VIII (1885—1886), Partea administrativă şi dezbaterile, p. 183.

[69] *Ibidem*, p. 141.

[70] *Ibidem*, tomul IX (1886—1887), Partea administrativă şi dezbaterile, p. 65.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

altă instituție literară sau științifică [...]". Deși Titu Maiorescu, V. A. Urechiă, Alexandru Odobescu și Alexandru Roman au combătut această moțiune, considerînd-o prematură, totuși ea a fost votată de majoritatea membrilor Academiei [71]. Față de intransigența adoptată prin moțiunea lui Kogălniceanu, s-a renunțat la plănuita fuziune.

Antichitățile din Dobrogea, asupra cărora Mihail Kogălniceanu atrăsese atenția Academiei Române în 1880, au fost din nou aduse de el în dezbaterea acestei instituții la 17 martie 1887. Kogălniceanu s-a ocupat atunci de monumentul de la Adamclisi. El a arătat că basoreliefurile, sculptate pe lespezile cu care a fost „căptușit" exteriorul monumentului, reprezintă scene din războaiele purtate de romani pentru apărarea Daciei și de aceea însemnătatea lor istorică este foarte mare. Kogălniceanu a amintit că Dimitrie A. Sturdza, pe cînd era ministru al instrucțiunii publice, a decis ca lespezile, prăbușite în jurul monumentului, să fie transportate la București și depozitate în Muzeul instalat în clădirea Universității. Deși unele din ele au ajuns la Muzeu, multe însă au rămas la Ostrov pe malul Dunării. Kogălniceanu a cerut Academiei să intervină la guvern, pentru ca toate pietrele sculptate, aflătoare încă la Adamclisi, să fie adunate la București, unde să fie reconstituit monumentul [72].

Dimitrie A. Sturdza, care asista la ședință, a comunicat Academiei că guvernul luase deja măsuri pentru transportarea tuturor acelor basoreliefuri la Muzeul din capitală. Mai tîrziu „se va vedea ce este de făcut cu ele". Reconstituirea monumentului de la Adamclisi i se părea însă imposibilă, deoarece nu se cunoștea forma lui arhitectonică [73].

Alexandru Odobescu a fost și el de părere că monumentul de la Adamclisi nu putea și nici nu trebuia să fie reconstituit. „De ce — întreba el — să reconstruim un monument care nu știm cum era făcut, nici de la cine este, nici ce reprezintă?". El prefera să vadă înălțîndu-se în București o „reproducere" a columnei lui Traian, pe care o considera mai importantă „din toate punctele de vedere" [74].

Kogălniceanu a replicat, insistînd asupra situației antichităților din Dobrogea. Multe dintre ele au fost distruse sau trecute peste graniță. Unele au fost folosite ca materiale la zidirea caselor sau au fost cioplite și transformate în scări. „Un hotel întreg este făcut de sus pînă jos din statui și basoreliefuri". Antichități de la Igliță au fost îmbarcate pe două fregate franceze și se află astăzi la Paris; la fel au procedat și englezii. Trebuia acum să se salveze ceea ce mai putea fi salvat. Monumentul de la Adamclisi consista dintr-un turn. Basore-

[71] „Analele Academiei Române", seria II, tomul IX (1886—1887), Partea administrativă și dezbaterile, p. 125—129.
[72] *Ibidem*, p. 130.
[73] *Ibidem*, p. 131.
[74] *Ibidem*, p. 132.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

liefurile lui — spunea Kogălniceanu fără înconjur — „nu sînt capodopere artistice", dar, din punctul de vedere istoric, importanţa lor nu poate fi contestată. El era ferm convins că monumentul de la Adamclisi reconstituit va fi o „podoabă" a României şi, în consecinţă, menţinea propunerea ca, uzînd de prestigiul ei, Academia să stăruie pe lîngă guvern pentru reconstruirea monumentului de la Adamclisi „pe una din pieţele capitalei" [75].

Spre a evita înfrîngerea lui Kogălniceanu printr-un vot negativ, care era inevitabil, s-a recurs la un expedient: majoritatea membrilor Academiei a decis să fie consultată secţia istorică [76]. În urma acestei decizii, secţia istorică, la 19 martie 1887, a luat în dezbatere propunerea lui Kogălniceanu. S-a ajuns atunci la o soluţie tranzacţională, preconizată de Dimitrie A. Sturdza, acceptată de Mihail Kogălniceanu, şi anume: să fie făcute demersuri de către Academie la Ministerul Instrucţiunii Publice, pentru ca toate pietrele sculptate ale monumentului de la Adamclisi să fie adunate în Muzeul Naţional din Bucureşti, unde vor putea fi studiate de specialişti, iar chestiunea reconstruirii monumentului să fie amînată pentru alte vremuri [77]. Această soluţie, recomandată de secţia istorică, a fost adoptată de Academia Română într-o şedinţă plenară [78].

În cursul aceleiaşi sesiuni din martie 1887, Mihail Kogălniceanu a sprijinit modificarea art. 94 din regulamentul Academiei Române, privitor la decernarea premiului Alexandru Ioan Cuza, modificare insistent cerută de Dimitrie A. Sturdza. Acest premiu era acordat din fondul constituit în 1863 de Cuza Vodă. La început, sarcina decernării premiului fusese atribuită consiliului permanent din Ministerul Instrucţiunii Publice. După înfiinţarea Societăţii Academice Române, s-a încredinţat noii instituţii această sarcină, transferîndu-i-se fondul constituit la 1863. Societatea Academică şi apoi, după schimbarea denumirii ei, Academia Română a pus la concurs, la anumite perioade, subiectele pentru acordarea premiului Alexandru Ioan Cuza, în valoare de 4 000 lei. Ultimul subiect a fost intitulat: „Istoria românilor de la Aurelian pînă la fundarea principatelor". Or, în termenele stabilite, mai mulţi ani de-a rîndul n-a fost prezentată nici o lucrare tratînd acest subiect. Au fost astfel realizate economii importante. Avînd în vedere însemnătatea temei, Dimitrie A. Sturdza a propus menţinerea ei la concurs şi în anii următori, pînă se va prezenta o lucrare meritînd să fie premiată. Totodată, ca o încurajare pentru eventualii concurenţi, el a cerut ca premiul Alexandru Ioan Cuza destinat acestui subiect să fie sporit la 10 000 lei, sporire devenită posibilă din cauza economiilor făcute în anii anteriori. În plus, din acelaşi fond, Dimitrie

[75] „Analele Academiei Române", seria II, tomul IX (1886—1887), Partea administrativă şi dezbaterile, p. 133.
[76] *Ibidem*, p. 133.
[77] *Ibidem*, p. 164 şi p. 216.
[78] *Ibidem*, p. 164.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

A. Sturdza a propus să se creeze un premiu cincinal de 6 000 lei pentru cea mai bună lucrare asupra unui subiect stabilit pe rînd de fiecare din cele trei secţii ale Academiei.

Deşi aceste modificări erau raţionale, Emanoil Bacaloglu, Ştefan Fălcoianu şi Nicolae Ionescu s-au opus, pretinzînd că se nedreptăţea secţia ştiinţifică din Academie. Kogălniceanu, cu marea lui autoritate, a susţinut însă că schimbările proiectate corespundeau intenţiunii fondatorului premiului, adică intenţiunii lui Alexandru Ioan Cuza.

Procedîndu-se la vot, a fost adoptată propunerea lui Dimitrie A. Sturdza [79].

Semnificativă a fost intervenţia lui Kogălniceanu. Pentru rolul pe care-l avusese la 11 februarie 1866, Dimitrie A. Sturdza putea fi bănuit că era mînat de patimă şi deci de intenţii răuvoitoare faţă de memoria lui Alexandru Ioan Cuza, atunci cînd voia să modifice condiţiile decernării premiului care purta numele domnitorului Unirii. Mihail Kogălniceanu a considerat însă că o asemenea bănuială nu corespundea realităţii. El a sprijinit propunerea lui Dimitrie A. Sturdza, fiindcă i s-a părut justă.

Peste cîteva zile, Mihail Kogălniceanu a făcut o nouă donaţie bibliotecii Academiei Române. La 24 martie 1887, el i-a dăruit o condică a mănăstirii Strehaia, datînd din 1791, în care erau transcrise actele proprietăţilor ei [80].

În acea sesiune generală, Mihail Kogălniceanu a avut cea mai mare satisfacţie la care un academician putea aspira. La 28 martie 1887 el a fost ales preşedinte al Academiei Române pentru anul 1887—1888. Au fost necesare două scrutine pentru acest rezultat. La primul scrutin au întrunit B. P. Hasdeu 11 voturi, M. Kogălniceanu 8 voturi, N. Kretzulescu 3 voturi şi G. Barițiu 1 vot. Majoritatea absolută nefiind obţinută de nici unul dintre candidaţi, s-a procedat la o nouă votare. La acest al doilea scrutin au întrunit M. Kogălniceanu 13 voturi, B. P. Hasdeu 10 voturi şi G. Barițiu 1 vot. Întrucît din 24 voturi exprimate M. Kogălniceanu a obţinut majoritatea absolută, el a fost proclamat preşedinte al Academiei Române [81].

Mulţumind colegilor lui, Mihail Kogălniceanu constata că ei voiseră să răsplătească „vîrsta şi începuturile mişcării literare" şi încheia cu asigurarea că se va sili să fie cît mai folositor Academiei [82]. Nu era o banală formulă de politeţă, ci un angajament pe care îl va împlini fără şovăire.

[79] „Analele Academiei Române", seria II, tomul IX (1886—1887), Partea administrativă şi dezbaterile, p. 115 şi p. 133—139.
[80] *Ibidem*, p. 143.
[81] *Ibidem*, p. 153.
[82] *Ibidem*, p. 153.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VI. Cu alegerea lui Mihail Kogălniceanu la preşedinţia Academiei începe o nouă perioadă din activitatea sa în această instituţie. Ea va dura trei ani, căci Kogălniceanu va fi reales în sesiunile generale ale Academiei din 1888 şi 1889.

Pe linia statornicelor sale preocupări, Kogălniceanu a semnalat, în şedinţa Academiei de la 29 mai 1887, existenţa a numeroase documente referitoare la istoria României în arhivele din Odesa, al căror inventar fusese publicat în „Analele Societăţii istorice şi arheologice din Odesa" (tomul XI, p. 269—310). Academia, la propunerea preşedintelui ei, a însărcinat pe Ion Bianu cu cercetarea acelor documente [83]. Lipsa de fonduri a avut însă de consecinţă amînarea misiunii lui Bianu fără termen [84].

La 12 iunie 1887, în cursul discuţiilor prilejuite de constatările făcute la Cucuteni de comisia care începuse explorarea acelei localităţi, Kogălniceanu a atras iarăşi atenţia Academiei asupra însemnătăţii colecţiei de ceramică, adunată de moldoveanul Ion Casian Soroceanu. Kogălniceanu a cerut membrilor comisiei [85] să studieze şi colecţia lui Soroceanu [86]. Pentru motive pe care nu le cunoaştem, el însă n-a avut satisfacţia de a vedea efectuat un asemenea studiu.

În aceeaşi şedinţă de la 12 iunie 1887, Kogălniceanu a comunicat descoperirea a zece statui antice la Silistra [87], ştire de natură a bucura pe toţi cei ce se interesau de trecutul nostru. O săptămînă mai tîrziu, la 19 iunie 1887, el a făcut cunoscut că, la Constanţa, un străin, agent al unei companii de navigaţie, avea o preţioasă colecţie de antichităţi şi de vechi monede, găsite de el pe teritoriul Dobrogei, pe care dorea să o vîndă, deoarece era nevoit să părăsească ţara noastră. Kogălniceanu a propus Academiei să stăruie la Ministerul Instrucţiunii Publice pentru cumpărarea acelei colecţii de către statul român [88]. După dezbateri, în cursul cărora s-a arătat că din informaţiile publicate în revistele de specialitate reieşea că numeroase antichităţi din Dobrogea fuseseră achiziţionate de muzee din străinătate chiar după 1878, Academia a împuternicit pe preşedintele ei să intervină la guvern în scopul indicat [89].

Acceptarea unei donaţii de 5 500 lei, făcută Academiei Române de către Alexandru Boldescu, a dat lui Kogălniceanu ocazia de a aminti că această instituţie avea datoria să nu uite pe românii aflaţi

---

[83] „Analele Academiei Române", seria II, tomul X (1887—1888), Partea administrativă şi dezbaterile, p. 48.

[84] *Ibidem.*

[85] Acea comisie era alcătuită din Gr. Cobălcescu, Gr. Ştefănescu, V. A. Urechiă şi Al. Papadopol-Calimach *(ibidem,* p. 47).

[86] *Ibidem,* p. 9—10.

[87] Ibidem, p. 8.

[88] *Ibidem,* p. 11.

[89] *Ibidem,* p. 12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în alte state. Pentru stabilirea destinației acelei donații, Academia instituise o comisie, alcătuită din Nicolae Ionescu, doctorul Dimitrie Brîndză și Alexandru Odobescu. În ședința de la 20 martie 1889, Alexandru Odobescu a citit raportul comisiei conchizînd la înființarea unui premiu de 1 500 lei, care să fie decernat din cinci în cinci ani celei mai bune lucrări asupra unui subiect pus la concurs alternativ de fiecare secție a Academiei [90]. Hasdeu a combătut raportul, susținînd că premiile Academiei erau deja prea numeroase și prea mari și că se cuvenea ca fondurile de care instituția dispunea să fie folosite și pentru misiuni științifice. „Alte Academii — spunea Hasdeu — cheltuiesc sume însemnate pentru misiuni, iar noi, cînd simțim trebuința, sîntem siliți a ne adresa la guvern sau a da, cu multe greutăți bugetare, sume din veniturile Academiei" [91]. A răspuns Alexandru Odobescu că era în interesul Academiei Române de a nu cheltui venitul unui fond decît pentru rezultate evidente. Altminteri, donațiile ar conteni. Or, după părerea lui Odobescu, „misiunile nu produc un rezultat vizibil, cum este o carte căreia i s-a acordat un premiu" [92]. Mihail Kogălniceanu, luînd cuvîntul, a recunoscut importanța misiunilor științifice și necesitatea de a li se acorda un mai mare sprijin bănesc decît pînă atunci. Credea însă că donației lui Alexandru Bodescu trebuia să i se dea altă destinație decît cea propusă de Hasdeu, și anume : din venitul ei să se publice cărți pentru românii aflați în afara granițelor, cărți prin care „să li se împrospăteze suvenirile istorice" și să li se amintească legăturile cu patria noastră [93]. Hasdeu s-a raliat și el acestei soluții, care a fost aprobată de toți membrii prezenți. În consecință, concluziile din raportul comisiei tinzînd la crearea premiului Alexandru Bodescu au fost adoptate, urmînd ca subiectele ce vor fi puse la concurs să fie dintre cele pe care le indicase Mihail Kogălniceanu [94].

La 16 aprilie 1888, în ultima zi din sesiunea generală a Academiei Române, au avut loc noi alegeri pentru funcțiunile de președinte și vicepreședinți. Mihail Kogălniceanu a fost reales președinte, la primul scrutin, cu 13 voturi, avînd contra candidat pe Nicolae Kretzulescu care n-a întrunit decît 9 voturi. Vicepreședinți au fost desemnați P. S. Aurelian, Iacob Negruzzi și V. A. Urechiă [95]. Prin acest rezultat, majoritatea membrilor Academiei Române și-a exprimat aprobarea pentru modul cum Mihail Kogălniceanu condusese instituția în anul precedent.

---

[90] „Analele Academiei Române", seria II, tomul X (1887—1988), Partea administrativă și dezbaterile, p. 69.
[91] *Ibidem*, p. 70.
[92] *Ibidem*, p. 71.
[93] *Ibidem*, p. 71.
[94] *Ibidem*, p. 72.
[95] *Ibidem*, p. 107.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În decursul următorului an academic, Kogălniceanu a făcut noi daruri instituţiei pe care o prezida. La 28 octombrie 1888, el a donat cinci vechi documente moldovene, scrise în limba slavonă pe pergament, dintre care unul fără dată şi celelalte patru din 1546—1609 [96]. La 6 ianuarie 1889, el a dăruit alte cinci documente de la începutul veacului al XIX-lea, precum şi stampila folosită de Mihai Sturza „pe cînd era mare vistiernic" [97]. Deşi n-a fost un om avut, totuşi Kogălniceanu n-a cruţat nici un sacrificiu personal pentru întărirea Academiei Române şi sporirea colecţiilor ei.

El care, din frageda tinereţe, luptase pentru libertate şi progres, a dus această luptă şi în sînul Academiei. Cu prilejul unui incident petrecut în şedinţa de la 11 martie 1889, cînd B. P. Hasdeu susţinuse că în „Analele Academiei Române" n-ar trebui publicate studii ateiste [98], Mihail Kogălniceanu, care prezida, a declarat, cu energia care-l caracteriza, că el avea datoria de a asigura „absoluta libertate de cugetare a fiecăruia", adăugînd că „nimeni nu are dreptul de a cere ca un fel de cugetare sau de credinţă să fie exclusă din lucrările Academiei" [99]. Aşadar, Kogălniceanu n-a admis în Academia Română vreo abatere de la principiile democratice.

La decernarea premiilor pe 1889, după ce marele premiu Năsturel de 12 000 lei a fost acordat lui Alexandru Odobescu şi premiul Eliade Rădulescu de 5 000 lei a fost atribuit lui A. D. Xenopol, s-a propus de către V. A. Urechiă ca o încurajare de 2 500 lei să fie dată lui T. Frîncu şi lui G. Candrea pentru un studiu despre *Românii din munţii Apuseni* [100]. Kogălniceanu a cerut atunci ca Teodor Codrescu să primească şi el o asemenea încurajare pentru publicarea *Uricariului*. Ambele propuneri au fost trimise comisiei financiare a Academiei [101]. Cu tot sprijinul lui Kogălniceanu, Teodor Codrescu n-a obţinut atunci nici un ajutor băneşc de la Academie [102], deşi îl merita cu prisosinţă.

Măiestria cu care Mihail Kogălniceanu a prezidat dezbaterile Academiei, devotamentului cu care i-a apărat interesele, precum şi importanta sa contribuţie la înălţarea prestigiului instituţiei au determinat pe colegii lui să-i reînnoiască încrederea lor. La 1 aprilie 1889, el a fost reales preşedinte, fără să mai fi avut un contra candidat. Din 20 de voturi exprimate, el a întrunit 19, un buletin fiind alb [103]. Întrucît acest buletin a fost pus în urnă chiar de Kogălniceanu, unanimitatea

[96] „Analele Academiei Române", seria II, tomul XI (1888—1889), Partea administrativă şi dezbaterile, p. 7.
[97] *Ibidem*, p. 13.
[98] *Ibidem*, p. 57.
[99] *Ibidem*, p. 57.
[100] *Ibidem*, p. 105.
[101] *Ibidem*, p. 106.
[102] *Ibidem*, p. 110.
[103] *Ibidem*, p. 108.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sufragiilor s-a rostit în favoarea lui. Vicepreşedinţi au fost aleşi B. P. Hasdeu, P. S. Aurelian şi N. Ionescu [104].

Deosebit de importantă a fost activitatea lui Kogălniceanu în anul academic 1889—1890. La 28 aprilie 1889, el recomanda să fie tipărit în „Anale" studiul slavistului Ion Bogdan despre *Diploma bîrlădeană din 1134 şi principatul Bîrladului*, după ce citise manuscrisul [105]. Considera această lucrare vrednică de a fi publicată şi dădea astfel un preţios ajutor unui tînăr cercetător care avea să fie un mare istoric. În săptămînile următoare, Kogălniceanu înfrunta pe adversarii Academiei Române, care puseseră la cale reducerea subvenţiei prevăzute în bugetul statului pentru imprimarea colecţiei de documente Hurmuzaki.

Precum am arătat deja, Ministerul Instrucţiunii, la 1880, trecuse asupra Academiei Române sarcina publicării documentelor adunate de Eudoxiu Hurmuzaki şi a scrierilor sale istorice. În acest scop i-a acordat o subvenţie anuală care, la început, a fost de 18 000 lei şi apoi, de la exerciţiul 1886—1887, a fost sporită la 33 000 lei [106]. În proiectul de buget al statului pe 1889—1890 comisia bugetară a Adunării deputaţilor a micşorat această subvenţie la 10 000 lei [107], precizînd că, în intenţia ei, creditul astfel redus era destinat „tipăririi ultimului volum din documentele Hurmuzaki" [108]. Cu alte cuvinte, comisia, printr-o asemenea procedură, înţelegea ca publicarea colecţiei Hurmuzaki să înceteze.

De îndată ce a aflat această hotărîre, Academia a luat măsuri în consecinţă. Într-o broşură distribuită tuturor deputaţilor [109], ea a expus împrejurările în care Ministerul Instrucţiunii Publice, la 1876, a decis imprimarea documentelor adunate de Eudoxiu Hurmuzaki şi a scrierilor sale istorice. Pînă la 1880, adică în decurs de patru ani, Ministerul a publicat trei volume de documente şi două volume din scrierile istorice [110]. De la 1880, de cînd editarea colecţiei Hurmuzaki a fost preluată de Academia Română, şi pînă în 1889, adică în decurs de nouă ani, au fost tipărite nouă volume de documente şi trei volume din scrierile istorice; se aflau sub presă încă două volume de documente. Rezultatele obţinute puneau în evidenţă cît de rodnică fusese contribuţia Academiei.

[104] „Analele Academiei Române", seria II, tomul XI (1888—1889), Partea administrativă şi dezbaterile, p. 108—109.

[105] *Ibidem*, tomul XII (1889—1890), Partea administrativă şi dezbaterile, p. 2. Dimitrie A. Sturdza a propus şi el publicarea studiului lui Ion Bogdan în „Anale".

[106] *Ibidem*, p. 48.

[107] „Monitorul oficial", Dezbaterile Adunării deputaţilor, şedinţa de la 4 iunie 1889, p. 1719.

[108] *Ibidem*, p. 1721.

[109] Textul broşurii a fost reprodus în „Analele Academiei Române", seria II, tomul XII (1889—1890), Partea administrativă şi dezbaterile, p. 46—52.

[110] Scrierile istorice ale lui Eudoxiu Hurmuzaki au apărut sub titlul *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Totodată, în broşura distribuită deputaţilor, se arăta că, în 1884, Academia Română a hotărît să completeze documentele culese de Eudoxiu Hurmuzaki cu documente relative la istoria românilor fie deja tipărite prin publicaţii străine dar greu accesibile, fie inedite. În acest scop, prin grija lui N. Kretzulescu, Al. Odobescu şi dr. M. Obedenaru, fuseseră copiate numeroase acte din arhivele Italiei, Franţei şi Rusiei. Trimişi în misiune peste graniţă, N. Densuşianu şi I. Bianu adunaseră un material considerabil din arhivele ungureşti şi polone. De asemenea Grigore Tocilescu adusese de la Biblioteca Naţională din Paris un material important. O parte din documentele culese pe aceste căi fusese deja publicată în colecţia Hurmuzaki. Restul documentelor va fi şi el tipărit în aceeaşi colecţie, care va fi în mod treptat şi continuu întregită, Academia declarînd că urmărea „scopul de a face un corp pe cît se poate mai complet al sorginţilor documentare ale istoriei naţionale şi a pune astfel la un loc la dispoziţiunea bărbaţilor de ştiinţă tot materialul privitor la istoria românilor" [111].

Cu un asemenea program, Academia Română, datorită muncii intense depuse, avea atunci pregătite, pentru a fi tipărite în colecţia Hurmuzaki, încă zece volume de documente şi un volum de „Fragmente". Deosebit, ea intenţiona să publice şi un volum cuprinzînd memoriile, discursurile şi scrisorile politice ale lui Eudoxiu Hurmuzaki [112].

După distribuirea broşurii cu aceste lămuriri, Mihail Kogălniceanu a invitat la sediul Academiei pe membrii comisiei bugetare a Camerei şi le-a arătat atît tomurile deja imprimate, cît şi cele ce urmau să fie tipărite [113]. Apoi, probabil deoarece a avut impresia că, prin mijloacele pînă atunci folosite, nu va izbuti să împiedice ciuntirea subvenţiei alocate Academiei, el a hotărît să ia cuvîntul în Adunarea deputaţilor.

În şedinţa Camerei de la 5 iunie 1889, la discuţia asupra proiectului de buget al Ministerului Instrucţiunii Publice, Mihail Kogălniceanu a rostit un remarcabil discurs, prin care a reuşit să împiedice reducerea plănuită [114]. El a început prin a constata că, în numeroase state, erau acordate Academiei subvenţii mult mai mari decît la noi. În bugetul României abia 30 000 lei pe an erau prevăzuţi pentru Academie. În plus, mai era înscris un credit de 33 000 lei pe an pentru publicarea colecţiei de documente Hurmuzaki. Comisia bugetară redusese acest credit la 10 000 lei, reducere pe care Kogălniceanu o considera inadmisibilă. „Sînt economii care sînt crime şi

[111] „Analele Academiei Române" ,seria II, tomul XII (1889—1890), Partea administrativă şi dezbaterile, p. 49.

[112] *Ibidem*, p. 52.

[113] *Ibidem*, p. 3.

[114] „Monitorul oficial". Dezbaterile Adunării deputaţilor, şedinţa de la 5 iunie 1889, p. 1746—1748.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sînt cheltuieli care sînt o virtute", spunea el. În adevăr, „o națiune care nu are istorie, nu are trecut nici viitor", sublinia Kogălniceanu. Or, istoria nu poate fi scrisă decît pe baza documentelor. Academia Română avea, printre alte sarcini, și aceea de a aduna și publica documentele privitoare la trecutul nostru. Misiunea ei o împlinea tipărind colecția Hurmuzaki, cu fondurile ce i se puneau la dispoziție de Ministerul Instrucțiunii. Cu aceste fonduri, ea achiziționase numeroase documente, fie originale, fie în copie. În arhivele din străinătate lucrau atunci pentru Academia Română patru copiști. Ea se preocupa și de arhivele din Constantinopol, așa de prețioase pentru istoria noastră. Kogălniceanu declara că el era în corespondență cu Cara-Teodori, fostul reprezentant al Turciei la congresul de pace de la Berlin din 1878. Cara-Teodori îi scrisese că, la Constantinopol, erau două biserici bizantine, transformate în depozite ale arhivelor statului și „pline pînă la turle" cu corespondența domnilor Moldovei și Valahiei. Dată fiind primejdia incendiilor la care era expusă capitala imperiului otoman, era de mare urgență ca Academia Română să-și procure în copie acea corespondență. După ce a vorbit și de gestiunea Academiei, punînd în evidență desăvîrșita onestitate a operațiilor ei bănești, verificate de Ministerul Instrucțiunii Publice prin controlul financiar ce-l exercita, Kogălniceanu a conchis, cerînd restabilirea creditului de 33 000 lei pentru continuarea tipăririi volumelor din colecția Hurmuzaki. În acest sens, el a prezentat un amendament.

Ministrul Instrucțiunii Publice, Constantin Boerescu, răspunzînd lui Mihail Kogălniceanu, a recunoscut că cererea sa era pe deplin întemeiată și, în consecință, și-a dat asentimentul la restabilirea creditului de 33 000 lei.

Amendamentul lui Kogălniceanu, fiind pus la vot, a fost admis de Adunarea deputaților [115]. Academia Română, datorită străduințelor energicului ei președinte, n-a fost deci obligată să întrerupă publicarea colecției Hurmuzaki.

Relativ la picturile ce urmau să fie executate pe pereții bisericii Trei Ierarhi din Iași cu prilejul restaurării ei, s-a discutat, în ședința Academiei de la 17 martie 1890, dacă să fie zugrăvită și adunarea obștească de la 1749 care a desființat vecinia. Părerea afirmativă a fost susținută, printre alții, și de Mihail Kogălniceanu care a subliniat că acea adunare săvîrșise „un act de dreptate pentru clasa muncitoare", un act de mare însemnătate socială. Așadar se cuvenea ca, la Trei Ierarhi, unde ea se întrunise, acel act să fie amintit printr-o pictură murală [116]. Cu toată împotrivirea lui Dimitrie A. Sturdza [117], la

[115] „Monitorul oficial", Dezbaterile Adunării deputaților, ședința de la 5 iunie, 1889, p. 1748.

[116] „Analele Academiei Române", seria II, tomul XII (1889—1390); Partea administrativă și dezbaterile, p. 98.

[117] *Ibidem*, p. 94.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care s-au asociat episcopul Melchisedec [118] şi B. P. Hasdeu [119], Academia a aprobat propunerea sprijinită de Mihail Kogălniceanu [120].

Încă din martie 1890 s-a pus chestiunea de a se sărbători în anul următor împlinirea unui sfert de veac de la înfiinţarea Academiei Române [121]. Kogălniceanu care, pe lîngă alte însuşiri, avea şi pe aceea de bun organizator, a stabilit programul comemorării proiectate, obţinînd asentimentul colegilor lui la 27 martie 1890 [122]. Datorită pregătirilor făcute din timp, serbarea din 1891, prin reuşita ei, va avea un mare răsunet.

În şedinţa de la 27 martie 1890, Academia a avut să se pronunţe şi asupra decernării premiului Eliade Rădulescu de 5 000 lei. La concurs fusese pus subiectul: „Istoria şcolilor în ţările române în prima jumătate a secolului XIX pînă la anul 1864". În termen, se prezentase un singur manuscris, alcătuit din şapte volume şi intitulat „Analele culturii române". Potrivit regulamentului, numele autorului se afla într-un plic sigilat pe care era scris un motto. Comisia care examinase manuscrisul opinase să i se acorde premiul [123].

Recomandarea comisiei a fost aprig criticată de unii membri ai Academiei. Nicolae Quintescu a obiectat că manuscrisul cuprindea numai reproducerea a numeroase documente relative la învăţămîntul românesc pînă la 1864, însă nu şi istoria învăţămîntului, că deci subiectul pus la concurs nu fusese tratat [124]. Grigore Ştefănescu, constatînd că autorul manuscrisului s-a mărginit să adune material, a afirmat şi el că unei simple culegeri de material nu i se putea atribui premiul Eliade Rădulescu [125]. Combătînd aceste critici, Dimitrie A. Sturdza şi P. S. Aurelian, membri ai comisiei, precum şi Grigore Tocilescu au vorbit despre munca excepţională pe care o necesitase descoperirea şi coordonarea materialului din cele şapte volume ale manuscrisului şi căreia i se cuvenea o răsplată [126]. După ce au mai intervenit în discuţie şi alţi membri ai Academiei, Mihail Kogălinceanu a arătat care erau meritele autorului manuscrisului. El a amintit că, cu trecerea vremii, multe documente dispar. Or, în lucrarea prezentată la concurs erau reproduse numeroase documente de mare însemnătate a căror pierdere ar constitui o pagubă ireparabilă. „Academia trebuie să în-

[118] „Analele Academiei Române", seria II, tomul XII (1889—1890), Partea administrativă şi dezbaterile, p. 94—95.
[119] *Ibidem*, p. 97.
[120] *Ibidem*, p. 98.
[121] *Ibidem*, p. 99.
[122] *Ibidem*, p. 129.
[123] *Ibidem*, p. 187.
[124] *Ibidem*, p. 130.
[125] *Ibidem*, p. 132.
[126] *Ibidem*, p. 130 şi p. 132.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

curajeze munca şi zelul cu care s-au cules aceste documente", a spus Kogălniceanu în încheiere [127].

Procedîndu-se la vot, 14 bile albe s-au pronunţat în favoarea acordării premiului, iar 5 bile negre s-au rostit contra. S-a deschis atunci plicul, în care se afla numele laureatului, şi Mihail Kogălniceanu care prezida şedinţa, a făcut cunoscut că V. A. Urechiă era autorul manuscrisului [128]. Lucrarea astfel premiată va fi publicată de V. A. Urechiă sub titlul: *Istoria şcoalelor de la 1800—1864*, tomurile I—IV, Bucureşti, Imprimeria statului, 1892—1901.

Şedinţa Academiei Române de la 27 martie 1890 a fost ultima pe care Mihail Kogălniceanu a prezidat-o. Trei ani de-a rîndul el fusese preşedinte al acestei instituţii şi statutele ei prevedeau că preşedintele nu putea fi reales mai mult de trei ani consecutivi [129]. Conform acestei dispoziţii, la 27 martie 1890 Ion Ghica a fost ales preşedinte pentru anul academic 1890—1891 [130].

Mulţumind colegilor lui pentru încrederea pe care i-o manifestaseră timp de trei ani, Kogălniceanu a arătat progresele realizate de Academia Română şi prestigiul crescînd de care ea se bucura. A terminat cuvîntarea sa cu urări pentru prosperitatea instituţiei şi a membrilor ei [131]. Din partea celor prezenţi, P. S. Aurelian i-a exprimat recunoştinţă pentru zelul cu care condusese lucrările Academiei [132].

În adevăr, i se cuvenea lui Mihail Kogălniceanu recunoştinţă pentru rezultatele obţinute. În ultimii trei ani (1887—1890), Academia Română publicase opt volume de „Anale", dintre care 2 volume de „Memorii" ale secţiei istorice şi 2 volume de „Memorii" ale secţiei ştiinţifice. Era sub presă un volum de „Memorii" ale secţiei istorice şi fusese pregătit pentru tipar un volum de „Memorii" ale secţiei literare. Apăruseră şi 4 volume din *Documentele* Hurmuzaki, un al cincilea volum fiind sub presă. În aceeaşi epocă mai fuseseră publicate de Academia Română următoarele lucrări: Miron Costin, *Opere*, vol. II (ediţia V. A. Urechiă); *Psaltirea Scheiană*, vol. I (ediţia Ion Bianu); *Etymologicum Magnum Romaniae* de B. P. Hasdeu, vol. II, fascicolele 1 şi 2; *Nunta la români* de Elena Sevastos. Fusese pregătit pentru tipar un volum cuprinzînd „basme şi cîntece poporale macedo-române", adunate de doctorul Obedenaru, şi se afla sub presă

[127] „Analele Academiei Române", seria II, tomul XII (1889—1890), Partea administrativă şi dezbaterile, p. 133.

[128] *Ibidem*, p. 133.

[129] Art. 15 din statute („Analele Academiei Române", seria II, tomul I (sesiunea extraordinară 1879), p. 109).

[130] „Analele Academiei Române", seria II, tomul XII (1889—1890), Partea administrativă şi dezbaterile, p. 133.

[131] *Ibidem*, p. 134.

[132] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lucrarea lui S. Fl. Marian, *Nunta la români* [133]. Colecţiile bibliotecii Academiei Române sporiseră cu 5 748 volume cărţi, 648 volume publicaţii periodice, 3 360 documente, 120 manuscrise, 44 stampe şi 5 hărţi [134].

În martie 1890, Ministerul Instrucţiunii, printr-o comunicare „oficioasă", a făcut cunoscut că statul cumpărase imobilul din Bucureşti, Calea Victoriei, n-rul 135, şi-l punea la dispoziţia Academiei Române [135]. Problema instalării acestei instituţii într-o clădire corespunzătoare sarcinilor ce-i incumbau a fost deci rezolvată în perioada cînd Mihail Kogălniceanu a fost preşedintele ei.

Aşadar, bilanţul celor trei ani de preşedinţie ai lui Mihail Kogălniceanu s-a încheiat cu remarcabile realizări. La obţinerea acestor rezultate au colaborat secretarul general, precum şi bibliotecarul Academiei Române. Dacă meritul operei înfăptuite nu revine numai lui Mihail Kogălniceanu, este însă incontestabil că partea sa de contribuţie a fost deosebit de importantă.

VII. În 1890—1891, Academia Română a fost mai ales preocupată de instalarea ei în clădirea din Calea Victoriei [136] şi de organizarea sărbătoririi jubileului de 25 de ani [137]. În afară de aceste preocupări, Academia a luat unele hotărîri relative la bunul mers al instituţiei, hotărîri la adoptarea cărora Mihail Kogălniceanu a intervenit cu marea lui autoritate.

Astfel, la 23 martie 1891, s-a pus chestiunea dacă puteau fi însărcinaţi membrii corespondenţi să cerceteze lucrările prezentate Academiei spre publicare şi să întocmească asupra lor rapoarte. În speţă, I. Pop Reteganul trimisese Academiei o culegere de poezii populare, solicitînd tipărirea ei. Secţia literară a Academiei, la 20 martie 1891, invitase pe membrii corespondenţi I. Bianu, I. Slavici şi G. Ionescu-Gion să examineze manuscrisul şi să înainteze un referat cu concluzii motivate. Vincenţiu Babeş, în şedinţa plenară a Academiei de la 23 martie 1891, a protestat împotriva deciziei secţiei literare, pretinzînd că lovea în prestigiul membrilor activi care se vedeau înlocuiţi în atribuţiile lor firesti prin membri corespondenţi [138]. La protestarea lui

[133] V. rapoartele anuale ale secretarului general („Analele Academiei Române", seria II, tomul X (1887—1888), Partea administrativă şi dezbaterile, p. 42—47; tomul XI (1888—1889), p. 31—37, şi tomul XII (1889—1890), p. 36—44.

[134] V. rapoartele anuale ale comisiei bibliotecii („Analele Academiei Române", seria II, tomul X (1887—1888), Partea administrativă şi dezbaterile, p. 133—134; tomul XI (1888—1889), p. 138—140 şi tomul XII (1889—1890), p. 151—153.

[135] „Analele Academiei Române", seria II, tomul XII (1889—1890), Partea administrativă şi dezbaterile, p. 117. Vezi şi G. Baiculescu, *Din istoricul Academiei Române. Localul de la 1890*, „Arhiva românească", VII (1941), p. 292—295.

[136] „Analele Academiei Române", seria II, tomul XIII (1890—1891), Partea administrativă şi dezbaterile, p. 13 şi p. 18.

[137] *Ibidem*, p. 18—24 şi p. 62—63.

[138] *Ibidem*, p. 87.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

s-au asociat N. Quintescu şi Gr. Ştefănescu [139]. Părerea contrară a fost susţinută de B. P. Hasdeu, I. Sbiera, Dimitrie A. Sturdza şi Mihail Kogălniceanu. Cu dreptate, Mihail Kogălniceanu a declarat că autoritatea membrilor activi nu era întru nimic micşorată dacă Academia dădea „însărcinări de studiu membrilor corespondenţi pe care Academia i-a ales tocmai pentru activitatea lor literară şi pentru ştiinţa lor" [140]. În acest sens s-a pronunţat şi majoritatea membrilor prezenţi la acea şedinţă, confirmînd decizia secţiei literare [141].

La 27 martie 1891, secţia istorică a Academiei Române, constituindu-şi biroul pe 1891—1892, a ales preşedinte pe Mihail Kogălniceanu [142]. El mai exercitase această funcţiune în mai multe rînduri în trecut. De astă dată, avînd în vedere vîrsta lui înaintată şi boala care i se agravase, votul colegilor lui a avut semnificarea unui suprem omagiu adus marilor lui merite.

La 1 aprilie 1891 a avut loc şedinţa pentru sărbătorirea unui sfert de veac de activitate a Academiei Române. Cu acel prilej, Mihail Kogălniceanu a citit memorabila lui comunicare despre dezrobirea ţiganilor, oborîrea privilegiilor de castă şi emanciparea ţăranilor [143]. Fiind invitat de colegii lui să expună „cîteva fapte din istoria contemporană" [144], el a ales aceste trei mari reforme sociale, la înfăptuirea cărora el se mîndrea de a fi participat. Precum aşa de just a constatat profesorul Andrei Oţetea, această comunicare pune în evidenţă „poziţia ideologică" a lui Mihail Kogălniceanu şi „caracterul democrat al operei sale" [145]. În adevăr, este semnificativ — precum de asemenea foarte just a subliniat profesorul Andrei Oţetea — „că întemeietorul istoriografiei române moderne [...] a considerat că cele mai înalte titluri ale sale la recunoştinţa posterităţii sînt actele de emancipare a celor mai oropsite pături ale societăţii noastre de atunci" [146].

Comunicarea lui Mihail Kogălniceanu, publicată de la 1891 şi pînă azi în zeci de ediţii, este aşa de bine cunoscută, încît ar fi inutil să mai amintim cuprinsul ei. Ne mărginim a menţiona că ea conţine informaţii preţioase pentru biografia marelui cărturar şi pentru cunoaşterea condiţiilor în care cele trei reforme au fost realizate. Un deosebit interes prezintă şi partea finală a comunicării, în care Kogălniceanu a accentuat că opera începută la 1864 trebuia continuată,

[139] „Analele Academiei Române", seria II, tomul XIII (1890—1891), Partea administrativă şi dezbaterile, p. 88.
[140] *Ibidem*, p. 90.
[141] *Ibidem*, p. 90.
[142] *Ibidem*, p. 100 şi p. 168.
[143] *Ibidem*, p. 112 şi p. 255—300.
[144] *Ibidem*, p. 256.
[145] Andrei Oţetea, *Mihail Kogălniceanu, istoric şi om de stat*, în volumul *90 de ani de viaţă academică în ţara noastră*, lucrările sesiunii ştiinţifice a Academiei R.P.R., 2—6 iulie 1956, Bucureşti, 1956, p. 82.
[146] *Ibidem*, p. 82.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că emanciparea ţăranului trebuia completată în aşa fel, încît „el să aibă conştiinţă profundă şi energică de drepturile şi de datoriile lui" [147]. Claritatea, logica impecabilă a expunerii, concizia, planul bine întocmit al întregii lucrări, eleganţa stilului vrăjesc pe cititorul de astăzi, precum desigur au vrăjit şi auditoriul din şedinţa Academiei de la 1 aprilie 1891. Autorul acestor admirabile pagini era în vîrstă de 74 de ani. El nu le scrisese pe îndelete, ci le dictase fiului său în ajun, într-o singură zi [148]. În amurgul vieţii, inteligenţa lui era tot atît de puternică şi talentul lui tot atît de fermecător ca la 1843, cînd ţinuse lecţia de deschidere a cursului de istorie naţională la Academia Mihăileană, iar vioiciunea frazei şi măiestria cu care erau orînduite argumentele aminteau istoricele discursuri rostite în Adunarea deputaţilor la 1862 pentru apărarea dreptului ţăranilor asupra pămîntului pe care-l munceau. Ani mulţi trecuseră, grele fuseseră luptele purtate şi nedreptele lovituri primite! Inteligenţa şi talentul rămăseseră însă intacte.

După şedinţa solemnă de la 1 aprilie 1891, Kogălniceanu, deşi bolnav, a continuat să participe la lucrările Academiei. La 14 aprilie 1891, el a fost printre cei care au cerut modificarea art. 61 din regulamentul instituţiei, pentru ca, în viitor, premiile Academiei să nu mai fie decernate membrilor ei activi [149]. Această propunere, semnată de opt academicieni în frunte cu Mihail Kogălniceanu, a fost prezentată după discuţiile prilejuite de acordarea premiului Năsturel Herescu de 4 000 lei lui Grigore Ştefănescu pentru o lucrare didactică, publicată sub titlul *Curs elementar de geologie* şi destinată elevilor de liceu. Grigore Cobălcescu, într-un documentat raport, pusese în evidenţă că această carte era lipsită de metodă şi cuprindea erori numeroase, confuzii, expresii improprii etc. Cobălcescu semnalase omisiuni esenţiale şi ignorarea rezultatelor obţinute de cercetările geologice din ultimele decenii [150]. Cu toate că raportul lui Cobălcescu era bine documentat şi constatările sale erau incontestabil juste, totuşi, după îndelungate dezbateri, premiul Năsturel Herescu a fost atribuit lui Grigore Ştefănescu de majoritatea membrilor Academiei Române, probabil din motive de colegialitate [151]. Pentru a nu se mai ivi asemenea cazuri, care puteau avea în opinia publică repercusiuni dăunătoare Academiei Române, Kogălniceanu şi alţi şapte semnatari au propus amendamentul

[147] „Analele Academiei Române", seria II, Tomul XIII (1890—1891), Partea administrativă şi dezbaterile, p. 113.

[148] Mihail Kogălniceanu, *Dezrobirea ţiganilor, ştergerea privilegiilor boiereşti, emanciparea ţăranilor*, cu o precuvîntare de Vasile M. Kogălniceanu, Biblioteca românească enciclopedică Socec, Bucureşti, 1908, p. 12.

[149] „Analele Academiei Române", seria II, tomul XIII (1890—1891), Partea administrativă şi dezbaterile, p. 141.

[150] *Ibidem*, p. 341—355.

[151] *Ibidem*, p. 133—134, p. 135 şi p. 141—142. Au fost necesare trei scrutine pentru decernarea premiului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

menționat mai sus, prin care se modifica art. 61 al regulamentului. La 15 aprilie 1891, acest amendament a fost admis prin 16 voturi, fiind 7 voturi contra [152]. De atunci, cum era și firesc, membrii activi ai Academiei Române n-au mai putut candida la premiile acestei instituții.

Parcă presimțind sfîrșitul său apropiat, Kogălniceanu a ținut în mod deosebit să fie prezent la alegerea biroului Academiei Române înainte de închiderea sesiunii generale din 1891 [153]. A fost ultima ședință la care el a asistat.

Curînd după aceea, silit de starea sănătății sale, Mihail Kogălniceanu a întreprins o obositoare călătorie la Paris spre a consulta medici și a se supune unei operații [154]. În capitala Franței el a încetat din viață la 20 iunie 1891 [155]. Prin testamentul său, el a dispus să fie predată Academiei corespondența pe care o avusese cu guvernul Chinei, pe cînd era ministru al României la Paris, corespondență care era relativă la recunoașterea independenței țării noastre și pe care o dăruise Academiei încă din 1887. De asemenea a lăsat Academiei toate actele privitoare la Congresul de pace de la Berlin din 1878 ce se vor găsi printre hîrtiile sale [156].

Secția istorică a Academiei Române, la 23 martie 1892, „în semn de profundă durere pentru nereparabila pierdere" pe care moartea lui Kogălniceanu o constituia, a cerut să se amîne cu un an alegerea urmașului său în Academie [157]. Această cerere a fost aprobată în ședința plenară de la 30 martie 1892 a sesiunii generale [158].

Conform hotărîrii luate, Academia Română a procedat numai la 11 martie 1893 la desemnarea succesorului lui Mihail Kogălniceanu. A fost ales atunci Alexandru D. Xenopol, cu 18 voturi, contra 4 [159]. El va rosti doi ani mai tîrziu, la 17 martie 1895, discursul său de recepție, care va fi consacrat vieții și activității ilustrului său înaintaș [160].

*

Timp de 23 de ani a fost Mihail Kogălniceanu membru al Academiei Române, în perioada cînd această instituție, de curînd înființată, a avut de înfruntat mari greutăți. Dacă luptele politice în care a fost angajat, precum și înaltele funcțiuni pe care le-a avut l-au absorbit

[152] „Analele Academiei Române", seria II, tomul XIII (1890—1891), Partea administrativă și dezbaterile, p. 149.

[153] *Ibidem*, p. 146—148.

[154] Dr. C. D. Severeanu, *Din amintirile mele*, București, 1929, p. 167—170.

[155] „Analele Academiei Române'", seria II, tomul XIV (1891—1892), Partea administrativă și dezbaterile, p. 7 și p. 56.

[156] *Ibidem*, p. 38.

[157] *Ibidem*, p. 158.

[158] *Ibidem*, p. 123.

[159] *Ibidem*, tomul XV (1892—1893), Partea administrativă și dezbaterile, p. 97.

[160] A. D. Xenopol, *Mihail Kogălniceanu, discurs de recepțiune rostit în ședința solemnă de la 17 martie 1895*, București, 1895, 78 pagini.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pînă în 1881, după această dată el a participat asiduu la lucrările Academiei Române. A fost dintre cei puţini care, pentru consolidarea ei, n-au cruţat nici o jertfă. I-a dăruit cărţi rare şi documente preţioase. A avut un rol important la publicarea colecţiei Hurmuzaki. S-a străduit să fie adunate la Academie izvoarele istoriei românilor, să fie salvate antichităţile din Dobrogea de la distrugere sau de la înstrăinare, să fie efectuate cercetări temeinice pentru cunoaşterea trecutului nostru. Necontenit a sprijinit Mihail Kogălniceanu studiile istorice. De ajutorul lui au beneficiat, în cadrul Academiei, V. A. Urechiă, Grigore Tocilescu, A. Papadopol-Calimach, Ion Bogdan, pe care i-a încurajat adesea în activitatea lor ştiinţifică şi cărora le-a înlesnit fie călătorii în străinătate pentru specializare sau investigaţii în arhive şi biblioteci, fie publicarea operelor lor. În sfîrşit, după ce trei ani de-a rîndul, ca preşedinte, a obţinut rezultate de seamă, Mihail Kogălniceanu a rezervat Academiei Române ultima lui lucrare, care a fost comunicarea citită în şedinţa solemnă de la 1 aprilie 1891. Ea cuprinde, în pagini admirabile, dovada cît de legat sufleteşte a fost Kogălniceanu de această instituţie şi cît de mult l-au pasionat studiile istorice.

Dacă foarte mari au fost meritele sale de făuritor al istoriei României, de animator al cercetărilor ştiinţifice şi de autor al unor lucrări remarcabile la data apariţiei lor, o însemnătate deosebită a avut şi contribuţia sa la prosperarea Academiei Române.

MICHEL KOGĂLNICEANU ET L'ACADÉMIE ROUMAINE

RÉSUME

Michel Kogălniceanu, auteur d'intéressants ouvrages historiques, président du conseil des ministres de 1863 à 1865 et principal artisan de la loi qui a aboli le servage en Roumanie en 1864, a été élu membre de la Société Académique Roumaine le 16 septembre 1868.

Jusqu'en 1881, Michel Kogălniceanu s'est préoccupé surtout de politique et n'a participé que rarement aux travaux de la Société Académique. Cependant il a rendu maints services à cette institution. Ainsi, lors du vote de la loi de 1879 qui a décidé que la Société Académique se transformerait en Académie roumaine, Kogălniceanu a été le rapporteur de cette loi au Sénat.

À partir de juin 1881 et jusqu'à sa mort que eut lieu en 1891, Michel Kogălniceanu a été un des plus assidus membres de l'Académie roumaine. Durant cette période il a réussi a imprimer un nouveau rythme aux travaux de la section historique. Au cours des séances hebdomadaires de l'Académie, il a souvent pris part aux débâts, en faisant d'utiles observations et en formulant de très intéressantes propositions. Notamment, il à signalé l'importance que présentaient les archives de Moldavie evacuées en Pologne, en 1686, par l'archevêque Dosoftei. Il a signalé aussi l'importance des antiquités de la Dobroudja et spécialement du monument

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

d'Adamclissi. A la séance du 1er avril 1891, trois mois avant sa mort, il a lu un mémoire très documenté concernant les grandes réformes sociales réalisées au cours des 6e et 7e décennies du XIX-e siècle : l'abolition de l'esclavage des bohémiens, la suppression des privilèges et l'émancipation des paysans.

Pour lui donner une preuve de leur estime, les membres de l'Académie roumaine ont élu Michel Kogălniceanu président de cette savante compagnie en 1887. Il a été réélu en 1888 et en 1889. Pendant ces trois années il a réalisé une oeuvre remarquable, notamment en augmentant considérablement les collections de livres, de manuscrits et de documents de la bibliothèque de l'Académie roumaine.

Si Michel Kogălniceanu a eu de grands mérites comme homme politique, comme animateur des recherches scientifiques et comme auteur d'importants ouvrages, il a eu aussi le mérite de contribuer à la prospérité de l'Académie roumaine.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

A. D. XENOPOL ÎN ANII STUDENȚIEI

DE

J. BENDITER

La vîrsta maturității, după ce clădise o operă, în unele privințe, a unui înaintaș, A. D. Xenopol a scris *Istoria ideilor mele*[1] (1913), în care perioada studenției ocupa un loc însemnat. Cu modestie, dar nu fără conștiința de sine, marele istoric prețuia în mod deosebit ceea ce cîștigase în acei ani. Multe din îndemnurile primite atunci și le-a amintit pînă tîrziu și au dat operei lui unele din caracteristicile cele mai de seamă.

Dragostea pentru cultură, pentru adevărul științific, cultul pentru trecutul național și dorința de a contribui la clădirea prezentului, au fost mult înlesnite de mintea unui tînăr luminat deschisă înnoirilor, cu dragoste de viață și de frumos. Crescut în casa părintească într-o atmosferă în care cultura și munca erau prețuite în egală măsură, tînărul Xenopol nu se va speria de greutățile generate de exigențele unei studenții într-o țară străină și va găsi încă suficient timp pentru a-și forma o cultură generală și de specialitate deosebită.

La Berlin, deși a frecventat patru cursuri juridice și tot atîtea de filozofie, ceea ce l-a pasionat însă în mod deosebit a fost dreptul roman și istoria universală[2]. Cu mult interes, el a ascultat cursurile cunoscutului arheolog și istoric Theodor Mommsen, ale lui Leopold von Ranke, Rudolf Curtius și alții. Titu Maiorescu, în prima scrisoare trimisă lui Xenopol la Berlin, din 2/14 decembrie 1867, după ce se interesa de impresia pe care o făcuseră profesorii germani de filozofie asu-

[1] *Istoria ideilor mele*, I. E. Torouțiu în „Studii și documente literare", vol. IV, Buc., 1933, p. 368—417.

[2] *Ibidem*, p. 381.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pra lui adăuga, cu oarecare asprime : „găsesc că urmați cam prea multe cursuri" [3].

Înzestrat cu o mare putere de muncă, cu un profund optimism, convins de rolul cunoștințelor științifice și tehnice pentru întreaga dezvoltare socială, el a căutat să folosească din plin anii petrecuți la Berlin. N. Iorga sublinia — pe bună dreptate — că anii de studenție au însemnat pentru Xenopol „o perioadă de cugetare, de critică, de orientare și direcție" [4].

Cîteva detalii din perioada anilor de studenție ne îngăduie să subliniem evoluția personalității și a gîndirii viitorului mare istoric și filozof al istoriei.

Laturile noi ale operei lui A. D. Xenopol, care reies din studierea acestei perioade din viața lui, ca și cele ce rezultă din studierea corespondenței purtată cu I. C. Negruzzi, care vor forma obiectul unui alt studiu, se impun prin calitățile lor atenției noastre. Imaginii unui Xenopol istoric, economist și filozof al istoriei, i se vor mai putea adăuga și cele ale criticului, literatului, traducătorului, iubitorului de poezie, de muzică și de drumeție, în sfîrșit trăsăturile unui om care a fost adînc convins că un istoric trebuie să posede o întinsă cultură care să servească progresului și deci fericirii omului.

Elanul său național și social, pasiunea pentru știință care i-au condus pașii în primele sale studii, au constituit de fapt baza aproape a întregii sale munci de cercetător neobosit în diferitele domenii ale istoriei, nu ca un abstract om de știință, izolat și distant, ci ca un savant cetățean legat de marele interese naționale.

Din perioada studenției care s-a întins între anii 1867 pînă în 1871, a rămas posterității o serie de studii prețioase publicate în revista Junimii „Convorbiri literare" [5]. Sursele de informare asupra acestei perioade din viața lui Xenopol rămîn deocamdată corespondența purtată cu I. C. Negruzzi, scrisorile familiei lui Xenopol, amintirile lui Gh. Panu, cele ale lui Iacob Negruzzi, precum și datele care se găsesc în lucrările lui E. Lovinescu, consacrate vieții și operei lui Titu Maio-

[3] I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. V, Buc., 1934, p. 24.

[4] N. Iorga, *Istoria literaturii românești contemporane*, vol. I, Buc., Edit. „Adevărul", 1934, p. 139.

[5] *Cultura națională*, *Analiza istoriilor civilizațiunii* publicată în 11 numere consecutive ale revistei, apoi *Studii asupra stării noastre actuale*. A mai publicat prezentarea opului *La création* de Edgar Quinnet, recenzia la *Tratatul de economie politică* a lui Ioan Strat, recenzia la *cronica Hușilor și a Episcopiei cu asemenea numire după documentele Episcopiei, scrisă de episcopul Melchisedek*, o notă în legătură cu *Inscripțiunea de la Neamțu*, o alta despre o conferință a domnișoarei C. Duncan asupra *Femeii*. Noi am luat în considerație și articolul *O privire retrospectivă asupra „Convorbirilor literare,"* trimis de Xenopol de la Berlin în martie 1871, refuzat de redacție și publicat abia în anul 1937, într-un număr jubiliar al revistei, precum și *Cuvîntarea festivă rostită la serbarea națională pe mormîntul lui Ștefan cel Mare, Putna în 15 (27) august 1871*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rescu. Merită a fi luate în considerație și datele provenite din corespondența purtată între diferiții membri ai Junimii și publicată de către I. E. Torouțiu. În studiile publicate la noi în ultimii ani[6], mai aproape de preocupările noastre, sînt lucrările interesante ale cercetătorilor N. Gogoneață și Z. Ornea[7], care merită atenție și prețuire.

Contribuția incontestabilă a tuturor acelora care prin scrisul lor au situat personalitatea lui A. D. Xenopol în atmosfera vieții publice românești, îngăduind în același timp aprecierea semnificației generale a multiplei sale activități, impune studierea mai amănunțită a diferitelor perioade din viața și activitatea sa.

*

Perioada în care se formează concepția despre lume și societate a lui A. D. Xenopol coincide cu dezvoltarea într-un ritm mai rapid a capitalismului în țara noastră, cu intensificarea creării pieței interne a diferențierii țărănimii și a acumulării de capital. Se constată o creștere a cîtorva ramuri din industria alimentară și a unora din industria extractivă, bazate pe cooperația simplă și manufacturieră, în care predominau atelierele meșteșugărești, precum și întreprinderi capitaliste. Menținerea în agricultură a unor rămășițe feudale contribuia la frînarea dezvoltării normale a capitalismului în țară, ducea la dezvoltarea lentă a industriei, la rămînerea în urmă a României, în comparație cu nivelul dezvoltării țărilor din restul Europei. În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, prin folosirea protecționismului vamal pentru toate ramurile industriale, se poate constata că în România avea loc un proces de dezvoltare a industriei mecanizate.

Creșterea numerică și organizatorică a muncitorimii în deceniul al VII-lea al secolului trecut determină apariția pe arena politică a

[6] Gh. Toma, *Cîteva considerații critice asupra concepției istorice a lui A. D. Xenopol*, în „Studii Universitatis Babeș-Bolyai", secția Philosophia et economica, secția III, fasc. I, 1960, pp. 137—147; *Cauzalitatea în filozofia istorică a lui A. D.* Xenopol, în aceiași revistă, 1963, pp. 79—87; Athanase Joja, *Despre logica istoriei*, în „Studii" nr. 6, 1952; V. Liveanu, *Probleme ale cunoașterii în știința istoriei*", în „Lupta de clasă" nr. 3, 1964; *Istoria gîndirii sociale și filozofice din România*, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1964; R. Pantazi, I. S. Firu, *Filozofia și sociologia burgheză*; studiul lui M. Florian, N. Gogoneață, Z. Ornea, *Contribuții la cunoașterea opiniilor social-economice ale lui A. D. Xenopol*, în „Studii" nr. 4, 1957; articolul lui Z. Ornea din *Texte din literatura economică în România, secolul XIX*, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1960; C. Murgescu, *Ideea industrializării în gîndirea economică din România*, în „Viața Românească" nr. 8, 1964; V. Maciu, *Unirea Moldovei și Țării Românești în opera istorică a lui A. D. Xenopol*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1960; J. Benditer, *Medalion A. D. Xenopol*, în *Contribuții la istoria dezvoltării, Universității din Iași*, 1860—1960, vol. II, Buc., 1960; Ion Veverca, *Concepții ale lui A. D. Xenopol în problema industrializării României*, în „Studii" nr. 2, 1966.

[7] N. Gogoneață și Z. Ornea, *A. D. Xenopol, Concepția socială și filozofică*, Buc., Ed. Științifică, 1965; Z. Ornea, *Junimismul*, București, Editura pentru literatură, 1966.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

țării a unei forțe sociale noi, care va deveni principala forță motrică, a transformării revoluționare a țării. Apariția mișcării socialiste, a răspîndirii marxismului, mai ales după 1880, a însemnat începutul unei perioade de propășire mai largă a cunoștințelor științifice și filozofice în țara noastră.

Activitatea științifică a lui A. D. Xenopol, care a început în cel de al VII-lea deceniu al secolului trecut, s-a desfășurat în condițiile cînd pentru burghezie se puneau pe primul plan probleme ca: dezvoltarea industriei naționale, crearea administrației necesare unui stat burghez, înlăturarea concurenței străine, crearea de cadre naționale, probleme legate de dezvoltarea științelor naturii și a celor sociale. Lucrările istorice ale lui A. D. Xenopol au completat argumentele științifice contra regimului feudal, au justificat necesitatea noii orînduiri, au căutat să contribuie la organizarea practică a construcției acesteia, au fundamentat științific politica și interesele burgheziei interesată în industrie, au exercitat influențe asupra celor mai de seamă laturi ale vieții sociale, de la acelea legate de producția materială pînă la cele ale culturii naționale. Debutul său în legătură cu studierea istoriei române, o etapă interesantă în opera istoricului care a închinat 35 de ani din viața sa studierii istoriei naționale și universale, ne aduce, alături de o serie de elemente care au contribuit la mersul înainte a științei istorice în comparație cu trecutul, și o serie de contradicții, dintre care unele au lovit chiar în propriile sale teze.

Dragostea și interesul pentru studiul științei istorice la A. D. Xenopol a apărut din anii tinereții, cînd era elev al școlii secundare din Iași, așa numita „Academie", iar mai tîrziu Liceul Național. În însemnările sale[8] el pomenește cu respect pe dascălii care au reușit să-i insufle iubirea pentru știința istoriei și subliniază faptul că în cadrul „Societății studioase" întemeiată de elevii școlii în 1866, a citit — la 22 aprilie — prima sa încercare pe tărîmul istoriei asupra *Importanței și utilității istoriei*, lucrare publicată în 1901 în revista „Arhiva" din Iași. Sub influența ideilor lui Guizot, expuse în a sa *Istoria civilizației în Europa și Franța*, tînărul de 19 ani socotea istoria „nu cunoștințele cu de-amănuntul a tuturor faptelor ce le-au făcut domnii; toate luptele ce le-au purtat; ci să caute să afle starea societății sub cutare sau cutare regim"[9]. Însemnătatea de căpetenie a istoriei consta, pentru elevul clasei a 5-a de la Academie, în aceea că ea învăța un popor cum să scoată din studiul trecutului învățătura trebuitoare pentru a realiza ideile libertății și egalității. Cît timp — considera el atunci — oamenii nu luptau pentru egalitate și libertate, popoarele căutau în istorie exemple de urmat. În timpurile moderne

[8] *Istoria ideilor mele*, loc. cit., p. 368—417.

[9] *Ibidem*; „Arhiva", Iași, an. XII, nr. 9—10 (septembrie—octombrie), 1901, p. 433.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

însă, cînd istoria servește „aceste două mari principii de viață", fiecare popor trebuie să-și cunoască foarte bine istoria, cu ajutorul căreia își poate face o idee despre prezent și comparînd această stare „cu cele ale altor popoare care sînt mai înaintate pe calea adevărului să intre în ea cu curaj și speranță" [10]. Încă de atunci, el considera că în judecarea faptelor istorice trebuie „să fim nepărtinitori, severi și juști".

Același interes pentru știința istorică a animat activitatea tînărului Xenopol și după ce a terminat clasa a 5-a a liceului și a intrat în „Institutul Academic", — înființat atunci de T. Maiorescu, în asociație cu I. M. Melik și alții, școală privată, unde a avut ocazia să fie elevul celor mai buni profesori din Iași, ca N. Culianu, T. Maiorescu, Gr. Cobălcescu, I. Caragini, I. Melik, P. Poni, I. Paicu ș.a. După ce își trecuse în mod strălucit — cum scria I. Negruzzi [11] examenul de bacalaureat în 1867, care tocmai atunci se introdusese la Iași, cu ajutorul unei burse de 150 galbeni pe an acordată de către societatea Junimea, la propunerea lui T. Maiorescu, pleacă la Berlin să-și desăvîrșească studiile. A fost cea dintîi bursă acordată [12] de Junimea punînd începutul unei tradiții ce s-a continuat, prin M. Eminescu, I. Slavici, S. Bodnărescu, sub formă mai mult de ajutoare. A. D. Xenopol avea să fie singurul care și-a îndeplinit obligațiile, terminîndu-și studiile. El a plecat în luna septembrie 1867 la Berlin, trimis de Junimea să studieze — așa cum ar fi dorit T. Maiorescu — filozofia. Faptul că în prima scrisoare trimisă din Berlin, din aprilie 1868, lui I. Negruzzi [13], tînărul student se silește să explice de ce nu a urmat filozofia, invocînd că era lipsit de cunoștințe serioase de limba latină și elină, scoate în evidență, pe de altă parte, grija lui de a nu supăra pe cei din Junimea, iar pe de altă parte, subliniază hotărîrea lui de a urma — cum scrie el — „tendința naturală" a spiritului său care a fost întotdeauna studiile istorice. Considerînd că timpul cît va sta la Berlin era prea scurt pentru studiul propriu zis al istoriei, ca și faptul că sănătatea sa era „șovăindă", Xenopol se hotărăște să îmbrățișeze o carieră ceva mai „ușoară" după propria sa expresie — cum ar fi studiul dreptului care îi va oferi avantagii speciale în ceea ce privește cunoașterea istoriei. Era dispus să se mulțumească deocamdată numai cu deprinderea metodei științifice, cunoașterea cît mai largă a izvoarelor și mijloacelor de cercetare, convins fiind că astfel își va deschide calea spre cunoașterea ramurilor necesare studierii istoriei, „care rămîne aplicarea mea favorită". El considera că, după ce va învăța știința despre izvoare și mijloacele

[10] *Istoria ideilor mele*, „Arhiva", Iași, an XII, nr. 9—10 (septembrie—octombrie), 1901, p. 433.

[11] I. Negruzzi, *Amintiri de la Junimea*, Buc., Edit. Viața Românească, p. 192.

[12] E. Lovinescu, *T. Maiorescu și contemporanii lui*, vol. I, Casa Scoalelor, Buc., 1943, p. 291.

[13] I. E. Torouțiu, *op. cit.*, vol. II, Buc., 1932, p. 9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de a le cerceta, întorcîndu-se în țară va aplica ceea ce a adunat la istoria țării [14].

Predilecția lui pentru studiul istoriei era legată, fără îndoială, de înclinații personale. Ea a fost însă înrîurită de nevoile și cerințele evoluției societății românești. Modul în care el a analizat o serie de probleme ale istoriei țării, soluțiile propuse pentru remedierea unor stări de lucruri, însăși concepția sa — formată mai tîrziu — asupra teoriei istoriei, care, deși constituită independent, era legată de concepția sa asupra istoriei ca știință, au fost influențate de condițiile specifice de ordin social, politic și ideologic care au însoțit dezvoltarea capitalismului, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în România. Întreaga sa operă, care s-a situat la răspîntia între două veacuri, nu putea să fie viabilă dacă nu ar fi reflectat într-o mare măsură problemele istoriei țării obiectiv determinate.

De mare însemnătate pentru cunoașterea influențelor interne exercitate asupra viitorului istoric, ca și pentru înțelegerea stadiului de dezvoltare a științei istorice la noi, a fost lupta pentru dezvoltarea științei și a literaturii naționale care luase o mare amploare.

Începîndu-și activitatea într-un moment cînd studiile de istorie, cu unele excepții, se opreau la cercetarea migăloasă a datelor fără interpretare, și cînd — cum arăta N. Iorga — cugetarea asupra lor pornea fără metodă „pe verzile plaiuri înflorite ale genialității romantice", A. D. Xenopol își exprima, din primele sale scrieri, încrederea în energia creatoare a poporului român, care după părerea sa, putea și trebuia să crească în măsura lărgirii și adîncirii cunoștințelor despre experiența verificată îndelung a vieții celorlalte popoare, ca și a contribuției acestora la binele comun al omenirii. Necesitatea dezvoltării în continuare a culturii naționale, cu o fizionomie specifică și care să corespundă caracterului „ce-l ia istoria timpurilor noastre", a constituit una dintre importantele preocupări ale studentului Xenopol. Interesat în studierea dezvoltării societății românești și a civilizației ei, în trecut și prezent, Xenopol considera că demonstrarea teoretică a însemnătății culturii naționale se impunea, pentru a se înțelege mai bine faptul că cultura națională menține și dezvoltă la un popor conștiința de sine. Experiența istorică a dovedit că numai popoarele care au ajuns să aibă o viață națională legată de interesele poporului și-au putut aduce contribuția la progresul omenirii. Cultura națională a fiecărui popor „tindea spre perfecționarea individului, ca membru al omenirii, în privirea sa materială, intelectuală și morală" [15]. Aceasta se impunea, după părerea sa, și pentru că omul este născut pentru a progresa, pentru a folosi toate mijloacele cu ajutorul cărora să învingă piedicile care-i stau în calea realizării

[14] I. E. Torouțiu, *op. cit.*, vol. II, Buc., 1932, p. 10.
[15] „Convorbiri literare", an. II, nr. 17/1 noiembrie 1868, p. 282.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

idealului său spre mai bine, spre mai frumos. Legată de sfera naționalității, a poporului, activitatea omului capătă un imbold deosebit, pentru a contribui la progresul omenirii. Ideea că tendința unui popor care vrea să lase urma în istorie, trebuie să fie aceea de a contribui la binele omenirii, l-a condus la concluzia că această contribuție trebuie să îndeplinească o condiție, și anume: să aibă un caracter național. Principalul țel al dezvoltării unei mișcări științifice și literare în țară trebuia să fie „cunoștința țării sub toate punctele de vedere".

Încercînd să determine noțiunea de cultură-națională, el excludea din sfera ei știința și religia. Știința fiind universală, ea aparținea omenirii și nu exprima caracteristicile specificului unui popor sau al unor popoare.

Atingînd relația dialectică care există între imaginea mintală complexă despre univers, care este obiectivul principal al cunoașterii științifice, și cunoașterea însăși, Xenopol considera că cunoașterea „este și rămîne limitată în mod obiectiv de condițiile istorice și în mod subiectiv de structura fizică și spirituală" [16] a gînditorului.

În ceea ce privește religia, credința, ea are valoare numai pentru indivizi și privește pe fiecare individ în parte. Ea nu poate intra deci în sfera culturii naționale. În domeniul culturii naționale intrau literatura, limba, tradițiile, moravurile, dreptul și artele frumoase. În explicarea caracterului lor național, Xenopol pornea de la adevărul că popoarele se deosebesc între ele, fiecare avînd particularitatea lui și structura lui specifică. Aceste particularități — arată el, sub influența teoriei factorului geografic — se formează sub acțiunea exercitată de climă, natură, exagerînd rolul mediului geografic. Nu peste mult timp, în studiul său despre *Istoria civilizațiilor*, iar mai tîrziu în *Cursul introductiv la istoria românilor*, pe care-l va preda la Universitatea din Iași, el va reveni asupra acestei probleme, arătînd că influența mediului geografic a fost puternică pe treptele inferioare de dezvoltare a societății și a recunoscut că, pe măsură ce societatea evoluiază, influența naturii își pierde rolul său hotărîtor [17].

Dezvoltarea istorică a unui popor exercită și ea o mare influență asupra modului specific în care acest popor privește lumea, asupra modului cum se dezvoltă el din punct de vedere sufletesc. Pe drumul căutării de noi factori, care influențează formarea specificului național, Xenopol alunecă spre teoria rasistă.

Domeniile care constituiau, după el, cultura națională, începeau cu limba, pe care o consideră unul din elementele de căpetenie ale culturii naționale. Convins că procesul de închegarea limbii române literare era pe cale de continuă perfecționare, el nu rămînea în afara preocupărilor care priveau problemele referitoare la necesitatea intro-

[16] „Convorbiri literare", an. II, nr. 12, 15 aug. 1868, p. 199.
[17] „Convorbiri literare" an. III, nr. 13, 15 septembrie 1869, p. 223—224.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ducerii neologismelor şi a precizării modului cum trebuie ele folosite în limba română. Ca şi unii fruntaşi ai curentului paşoptist, el consideră că limba avea valoare pentru un popor întrucît o înţelege, că ea trebuie să cuprindă toată bogăţia omului modern, trebuie să fie mereu înnoită la izvorul vorbirii populare, fără a se înlătura acele cuvinte străine absolut necesare. Cuvintele de origine străină adaptate prin uz într-o limbă nu trebuiesc alungate, pentru a fi înlocuite prin altele ce s-ar părea mai conforme cu acea limbă [18]. Cuvintele străine trebuie împrumutate — arată el — numai atunci cînd nici un dialect al limbii nu dispune de cuvîntul necesar sau cînd limba nu îngăduie să se formeze un cuvînt echivalent. În acelaşi cadru, el combate tendinţa născută „dintr-un fals simţămînt de patriotism şi românism" de a româniza terminologia ştiinţifică. Terminologia ştiinţifică trebuia în genere împrumutată de la poporul la care ştiinţa respectivă s-a dezvoltat.

În ceea ce priveşte domeniul dreptului şi moravurilor, legat de o serie de teorii idealiste, el credea că dreptul priveşte pe oameni ca persoane dotate cu voinţă şi, luînd ca normă ideea de drept, caută să stabilească „sferele înlăuntrul cărora pot să-şi exercite voinţa lor". Sesizează însă adevărul că există o strînsă legătură între drept şi moravuri, ca şi acela că modul de a judeca acţiunile de drept este caracteristic poporului respectiv şi are valoare numai pentru el. Xenopol pentru prima dată îşi expune punctul său de vedere, asupra căruia va reveni mai amplu, cu privire la relele ce decurg din introducerea în viaţa societăţii a unor legi străine, care nu sînt „în armonie cu cerinţele spiritului poporului" şi cu „dreptul obicinuelnic". Această încercare de imitaţie, el o consideră ca o frînă a progresului unui popor.

Preţuind în mod deosebit literatura, el o consideră ca un fel de odihnă pentru om, obosit de viaţa de fiecare zi. Poziţia sa idealistă faţă de rolul literaturii nu-l împiedică însă să înţeleagă unele aspecte cu privire la procesul creaţiei literare, de mare însemnătate. Creaţia literară corespunde uneia din necesităţile cele mai vii şi mai înalte ale omului, de care el nu poate fi lipsit, cît timp stă pe treapta mai înaltă pe care natura i-a destinat-o [19]. Creaţiile literare au oglindit şi oglindesc fidel societatea în care apar, exprimînd spiritul general al poporului. Literatura şi valoarea ei depind, pe de o parte, de forma şi armonia limbii, iar pe de altă parte, de îmbinarea acestei forme cu conţinutul ei. Literatura cultă, gîndea Xenopol, ar trebui să se inspire din cea populară, acea literatură a cărui autor „este poporul în întregul său" şi să exprime aspiraţiile poporului, să se ocupe cu

[18] „Convorbiri literare", an. II, nr. 13, 1 septembrie 1868, p. 215.
[19] „Convorbiri literare", anul II, nr. 15, 1 oct. 1856, p. 249.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acele subiecte care fac parte din viața poporului. O asemenea literatură ar stimula „ca poporul, prin instrucțiune, să fie pus în stare de a se folosi de producțiile literare". Xenopol nu neglijează nici problema influenței exercitată de literaturile străine. Cînd spiritul e slab — scria el — imitează. Cînd e tare, atunci modelul frumos sau bun îi este un impuls pentru a produce ceva mai frumos și mai bun[20]. El pornește de la convingerea că literatura noastră trebuia să reflecte viața poporului în noile condiții istorice create la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Sub acest aspect, Xenopol consideră literatura ca începătoare, fără însă a nega realizările de pînă atunci în acest domeniu. Ca orice literatură începătoare ea putea să împrumute unele teze de la o literatură mai avansată. În plus, influența ei putea să contribuie la cristalizarea unor idei și sentimente care existau în țară în formă embrionară.

În ceea ce privește artele frumoase, el considera absolut necesare înființarea de muzee de pictură și sculptură, cultivarea muzicii și studierea creațiilor poetice naționale și ale altor popoare, realizîndu-se și pe această cale desăvîrșirea simțului estetic al poporului și stimularea puterii sale de creație.

Cea mai mare parte a concluziilor sale nu propovăduiesc „seninătatea clasică", impersonalizarea, ci ele devin fiecare în parte o problemă, o preocupare, o invitație la mobilizarea forțelor intelectuale de a contribui la rezolvarea lor. Prin înlănțuirea argumentației, ele impun soluții practice. Tînărul nu se complace în a face speculațiuni asupra importanței culturii naționale. El stabilește principiul că dezvoltarea culturii ia pentru fiecare popor forme particulare, care trebuie studiate și adîncite în interesul propășirii poporului și a culturii sale. Înnoirea culturală — pe care o considera o necesitate obiectivă în viața poporului — trebuia să exprime firea, gîndirea, sufletul și limba poporului în noile condiții social-istorice, în sensul progresului social și național.

Cauzele și sensul progresului omenirii, „acei motori care mișcă lumea înainte și o împing spre formele nesfîrșite și niciodată identice ale dezvoltării", îl preocupau în mod deosebit. Cu ocazia prezentării a 4 lucrări de seamă de istorie universală, care se ocupau cu istoria civilizației în Franța (Guizot), în Anglia (Buckle) și două cu istoria dezvoltării spirituale a Europei (Drapar și Lecky), A. D. Xenopol se ocupa de fapt pe larg cu opera lui Buckle, cu care ocazie exprima o serie de puncte de vedere care veneau în opoziție cu cele ale istoricului englez în ceea ce privește cauzele și sensul progresului. Progresul nu putea să conste — după părerea îndreptățită a lui Xenopol — numai în descoperirea de adevăruri științifice, așa cum susținea

[20] „Convorbiri literare", an. II, nr. 15, 1 oct. 1866, p. 262.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Buckle. Deşi tributar unor explicaţii psihologiste, după care cauza adevărată a progresului civilizaţiei trebuiea căutat în principiul dezvoltării sufletului omenesc, tînărul istoric extinde progresul la toate activităţile şi ţine să sublinieze marile realizări înregistrate în domeniile limbii, artei, moralei, dreptului, literaturii, fără ca ele să se dezvolte în mod uniform, ci în mod diferit, determinate de condiţii diferite, după legi proprii. Varietatea condiţiilor de dezvoltare a popoarelor contribuie, pe de o parte, la producerea de noi idei în diferitele domenii ale activităţii omeneşti, iar, pe de altă parte, la schimbul între ele, ceea ce constituie, după părerea lui una din cauzele progresului. Cu cît schimbul acesta este mai rapid, mai larg şi mai cuprinzător, cu atît şi progresul este mai profund, iar civilizaţia mai înaintată. El ţine să adauge că progresul omenirii nu se poate realiza pe cale paşnică, liniştită, ci pe calea unor lupte continui, deoarece viaţa este o mişcare şi un schimb necontenit.

Xenopol combate nu numai teoria despre progres a lui Buckle, ci şi consecinţele ei. Dacă progresul este numai intelectual, rezultă, de exemplu, că Evul Mediu a fost o noapte prelungă, în care progresul omenirii a stagnat pentru că dezvoltarea ştiinţei nu a cunoscut în această perioadă un mare progres. Combătînd această părere, Xenopol schiţează, deocamdată, pentru ca mai tîrziu să facă bogate completări, ideile sale asupra acestei perioade din istoria omenirii. Evul Mediu — credea el — nu a fost o perioadă lipsită de progrese, deşi în această vreme ştiinţa a cunoscut o dezvoltare lentă. În Evul Mediu au avut loc mişcări sociale, politice, comerciale, industriale, morale, estetice, toate la un loc producînd o mişcare care a împins mersul omenirii şi al societăţii înainte. Aceste mişcări, credea Xenopol, au pornit din cauza patimilor omeneşti şi din dorinţa de dominare. Lăcomia şi setea de putere nu erau însă singurele cauze ale acestor mişcări. El considera, de asemenea, că ideea dreptului şi a egalităţii, spre care omenirea a aspirat întotdeauna, constituia una din cauzele de mare însemnătate ale acestor mişcări. În Evul Mediu, continuă Xenopol, argumentarea sa, s-au format popoarele cu limbile şi caracterele lor proprii, „ceea ce este una din faptele mari istorice ce conţine acea perioadă lipsită de ştiinţă, dar nu şi de progres“ [21]. Particularităţile naţionale, asupra cărora revine cu deosebită insistenţă, nu constituie o piedică în cadrul schimbului de idei şi aspiraţiuni între popoare şi nici nu înlătură exercitarea unei influenţe reciproce, pe care el o consideră permanentă. Pentru a sublinia părerea sa, Xenopol dă exemplul legăturii tot mai strînse care există între popoare, sub toate

[21] „Convorbiri literare“, an. III, nr. 15, 1 oct. 1869, p. 258.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

formele, fapt care nu împiedică pe fiecare popor să cultive și să păstreze din ce în ce mai mult particularitățile sale.

În explicarea faptelor istorice, a dezvoltării popoarelor și a civilizațiilor, Xenopol se depărtează de asemenea de Buckle. Alături de influențele exercitate de factorii climaterici, pe care Xenopol spre deosebire de Buckle, le considera importante, însă nu determinante, cel dintîi adăuga caracterul popoarelor, precum și acțiunile lor politice și sociale. Acțiunile popoarelor, faptele lor politice și sociale, exercită o mare influență asupra ideilor care se nasc la popoarele respective, după cum și ideile, la rîndul lor, influențează asupra acțiunii lor. De aici și importanța studierii și cunoașterii istoriei politice a popoarelor sau a unui popor.

Problema care trebuia să preocupe îndeosebi pe istorici, după părerea lui Xenopol, era aceea de a ști care sînt factorii care împing înainte popoarele, spre progres, ori spre decădere. Scopul istoriei, arăta el, este de a ne face să înțelegem starea de față a fiecărui popor în parte și a omenirii în genere, precum și direcția pe care o vor lua popoarele și omenirea în viitor. Privită în acest fel, istoria impunea o cunoaștere a legăturilor dintre faptele omenești, descoperirea legilor după care ele se dezvoltă. Manifestarea fenomenelor istorice în conformitate cu existența unor legi, dă naștere ideii unei regularități a evenimentelor istorice, ideea care nu este impusă din afară, de vreo putere supranaturală, ci „ea reiese din considerarea acestui mers însuși", care ne ajută să putem explica dezvoltarea trecută a omenirii și să indicăm direcția generală viitoare a acestei dezvoltări. O asemenea privire asupra istoriei, considera el, nu s-a putut naște decît în secolul al XIX-lea, pentru că în acest timp se desfășura o luptă și o învingere necontenită a naturii de către spiritul omenesc, pentru că omul a devenit capabil să domine și să supună natura „din toate părțile", ceea ce a dus la recunoașterea adevărului că toate schimbările în univers nu sînt produsul întîmplării, ci efectele unor legi ineluctabile. Astăzi, scria el, istoria începe a fi bazată pe alte principii. Se recunoaște că există legi nestrămutate, după care se împlinește soarta popoarelor, că fenomenele istorice se petrec după o succesiune necesară de legi puternice. Cunoașterea legilor care guvernează dezvoltarea societății omenești asigură prezentarea faptelor istorice în mod științific, înlăturînd analogiile dintre fapte sau idei a două epoci și asigură condițiile necesare pentru ca istoria să poată fi folosită ca „educatoare în viață". Fără îndoială că toate aceste idei, în mare măsură de valoare, sînt vătămate de faptul că, după Xenopol, pentru a descoperi legile istorice, cercetătorul trebuie să cunoască sufletul omenesc, facultățile, tendințele și aspirațiile lui, ideile și simțămintele omului, așa cum au fost ele transmise și îmbogățite de-a lungul timpului. În felul acesta, el ajunge la concluzia idealistă, sub influența și a ideilor lui Lazarus și Stenthal că baza istoriei o constituie psiho-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

logia popoarelor. Cu toate aceste limite, Xenopol considera necesară înlăturarea explicațiilor transcendentale în motivarea fenomenelor istorice și admitea că acestea nu se repetă și că ele sînt necesare și supuse unor legi, că legile care guvernează evoluția istorică au o existență obiectivă și că ele pot fi cunoscute.

Exprimîndu-și întreaga sa adeziune față de marile descoperiri în domeniul naturii, a consecințelor binefăcătoare pe care ele le exercită asupra mersului înainte al societății, Xenopol observa că peste tot locul omul nu se mai mulțumește cu consemnarea întîmplării ca atare, ci începe a cerceta cauza pentru care „s-a produs o serie întreagă de fenomene". Această tendință de a cerceta legile după care se conduc fenomenele spiritului era caracteristică timpurilor moderne. Plin de optimism și de încredere față de omul epocii moderne, el constată că ideea de lege, care dă cugetării caracterul științific adevărat, tinde să facă pe om în stare de a calcula și prevedea evenimentele viitoare ale istoriei unui popor sau acelea ale vieții sale economice.

Aceste constatări, făcute de Xenopol, subliniază o superioară înțelegere a faptului că libertatea nu se află în contradicție cu necesitatea, că libertatea omului — deși restrînsă — nu este independentă de legile naturii, că ea este în strînsă dependență de necesitățile naturii și societății, că libertatea înseamnă o cunoaștere și înțelegere aprofundată a acestor necesități și, în sfîrșit, ea constă în posibilitatea de a folosi practic legile naturii și ale societății. Ele pun în evidență, de asemenea, că Xenopol a înțeles că lumea în întregul ei și fiecare parte a sa sînt supuse legilor transformării și că întregul participă la procesul istoric al dezvoltării. Sub influența ideilor evoluționiste, el ajunge la concepția că în societatea omenească ca și în întreaga natură nimic nu este permanent și stabil, că totul se află într-un permanent proces de schimbare, că mișcarea înainte este legea universului. Între concluziile practice imediate pe care le formulează Xenopol, este și aceea că orice faptă sau idee este posibilă și necesară într-un anumit timp. Ceea ce era bun la romani, scria el, nu mai poate fi bun astăzi, iar „a ne conduce în viața noastră socială, morală, politică întocmai precum s-au condus romanii, n-ar avea de rezultat alta decît monstruozitate" [22]. El revine asupra acestei probleme și atunci cînd îl combate pe Buckle în legătură cu importanța pe care acesta o atribuia statisticii și pe care o denumea știința progresului. Toate așa-zisele legi ale statisticii, considera Xenopol, ca și datele pe care le furnizează ea, arată numai starea în care se află societatea la un moment dat nu și trecerea de la o stare la alta.

Faptele istorice, spre deosebire de cele ale naturii, pe care Xenopol continua să le considere drept fapte ale spiritului, sînt totdeauna altele, pentru că „spiritul e în o dezvoltare continuă, luînd

[22] „Convorbiri literare", an. III, nr. 7, 1 iunie 1869, p. 109.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

necontenit elementele noi, asimilîndu-le celor vechi, astfel că o faptă de astăzi își are legătura necesară prin mii de intermediare cu prima faptă a spiritului omenesc" [23].

Viitorul filozof al istoriei considera încă din anii tinereții că unul din cele mai serioase aspecte ale teoriei istoriei era acela legat de cercetarea cauzelor care au dus la dezvoltarea popoarelor. După părerea sa, pentru ca istoria să merite titlul de disciplină științifică, trebuia să stabilească faptele, să le explice, fără însă a căuta să le judece. De judecarea faptelor istorice se ferește, deși mai tîrziu, în lucrarea sa *Principiile fundamentale ale istoriei*, el recunoștea că istoricul nu poate fi asemenea unei plăci fotografice care reproduce în mod pasiv realitatea, că istoricul nu poate rămîne cu totul indiferent față de faptele expuse. Sublinia chiar că așa-zisul grad de impersonalitate a științelor pozitive, istoria prin însăși natura ei nu-l poate atinge. Misiunea istoricului fiind de a arăta „cum s-au întîmplat faptele și pentru ce s-au întîmplat ele astfeliu" [24]. În schimb socotea ca absolut necesar ca toate afirmațiile unui istoric să fie motivate de documente și dovezi puternice. Limitîndu-se numai la lămurirea motivelor ideologice ale activității omenești, ale vieții sociale, Xenopol se orienta încă de pe atunci spre concepția idealistă care în mod conștient nega rolul și acțiunea maselor largi ca făuritoare ale istoriei, rolul hotărîtor fiind atribuit inteligențelor, personalităților de seamă.

În concluzie, încă de la primele sale începuturi în legătură cu problema procesului istoric Xenopol a făcut eforturi nu prea fericite de a elabora o serie de construcții și raționamente cu ajutorul cărora a încercat să explice factorii determinanți ai evoluției societății. În acest sens el a dat prioritate ideilor și influențelor pe care ele le exercitau independent de economie, a subliniat rolul culturii, a pus accent pe factorul psihologic, uneori și pe cel biologic ori pe cel geografic. Ceea ce merită a fi subliniat, este interesul tînărului Xenopol pentru chestiunile teoretice ale istoriei pe care le considera de o mare însemnătate pentru cei ce se îndeletniceau cu această știință. Rezultatul multor cercetări întreprinse de el au dat sprijin ideii sale despre necesitatea studierii teoriei istoriei. Revenind asupra acestei probleme, a utilității studierii teoriei istoriei, în studiile, articolele, lecțiile sau cugetările sale publicate ulterior, el face dovada unei întinse erudiții. Nemulțumit de-a lungul anilor de puținătatea eforturilor depuse de către unii istorici din țară de a-și însuși o temeinică pregătire istorică, filozofică, economică, juridică și literară. Xenopol va considera că ei nu înțeleg sau nu vor să înțeleagă că însăși energia etnică a poporului român creștea în măsura apropierii

[23] „Convorbiri literare", an. III, nr. 16, 15 oct. 1869, p. 296.
[24] „Arhiva" nr. 7—8, 1894, p. 458.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cunoştinţelor serioase, acumulate şi verificate de viaţa altor popoare.

Preocupările lui Xenopol în legătură cu progresul societăţii, în general, şi a celei româneşti, în special, vor fi prezente în aproape toate studiile publicate în anii studenţiei. Pentru el, noţiunea modernă de progres trebuia înţeleasă ca o evoluţie al cărei scop era să asigure triumful binelui şi al efortului uman. Progresul însemna, în concepţia lui, perfecţionarea ştiinţelor şi artelor, dezvoltarea civilizaţiei, instaurarea libertăţii individului, a demnităţii umane. Progresul era condiţionat, între altele, de puterea cu care omul era capabil să-şi asigure prin forţele sale, dezvoltarea sa, să organizeze şi să sistematizeze viaţa şi cunoştinţele sale, să aibă faţă de adevăr o poziţie corectă. În procesul de gîndire al tînărului student, se impunea aşadar o nouă ierarhie a valorilor, o nouă lume spirituală, în care era vorba de om şi nu de Dumnezeu, de timp şi nu de eternitate, de muncă şi de efort şi nu de intervenţia unei puteri supranaturale. Ceea ce trebuia să se înfăptuiască pentru dezvoltarea societăţii nu mai avem nici o legătură cu factorii providenţiali, ci cu omul, care era capabil să creeze, să-şi asigure fericirea şi să contribuie astfel la fericirea semenilor săi.

Poziţia lui A. D. Xenopol faţă de progres şi civilizaţie, legate concret de istoria ţării, el o va expune în mare într-o scrisoare trimisă lui Iacob Negruzzi [25], pe care N. Iorga, în a sa „Istorie a literaturii române", a apreciat-o drept „admirabilă", ca şi în una din părţile studiului său de mai mari proporţii intitulat „Studii asupra stării noastre actuale" [26]. Scrisoarea ca şi studiul prezintă un mare interes prin problematica lor. Ele pot fi considerate şi drept primele luări de poziţie ale bursierului Junimii de la Berlin împotriva unor teze de bază ale ideologiei junimiste, care fuseseră formulate de către Titu Maiorescu, în special în studiul său intitulat *În contra direcţiunii de astăzi a culturii române.*

Poziţia luată de tînărul student este mărturia unei credinţe în prezentul şi viitorul poporului român, a unei remarcabile capacităţi de a selecta valorile, a unei mature judecăţi care exprima în acelaşi timp şi o căutare de soluţii practice.

Situat pe o poziţie ştiinţifică înaintată, Xenopol aprecia dezvoltarea ţării în ultimii 50 de ani, ca un „progres enorm" şi constata existenţa unui avînt continuu în toate compartimentele vieţii de stat, în cultură, ştiinţă şi civilizaţie.

Pe drumul studierii înrăuririi pe care o exercita adaptarea instituţiilor străine şi a sensului care trebuia dat unei reforme a instituţiilor din ţară, Xenopol porneşte de la influenţele pozitive exercitate de civilizaţia antică asupra întregei Renaşteri europene şi considera

[25] I. E. Torouţiu, *op. cit.*, vol. II, p. 19—28.

[26] Tipărită în „Convorbiri literare" între 1870—1871; şi de către E. Lovinescu în *Antologia ideologiei junimiste*, Buc., Ed. Casa Şcoalelor, 1942.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

normală influența civilizației apusene în noile condiții create de istoria evolului modern, care s-a dezvoltat nu prin invențiuni științifice. În mod cu totul greșit credea chiar că la progresul înregistrat la noi în ultimii cinci zeci de ani cea mai mare contribuție a fost adusă de civilizația apuseană. El considera că țara trebuia să beneficieze de tot ceea ce știința a adus nou, de rezultatele acumulate în acest domeniu de alte țări, să folosească toate ideile sau formele care pot întinde dezvoltarea țării înainte.

În ceea ce privește reforma așezămintelor, a instituțiilor din țară, el recomandă mai întîi o adîncă cercetare a cauzelor răului pe calea unor studii conștiincioase referitoare la situația politică, socială, financiară, administrativă, a justiției, a învățămîntului și a culturii din țară, studii care să se sprijine pe observarea reală a faptelor, pe datele cele mai exacte ale statisticii și care să fie concepute dintr-un punct de vedere cu totul obiectiv și științific. Aceste studii vor dovedi, între altele, că nu introducerea principiilor timpurilor moderne era cauza adîncă a tulburărilor vieții noastre publice, ci „împrumutarea formelor și legilor speciale sub care acele principii căutau a fi realizate la popoare străine". „Răul deci stă în împrumutarea legilor speciale și nu în aceea a principiilor generale de viață publică. În contra aplicării acestor legi — scria el — trebuie să îndreptăm silințele noastre și nu în contra principiilor însăși". După Xenopol deci, nu fondul purta vina ci formele exprimate prin legi care nu se puteau aplica la condițiile specifice ale dezvoltării țării. Pentru ca principiile noi să poată fi aplicate se impunea cunoașterea temeinică a condițiilor în care se dezvoltă un popor, a nevoilor izvorîte din această dezvoltare. Faptul că la noi oamenii de stat nu au ținut seama de acest imperativ cu privire la aplicarea principiilor noi constituia una din cele mai mari greșeli. La noi — scria el — a fost introdus nu numai spiritul așezămintelor străine ci însăși așezămintele în toate amănunțimile lor, „astfel precum ele erau întocmite pentru starea de cultură, politică a popoarelor cu care ne-am atins mai îndeaproape". Se impunea deci găsirea mijloacelor necesare prin care aceste principii „să se coboare în carnea și sîngele vieții reale" [27]. În consecință, el recomanda drept remediu pentru înlăturarea stării proaste din țară reforma legilor „după starea noastră", păstrîndu-se neatinse principiile generale proclamate de noi. Reforma legilor și a așezămintelor, ca mijloc de îmbunătățire a situației din țară, nu trebuia făcută însă în mod pripit, fără o cugetare serioasă, fără cunoașterea exactă a lucrurilor și a necesităților țării. În acest sens, Xenopol își exprima temerea într-o scrisoare către I. Negruzzi, din 31 mai 1871 [28],

[27] „Convorbiri literare", an. V, nr. 8, 15 iunie 1871, p. 119.
[28] I. E. Torouțiu, *op. cit.*, vol. II, p. 109—110.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în legătură cu propunerea de modificare a constituției. După cît se pare nu era vorba de o simplă îngrijorare, precum lăsa să se înțeleagă, de dezacordul său cu privire la această acțiune întreprinsă prin petiția de la Iași a lui Grigore Sturza. Xenopol își exprima îndoiala că unele din modificările propuse corespundeau întru totul nevoilor țării, întrucît ele aveau în vedere modificarea principiilor generale de ocîrmuire și nu modificarea unor instituții speciale. Care sînt bazele — întreba el pe Negruzzi în scrisoarea amintită — „pe care vă sprijiniți pentru a atribui desființării pedepsei cu moarte înmulțirea crimelor? Pe ce vă bazați, pentru a alege din multele cauze a acestei stări de lucruri, tocmai ridicarea pedepsei de moarte ca acea determinată?". Reînființarea pedepsei cu moarte pe care o considera „un lucru barbar", nu putea aduce nici cea mai mică schimbare, după părerea sa, în starea lucrurilor din țară. Dacă nu se vor lua măsuri — scria el în aceeași scrisoare către Negruzzi — pentru a îmbunătăți acele așezăminte care au menirea să contribuie la prevenirea sau la represiunea crimelor, reintroducerea pedepsei cu moartea nu va da prea multe roade. Cînd faptele unui individ întrec măsura — scria el — trebuie ca prin o procedare oarecare el să fie readus la limitele și nu numai la limitele ei [29]. În mod categoric el considera că „orice încercare de alungare a unor principii prea liberale, proclamate la noi, nu va face pentru mersul lucrurilor nici cel mai mic pas" [30]. Cu asemenea puncte de vedere, nu este greu de înțeles de ce studiile sale „asupra stării noastre actuale", au stîrnit o adevărată „furtună" în cadrul Junimii.

În slujba construcției societății moderne și a luptei împotriva neajunsurilor provenite din modul de aplicare necorespunzătoare, a unor principii la condițiile specifice de dezvoltare a poporului român, a neînțelegerii nevoilor născute din noile condiții istorice, tînărul Xenopol aduce contribuția sa și în ceea ce privește problemele de învățămînt. Pentru Xenopol învățămîntul, în general, constituia unul din mijloacele importante, dacă nu chiar din cele mai importante, de realizare în România modernă a condițiilor necesare îmbunătățirii stării materiale și culturale a poporului. Ideea centrală a preocupărilor sale în acest domeniu era aceea că starea veche de lucruri din învățămînt nu se mai putea împăca cu cerințele erei moderne. Funcția socială a învățămîntului în noua epocă era cu totul schimbată. Sarcinile și preocupările clasei culte — cum numește el intelectualitatea — erau de asemenea mult schimbate în noile condiții istorice. Ținînd seama că au fost descoperite o serie de adevăruri noi, că s-au definitivat unele teorii științifice, se impunea traducerea lor în practică. Aceasta, pentru ca rezultatele descoperirilor științifice să poată contribui „la îmbunătățirea puterii de trai"

[29] I. E. Torouțiu, *op. cit.*, vol. II, p. 11.
[30] *Idem*, p. 112.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și la propășirea poporului. Pentru realizarea acestui obiectiv căruia el îi acorda o mare însemnătate, Xenopol critica frica de reforme și încercările unora (viza în special pe junimiști) de a înlocui reformele necesare prin compromisuri cu care se mulțumesc unii „care caută de a împăca cerințele adevărurilor descoperite prin mici concesiuni, care însă nu contribuie de loc de a îndepărta răul însuși" [31]. În scrisoarea adresată lui Negruzzi la 17 mai 1870, el considera că o mare importanță o are învățămîntul primar pentru țărani [32]. Învățămîntul — susținea el — trebuie să dezvolte în țărani mai întîi conștiința de om care face parte dintr-un popor, care are drepturi și datorii. Astfel el va aspira la o stare mai bună și nu „la o supunere oarbă către toți cei încurajați de nimbul unei ființe, oarecum superioară, de care trebuie să asculte chiar cu încălcarea drepturilor celor mai sfinte —, boieri și amploaiați. Aici, în respectul dreptului și mișcarea liberă stă miezul puterii unui stat. Aceasta însă trebuie să pornească de la mulțimea cea mare, pentru a se impune numărului celui mic. Se spune că numai inteligența și progresul ei avîntă popoarele înainte" [33].

Subliniind poziția sa în legătură cu influența învățămîntului asupra țăranului, față de care își manifestă toată simpatia de cîte ori are prilejul, A. D. Xenopol se opunea părerii lui Maiorescu, expusă în articolul „învățămîntul primar amenințat", potrivit căreia, la baza instrucțiunii pentru țărani ar trebui să fie științele naturale. Xenopol vedea necesitatea de a se face o instrucțiune mai completă care să-l ridice pe țăran la nivelul de „poporan", cetățean, ceea ce însemna, după el, respectul dreptului și conștiința valorii de om. În ceea ce privește rolul școalei — după părerea sa — ea trebuia să răspîndească cunoștințe care să creeze „o bază comună de înțelegere între oameni", să creeze condițiile necesare ca mintea să fie învățată a cugeta într-un mod rațional despre mersul naturii și al omenirii, să propage idei care să fie rezultatul muncii intelectuale a omenirii. Ea trebuia să întipărească în mintea școlarului ideea fundamentală că există norme veșnice, nestrămutate după care își îndeplinesc regulat cursul lor toate fenomenele naturii, de la sistemele solare ce se învîrtesc în jurul unui centru necunoscut, pînă la respirarea plantelor și animalelor, combinarea atomică a corpurilor. Trebuie „atrasă și menținută luarea aminte a tinerimei asupra acestei idei măreți a unui univers ce se mișcă în întreaga lui splendoare, în nesfîrșita lui bogăție și varietate, după niște legi veșnice, agenți nevăzuți ai fenomenelor exterioare, și pe care omul este chemat a le înțelege, a le descoperi și a le aplica spre folosul său moral și material" [34]. Numai din acest studiu al naturii — considera viitorul profesor — poate omul să dobîndească pe deplin ideea despre măreția și neînduplecarea legilor care

[31] „Convorbiri literare", anul V, nr. 15, 1 octombrie 1871, p. 234.
[32] I. E. Torouțiu, *op. cit.*, vol. II, p. 77.
[33] *Ibidem.*
[34] „Convorbiri literare", anul V, nr. 15, 1 octombrie 1871, p. 238.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

guvernează lumea. Această idee a ocîrmuirii lumii după legi „este una din cele mai salutare pentru omenire şi este una din cele dintîi pe care profesorul de ştiinţe trebuie să o sădească în mintea tinerimii" [35]. Xenopol considera necesar să sublinieze că legile naturii se petrec în afară de om, iar ochiul său poate să le contemple şi să le înţeleagă. Şcoala trebuia să înveţe pe copii că aceste legi îşi găsesc aplicarea şi în viaţa socială. Studiul legilor sociale, studiul omenirii este poate mai necesar decît cel al ştiinţelor naturii, credea Xenopol, pentru că viitorul cetăţean care este o parte din poporul său trebuie să înţeleagă că poporul nu poate să propăşească decît atunci cînd în sînul lui se înmulţesc varietatea ocupaţiilor, cînd fiecare parte a sa este deosebită de cealaltă, cu activitatea ei proprie, „cînd nu sînt numai agricultori, dregători şi militari". În şcoli, trebuiesc predate în primul plan noţiuni elementare de economie politică, pentru ca astfel elevii să ştie că „mişcarea bogăţiei într-un popor e supusă unor legi", că îndreptarea bunei stări materiale a unui popor „este condiţia cea dintîi a oricărui progres". Cunoaşterea legilor sociale duce, de asemenea, la înţelegerea de către oameni a noţiunii de libertate şi limitele ei. Din ştiinţele sociale, care sînt multe şi variate, cele mai necesare, după părerea sa sînt filozofia, istoria, economia politică, statistica şi dreptul.

Scopul şcolii este deci să înveţe mintea oamenilor de a cugeta într-un mod raţional şi precis, să înzestreze pe oameni cu cunoştinţe şi idei generale despre mersul naturii şi al omenirii, idei care sînt rezultatul muncii intelectuale a omenirii de pînă atunci.

Unul din lipsurile cele mai mari în ceea ce priveşte învăţămîntul din ţară, era, după părerea sa, acela că nu erau şcoli potrivite cu nevoile ţării. Şcoala aşa cum se făcea atunci era „o amestecătură periculoasă de obiecte", care nu puteau nici să stimuleze inteligenţa, nici să formeze în mod logic mintea şi nici să folosească la nevoile practice ale unei societăţi moderne. Din acest punct de vedere, el îşi îndrepta critica împotriva învăţămîntului secundar. Programele şcolilor secundare nu mai corespundeau spiritului timpului. În acest sens, el amintea cu cîtă greutate a fost introdus în liceu studiul geologiei, „privit de unii ca o periculoasă înnoire". Ideile mari aduse la iveală de secolul al XIX-lea nu îşi găsiseră încă, după părerea lui Xenopol, locul cuvenit în programele şcolilor secundare din ţară. Pînă unde a mers, scria el plin de indignare în studiul său despre *Învăţămîntul şcolar în genere şi în deosebi cel al istoriei* — „lepădarea cu judecata a oamenilor noştri, se poate vedea din faptul unic poporului nostru că numai la noi limba şi literatura ţării multă, puţină cum e, nu este un obiect al învăţămîntului secundar, şi se lăsa numai în clasele primare ca obiect pre-

[35] „Convorbiri literare", anul V, nr. 18, 15 noiembrie 1871, p. 290.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

parator pentru scrierea și cetirea în limba română, fapt a cărei explicare mărturisim că avea numai un singur răspuns și anume că limba română nu era prevăzută în programele franceze, care s-au copiat și s-au introdus în școlile noastre". În general, concludea el, dacă noi am merge în străinătate cu un spirit bine pregătit prin învățămîntul secundar, atunci varietatea ideilor culese în țările străine ar fi o adevărată binefacere.

Om cu intense preocupări intelectuale, legat de ceea ce el numea binele practic, care impunea o acțiune nemijlocită și cît mai grabnică în vederea căutării, înțelegerii și combaterii răului care exista în societate, A. D. Xenopol va mai reveni în cadrul preocupărilor sale, la problemele de învățămînt. Astfel, în ale sale „Studii economice", pe care le va publica mai tîrziu, el revine la ideea necesității creării unei școli care să corespundă nevoilor țării. Aici arăta urgența, de a se înființa școli care să facă „ciobotari și croitori, sticlari și tinichigii, alamari și fierari, bărbieri și lăcătuși"[36]. În locul școlilor în care se pregăteau, după părerea sa, aspiranți la posturi, ar fi fost nevoie de școli agricole, de școli unde să se învețe științele exacte. În felul acesta școala ar reuși, între altele, să contribuie la formarea unui cetățean care să fie în stare prin munca și specialitatea sa să-și dea contribuția la propășirea statului.

În ceea ce privește studiul istoriei, sub influența ideilor înaintate, el continua lupta pentru încheierea definitivă a perioadei istoriei dinastice, a celei cronologice, care a persistat pînă în secolul al XIX-lea, ca și aceea sociologică care se preocupa numai de instituții, neglijînd condițiile particulare ale dezvoltării societății. Era evident că pe calea căutării sensului istoriei, prin descoperirea esenței proceselor istorice, prin motivarea socială a evenimentelor, Xenopol a contribuit la înlăturarea din cadrul cercetărilor istorice a providențialismului. Considerînd știința și cultura instrumente de cea mai mare însemnătate în cadrul luptei pentru propășirea societății românești, el atribuia științei istorice un rol de seamă. Istoria trebuia să se bazeze pe cercetări temeinice, serioase, obiective, pentru că numai în felul acesta putea servi adevărul și să aducă probe greu de tăgăduit ale drepturilor poporului român.

O serie de idei azi depășite iar altele perimate expuse atunci cu privire la istorie, prezintă o mare importanță în raport cu timpul în care el a trăit și gîndit. Ceea ce trebuie însă subliniat în mod deosebit este faptul că o bună parte din convingerile sale, influențate fără îndoială și de ideile altor istorici, s-au format pe baza și în funcție de realitățile din țara noastră.

Scopul istoriei, sublinia el, a fost formulat abia în timpurile din urmă, de cînd — după propria sa expresie — istoria tinde a deveni

[36] A. D. Xenopol, *Studii economice*, Craiova, 1882, p. 53.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

o știință, adică să pătrundă în legile după care se petrec faptele omenești și nu numai să descrie mersul lor exterior. Pînă la începutul epocii moderne, prin studierea istoriei — considera el — se urmărea numai înnobilarea sufletelor tineretului prin cunoașterea faptelor mărețe, frumoase, ale marilor personalități, „pentru a deduce din exemplele ce ni le dădea istoria reguli după care să ne conducem în cazuri analoage, ce s-ar întîmpla în zilele noastre". În aceste condițiuni, domina convingerea că faptele istorice erau produse fie de providență, fie de voința acelora care conduceau popoarele. În epoca modernă istoria începe a se baza pe alte principii. Recunoașterea existenței unor legi puternice și nestrămutate, după care se desfășura istoria popoarelor, a dus la convingerea științifică că fenomenele istorice se petrec după o succesiune necesară determinată de existența legilor. Fiind considerată ca o descriere de fapte succesive, istoria era predată în școli „în mai multe cîmpuri deosebite", adică istoria politică, a comerțului, a industriei, a științelor, a artelor. Din toate acestea, în învățămîntul școlar, cea mai mare bază se punea pe predarea istoriei politice, celelate ramuri fiind neglijate, sau predate în universități în cadrul filozofiei istoriei. În noile condițiuni ale dezvoltării științei în general și acelei istorice în special, istoria nu se mai putea desface în mai multe ramuri deosebite și studiate fiecare aparte. Ea trebuia tratată ca un tot, legătura faptelor între ele fiind necesară. Istoria trebuia să arate și să explice care au fost și sînt forțele care împing popoarele spre progres sau spre decădere, care era direcția mersului evenimentelor. Trebuia să explice cauzele care au făcut pe romani „să ajungă la dominația lumii și apoi să se conrupă, și să cadă, care au fost cauzele și efectele năvălirii barbarilor, a dezvoltării industriei în general, a dezvoltării fabricilor cu mașini, care au fost cauzele care au întîrziat începutul istoriei noastre moderne pînă la începutul secolului în care trăim și alte întrebări asupra condițiilor femeilor, a populației agricole etc. etc." [37].

Rezolvarea și înțelegerea rațională a evenimentelor dădeau istoriei, considera el, adevăratul ei înțeles. El atribuia o mare însemnătate înțelegerii și studierii problemelor de istorie ale contemporanietății, la rezolvarea cărora, scria el „fiecare e chemat a contribui și fiecare va contribui cu atît mai bine, cu cît, cunoscînd mersul trecutului, va vedea încotro tinde progresul în viitor" [38].

În mod deosebit Xenopol a insistat încă din anii studenției asupra rezultatelor practice ale învățării istoriei. Încă atunci el a subliniat că istoria deșteaptă în sufletul oamenilor iubirea cea sfîntă de țară, moralitatea, respectul datoriei. El a subliniat că istoria este o călăuză intelectuală și un sprijin moral al cetățeanului. Ea ajută la formarea

[37] „Convorbiri literare", anul V, nr. 20, 15 decembrie 1871, p. 318.
[38] „Convorbiri literare", anul V, nr. 20, 15 decembrie 1871, p. 219.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

convingerilor puternice care trebuie să stea la baza formării opiniei publice.

Se poate deci constata că viitorul savant se arăta în tezele sale convins că epoca modernă silește pe omul de știință să nu se mai mulțumească cu simpla însemnare a întîmplării, ci-l obligă să cerceteze cauzele pentru care s-au produs o serie întreagă de fenomene. Tendința de a cerceta legile, după care se produceau fenomenele spiritului, era considerată de el ca elementul caracteristic al timpurilor noi. Se poate constata de asemenea strînsa legătură pe care o făcea încă de atunci Xenopol între teorie și practică și în sfîrșit, se poate constata că el era convins de o serie de concluzii la care ajunsese atunci știința și filozofia materialistă. Din păcate însă nu un singur corectiv a fost adus tezelor sale teoretice și practice în legătură cu istoria, elaborate în anii studenției. Unele au arătat gradul de maturizare al istoricului, unele însă au subliniat trecerea sa pe o poziție de compromis. El a revenit, nu odată, asupra sensului istoriei, negînd forța sa de prevedere. Istoria, scria el, în introducerea la lucrarea *Domnia lui Cuza Vodă*, este un lanț neîntrerupt de fapte mai mult sau mai puțin cuprinzătoare, legate între ele pe scara coborîtoare a timpului. La un moment dat, în locul grandoarei timpurilor noi pe care le-a preamărit, în locul căutării adevărului de către știință în general, și a istoriei în deosebi, el socotea că nota dominantă a vremurilor în care trăia era „de a face ca să coboare în realitatea lumii morala lui Hristos" [39], fie sub forma milei și a îndurării, fie a adîncirii ideii morale și a dreptului. Justificînd acest lucru, el considera, din nefericire, că știința, despre care recunoscuse că procură omului stăpînirea tot mai deplină asupra naturii, nu-l poate învăța cum să împartă în mod drept foloasele cucerite de la natură. El scria chiar că suprimarea robiei, a șerbiei, principiul egalității politice, au fost rezultatul adîncirii moralei propăvăduită de religia creștină. Cu timpul chiar, istoria a intrat în categoria științelor care nu au putința de a formula legi, iar înlănțuirea cauzală a evenimentelor istorice a fost explicată aproape numai prin complexiunile psihologice, individuale. Astfel au fost vătămate din ce în ce mai rău o serie de teze și explicațiuni care avuseseră darul să facă din tînărul student de la Berlin un luptător pentru progres și propășirea științei.

Între considerațiile sale cu privire la istorie, Xenopol s-a oprit asupra științelor sociale, înțelegînd sub acest nume științele spiritului în genere, al căror rol ținea să-l sublinieze în raport direct cu nevoile epocii moderne. Pînă nu de mult, considera el, ele erau mai mult expuneri de fapte decît științe în adevăratul înțeles al cuvîntului. În momentul în care s-au dezvăluit legile după care se petrec o serie de fenomene, științele sociale scria el, au devenit cu adevărat

[39] A. D. Xenopol, *Românii și Austro-Ungaria*, p. 17; articolul *Nașterea mîntuitorului* apărut în „Românul" Arad, 25 decembrie 1911.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

științe. Descoperirea legilor a determinat ca istoria, de pildă, să joace un rol din ce în ce mai mare, între altele, și pentru că toate științele conțin un element istoric: istoria dreptului, istoria dezvoltării economice, istoria formelor de guvernare, istoria limbilor, istoria artelor. În felul acesta, considera el, istoria nu mai era o știință specială, ci una cu un caracter general al tuturor științelor, care aveau ca obiect fenomenele spiritului. Devenită știință de mare însemnătate, se impunea, după părerea sa, înțelegerea obligațiilor grele care reveneau celor ce se ocupau cu istoria. Prima mare obligație era aceea că istoricii trebuiau să înțeleagă că istoria epocii moderne se conduce după principii noi, că a istorisi însemna a expune un șir de fapte legate între ele prin cauză și efect, că istoria presupune o schimbare necontenită sub înrâurirea nemijlocită a unor factori interni și externi. De aceea istoricul trebuia să se silească să supună ideile existente unei critici serioase și redusă la măsura adevărului, combătînd urmările dăunătoare ale exagerărilor făcute în domeniul istoriei naționale. În acest cadru, el își exprima nemulțumirea față de exagerările făcute de unii istorici din țară cu privire la originea poporului român. În locul unor studii care să dovedească adevărul — constata el cu regret — mai persista încă tendința de a face unele exagerări pînă la a susține că elementul predominant care a contribuit la formarea poporului român a fost cel roman, înlăturîndu-se astfel nejustificat influențele exercitate de alte popoare. Dușman al exagerărilor, el socotea că, prin asemenea afirmații, „noi înșine ne micșorăm valoarea trecutului nostru propriu la rolul unei continuări mici a unei perioade neînsemnate, la un pîrîu ce iese dintr-un rîu, pentru a seca în pustiu, în loc de a-i lăsa acela a unui început de dezvoltare care totdeauna trebuie să fie mic, dar poate să devină mare" [40]. Convins că în stadiul dezvoltării științei istorice de atunci nu se putea încă elabora o idee a tot cuprinzătoare cu privire la această problemă, el arăta că românii sînt un popor în care elementul care a jucat rolul principal a fost cel latin. Departe de a fi romani curați, el considera că, la formarea naționalității române, au conlucrat multe alte elemente „a căror natură și grad de influență știința ar trebui a le stabili". El este sigur însă că toate aceste elemente au contribuit la formarea spiritului poporului nostru, un spirit nou, care se deosebește de cel al romanilor. El este, în continuare, sigur că dreptatea este de partea sa, pentru că există o lege după care orice ființă, mare sau mică, orice popor are o existență determinată, un început, o creștere și un sfîrșit. Orice ființă nouă este alta decît cea dispărută și cu atît mai deosebită de dînsa cu cît treapta ce o ocupă în șirul existențelor este mai înaltă. Ființa nouă conține mai mult element nou decît elementul comun cu ființa ce o înlocuiește. Unele

[40] „Convorbiri literare", an. IV, nr. 8, 15 iunie 1870, p. 130.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

popoare se dezvoltă mai repede, altele mai încet, unele se dezvoltă în libertate, altele cunosc o dezvoltare întreruptă din cauza diferitelor apăsări străine. Popoarele se nasc, se dezvoltă și apoi dispar, lăsînd omenirii o serie de idei și simțăminte determinate de natura lor specifică. Orice popor — credea el — care poate să aibă încredere în viitorul său trebuie să fie un popor nou, cu putere productivă în sine. Un astfel de popor era, după părerea sa și cel român. Mersul înainte al acestui popor, în noile condiții istorice, era condiționat între altele — cum arăta Xenopol în prezentarea cărții lui Ion Strat [41] — de dezvoltarea industriei ca un factor hotărîtor al progresului economic al țării.

Îndemnînd mințile luminate, inteligențele, cum le numea el, să lupte pentru promovarea ideilor noi, în toate domeniile vieții sociale, politice și economice ale țării, el se simțea obligat să arate că purtătorii ideilor noi trebuie să înțeleagă că orice idee nouă cînd apare, întîlnește în calea sa un complex de idei vechi care au existat pînă atunci și care nu dispar cu ușurință. Ideile noi pot ieși învingătoare numai în măsura în care se pot scoate la iveală noi fațete ale adevărului. În genere — considera el — omul are datoria de a-și îndrepta mintea spre cunoașterea adevărului. Dar nu numai atît, ci are și obligația de a contribui la realizarea lui. În felul acesta, omul, considera el, este însăși făptuitorul fericirii sau a nefericirii sale și a semenilor săi. Fericirea sau nefericirea omului este astfel condiționată de contribuția pe care o aduce sau nu la mersul înainte a societății.

Încă din anii studenției Xenopol a încercat să-și precizeze punctul său de vedere cu privire la problemele economice și viitorul lor pentru dezvoltarea țării. Criticile pe care le-a adus cărții lui Ioan Strat pun în evidență pe apărătorul protecționismului și pe admiratorul teoriilor economice ale germanului List și ale americanului Carey.

Combătînd pe I. Strat, care respingea protecționismul, Xenopol arăta că după părerea sa nimic nu era mai periculos pentru un popor decît a practica un timp îndelungat producția numai a materiilor brute sau numai a celor agricole. Exportul exagerat de materii prime de către o țară, pentru ca acestea să revină sub forma unor produse fabricate, dăunează dezvoltării țării respective și contribuie la mărirea prețurilor. El dezaproba că noi înșine ne declarăm „că sîntem o țară agricolă, că agricultura este și trebuie să rămînă nervul vieții noastre economice" [42]. El combate argumentele lui I. Strat, apărător al liber-schimbismului, cu privire la inoportunitatea de a realiza o industrie națională. Încă de atunci el se situa

[41] I. Strat, *Tratatul completu de economie politică*, București, Imprimeria Statului, 1870.

[42] „Convorbiri literare", an. IV, nr. 7, 1 noiembrie 1870, p. 177.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pe poziția păturilor interesate în dezvoltarea industriei și comerțului țării. Deocamdată, în perioada cînd își făcea studiile la Berlin el a analizat mai succint consecințele pentru țară, ale unei economii care se limita din punct de vedere economic numai la sectorul agricol și era lipsită de industrie. El arăta că dezvoltarea unei agriculturi moderne impunea ca o necesitate dezvoltarea industriei. Sesiza chiar pericolul dependenței țării din punct de vedere economic față de țările cu o industrie și un comerț mai dezvoltate. Mai tîrziu, în studiile sale economice, ca și în studiul scris împreună cu V. C. Buțureanu despre *Industria berei și impozitul*, el arăta că lipsa industriei și a comerțului propriu avea drept consecință „a ne constitui pentru totdeauna robii străinătății" [43]. „Dacă nu voim să pierim, scria el, trebuie numai decît să punem umărul la schimbarea stării economice a țării și la aceasta nu se poate ajunge altfel, decît prin crearea și încurajarea industriilor" [44].

*

Bogăția de idei teoretice și practice, expuse de tînărul student de la Berlin în cîteva lucrări ca și în scrisorile sale către Negruzzi, subliniază o inteligență robustă, mult bun simț, o intuiție realistă a lucrurilor și o putere apreciabilă de sinteză. Tot ceea ce a scris și gîndit în această perioadă, cu inerente limite, avea în vedere interesele prezentului, ale luptei pentru mersul înainte a societății românești. Felul cum vedea el atunci realizarea acestor mari obiective a fost schițat în admirabilul său discurs ținut la Putna, cu ocazia împlinirii a 400 de ani de la fundarea mănăstirii [45]. Să nu credem, spunea el, că numai trecutul ne atrage aici, că numai atîta voim a ne improspăta amintirea, nu, venim aici și pentru viitorul după care năzuiește orice suflet mai nobil al poporului nostru. Acest viitor trebuie asigurat însă prin muncă, pentru că îndeplinirea legilor mersului omenirii, deși nu atîrnă de voința omului, totuși trebuie să se înțeleagă că legile omenirii se împlinesc prin mijlocirea omului care are puterea de a lucra după ele sau în contra lor. Libertatea omului este marea putere care hotărăște asupra modului împlinirii a acelor legi neclintite și de aceea poporul care vrea să meargă înainte, să propășească, trebuie să-și pună toate silințele pentru îndeplinirea celor ce va fi recunoscut a fi de trebuință. Acest mare efort impune unirea forțelor unui popor în lupta pentru asigurarea binelui.

[43] A. D. Xenopol și V. C. Buțureanu, *Industria berei și impozitul*, Buc., 1895, p. 8.

[44] *Ibidem*, p. 16.

[45] Publicat în „Convorbiri literare", an. V, Nr. 12, 15 august 1871, p. 186—193. În același an cuvîntarea a apărut și în broșură separată.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ALEXANDRE XENOPOL ÉTUDIANT

RÉSUMÉ

Alexandre Xenopol, le grand historien roumain (1847—1920), fit ses études universitaires de 1867 à 1871. Durant cette période, il publia d'intéressantes études dans le revue „Convorbiri literare" (Causeries littéraires).

Ces études prouvent que Xenopol, dès le début de sa carrière, a eu pour principale préoccupation la vérité scientifique, que l'histoire de la Roumanie le passionnait et que son ambition était de participer à l'édification d'une nouvelle société.

L'auteur présente les principales contributions du jeune Xenopol au développement de la littérature nationale et de la science roumaine. Etudiant l'évolution de la société et de la civilisation roumaines, Xenopol a mis en évidence les causes et le sens du progrès, en prônant la nécessité pour nos institutions de subir de profondes réformes conformes aux temps nouveaux. Il a étudié la philosophie de l'histoire et l'histoire de la Roumanie. La richesse des idées contenues dans ses premiers articles publiés dans la revue „Convorbiri literare" prouve que, déjà à cette époque, Xenopol était un grand travailleur, un personnage des plus distingués, animé d'un profond optimisme.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VASILE PÂRVAN ŞI ITALIA. PRIMELE CONTACTE (1908—1914)

DE

AL. ZUB

Istoricul şi arheologul Vasile Pârvan a fost în acelaşi timp un cunoscător profund şi un admirator al culturii italiene. Scriindu-i lui Ramiro Ortiz, în 1924, el îşi mărturisea interesul „pentru tot ce este civilizaţie italiană veche ori nouă" [1]. Iar cu altă ocazie, conferenţiind despre *Spiritul italic* (1926), Pârvan sublinia aportul esenţial şi specific al peninsulei în cultura universală [2]. Relaţii durabile se înfiripă de timpuriu între savantul român şi confraţii săi italieni. Ele se concentrează mai ales în jurul şcolii Române din Roma, căreia Pârvan i-a închinat cîţiva ani, cei din urmă din viaţa sa. Fondată în 1922, la îndemnurile lui N. Iorga şi condusă de V. Pârvan cu pricepere şi cu un devotament fără egal, noua instituţie a dobîndit curînd un prestigiu deosebit, situîndu-se între cele mai distinse creaţii culturale postbelice. În activitatea lui V. Pârvan, ea reprezintă un capitol distinct, încă insuficient cercetat.

Legăturile sale cu Italia sînt însă mai vechi.

Primul contact direct, ignorat cu totul de biografi, s-a petrecut în ian.-apr. 1908, cînd V. Pârvan îşi desăvîrşea instrucţia la Berlin, ca bursier al Universităţii din Bucureşti. La acea dată îşi pregătea teza de doctorat studiind „Naţionalitatea negustorilor din imperiul roman". Înzestrat însă cu o sănătate şubredă şi suferind de un reumatism rebel care-i submina vederea şi-i interzicea eforturile de lectură, Pârvan era nevoit să părăsească pentru un timp clima berlineză, prea aspră, pentru a căuta în altă parte un remediu. „Cînd îmi era lumea mai dragă şi

[1] „Roma. Rev. de cultură italiană", Buc., IV (1924), nr. 4, p. 7.
[2] *Ibidem*, VI (1926), nr. 1, p. 6—7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lucram mai cu spor — se destăinuia el — a venit o vreme straşnic de rea şi reumatismul m-a atăcat din nou aşa de violent, încît în ultimul timp, la Berlin, nu mai vedeam aproape de fel cu ochiul stîng, care, cum ştiţi, totdeauna a suferit mai mult din pricina boalei"[3]. A ales, firește, Italia care-i oferea nu numai soarele salutar, dar şi condiţii optime pentru continuarea cercetărilor sale. Împrejurări nefaste satisfăceau astfel un vis mai vechi, visul oricărui *studiosus* care trăieşte mirajul antichităţilor italice. Plecase, fugise pur şi simplu din Berlinul cu climă aridă pentru a se adăposti sub soarele Italiei. Înainte de a pleca, panicat de boală, speriat că-şi primejduieşte iremediabil vederea, obiectivul fotografic îl mai surprinde încă (26 ian.)[4] într-un grup de prieteni, în faţa unui tablou, sau, în acelaşi interior confortabil, amuzîndu-se la o lectură de cenaclu[5].

Către sfîrşitul lui ianuarie se stabileşte la Roma pentru trei luni („pînă se va face iar cald la Berlin!"). Fermecat de frumuseţile care i se înfăţişau, scria îndată amicului său de la Iaşi, Tr. Bratu, trimiţîndu-i o vedere din cetatea colinelor fără moarte: „Roma e mult mai frumoasă decît mi-am închipuit-o"[6]. Era decis ca în acest răstimp să se consacre în întregime redactării dizertaţiei, cu intenţia de a o susţine în cursul verii, la Berlin. La Institutul Arheologic German găseşte toată documentaţia de care avea nevoie pentru continuarea cercetărilor[7]. Îl preocupa atunci problema negustorilor din imperiul roman, pe care voia să o trateze, monografic, într-o lucrare *(Negotiatores)* rămasă neterminată, ca multe din proiectele sale. Tema îi dădea posibilitatea să urmărească istoria romană în legătură cu istoria popoarelor din jur. Aria investigaţiilor sale se extindea astfel sensibil, cuprinzînd şi istoria străveche a poporului român.

Roma însă îl solicită variat, abătîndu-l întrucîtva de la hotărîrea iniţială. Pensiunea care-l adăposteşte e un mediu poliglot şi vesel. Exersează în consecinţă, fără răgaz, franţuzeşte, nemţeşte, italieneşte, englezeşte şi chiar rusește, cu o bătrînă *Opernsängerin*[8]. După rigorile pe care şi le impusese la Berlin, şederea la Roma, prelungită pînă la jumătatea lunii aprilie, e un răgaz necesar şi un reconfort sufletesc. E neobosit şi uită precauţiile luate la început pentru restabilirea sănătăţii. Studiază neîncetat, scrie şi vizitează, împreună cu doctorandul în me-

[3] Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, Corespondenţă. 58.850. Scris. către I. Bianu (31 ian. 1908).

[4] B. Acad. Stampe. Plic neinv. Pârvan (foto. nr. 47).

[5] *Ibidem*, nr. 46. Data, 2 feb. 1908 (stil nou, desigur), în concordanţă cu cronologia celorlalte documente utilizate (stil vechi), este — de fapt — 30 ian. 1908, ca şi pentru foto. nr. 49 din acelaşi plic.

[6] B. Acad. Coresp. 62.274.

[7] Cf. Scris. către D. Onciul (31 ian. 1908), B. Acad. S. 56(4)/XXI.

[8] Cf. Scris. către Tr. Bratu (12/25 feb. 1908). B. Acad. Coresp. 62.273.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dicină P. Robescu [9], antichităţile romane din împrejurimi. Excesele sale trezesc îngrijorarea lui I. Bianu şi a lui D. Onciul, care-l sfătuiesc la moderaţie. Înduioşat de grija afectuoasă pe care i-o purta mai ales I. Bianu, Pârvan promitea (15 feb.) să-i urmeze recomandaţiile „întrucît studiile îmi vor da răgaz la aceasta, fără să sufere prea mult din pricina îngrijirii părţii pămînteşti a eului meu (!)" [10], adăugînd mai apoi (10 martie) : „...atîta vreme cît puţinul pe care-l fac va găsi aprobare, voi căuta să mă ţin în bună stare ca să fiu cît mai multă vreme folositor ţării mele. Căci, slavă domnului, dacă n-am o răsplată zgomotoasă a silinţelor mele, am o alta mult mai trainică, a dragostei ce mi-o poartă cei cîţiva, foarte puţini, care au nădejde în mine" [11].

Trăieşte cu plenititudine contactul direct cu vestigiile lumii vechi, care-i dau noi imbolduri. Cercetează monumentele din incinta Romei, întreprinde excursii arheologice în afara urbei iar pe deasupra se ambiţionează să-şi termine dizertaţia, concepînd totodată noi lucrări. „Cînd vă scriu acestea — se adresează el (26 feb.) lui I. Bianu — am pe masa de lucru o întreagă literatură asupra *catacombelor*, pe care zilele trecute am început a le vizita sistematic. Antichităţile păgîne, din care pleacă cele creştine, le-am văzut deja în linii mari de mai înainte" [12]. Fără îndoială, acesta este punctul de plecare al viitoarelor sale „Contribuţii epigrafice la istoria creştinismului daco-roman" (1911) [13]. Pentru surse bibliografice se adresează Institutului Arheologic German. E un moment deosebit de fertil, pe care tînărul cercetător ţine să-l fixeze, afectuos, în corespondenţa cu I. Bianu : „...pornirea internă spre creaţie — îi scria el (26 feb.) — dezvoltă pînă la cea mai mare intensitate viaţa pur sufletească...". Îl stimulează însă grija paternă a profesorului şi clima splendidă a Italiei. „Acum trăiesc intens şi trupeşte... şi sufleteşte — îl asigură el — căci *retrăiesc* vremurile despre care o dată voi avea să vorbesc tinerimii noastre studioase, cu atît mai mult foc şi cunoaştere de aproape cu cît voi învăţa mai mult chiar din cartea vremii şi a faptelor învecinicite ale oamenilor vechimei" [14]. Prima lui grijă era, prin urmare, să profite de şederea în Italia pentru a-şi lămuri prin observaţie directă întrebările pe care şi le punea ca istoric. Era încîntat de orice nou contact cu relicvele culturale ale antichităţii. Într-o scrisoare mai veche (20 mai 1907), adresată lui D. Onciul, Pârvan fixa astfel impresia pe care i-o făcea seminarul de papirologie a profesorului Paul Meyer : „Sînt o mulţime de lucruri frumoase şi interesante

[9] Poate Pompy Robescu, colaborator — cum menţiona chiar Pârvan (Scris. către Tr. Bratu din 12/25 feb. 1908) — la „Tribuna" şi autorul unor reportaje ştiinţifice medicale.

[10] B. Acad. Coresp. 58.851.

[11] *Ibidem*, 58.852.

[12] *Ibidem*.

[13] Buc. 1911, XVI+223 p.

[14] B. Acad. Coresp. 58.852.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din viața antică, cu care fac acum cunoștință *prin documente*, întocmai ca în istoria mai nouă, universală ori a noastră" [15].

Itinerariul excursiilor efectuate de V. Pârvan în răstimpul acestui prim contact cu Italia este greu de stabilit numai după cele cîteva scrisori care ni s-au păstrat. Vizitează Roma și împrejurimile îndată după stabilirea sa la *Pensione Wilma*, stăruind cu interes deosebit asupra antichităților păgîne și asupra catacombelor. Cercetează antichitățile de la Pompei, încîntat de conservarea aproape integrală a orașului. „Capeți, plimbîndu-te în el, impresia desăvîrșită a vieții romano-grece din provincie" — îi scria el lui Tr. Bratu (8 feb.) [16]. La 15 martie trimitea vești de la Capri, unde venise pentru studierea antichităților din jurul Neapolului. A doua zi pleca spre Paestum [17], unde a putut admira faimosul Tempio di Cerere. Către sfîrșitul etapei se afla la Florența pentru o săptămînă, ispitit în primul rînd de colecțiile de artă ale orașului, el însuși un monument istoric. La 9 aprilie trimitea lui Tr. Bratu o vedere din ilustra capitală a Toscanei, înștiințîndu-l că în curînd va pleca spre Berlin [18] unde credea că se va afla la 19 aprilie. Desigur, între aceste repere precise (Roma, Pompei, Capri, Paestum, Florența), Pârvan a vizitat și punctele intermediare de interes istoric și cultural (Tivoli, Napoli, Palermo etc.).

După cît se pare, Pârvan a călătorit în răstimpuri, urmărind obiective precise, legate de planurile sale de cercetare. Ceea ce merită reținut este interesul său pentru observația directă. Informația livrescă, oricît de completă, nu-l satisface. Eruditul e și un emotiv pentru care contactul cu vestigiile lumii vechi e o sursă excelentă de cunoaștere, sporind înțelegerea fenomenului istoric. Va stărui de aceea, mai tîrziu, ca profesor, pentru organizarea de excursii științifice cu studenții, astfel ca informația venită pe calea cursurilor și a lecturilor să fie dublată de o cunoaștere intuitivă. În aceste prime contacte cu antichitățile Italiei, Pârvan a găsit, desigur, sugestii pentru viitoarele sale campanii arheologice la pontul stîng.

Planul său era să-și completeze cultura istorică făcînd călătorii de studiu în Grecia și în țările Apusului, unde avea de cercetat bogate colecții de antichități. Pentru aceasta se adresa ministrului învățămîntului (15 feb.), solicitînd o subvenție specială, ca aceea care îi fusese deja acordată lui G. Murnu [19]. Cu toată intervenția lui I. Bianu, răspunsul ministrului a fost negativ [20]. I se aproba concediul pe încă un

[15] B. Acad. S. $\frac{56\ (2)}{XXI}$

[16] B. Acad. Coresp. 62.275.

[17] *Ibidem*, 58.853.

[18] *Ibidem*, 62.276, „De Paștile cele catolicești voi fi în Berlin" — îi scria el, ceea ce însemnează: 19 aprilie.

[19] Cf. Scris. D. Onciul, 31 ian. 1908. (B. Acad. Coresp. S. $\frac{56\ (4)}{XXI}$) și către I. Bianu (B. Acad. Coresp. 58.850).

[20] Cf. Scris. către Tr. Bratu (24 sept. 1908). B. Acad. Coresp. 62.278.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

an, dar nu şi subvenţiile. Cu toate acestea, contînd pe ajutorul prietenilor, Pârvan era decis să rămînă în străinătate cu toate riscurile, pînă la 1 oct. 1909. „Ai mei şi cu mine vom duce-o greu tot anul acesta, dar nu se poate, trebuie să-mi isprăvesc studiile şi călătoriile ce am de făcut". (Scris. către Tr. Bratu, 24 sept. 1908)[21]. Corespondenţa sa e plină de amănunte care arată ce eforturi a trebuit să facă pentru a depăşi dificultăţile financiare. Cei 50 de lei care-i rămîneau din salariul său de profesor secundar la Iaşi, ca suplinitor, luau cu regularitate drumul Bîrladului, către familia sa. Tatăl său, învăţătorul Andrei Pârvan, un solitar întunecat şi sceptic, încerca să iasă din impas prezentîndu-se la un examen de înaintare la gradul de institutor, pentru care Vasile Pârvan solicita atenţia binevoitoare a lui G. Bogdan-Duică (3 feb. 1908), membru în comisia de examinare. Îi cerea, anume, să nu-l chestioneze din teorie, ci mai mult din practică, convins că-i va face şi lui impresia unui „alterfahrener tüchtiger Lehrer care măcar la sfîrşitul carierei ar putea fi răsplătit pentru o întreagă viaţă ce şi-a trecut-o în slujba credincioasă a şcolii" [22].

Întors la Berlin „de Paştile cele catoliceşti" (19 apr.), V. Pârvan e asaltat de grijile examenului de doctorat şi de găsirea mijloacelor băneşti pentru tipărirea tezei. Una din fotografiile păstrate (11 mai), îl surprinde la marginea unui parc berlinez, în costum negru de epocă, anturat de Marin Simionescu-Rîmniceanu, amîndoi cu umbrelă, compunînd o poză de spectatori detaşaţi [23]. O alta, din aceeaşi epocă, îl înfăţişează într-un interior studenţesc, cu pian, cărţi şi partituri. Plin de forţă şi vioiciune, are în faţă tomuri masive ; într-o mînă ţine, hamletizînd, un craniu, în cealaltă — ţigara, într-o atitudine de amuzată destindere [24].

După luni de chinuitoare incertitudini, Pârvan îşi susţine dizertaţia la Breslau, cu prof. Conrad Cichorius. „Cel mai vestit băet de treabă din Dacia Traiană" putea să-l vestească astfel pe I. Bianu, la 7 dec. 1908, că a luat *magna cum laude* doctoratul [25]. A mai rămas însă în Germania pînă în toamna următoare pentru a-şi continua cercetările, concretizate în monografia consacrată împăratului filozof Marc Aureliu (1909) [26]. Aceasta i-a şi adus, la 25 oct. 1909, numirea sa ca profesor suplinitor de istorie antică şi epigrafie la Universitatea din Bucureşti.

---

[21] Cf. Scris. către Tr. Bratu (24 sept. 1908). B. Acad. Coresp. 62.278.

[22] *Ibidem*, 107.018. I-a fost dat însă acestui vrednic dascăl îmbătrînit prematur să peregrineze mai departe, de la Bucovineni la Dîrvari — Ciorogîrla, Nicoreşti — Fîntîni (Tecuci), Grivița — Palermo (Tutova) etc. Cf. Min. Instr. şi al Cultelor, „Anuarul Oficial întocmit de Serviciul statelor personale şi al statisticei..." Ploieşti, „Progresul", 1910, p. 390.

[23] B. Acad. Stampe (plic neinv.).

[24] *Ibidem.*

[25] *B. Acad. Coresp. 58. 854.*

[26] *M. Aurelius Verus Caesar şi L. Aurelius Commodus. A. D. 138—161. Studiu istoric*, Minerva, 1909, 239 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Au urmat pentru tînărul profesor ani de febrilă activitate pe tărîm didactico-ştiinţific şi organizatoric şi o nu mai puţin meritată recunoaştere. În mai 1910 e numit agregat universitar, în decembrie — director al Muzeului Naţional de antichităţi. La 18 mai 1911 e ales membru corespondent al Academiei Române, iar în anul următor prezidează una din secţiunile Congresului arheologic din Roma (1912)[27].

Este al doilea contact cu Italia.

1913 este, în biografia lui V. Pârvan, un an de neobişnuită fervoare. La 18 mai e ales membru activ în corpul academic, apoi membru corespondent al Institutului arheologic german. La propunerea lui D. Onciul, e numit membru în Comisiunea monumentelor istorice[28], iar împreună cu N. Iorga şi V. Murgoci fondează, în acelaşi an, Institutul de Studii sud-est europene.

Înainte de a deschide seria marilor campanii arheologice (în 1914 inaugurează explorările de la Histria), Pârvan se decide pentru o nouă călătorie în Italia. „Comunicările la Academie — îi scria lui Tr. Bratu (19 aug. 1913) — sînt o regulare a socotelilor întîrziate, pentru a mă face cu totul liber în vederea călătoriei mele în străinătate *à deux*"[29].

Este a treia călătorie pe care o întreprinde în Italia (ian.-martie 1914)*, de data aceasta în compania soţiei sale, Silvia Pârvan.

Puţina corespondenţă ce ni s-a păstrat din această epocă nu spune nimic în privinţa noului voiaj italian. Recent au fost comunicate însă, cu un comentariu asupra itinerariului, cîteva fotografii din colecţiile Muzeului de istorie a oraşului Bucureşti[30]. În întîmpinarea comemorării a 40 de ani de la moartea lui Pârvan, gestul îşi dublează semnificaţia, el fiind şi o pioasă rememorare a unui episod biografic puţin cunoscut. Se stabileşte astfel că nu este vorba de un simplu voiaj de agrement, cum s-a putut crede, ci de o călătorie ştiinţifică în care Pârvan căuta dezlegare marilor întrebări pe care şi le punea cu mistuitoare pasiune. A poposit la Roma, la Tivoli şi, întorcîndu-se pe Tibru, la Ostia; au urmat Napoli, Pompei, Segesta şi Pozzuoli (Serapeum), Capri şi Palermo, apoi — ajuns în Sicilia — a vizitat Monreale, Seliunt, Agrigento, Catania şi Taormina, rezervînd Florenţa pentru întoarcere.

Cele 15 fotografii păstrate în depozitul de stampe al Bibliotecii Academiei Republice Socialiste România (donaţia Elena Cristescu), în afară de valoarea lor excepţională de mărturii iconografice, ne dau posibilitatea să precizăm itinerariul italian din ian.-martie 1914. Finalitatea

---

[27] G. Baiculescu ş.a., *Vasile Pârvan (1882—1927) Bio-bibliografie*, Buc., Ed. Acad. 1957, p. 5.

[28] Cf. Bul. Com. Mon. Ist., VI (1913), p. 203—204.

[29] B. Acad. Coresp. 62.302.

* Ilie Ion, *Vasile Pârvan, poetul neliniştii şi tăcerii...*, Craiova, „Ramuri", f.a., p. 4 afirmă fără dovezi că această călătorie ar fi început în decembrie 1913.

[30] Valeriu Leahu, *Fotografii de la Vasile Pârvan în colecţiile Muzeului de istorie a oraşului Bucureşti*, în: *Materiale de istorie şi muzeografie*, IV, Buc., 1966, p. 301—308. Este vorba de 41 copii (inv. nr. 48.973—49.012 şi 49.014).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ştiinţifică a călătoriei, presupusă şi de autorul recentei comunicări, Valeriu Leahu, este indiscutabilă. Drumul urmat reface oarecum itinerariul din 1908, ceea ce presupune intenţia lui Pârvan de a verifica anumite ipoteze, de a definitiva, poate, idei şi proiecte de explorări viitoare. Oraşele pe care le cercetează cu această ocazie pe ţărmurile Italiei şi Siciliei au fost şi ele, la început, colonii greceşti ca şi Histria, unde va inaugura — nu e o simplă coincidenţă — săpăturile arheologice în vara aceluiaşi an. Coroborînd datele oferite de cele două surse iconografice amintite, noul itinerar se precizează astfel :

După Roma, pentru care nu s-a păstrat nici o mărturie directă, Pârvan a vizitat Tivoli. O fotografie din 24 ian. 1914, aflată în colecţia Academiei [31], îl prezintă pe Pârvan între ruinile vilei Hadrian de la Tivoli. Rezemat de o coloană, cu o mantie aruncată pe umăr şi o carte deschisă în mînă, e adîncit într-un efort de reconstrucţie a vieţii de odinioară, descifrată din limbajul inefabil al pietrelor. Drumul a continuat, pe Tibru, spre Ostia (1 feb.) şi Napoli (6 feb.) [32]. A poposit apoi la Pompei (7 feb.) unde s-a voit fotografiat între ruine, singur, cu o expresie gînditoare, avînd în spate forul [33]. De la Pompei s-a îndreptat spre Segesta şi Pozzuoli (Serapeum) (8 feb.) [34]. O mărturie iconografică de la Segesta se cuvine menţionată : Pârvan între ruinile străvechiului amfiteatru, contemplînd. Privirea lansată departe depăşeşte orizontul ruinelor, concentrată, parcă, într-o meditaţie asupra rostului vieţii. Însemnarea făcută pe verso de Silvia Pârvan e aceea reprodusă fără altă indicaţie şi de V. Leahu : „Pe unul din munţii din apropierea celui care poartă templul, e clădit teatrul grecesc care şi el se păstrează destul de bine. E foarte frumos cum se deschide scena spre o vale nesfîrşită, în care şerpuieşte un rîu mic printre munţi înalţi de tot, şi se vede departe, departe" [35]. La 11 feb. poposeau la Capri, unde însoţitoarea nota pe o fotografie : „Cînd am fost la Capri am făcut plimbări cu trăsura prin insulă. Ne-am oprit pe o înălţime, de unde se vedea în vale oraşul Picola Marina şi am scos fotografii. Toate dealurile care se văd sînt plantate cu vii" [36].

La Palermo, pelerin întristat el însuşi, se opreşte pe Monte Pelegrino (11 feb.) [37] şi se lasă fixat pe peliculă împreună cu un grup de şcolari, după cum notează pe o altă fotografie Silvia Pârvan : „Aicea l-am fotografiat pe Vasile cu o şcoală de băieţi, care erau ca şi noi în plimbare. În fund se vede bine marea şi munţii din depărtare" [38]. O alta,

[31] B. Acad. Stampe, F. I—1370. E aceeaşi pe care V. Leahu o foloseşte datată „ian. 1914".
[32] V. Leahu, *op. cit.*, p. 304.
[33] B. Acad. Stampe, F. I—13.731.
[34] V. Leahu, *op. cit.*, p. 304.
[35] *Ibidem*, p. 308 şi B. Acad. Stampe F. I—13.739.
[36] B. Acad. Stampe, F. I—13.734.
[37] *Ibidem*, F. I—13.733.
[38] *Ibidem*, F. I—13.735.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tot aici, îl înfățișează la „Jardin Anglais", ostenit, într-un peisaj caracteristic [39]. Au vizitat apoi împrejurimile. La Monreale, Silvia Pârvan îl fotografiază rezemat de o coloană, cu aer meditativ, notînd apoi cu îngrijită caligrafie: „Asta e cel mai frumos chiostro [Chiostro Benedictin — n.n.] și mai armonios în dimensiuni din cîte am văzut pînă acum. Și aicea e grădina din mijloc plină de micșunele înflorite. Am căpătat de la grădinar un buchețel" [40].

Două fotografii se păstrează de la Seliunt. Una îl înfățișează ca o umbră însingurată printre ruinile Templului cel Mare, lîngă o masivă coloană de marmură [41]. Cealaltă are însemnarea Silviei Pârvan: „La Seliunt sînt urmele unui port, unei cetăți și unor temple antice. Fotografia e scoasă la un templu cu totul dărîmat de cutremure de pămînt. Cu toate că în ruine, e cel mai impunător și cel mai mare din cîte am văzut și în afară de unul — și din cîte există" [42]. De aici, în același orizont sicilian, s-au îndreptat spre Agrigento (Girgento) și spre Catania barocă, unde, firește, n-au putut vedea decît puține antichități păstrate dinaintea catastrofei de la 1693. După erupțiile repetate ale Etnei, orașul a fost reconstruit în întregime în veacul următor. Fotografia îl arată pe Pârvan în incinta teatrului grecesc, cu o privire care întreabă, adună, reconstituie [43].

Înainte de a părăsi insula, s-au oprit în treacăt la Taormina, unde o fotografie *în sepia* (5 martie) îl înfățișează în grădina hotelului, cu o carte sub braț, concentrat și grav [44].

Ținta ultimă a călătoriei pare a fi fost Toscana, de atîtea ori ilustră prin izbînzile artei sale. Au vizitat, în acest început de martie, splendorile Florenței stăpînite suveran de geniul lui Michelangelo, iar în cimitirul florentin San-Miniato, pe o alee vărgată de umbra plopilor, Pârvan și-a adăugat, cernită, propria sa umbră [45]. S-au îndreptat apoi spre Fiesole (Faesulae), important centru etrusc situat la NE de Florența [46]. Aici sfîrșește, se pare, acest rond cultural *à deux*, în timpul căruia, în afară de obiectivele științifice urmărite, V. Pârvan și-a pregătit discursul de recepție la Academia Română, pe care avea să-l rostească peste puțină vreme, la 28 mai 1914, evocînd memoria predecesorului său, C. Erbiceanu [47].

Însemnările Silviei Pârvan pe fotografiile amintite, ne asigură că cea dispărută atît de curînd și atît de tragic (Odesa, 1917), era o na-

[39] V. Leahu, *op. cit.*, F. I—13.738.
[40] *Ibidem*, F. I—13.736.
[41] *Ibidem*, F. I—13.737.
[42] Ibidem, F. I—13.740.
[43] *Ibidem*, F. I—13.732.
[44] *Ibidem*, F. I—13.742. Într-o ipostază similară surprins și în F. I—13.744, Ilie Ion, *op. cit.*, p. 44, crede că aici, la Taormina, Pârvan și-a scris discursul de recepție la Academie.
[45] *Ibidem*, F. I—13.741. „martie 1914".
[46] *Ibidem*, F. I—13.744.
[47] *In memoria Constantini Erbiceanu*, Buc., 1914, 33 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tură sensibilă, cu evidente aptitudini poetice. Privind, de pildă, templul din Segesta, ea nota : „E cu totul în singurătate : e liniște deplină și templul se ridică măreț și liniștit, zvelt și curat în linii, rămas ultim și neclintit printre multe, multe pietre risipite ale unei cetăți întregi..." [48]. Întrezărim aici vibrația delicată a unui suflet atît de înrudit cu acela al istoricului Pârvan. Una din fotografii, făcută în fața oglinzii, o înfățișează la Palermo, în camera hotelului („Odaia noastră cea mică unde scrim, feb. 1914"), rezemată de un scaun, într-o atitudine de meditație. Pârvan o privește, grav, din oglindă [49]. Aceeași nobilă distincție și aceeași gravitate ne întîmpină dintr-o altă fotografie, tot de la Palermo : stă la masa de lucru, cu rechizite și flori [50]. Se cere consemnată încă o fotografie a Silviei Pârvan realizată în Pompei : la poalele unui amfiteatru imens, îmbrăcată în negru și cu umbrelă [51].

La întoarcerea în țară, Pârvan își reia cu sporită energie preocupările sale de profesor și îndrumător. Anii neutralității și ai războiului au fost, desigur, cei mai dramatici din scurta și agitata lui existență, semnificînd și o întrerupere a contactelor sale cu Italia. O reluare a acestora, pe plan superior, n-a fost cu putință decît după încheierea păcii.

BASILE PÂRVAN ET L'ITALIE SES PREMIÈRES IMPRESSIONS (1908—1914)

RÉSUMÉ

Basile Pârvan, historien et archéologue roumain (1882—1927), a manifesté un intérêt spécial pour la culture et la civilisation italiennes, dont il a étudié les origines et les influences en liaison avec la préhistoire de la Roumanie.

L'auteur, se basant sur des lettres inédites, expose les circonstances dans lesquelles Basile Pârvan a connu l'Italie. Son premier voyage en Italie (janvier-avril 1908) lui a donné d'utiles suggestions pour les recherches qu'il allait entreprendre concernant le christianisme daco-romain. Son deuxième voyage, à l'occasion du congrès d'Archéologie de Rome (1912), a été de peu de durée. A son troisième voyage en Italie (janvier-mars 1914) en compagnie de sa femme, il a suivi le même itinéraire qu'en 1908 : Rome et ses alentours, les antiquités romaines de Sicile, la Toscane.

Pendant l'été de la même année, Basile Pârvan commença les fouilles de Histrie.

[48] V. Leahu, *op. cit.*, p. 308.
[49] *Ibidem*, p. 305.
[50] *Ibidem*, p. 306.
[51] *Ibidem*, p. 307.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DIN CORESPONDENȚA LUI N. IORGA ȘI A. D. XENOPOL CU GASTON PARIS, FRANZ FUNCK-BRENTANO ȘI ARTHUR CHUQUET

DE

V. CRISTIAN

Mari personalități ale vieții noastre culturale din trecut, N. Iorga și A. D. Xenopol s-au bucurat, atît în timpul activității cît și după dispariția lor, de o înaltă prețuire din partea specialiștilor străini. Pentru Iorga, faptul a fost relevat, o dată mai mult, de un studiu recent [1]; în ceea ce-l privește pe Xenopol, ne vom limita să menționăm o elocventă apreciere a lui Louis Halphen care sublinia că teoria istoriei a fost multă vreme „feuda" istoricului român [2]. Evident, această prețuire are la bază remarcabilele rezultate obținute de cei doi istorici, rezultate datorate deosebitelor lor calități intelectuale și muncii continui. Explicația nu ar fi însă completă dacă am omite un alt factor — permanenta străduință a celor doi istorici de a face cunoscute străinătății realizările științei românești, participarea lor activă la viața științifică internațională. Este adevărat că acest aspect a atras mai puțin atenția cercetătorilor, deși o merita cu prisosință. Firește, completa elucidare a problemei nu este tocmai simplă, ea necesitînd minuțioase cercetări asupra operelor publicate de cei doi istorici în străinătate și a răspîndirii și influenței lor, asupra participării la diferite congrese și conferințe internaționale, asupra activității cu caracter didactic desfășurată în universități de peste hotare, asupra legăturilor cu marcante personalități științifice ale epocii respective. Prețioase indicii în acest

[1] P. Simionescu, *N. Iorga în istoriografia română și străină*, în „Studii", nr. 6, 1965, p. 1457—1468.

[2] L. Halphen, *Introduction à l'histoire*, P.U.F., 1948, p. 83.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sens poate oferi corespondența aflată în bibliotecile din țară și străinătate și care nu a fost publicată decît în parte. Astfel, la Secția Manuscrise a Bibliotecii Naționale din Paris, se păstrează cîteva scrisori de la sau despre N. Iorga și A. D. Xenopol, scrisori pe care le publicăm în anexă și care precizează anumite aspecte ale activității acestora din perioada 1886—1897 și întăresc unele concluzii deja formulate.

I. Proaspăt absolvent la Ecole des *Hautes Études* și doctor la Leipzig, N. Iorga și-a continuat, cu o și mai mare amploare și în multiple direcții, munca științifică pe care o începuse deja în timpul studiilor și care-i adusese, pe lîngă prețuirea colegilor, frumoase aprecieri din partea unor renumiți istorici ai timpului. După cum s-a remarcat, „ceea ce izbește în cercetarea acestei personalități este faptul că amploarea intelectuală a activității sale apare evidentă prin valoare și notorietate chiar de la început" [3]. Cîteva scrisori păstrate în corespondența Gaston Paris și Arthur Chuquet întăresc această afirmație. Este adevărat că ele nu constituie, evident, decît o parte a corespondenței lui Iorga cu istoricii francezi; multe din fondurile arhivistice private nu au intrat în posesia Bibliotecii Naționale, altele nu sînt puse încă la dispoziția cititorilor și chiar volumele de corespondență a celor doi savanți amintiți nu par să fie complete. În schimb, printre hîrtiile lui A. Chuquet se păstrează două scrisori adresate acestuia de Funck-Brentano [4], ca și o scrisoare trimisă ultimului de Iorga, documente conținînd elemente interesante, în special o caracterizare făcută tînărului istoric român de către fostul său coleg la Hautes Études [5], caracterizare care confirmă frumoasa apreciere de care se bucura Iorga, încă de pe atunci, în rîndul specialiștilor.

Două sînt aspectele la care se referă scrisorile publicate în anexă. Este vorba, mai întîi, de munca pe care a desfășurat-o Iorga, după susținerea tezei sale asupra lui Philippe de Mézières, pentru îmbunătățirea ei în vederea publicării. Activitatea sa în acest sens este astăzi destul de bine cunoscută datorită atît elementelor pe care le furnizează însuși Iorga în *O viață de om*, cît și celor cuprinse într-un studiu recent, menționat deja [6]. Scrisoarea trimisă de Iorga lui Gaston Paris la 28 octombrie 1894 oferă cîteva date în plus referitoare la proiectele istoricului român de a publica o ediție franceză a operelor lui Philippe de Mézières [7].

[3] E. Stănescu, *Contribuții la biografia de istoric a lui N. Iorga. Începuturile activității științifice. 1890—1894. (Pe baza arhivei Universității din Leipzig și a corespondenței inedite)*, în „Studii", nr. 6, 1965, p. 1275.

[4] Franz Funck-Brentano, fost coleg cu Iorga la *Hautes Études* (v. Iorga, *O viață de om. Așa cum a fost*, I, Buc., 1934, p. 217), era atunci conservator al cunoscutei biblioteci Arsenal din Paris. Autor a numeroase lucrări de istorie, el avea să fie ales, în 1928, membru al Academiei de științe morale și politice.

[5] Vezi Anexa III.

[6] E. Stănescu, *op. cit.*, p. 1275—1312.

[7] Vezi Anexa I.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Celălalt aspect, asupra căruia nu avem decît sumare indicii [8], este legat de colaborarea lui Iorga la „Revue critique d'histoire et de littérature". Fundată în 1866 de Paul Meyer, Charles Morel, Gaston Paris și Herman Zotenberg și avînd scopul de a face cunoscute principalele producții ale erudiției franceze și străine (revista apărea săptămînal și se limita exclusiv la recenzii și note bibliografice), „Revue critique" s-a bucurat de o largă răspîndire și apreciere și a exercitat o remarcabilă influență, mai ales prin severitatea criticii sale, asupra dezvoltării studiilor istorice și literare din Franța dar și din alte țări. În momentul în care Iorga devine colaborator al revistei, directorul acesteia era A. Chuquet [9], care a acceptat imediat oferta pe care istoricul român, prin intermediul lui Funck-Brentano, o făcea în acest sens [10]. De altfel, în acel moment, Iorga era deja cunoscut cititorilor revistei [11]. Colaborarea sa va dura mai multă vreme, fiind întreruptă în împrejurări cunoscute [12]. Ceea ce atrage în mod deosebit atenția atunci cînd analizăm activitatea sa la „Revue critique" este faptul că, deși se specializase în istorie universală, deși solicita lucrări privind Evul Mediu occidental [13], Iorga s-a străduit să prezinte mai ales lucrările scrise de sau despre români [14]. De altfel, el va sublinia mai tîrziu că, „împins de instinctul care leagă pe orice om sănătos de țara și de neamul lui" [15] nu a pierdut niciodată din vedere, în tot ce a făcut, istoria românilor [16]. Avem aici unul din meritele marelui nostru istoric, merit care trebuie subliniat, după cum merită amintită și intervenția sa pe lîngă A. Chuquet pentru a înlesni colaborarea la „Revue critique" a celuilalt mare istoric român din această perioadă, A. D. Xenopol [17].

---

[8] În *O viață de om*, I, p. 310.

[9] Arthur-Maxime Chuquet (1853—1925), profesor la École Normale Supérieure, autor a numeroase lucrări de istorie și literatură. Bucurîndu-se de un mare prestigiu, el avea să devină, în 1900, membru al Academiei de Științe morale și politice.

[10] Prima sa recenzie, menționată în Anexa IV, este publicată încă în numărul din 10 decembrie 1894.

[11] Prin recenzarea în nr. din 4 iunie 1894 (p. 451—452), de către Ch. Dejob a lucrării sale *Thomas III, Marquis de Saluce*, Saint-Denis, 1893. În anii următori vor fi prezentate și alte lucrări ale sale.

[12] Vezi N. Iorga, *O viață de om*, I, p. 130.

[13] Care, după mărturia sa, i-au fost trimise ; *Ibidem*.

[14] Astfel, în 1896, Iorga a făcut recenzii la G. Bengesco, *Bibliographie franco-roumaine du XIXe siècle*, t. I, Bruxelles, 1895 (în nr. 3, 20 ianuarie 1896, p. 51—52); Picot, *Coup d'oeil sur l'histoire de la typographie dans les pays roumaine au XVIe siècle*, Paris, 1895 (nr. 23, 8 iunie 1896, p. 457); A. D. Xenopol, *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane*, 2 vol., Paris, 1896 (nr. 24, 15 iunie 1896, p. 470—473); J. C. Zane, *Proverbele românilor*, București, 1895 (nr. 24, 15 iunie 1896, p. 474).

[15] N. Iorga, *O viață de om*, I, p. 233.

[16] *Ibidem*, p. 249.

[17] Vezi Anexa VI. Unele informații în J. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, VII, Buc., 1935, p. 18—19.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

II. Corespondența lui A. D. Xenopol, păstrată la aceeași bibliotecă, privește și ea două aspecte. O primă scrisoare, datînd din 1886, adresată lui Gaston Paris, cuprinde o propunere de a publica în „Romania" — cunoscuta revistă de lingvistică condusă de Paul Meyer și Gaston Paris — un studiu referitor la românii din Macedonia. Xenopol fusese probabil încurajat de faptul că în acel an revista includea o amplă recenzie a lui Taverney la una din lucrările sale [18]. Acest studiu nu a apărut însă în paginile „Romaniei", poate pentru faptul că problema preocupa și pe unii colaboratori mai vechi ai revistei.

Celelalte scrisori privesc colaborarea istoricului român la „Revue critique", colaborare recomandată, așa cum am văzut, de N. Iorga și acceptată imediat de Chuquet. În acel moment — 1896 — Xenopol nu era un necunoscut pentru istoricii francezi. Lucrările sale publicate pînă la această dată în Franța sau în limba franceză, polemica cu Hunfâlvy, în „Revue historique", asupra originii românilor, atrăseseră deja atenția asupra sa [19]. Materialele publicate în „Revue critique" îi vor spori prestigiul în rîndul specialiștilor, cu atît mai mult cu cît ele se referă la chestiuni majore ale teoriei istoriei, domeniu care a constituit, după cum se știe, una din principalele preocupări ale sale. „Eu, spunea Xenopol în 1913, am privit totdeauna, încă de la vîrsta de 19 ani, chestiunile teoriei în istorie ca o parte esențială din cunoașterea pe care se razimă civilizația" [20]. Această afirmație ca și, în general, studiile întreprinse în acest domeniu, sînt cu atît mai semnificative cu cît, în perioada în care și-a desfășurat activitatea, majoritatea istoricilor vremii considerau, sub influența condițiilor social-politice de la sfîrșitul secolului trecut, că istoricul trebuie să se limiteze la stabilirea evenimentelor și orînduirea lor cronologică, fără a încerca o teoretizare mai largă a sensului dezvoltării societății. Xenopol avea astfel meritul de a nu se limita la o simplă operă de erudit, ci de a întreprinde o muncă de cercetare a istoriei în sensul larg al cuvîntului [21]. Datorită acestui fapt, preocupările sale depășesc ceea ce se înțelegea atunci prin istorie și se îndreaptă și spre filozofie, logică, psihologie etc., discipline care se preocupau în acel timp mai mult decît istoria de descifrarea sensului evoluției umane. Xenopol era astfel, fapt care merită subliniat, unul din puținii istorici ai vremii atras de asemenea probleme. Nu întîmplător, materialele publicate de el în „Revue critique"

[18] *Une énigme historique. Les Roumains au moyen âge*, Paris, 1885, în „Romania", t. XIV, nr. 55—56, 1886, p. 587—594.

[19] De altfel, Xenopol era amintit și în „Revue critique" (2—9 sept. 1895, p. 470—473), în recenzia amintită la *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane*.

[20] A. D. Xenopol, *Către cititori*, în T. D. Constant, *Știința istoriei după A. D. Xenopol*, Buc., 1913, p. 5.

[21] Faptul fusese subliniat de Iorga în chiar „Revue critique" (15 iunie 1896), p. 470—473), în recenzia amintită la *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane*. Această lucrare, se spunea aici: „c'est *vraiment une histoire*; c'est n'est pas une oeuvre d'érudit".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

depășesc cu mult spațiul acordat în mod obișnuit. De altfel, chiar dacă forma de recenzie este, datorită profilului revistei, păstrată, istoricul român publică aici adevărate studii. Ne-o spune chiar el, într-o scrisoare adresată lui Chuquet în care, subliniind interesul pe care-l suscita materialismul istoric, îi arăta că și-a dezvoltat ideile asupra acestei proboleme în legătură cu o lucrare a lui Labriola, ținînd seama tocmai de cerințele publicației [22]. Trebuie să subliniem aici că atenta analiză pe care o face Xenopol diferitelor lucrări de filozofie a istoriei constituie trepte însemnate spre elaborarea cunoscutei sale opere *Les principes fondamentaux de l'histoire* [23], chiar dacă titlul ei nu fusese încă definitivat [24]. Evident că, avînd în vedere acest fapt, studierea materialelor publicate de Xenopol în „Revue critique", scop pe care nu ni-l propunem aici, prezintă un interes deosebit pentru analiza ideilor sale.

ANEXE [25]

I

Bucarest, 28 oct. 94
Str. Sf. Voievozi, 12

N. Iorga către Gaston Paris

Monsieur,

Je vous remercie pour votre lettre [26], si bienveillante pour moi. Les épreuves contenant vos modifications et supressions ont été déjà renvoyées à l'imprimerie avec mon „bon à tirer".

Je profite de cette occasion pour demander votre avis sur une édition des oeuvres *françaises* de Philippe de Mézières. La „Société des Anciens Textes" consentirait-elle à publier un livre contenant le „Songe du veil pélerin", la „Chevalerie de la Passion" et le Testament? Je donnerais à l'appendice des fragments des oeuvres latines, suffisants pour les faire bien connaître. Il y avait d'abord cette grande difficulté de l'envoi des mss. de la Bibl. Nationale et de l'Arsenal à la Bibl. de l'Académie à Bucarest, où je les emploierais. Je ne doute pas cependant que, si ce projet serait approuvé par vous, cette difficulté disparaîtra facilement.

Veuillez bien reçevoir, Monsieur, l'expression de ma profonde considération.

N. Iorga [27]

(Bibliothèque Nationale, Mss., Nouvelles acquisitions françaises, 24.443, f. 518).

---

[22] Bibliothèque Nationale, Mss., Nouvelles acquisitions françaises, nr. 13.695, f. 136 v.

[23] Apărută la Paris în 1899.

[24] Vezi Anexa IX.

[25] În transcrierea textelor am reprodus întocmai originalul, inclusiv abrevierile și formele gramaticale incorecte.

[26] Publicată în E. Stănescu, *op. cit.*, p. 1310.

[27] Răspunsul lui G. Paris, în *ibidem*, p. 1311.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

II

Gênes, ce 26 sept. 94
Albergo Firenze, Via Carlo Alberto, 31

N. Iorga către F. Funck-Brentano

Monsieur,

C'est encore notre ancienne camaraderie d'études que j'invoque pour vous demander — si la chose ne serait de nature à vous incommoder — la copie des feuillets 134 et 135 du ms. 499 de la Bibl. de l'Arsenal jusqu'à : „vere quando dolorem patris mei et meur necnon...". Si la Bibl. avait quelque copiste, je vous prierai d'épargner votre temps et de lui faire faire sur mon propre compte la copie que je désire.

Veuillez bien agréer, Monsieur, l'expression de mes sentiments les plus distingués

N. Iorga

P.S. Vous sachant un des collaborateurs de la „Revue Critique", je désirerais savoir de vous si elle accepterait à l'occasion, des comptes rendus faits par moi [28].

(Bibliothèque Nationale, Mss., Nouvelles acquisitions françaises, 13.675, f. 79).

III

F. Funck-Brentano către Arthur Chuquet

5 Rue des Moulins 5 oct. 94
Montfermeil (S. et O.)

Mon cher ami,

Ci-joint la lettre que je reçois de M. N. Jorga que j'ai connu et appris à estimer à l'école des Hautes Études. MM. Monod et Bémont ont pour lui beaucoup de considération. C'est un jeune proffesseur roumain, de beaucoup d'avenir. Il a publié dans la *Revue historique* un article sur Ph. de Mézières, très remarqué. J'ai souligné au crayon bleu le passage de la lettre qui vous intéresse. Pourriez-vous être assez bon pour lui envoyer un mot de réponse, sur une carte postale, à l'adresse indiquée...

Bien cordialement à vous

Franz Funck-Brentano

(Bibliothèque Nationale, Mss., Nouvelles acquisitions françaises, 13.675, f. 78).

---

[28] Răspunsul lui Funck-Brentano prin care acesta îi face cunoscut lui Iorga că îi trimite manuscrisul cerut și că a intervenit pe lîngă A. Chuquet se păstrează la Biblioteca Academiei, *Corespondența N. Iorga*, vol. V, f. 95. Folosim acest prilej pentru a mulțumi încă o dată lui Gh. Buzatu, care ne-a furnizat această informație.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

IV

N. Iorga către A. Chuquet

Bucarest, 6 nov. 94
Str. Sculpturei 37

Monsieur,

Mon ami, M. Funck-Brentano, m'écrit que vous m'avez fait l'honneur d'accepter mes comptes-rendus dans la „Revue critique". J'en envoie un [29], ci-inclus, et je me permets en même temps de vous demander si la Revue pourrait me transmettre les livres relatifs au XIVe ou XVe siècle, dont personne parmi vos collaborateurs ne désirerait se charger. Autrement, avec la pénurie des bibliothèques roumaines, en fait d'histoire de l'Occident, ma collaboration risque de devenir absolument nominale.

Veuillez bien recevoir, Monsieur, l'expression de ma considération la plus distinguée.

N. Iorga
professeur-supléant à l'Université
de Bucarest

(Bibliothèque Nationale, Mss., Nouvelles acquisitions françaises, 13.676, f. 38).

V

8 nov. 94, 5 Rue des Moulins
Montfermeil (S. et O.)

F. Funck-Brentano către A. Chuquet

Mon cher ami,

Voici ce que je reçois pour vous de mon ami N. Jorga qui m'apprend, par le même courrier, qu'il vient d'être nommé professeur d'histoire du Moyen Age et d'histoire moderne à l'Université de Bucarest.

Bien à vous

Frantz Funck-Brentano

(Bibliothèque Nationale, Mss., Nouvelles acquisition françaises, 13.676, f. 37).

VI

Bucarest, Str. Sculpturei 39
16 mars 1896

N. Iorga către A. Chuquet

Monsieur,

M. Xenopol, l'historien roumain dont vous connaissez probablement le nom, m'envoie, pour vous le faire parvenir, l'article ci-inclus [30]. J'espère que vous ne le trouverez pas trop étendu et qu'il pourra donc paraître dans la „Revue critique".

---

[29] La lucrarea lui Vittorio Lazzarini, *La bataglia di Porto-Longo nell' isola di Sapienza*, Venise, Visentini, 1894. Recenzia a apărut în „Revue critique", din 10 dec. 1894, p. 445.

[30] Asupra lucrării lui Gustave Le Bon, *Lois psichologiques de l'évolution des peuples*, Paris, 1893. Articolul a fost publicat în „Revue critique", nr. 22, 1 iunie 1896, p. 433—437.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Veuillez bien agréer, Monsieur, l'expression de mes sentiments les plus distingués,

N. Iorga

(Bibliothèque Nationale, Mss., Nouvelles acquisitions françaises, 13.689, f. 26).

VII

A. D. Xenopol către Gaston Paris

Monsieur,

Je vous prie de reçevoir mes plus vifs remerciements pour la présentation de mon livre à l'Academie des inscriptions ainsi que pour l'article qui sera inséré dans la Roumanie *(sic)* par M. Taverney [31].

Accepteriez-vous pour votre Revue un travail sur les Roumains de la Macédoine qui traterait de leur origine? question comme vous le savez assez énigmatique jusqu'à ce jour. Mon article vous intéressera pricipalement par le fait qu'il contiendra plusieurs centaines de mots macédo-roum. moins *d'origine latine* qu'on ne rencontrent pas dans le daco-roumain, ainsi que des termes désignant la même notion dans les deux langues et d'origine latine dans l'une aussi bien que dans l'autre, provenant toutefois d'un source différente. Recevez...

A. D. Xenopol
Jassy, le 8 janvier 1896

(Biblithèque Nationale, Mss., Nouvelles acquisitions françaises, 24.463, f. 372—372 v.).

VIII

[nedatată — 1896]

A. D. Xenopol către A. Chuquet

Monsieur,

Je vous remercie pour l'accueil bienveillant que vous avez fait à mon compte-rendu sur le livre de M. Le Bon [32]. Je vous prierais de me dire si votre Revue insérerait un autre sur La logique sociale de M. Tarde... [33].

A. D. Xenopol
Professeur à l'Université de Jassy

Mes remerciements pour l'annonce de mon livre [34].

(Bibliothèque Nationale, Mss., Nouvelles acquisitions françaises, 13.689. f. 27).

---

[31] Vezi nota 15.

[32] Vezi nota 30.

[33] G. Tarde, *La logique sociale*, Paris, Alcan, 1895. Recenzia a fost publicată în „Revue critique", nr. 26, 29 iunie 1896, p. 514—519.

[34] Vezi notele 4 și 21.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

IX

A. D. Xenopol către A. Chuquet

Monsieur,

Je me permets de vous envoyer mon article sur la logique sociale de M. Tarde. Ce livre contient en réalité une théorie de l'histoire qui se moudrait selon l'auteur sur un conflit et un accord des sylogismes. Je pense donc que mon travail entre dans le cadre de votre revue et si je me permet de vous l'envoyer, je l'ai fait encouragé par l'accueil que vous avez bien voulu faire à mon travail précedent, sur M. Le Bon.

Je pense que la critique que je fais à ces deux ouvrages va au fond des choses et que l'on trouvera difficilement à y redire. Si je m'en suis occupé avec tant d'insistance c'est que je prépare un travail plus étendu sur *Les faits succesifs. Essai d'une théorie de l'histoire* que je pense publier dans quelque temps d'ici.

Veuillez avoir l'obligeance de disposer que l'on m'envoie 10 exemplaires de la Revue critique qui contient mon article sur M. Le Bon. Veuillez agréer...

A. D. Xenopol
Jassy, le 19 mai 1896

(Bibliothèque Nationale, Mss., Nouvelles acquisitions françaises, 13.689, f. 28—29).

X

(Marienbad, 1897)

A. D. Xenopol către A. Chuquet

Monsieur,

Je vous prie d'avoir l'obligeance de me faire savoir si vous vous trouverez à Paris. Je voudrai vous envoyer une critique de l'Essai sur la conception matérialiste de l'Histoire par M. Labriola[35]. Je pense que cette question est très importante, aussi j'ai trouvé bon de lui consacrer un compte-rendu plus minutieux pour lequel j'espère votre approbation...

A. D. Xenopol

(Bibliothèque Nationale, Mss., Nouvelles acquisitions françaises 13.695, f. 138—138 v.).

[35] Paris, 1897. Recenzia a apărut în „Revue critique", 20 dec. 1897, p. 480—489.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA SITUAȚIEI ECONOMICE A ROMÂNIEI ÎN PERIOADA DICTATURII MILITARO-FASCISTE (6 SEPTEMBRIE 1940—23 AUGUST 1944)

DE

D. ȘANDRU, J. BENDITER și I. SAIZU

În preajma celui de-al doilea război mondial s-a întărit rolul statului român în diverse sectoare ale economiei naționale. Măsurile pe plan diplomatic, economic și militar luate de guvernele române pînă la 6 septembrie 1940 au izvorît din necesitatea apărării unității și independenței naționale, a integrității teritoriale a României. Din a doua jumătate a deceniului al patrulea al secolului nostru, cercurile dominante din România au luat în acest scop, noi măsuri de întărire a rolului statului asupra economiei. În 1938 s-a creat Consiliul Superior Economic, cu scopul de a dirija întreaga economie a țării. În același scop, ca o măsură importantă, s-a elaborat decretul-lege din octombrie 1939, care prevedea cartelarea obligatorie a întreprinderilor pe ramuri de producție, fapt ce a favorizat totodată lupta acestora pentru subordonarea întreprinderilor mici. Prin decretul-lege din 4 martie 1940, „pentru activarea producției, controlul prețurilor la produsele industriale, agricole și la produsele importate", Ministerului economiei naționale i se rezerva dreptul de a introduce prețuri fixe la o serie de mărfuri. Printr-un alt decret-lege, din 30 mai 1940 [1], același minister era împuternicit să reglementeze, pe plan intern, organizarea, coordonarea și controlul producției, circulația și consumul articolelor necesare armatei și populației civile, iar pe plan extern, să dirijeze schimburile cu străinătatea. O altă expresie a întăririi rolului statului în

[1] C. Hamangiu, *Codul general al României*, XXVIII, partea I-a, p. 319—325.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

același scop o constituie crearea oficiilor în diferite ramuri de producție, prin care se urmărea să se asigure aprovizionarea întreprinderilor cu materii prime și desfacerea mărfurilor lor.

În urma impunerii dictatului de la Viena, cînd „poporul român s-a găsit singur, fără nici un sprijin din afară, părăsit de toate puterile Europei"[2], România a pierdut numai în domeniul industriei, 493 fabrici cu o forță motrice de 40 683 H.P., cu 24 994 salariați și o producție totală de 3 372 172 000 lei[2a].

Guvernul dictaturii militaro-fasciste, instaurat la 6 septembrie 1940, a tîrît țara, în iunie 1941, alături de Germania hitleristă în războiul contra U.R.S.S. „Dictatura militaro-fascistă, executînd ordinele Germaniei — subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu —, a dus o politică de exploatare prădalnică a resurselor naturale, a bogățiilor țării, a pus industria, agricultura și transporturile în slujba războiului agresiv hitlerist"[2b] Trebuie precizat din capul locului că în toți anii cît țara a fost tîrîtă în războiul hitlerist, Germania, deși era interesată în sporirea capacității economice și militare a României în vederea susținerii războiului hitlerist agresiv, a căutat să se sustragă permanent de la obligațiile ce i se fixau prin acorduri și convenții, urmărind să impună României cît mai multe eforturi, cît mai multe jertfe.

Dictatura militaro-fascistă a luat o serie de măsuri pentru intensificarea producției și achiziționarea materiilor prime în sectoarele deficitare, înzestrarea întreprinderilor cu utilaje și instalații, pentru procurarea din Germania și Italia a acelor materii prime necesare industriei de război, care nu se găseau în țară. Trebuie subliniat faptul că în înfăptuirea politicii sale, dictatura fascistă a întîmpinat o serie de greutăți generate și de factori subiectivi: atitudinea ostilă a maselor (muncitori, țărani, intelectuali, funcționari ș.a.). Unele categorii ale burgheziei, lovite de planurile Germaniei, n-au fost alături de politica economică a dictaturii fasciste și ca atare, întreprinderile pe care le patronau, nu lucrau cu întreaga lor capacitate de producție pentru războiul antisovietic. Aceste categorii vor intra în frontul rezistenței îndreptate împotriva acestei politici. „Rezistența față de dictatura fascistă și Germania hitleristă — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu — cuprinde cercuri largi, inclusiv ale partidelor burgheze și palatul regal, care își manifestau adversitatea față de ocupația germană, protestau împotriva jefuirii țării de către hitleriști. Înșiși re-

[2] Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, Editura politică, Buc., 1966, p. 47.

[2] „Buletinul industriei și comerțului", Buc., an. VI (25 octombrie—25 noiembrie), 1940, p. 11.

[2] b Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 48.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prezentanții Germaniei în România constatau că la Banca Națională și în rîndul cercurilor burgheze care stăpîneau industria petrolieră, minieră și metalurgică se dezvolta o puternică rezistență antigermană" [3].

Cu ajutorul măsurilor luate, statul, prin organele sale vechi sau prin cele nou create, și-a întărit dreptul de a interveni în organizarea producției întreprinderilor private, de a le controla și de a impune profilarea activității lor economice spre realizarea politicii guvernului. În vederea înfăptuirii acestui scop, au fost înființate o serie de instituții de îndrumare și control în toate ramurile economiei naționale. Ca o primă măsură a guvernului în această direcție se înscrie înființarea, pe baza decretului-lege din 1 octombrie 1940, a Ministerului Coordonării și al Statului Major Economic [4].

Pentru încurajarea industriei indigene legată de pregătirea războiului, care avea asigurată o bază de materii prime internă, s-a hotărît în ședința Consiliului de Miniștri din 17 octombrie 1940 gruparea industriilor pe cicluri de fabricație și renunțarea la întreprinderile „parazitare", pe temeiul necesității asigurării unei producții sporite de „bunuri". Totodată, statul a căutat prin decretul-lege din 4 martie 1941 „pentru interpretarea decretelor-legi nr. 529 și nr. 533" să-și asigure dreptul de folosință și control asupra capitalurilor din întreprinderile industriale și comerciale în care finanța străină era interesată și să le oblige în același timp să lucreze pentru interesele dictaturii. În acest scop, statul, prin mandatarii lui, a controlat direct orice transfer de fonduri de la o întreprindere la alta, acordînd înlesniri în această direcție societăților române, germane și italiene [5].

În vederea asigurării rolului său, statul și-a sporit direct sau indirect participațiile la întreprinderile particulare. Totalul participațiilor statului date în administrarea Casei Autonome de Finanțare și Amortizare (C.A.F.A.) s-a ridicat pînă la 1 decembrie 1943 la 8,5 miliarde lei, din care: 6,3 miliarde lei reprezentau acțiuni proprietate ale statului; 664 856 971 lei participații fără acțiuni la Institutul Național al Cooperației (INCOOP), Institutul de Credit Român și Societatea „Lonea"; 1 488 668 277 lei reprezentînd obligațiunile Creditului Agricol Ipotecar al României [6]. Statul a orientat participațiunile sale în primul rînd spre principale ramuri ale industriei. Acțiunile proprietate ale statului în valoare de 6 334 098 000 lei erau astfel repartizate: 216 425 500 lei în instituții bancare, 877 192 500 lei la Institutul de Credit Specializat, 98 127 100 lei în întreprinderi petroliere, 3 264 308 000 lei în întreprinderi metalurgice, 823 000 000 lei în exploatările miniere, 430 807 000 lei în transporturi, 29 800 000 lei în aeronautică, 152 506 400

[3] Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 49.
[4] „Monitorul Oficial" nr. 229 din 1 octombrie 1940, p. 5 627.
[5] Biblioteca Centrală de Stat, Fond St. Georges, pachet LXXVII, dos. 3, f. 55—57; 62.
[6] „Bursa", Buc., an. XLIII, nr. 1.975 din 27 februarie 1944, p. 75.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lei în industria chimică, 80 000 lei în industria forestieră, 14 891 000 lei în construcţii, 50 000 000 lei în arte grafice, 55 000 000 lei în cinematografie, 300 000 000 lei în industria alimentară şi 21 960 500 lei în diverse [7].

Prin legea pentru activarea producţiei, regimul preţurilor, regimul speculei ilicite şi a sabotajului economic din 3 mai 1941, revizuită şi republicată în „Monitorul Oficial" din 1 mai 1943, considerată de unii economişti ai epocii ca „cheia de boltă a dirijării economiei româneşti" [8], se stabileau liniile generale ce trebuiau urmate de Ministerul Economiei Naţionale în direcţia dirijării producţiei şi circulaţiei bunurilor. Ministerul Economiei Naţionale, direct sau prin organele sale, avea latitudinea de a lua, prin decizii, orice fel de măsuri care să contribuie la dirijarea şi controlul producţiei, la circulaţia, distribuţia şi consumul mărfurilor. În scopul înlăturării oricărei evaziuni de la dispoziţiile legii, industriaşii, comercianţii, producătorii, mărfurile, în stare brută sau prelucrată, munca de orice fel, au fost supuse dispoziţiilor sale.

Tot în scopul „raţionalizării şi dirijării" producţiei au fost create noi Oficii centrale de colectare şi desfacere a diverselor produse, care lucrau sub controlul şi conducerea statului, iar industriaşii au fost organizaţi în mod obligatoriu pe ramuri de producţie în asociaţii profesionale. Astfel, pe lîngă vechile oficii şi asociaţii create înainte de 6 septembrie 1940 într-o serie de ramuri, s-au înfiinţat după această dată altele noi, prin care s-a reuşit de fapt să se controleze de către stat activitatea întregii economii [9].

Printr-un ansamblu de decizii şi legi, folosirea materiilor prime şi a materialelor, în special a celor metalurgice şi de construcţie a fost în aşa fel reglementată încît ele nu puteau fi consumate de persoane particulare decît în cazul „de absolută trebuinţă şi în modul cel mai raţional". Prin legea specială din 24 august 1942 se iau noi măsuri în vederea unei îndrumări „temeinice" a economiei pentru scopurile războiului [10]. În 1943 au fost înfiinţate Inspectoratele de Mobilizare Industrială, cîte unul în fiecare judeţ, care depindeau direct de Ministerul Înzestrării Armatei şi a Producţiei de război. Misiunea lor era de a ţine o evidenţă precisă a întreprinderilor industriale din punctul de vedere al producţiei, al unui regim de muncă cît mai „raţional" şi cu maximum de randament, de a se îngriji de înzestrarea lor cu personal, utilaj, materii prime, combustibil etc. [11].

---

[7] „Bursa", Buc., an. XLIII, nr. 1 975 din 27 februarie 1944, p. 75.

[8] Ion Vintilă, *Aspecte de politică economică românească în 1943*, în „Analele economice şi statistice", Buc., an. XXVII, nr. 1—3, ianuarie-martie 1944, p. 128.

[9] *Ibidem*, p. 129.

[10] Constant Georgescu, *Noul ministru al coordonării şi noua organizare a Ministerului Economiei Naţionale*, în „Economia română", Buc., an. XXIV, nr. 6—7, noiembrie—decembrie 1942, p. 1.

[11] Ion Vintilă, *Aspecte de politică economică românească...*, p. 133.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Concomitent cu legile elaborate în vederea reorganizării şi punerii economiei ţării în slujba susţinerii războiului s-au luat măsuri de înăsprire a regimului muncii. O serie de întreprinderi au fost militarizate. În numeroase fabrici muncitorii au fost consideraţi ca mobilizaţi pe loc; au fost instituite gărzi ale Siguranţei care să supravegheze şi să reprime orice împotrivire faţă de politica dictaturii. Ziua de muncă în industrie a fost prelungită [12].

Legislaţia muncii elaborată în anii 1940—1944 prevedea pedepse aspre pentru nerespectarea regimului de lucru pe timp de război. La 31 octombrie 1940 a fost elaborat decretul-lege pentru reprimarea sabotajului [13] care prevedea, în cazul infracţiunilor de acest fel, pedeapsa cu munca silnică sau internarea în lagăre. Prin decretul-lege nr. 382 din 1 mai 1943 s-a introdus pedeapsa cu moartea pentru actele de sabotaj.

În vederea aplicării cît mai operative a legislaţiei sale, guvernul a prevăzut prin decretul-lege nr. 397 din 25 iunie 1943 modificarea unor dispoziţiuni din Codul de procedură penală. În virtutea noii legislaţii, justiţia a avut o largă libertate de acţiune în folosirea unor procedee cît mai sumare de judecată şi în aplicarea maximului de pedeapsă „infractorilor" consideraţi ca sabotori ai politicii guvernului.

Cu toate că teritoriul ţării fusese simţitor redus în vara anului 1940, prin nefastul dictat de la Viena, în timpul guvernării dictaturii militaro-fasciste, industria, în ansamblul ei, a cunoscut pînă în 1943, în comparaţie cu perioada 1930—1939 [14], o oarecare dezvoltare a producţiei şi a investiţiilor de capital, fără însă ca toate ramurile economiei să înregistreze un spor absolut. Această dezvoltare de ansamblu are loc însă pe baza creşterii producţiei şi investiţiilor în ramurile adaptate necesităţilor de război, deoarece în unele sectoare ale economiei destinate a produce bunuri pentru populaţia civilă, şi uneori chiar în unele ramuri ale industriei de război, se înregistrează un regres.

Dictatura militaro-fascistă a sprijinit într-o însemnată măsură acele ramuri ale industriei care aveau o primă importanţă în aprovizionarea armatei şi susţinerea războiului. Din acest punct de vedere,

[12] Arh. St. Buc., fond Preşed. Cons. de Min., dos. 1.184/1943.

[13] „Monitorul Oficial", nr. 256 din 1 noiembrie 1940, p. 6256; „Bursa", Buc., an. XXXIX, nr. 1874 din 3 noiembrie 1940, p. 1114.

[14] În ansamblul economiei, valoarea absolută a producţiei a crescut de la 83 313 502 000 lei în 1940 la 104 819 332 000 lei în 1941, la 133 645 000 000 lei în 1942, ceea ce în cifre relative reprezintă un spor de 66,14% în 1940 faţă de media decadei 1930—1939, de 109,03% în 1941 faţă de media aceleiaşi decade şi 166,52% în 1942. Capitalul investit în industrie în 1941 era de 55 381 240 000 lei, ceea ce reprezenta un spor de 18,12% faţă de anul precedent (Arh. St. Buc., fond Preşed. Cons. de Min., dos 1206/1943, f. 7). Trebuie precizat faptul că *leul* a cunoscut treptat o depreciere a valorii lui, datorită şi politicii economice a dictaturii antonesciene, care practica inflaţionismul.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cea mai mare atenţie a fost acordată industriilor metalurgice şi petroliere. Datorită rolului pe care metalurgia îl juca în pregătirea şi susţinerea războiului, ei i-au fost asigurate comenzi ce i-au permis să lucreze cu un potenţial relativ ridicat şi să sporească în primii ani capacitatea de producţie. Industria metalurgică ocupa în 1941 locul întîi pe ramuri de producţie în ceea ce priveşte numărul muncitorilor, întrecînd pe cea textilă care deţinuse acest loc pînă atunci.

În întreprinderile industriei metalurgice şi siderurgice se intensifică procesul de concentrare a producţiei şi centralizare a capitalului. Dacă în 1940 la venirea guvernului Antonescu, la teritoriul de atunci al ţării, existau 714 întreprinderi cu un număr de 174 915 salariaţi care lucrau pentru armată, în 1943, numărul întreprinderilor scade la 595 în vreme ce numărul muncitorilor creşte la 211 314 [15].

În vederea asigurării unui potenţial maxim al producţiei de război, dictatura militaro-fascistă a trecut în patrimoniul statului o serie de întreprinderi metalurgice, ca „Malaxa", „Industria Sîrmei" — Cîmpia Turzii, cu fabricile sale din Cîmpia Turzii, Brăila, ş.a. [16], a impus participarea efectivă a statului în consiliile de administraţie, statul rezervîndu-şi dreptul de a avea majoritatea în conducerea unora din cele mai importante societăţi metalurgice şi de armament, de muniţii, motoare, ca: „Reşiţa", S.A.R. „Astra", S. A. „Şantierele Navale Galaţi" [17]. De altfel, trebuie de precizat că prin pîrghiile de comandă nou create statul şi-a putut asigura controlul asupra tuturor întreprinderilor metalurgice din ţară. În acest scop statul a înfiinţat Comisariatul General pentru Industria Metalurgică şi de Armament, cu Direcţiile Producţiei de Război şi cea a Fabricaţiei Muniţiilor, a numit „îndrumători militari" pe lîngă întreprinderile producătoare de furnituri militare, metalurgice şi de armament, precum şi în exploatările miniere; a înfiinţat Inspectoratele regionale militare cu misiunea de a dirija execuţia comenzilor, a sprijinit dirijarea producţiei siderurgice şi metalurgice în scopul folosirii acestor ramuri pentru cerinţele urgente ale armatei, a sprijinit acţiunea de reprofilare a unor întreprinderi metalurgice, a restrîns consumul unor produse în favoarea armatei, creînd în acest scop o serie de oficii speciale şi a hotărît instituirea de sancţiuni împotriva tuturor furnizorilor statului care nu respectau termenele de contractare.

Paralel cu întărirea rolului statului în industria metalurgică, capitalul german, cu concursul dictaturii militaro-fasciste [18], acaparează total sau parţial o serie de întreprinderi principale, ca: „Reşiţa", „Malaxa", „Uzinele Metalurgice Copşa Mică-Cugir", „Astra", „Şantierele Navale Galaţi", S. A. „Farola", S. A. „Z.A.M.", „Sandrik

[15] Arh. St. Buc., fond Preşed. Cons. de Min., dos. 1206/1943, f. 7.
[16] „Transilvania", an. LXXIII, nr. 2—3, februarie-martie 1942, p. 191.
[17] B.C.S., fond St. Georges, pachet LXXVII, dos. 3, f. 2.
[18] „Finanţe şi industrie", Buc., an. VIII, nr. 38 (29 septembrie) 1940, p. 966—967.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Română", S. A. „Macazul", „Forja Poldy", „I. A. R.", „Prerom", ş. a. [19], prin preluarea participaţiilor capitalului inamic de la acestea şi pătrunderea unor hitlerişti în consiliile de administraţie. Acapararea întreprinderilor metalurgice de către Germania a fost prezentată de delegaţii hitlerişti în tratativele purtate cu guvernul român ca o măsură imperios cerută pe linia reorganizării acestei ramuri a economiei şi a adaptării ei la „noua ordine economică europeană" [20]. În realitate, ea avea drept scop exploatarea la maximum a capacităţii industriei metalurgice în vederea susţinerii războiului şi obţinerii pe această cale a importante beneficii de către concernele germane. Dovadă o constituie faptul că în anii 1940—1944 trusturile hitleriste n-au efectuat nici o activitate pe linia reorganizării acestei ramuri; din contra, atunci cînd o serie de întreprinderi româneşti au devenit nerentabile, hitleriştii au obligat statul român să le răscumpere. Pe de altă parte, politica economică a Reichului de a satisface aprovizionarea cu materii prime a întreprinderilor metalurgice din Germania s-a răsfrînt negativ asupra aprovizionării cu materii prime a industriei româneşti. Atît guvernul Reichului care se angajase prin convenţii să livreze materii prime României, cît şi concernele germane interesate în industria metalurgică românească, nu şi-au respectat obligaţiile privind furnizarea lor.

Hermann Goering Werke, unul din cele mai importante concerne metalurgice hitleriste din anii celui de-al doilea război mondial, reuşeşte să obţină participarea la multe din întreprinderile menţionate mai sus [21]. Punctul de plecare al subordonării celei mai mari întreprinderi metalurgice din ţară, „Reşiţa" capitalului german, l-a constituit ocuparea Cehoslovaciei în martie 1939 de către Germania hitleristă, cu care ocazie concernul Hermann Goering Werke preia 177 600 acţiuni ce le poseda aici societatea cehoslovacă „Zbrojowka" — Brno [22]. La începutul anului 1941, reprezentantul lui H.G.W., Guido Schmidt, a încheiat cu guvernul român protocolul cunoscut sub numele de „protocolul Schmidt", în conformitate cu care statul român ceda lui H.G.W. 26% din acţiunile „Uzinelor de Fier şi Domeniile Reşiţa", conducerea comercială, financiară şi tehnică a uzinelor, postul de vicepreşedinte al societăţii, două locuri — din trei — în consiliul de direcţie o jumătate din cifra de afaceri în schimbul cărora „Uzinele Reşiţa" urmau să primească „specialişti", „ajutor tehnic" şi „experienţă" ger-

[19] *Documents on German Foreign Policy, 1918—1945*, Seria D, vol. IX, Washington, 1958, doc. 663, p. 1113; Arh. Min. Af. Ext. a R. S. România, cazier 4, vol. 20 şi cazier 87, vol. 47, f. 81; B.C.S., fond St. Georges, pachet LXXVII, dos. 3, f. 46—47.

[20] B.C.S., Fond St. Georges, pachet LXXVII, dos. 3, f. 8—9.

[21] Tudor Savin, *Economia românească sub jugul imperialismului german*, Editura „Scînteia", 1946, p. 134—140.

[22] *Uzinele Reşiţa în anii construcţiei socialiste*, Ed. Acad. R. S. România, Buc., 1963, p. 38—40.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mană [23]. Ulterior, hitleriştii au mai preluat de la Max Auşnit 200 000 de acţiuni pe care acesta le poseda la Reşiţa, astfel că în 1941 ei deţineau aici o treime din capital [24], opt locuri în consiliul de administraţie, două în consiliul de direcţie şi unul de director adjunct.

Acelaşi concern german şi-a extins participarea şi asupra altor întreprinderi metalurgice româneşti. Concernul H.G.W. participă ca asociat cu un capital de 75 milioane lei alături de Banca Naţională a României la întreprinderea „Rogifer" înfiinţată în baza acordului româno-german din 4 decembrie 1940. Unul din ţelurile urmărite de trustul german era acela de a-şi întări participarea la exploatarea uzinelor „Malaxa", ce fuseseră expropriate în baza decretului-lege nr. 370 din 19 februarie 1941 [25], în care scop încă din 13 februarie 1941 H.G.W. a încheiat o convenţie cu statul român ce punea bazele participării concernului german la această societate, ca şi la „Reşiţa" şi „Şantierele Navale Galaţi" [26]. Participarea germană la aceste întreprinderi varia între 10—20% din totalul capitalului social [27]. Cu toate că Germania prin concernul amintit nu s-a achitat de obligaţiile prevăzute în contract, că venea cu o participaţie minoră la „Malaxa" de 75 milioane lei, faţă de 1,5 miliarde lei cît avea societatea, concernul german a exploatat-o, consumînd peste 1 miliard lei din capitalul social. epuizîndu-i stocurile de materii prime, dezorganizînd acest complex industrial. După aceasta, concernul german a abandonat întreprinderea la 31 decembrie 1942, nemaifiindu-i rentabilă, statul român rămînînd singurul ei acţionar, după ce a cumpărat cu sume mari propria sa întreprindere [28].

---

[23] „Probleme economice" nr. 12/1948, p. 115.

[24] *Uzinele Reşiţa în anii construcţiei socialiste...*, p. 38—40.

[25] C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. XXIX, partea I, p. 217—221.

[26] B.C.S. fond St. Georges, pachet LXXVII, dos. 3, f. 46—47.

[27] *Ibidem*, f. 2.

[28] N. N. Constantinescu, *Exploatarea şi jefuirea economiei româneşti de către Germania hitleristă în perioada 1939—august 1944*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R.", nr. 6/1963, p. 98—99; Arh. St. Buc., Fond Preşed. Cons. de Min., dos. 1152/1943. După trecerea uzinelor „N. Malaxa" în patrimoniul statului s-a încheiat cu Societatea „Reichewercke Hermann Göring", Convenţiunea nr. 2 pe baza unui contract din 13 februarie 1941 pentru fondarea societăţii „Rogifer" cu participaţiuni egale, hotărîndu-se ca noua societate să organizeze în aşa fel întreprinderea încît să poată îndeplini cu ajutorul industriei germane scopurile ce-i fuseseră stabilite prin convenţiunea dintre Reich şi regatul României cu data de 4 decembrie 1940 şi pentru a sprijini în acelaşi timp încadrarea acestei industrii în „noua ordine economică europeană". S-a stabilit, de asemenea, că produsele noii societăţi vor fi livrate statului cu un cîştig de 8% etc. Prin decretul-lege nr. 1633 din 2 iunie 1941 s-a autorizat constituirea societăţii anonime „Rogifer", ea luînd mai tîrziu fiinţă, la 11 septembrie 1941. La 7 octombrie acelaşi an s-a încheiat între „N. Malaxa" şi Societatea „Rogifer" contractul de arendare a uzinelor pe termen de 10 ani. Prin scrisoarea din 26 septembrie 1941 anexată la contractul de arendare, H. G. W. se obliga a pune la dispoziţia industriei româneşti cîte 3 000 tone lunar de zegle, calitatea Thomas, de la uzinele Witkowitz, circa 2 000 tone cocs lunar pînă la încheierea convenţiei economice româno-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pe baza acordurilor din 4 decembrie 1940 încheiate între guvernele român şi cel german, acesta din urmă se angaja să pună la dispoziţia industriei metalurgice din România însemnate cantităţi de materii prime şi produse semifabricate (minereuri de fier, cocs metalurgic, fier, fontă, oţel etc. [27]). Germania, urmărind să realizeze politica sa agresivă cu eforturi tot mai mari din partea României, nu şi-a respectat integral acest angajament, în nici unul din compartimentele economiei noastre naţionale. În numeroasele convorbiri purtate în anul 1941 de Mihai Antonescu cu o serie de reprezentanţi ai statului şi industriei germane — ministrul Germaniei la Bucureşti, von Killinger, reprezentantul şi directorul general al firmei H.G.W., Guido Schmidt, ministrul secretar de stat, Körner, consilierul Steltzer, însărcinat de afaceri al Germaniei la Bucureşti în lipsa lui Killinger, colaboratorul ministrului economiei naţionale Schacht, Blessing, ministrul de finanţe, Krosigk, Neubacher, Clodius ş.a. — guvernul român îşi exprima îngrijorarea pentru faptul că în timp ce el îşi respectase angajamentele luate prin acorduri, guvernul Reichului n-a furnizat materiile prime necesare industriei metalurgice [30]. În convorbirea dintre Mihai Antonescu şi Guido Schmidt din 23 septembrie 1941, vicepreşedintele Consiliul de miniştri român arăta că, în urma experienţei lungilor aşteptări ale României de a primi materii prime pentru industria metalurgică, rămase fără urmări, se vede nevoit să treacă la revizuirea convenţiilor dintre cele două state, „pentru a fi sigur că colaborarea germano-română în materia industriei metalurgice nu va însemna pentru noi servituţii inutile" [31]. Cu toate acestea, cererile insistente ale guvernului român formulate reprezentanţilor Reichului n-au fost decît parţial satisfăcute. Astfel, pînă la 20 decembrie 1941 Germania a livrat României 115 000 tone cocs metalurgic, 108 000 tone fier şi 13 000 tone tuburi pentru conducte [32]. În 1942 însă Germania n-a livrat nici o tonă din cantitatea de 400 000 tone minereu de fier la care se angajase a exporta în acel an în România [33]. De asemenea, nu a fost pînă la 1 mai 1944 livrată României nici o tonă din minereul de fier prevăzut în acordul din 9 februarie 1944 [34].

germane şi cîte 4 000 tone lunar minereu din Croaţia. În anul 1942, guvernul german a renunţat la „colaborare" şi H. G. W. a vîndut statului român acţiunile societăţii „Rogifer" la 31 decembrie 1942 pe preţul de 84 101 211 lei, plus 30 milioane lei cheltuieli şi speze. La 9 octombrie 1943 s-a elaborat o lege prin care între stat şi „N. Malaxa" s-a constituit pe termen de 5 ani o societate de exploatare. Statul a arendat „Malaxei" uzinele de la Tohan şi Hunedoara, fiind fondator cu 50% din capital. „Malaxa" a primit prin lege privilegiu de scutiri de dări (Arh. St. Buc., Fond. Preşed. Cons. de Min., dos. 70/1944, f. 1, 3—7, 9—10).

[27] „Finanţe şi industrie", Buc., an. VIII, nr. 50 (25 decembrie) 1940, p. 1150.

[30] B.C.S., Fond St. Georges, pachet LV, dos. 7, f. 65, 123, 224—225, 229—230.

[31] *Ibidem*, f. 98.

[32] *Idem, pachet* LXXVII, dos. 3, f. 73.

[33] Arh. St. Buc., Fond. Preşed. Cons. de Min., dos. 110/1942, f. 12—20.

[34] *Idem*, dos. 362/1942.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cu toate că lipsa materiilor prime împiedica realizarea sarcinilor impuse de guvern în domeniul industriei grele în ansamblul ei, cu toate că prin Dictatul de la Viena capacitatea de producţie a industriei metalurgice a scăzut cu 16,8% [34 bis] cu toate că industria metalurgică dispunea de un utilaj învechit şi într-o stare de uzură avansată, totuşi prin intermediul intensificării exploatării bogăţiilor subsolului, a aprovizionării industriei metalurgice şi siderurgice cu minereuri din regiunile vremelnic ocupate [35] şi prin intensificarea exploatării muncii s-a putut realiza o creştere a producţiei metalurgice pînă în 1943, în comparaţie cu 1940, raportată la acelaşi teritoriu, după cum rezultă din datele de mai jos [36]:

Produse	Producţia în procente		
	1940	1942	1943
Fontă	100	127,6	139,6
Oţel	100	113,1	138,5
Laminate	100	111,9	133,9
Produse de atelier	100	—	147,3
Maşini-unelte	100	—	136,0

Trebuie subliniat că acest spor de producţie în metalurgie, realizat în anii 1940—1943, nu se ridica la nivelul producţiei anului 1939, cu excepţia aceleia din ramura siderurgică, unde se înregistrează un progres. La grupa produselor de atelier, de pildă, producţia scade în 1942 cu 32% faţă de 1939, iar la cea de unelte şi maşini de tot felul coboară cu 33% faţă de nivelul aceluiaşi an [37].

Pe baza sporirii investiţiilor în industria producătoare de armament are loc o creştere însemnată a principalelor produse de acest fel, între anii 1940—1943 media lunară a creşterii producţiei principalelor armamente şi muniţii fiind următoarea [38]: la muniţii de infanterie producţia creşte în 1943 cu 56% faţă de 1940; la muniţii de artilerie creşte cu 210%, la pulbere cu 68%, iar la explozivi cu 27%. In unele sectoare însă, producţia s-a menţinut la un nivel relativ constant sau chiar a fost redusă. Astfel, la armament de infanterie producţia în 1943 se menţine la acelaşi nivel ca şi în 1940, în vreme ce la armament de artilerie producţia scade în 1943 cu 75% faţă de

[34 bis] Ministerul Finanţelor, *Expunere de motive la bugetul general al statului pe exerciţiul 1941/1942*, p. 362.
[35] Arh. St. Buc., fond Preşed. Cons. de Min., dos. 1118/1943.
[36] *Idem*, dos. 1203/1943.
[37] *Idem*, dos. 1290/1943, f. 19.
[38] Arh. St. Buc., Fond. Preşed. Cons. de Min., dos 1304/1943, f. 42.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1940 [39]. Păstrarea unui ritm constant al producției la armamentul de infanterie și scăderea celei de artilerie este o consecință a faptului că Germania a livrat, în baza unor contracte, în acești ani statului român armament de acest fel.

Agravarea situației economice a țării în condițiile unei acute crize politice a dictaturii militaro-fasciste, dezorganizarea transporturilor, epuizarea stocului de materii prime extrase, nelivrarea de către Germania a comenzilor de materii prime, purtarea operațiunilor militare pe o parte a teritoriului țării, distrugerea sau avarierea în urma bombardamentelor a unor întreprinderi metalurgice, toate acestea au făcut ca industria metalurgică să-și reducă simțitor producția în anul 1944 față de nivelul anului 1943 [40].

Produse	Producția pe ani (în tone)	
	1943	1944
Producția de fontă	172 000	140 000
Producția de oțel	324 000	225 000
Producția de laminate	281 000	178 000

Asigurînd întreprinderilor metalurgice un volum relativ mare de comenzi pentru susținerea războiului, statul a încercat să limiteze beneficiile acestora la numai 8% [41]. In realitate, profiturile obținute de societățile metalurgice au depășit cu mult plafonul stabilit. Astfel, deși industria metalurgică a fost subordonată în parte Germaniei, deși în anul 1944 ea a intrat în criză de producție, totuși, în întreaga perioadă a războiului ea a obținut beneficii însemnate. La un capital de 8 125 milioane lei pe care îl amortizase în întregime, ea își crease rezerve în valoare de 4 450 milioane lei și realizase un beneficiu net de 1 094 milioane lei [42]. Uzinele „Reșița", de pildă, își sporesc beneficiul de la 268 milioane lei în 1942 la 305 milioane lei în 1943 [43]; Uzinele metalurgice „Titan-Nadrag-Călan" care în 1941 realizaseră un beneficiu net de 120 722 200 lei, obțin în 1943 un beneficiu net de 146 334 044 lei, sporindu-și totodată capitalul social de la 500 la 600 milioane

[39] Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 1304/1943, f. 42.

[40] „Probleme economice", nr. 2/1948, p. 48; Florin Codrescu, *Dinamismul economiei naționale*, în „Analele economice și statistice", Buc., an XXVI, nr. 1—3, ianuarie-martie, 1943, p. 98.

[41] B.C.S., fond St. Georges, pachet LXXVII, dos. 3, f. 2.

[42] „Economia României", nr. 1/1944, p. 86—87.

[43] *Zece ani de la eliberarea patriei noastre, 23 August 1944—23 August 1954*, E.S.P.L.P., 1954, p. 87.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lei [44]. Repetăm precizarea făcută mai înainte că în aprecierea reală a acestor sume este necesar să se aibă în vedere deprecierea continuă a valorii leului.

In scopul asigurării minereurilor necesare industriei prelucrătoare care deservea războiul, dictatura militaro-fascistă încurajează dezvoltarea producţiei miniere prin redeschiderea unor mine părăsite, prin acordarea unor înlesniri întreprinderilor pentru aducerea din străinătate a instalaţiilor şi materialelor de exploatare necesare (maşini, cabluri etc.), prin sporirea preţului minereurilor, prin intensificarea exploatării muncii, prin mobilizarea la lucru în această ramură a prizonierilor de război, prin mobilizări pentru muncă, scutiri de concentrări etc.

Statul a căutat totodată să descopere noi zăcăminte miniere. In urma lucrărilor de cercetare efectuate de Societatea „Industriile Miniere din Banat", pe teritoriul judeţului Severin au fost explorate şi date în exploatare 3275 hectare, în al căror subsol se aflau minereuri de fier [45]. O deosebită atenţie a acordat-o statul extracţiei minereurilor de fier şi în general tuturor acelor minereuri folosite ca materii prime în industria de război. Astfel, exploatarea minereului de fier cunoaşte o creştere de la 150 570 tone în 1940, la 166 426 tone în 1941, la 215 250 tone în 1942, la 252 000 tone în 1943, pentru ca în anul următor să scadă la 243 000 tone [46].

In domeniul extracţiei manganului necesar prelucrării fierului are loc o exploatare neraţională şi intensivă menită să suplinească lipsa acestui minereu pe care Germania hitleristă nu l-a livrat României în cantităţile prevăzute în acorduri. Astfel, exploatarea manganului înregistrează o creştere de la 15 044 tone în 1941, la 27 000 tone în 1942, pentru ca în anul următor să ajungă la 36 000 tone [47].

Totodată, se intensifică exploatarea altor minereuri. Dacă în primii ani ai dictaturii militaro-fasciste s-au obţinut la unele minereuri cantităţi sporite, în comparaţie cu anii anteriori, spre sfîrşitul războiului, extracţia acestora înregistrează o scădere. Astfel, producţia de minereu de pirită creşte de la 1123 tone în 1937 la 25 108 tone în 1941, pentru ca în anul 1943 să scadă la 19 549 tone [48]. Un caracter de exploatare intensivă îl cunoaşte şi extracţia minereurilor de bauxită, a celor auro-argintifere ş.a. [49].

---

[44] „Analele minelor din România", Buc., an XXV, nr. 9, septembrie 1942, p. 199; „Bursa", Buc., an XLIII, nr. 1977, 26 martie 1944, p. 188.

[45] „Finanţe şi industrie", Buc., an. VIII, nr. 41 din 19 octombrie 1940, p. 1007.

[46] Arh. St. Buc., Fond. Preşed. Cons. de Min., dos. 1206/1943, f. 24; Florin Codrescu, *op. cit.*, p. 98; „Probleme economice", nr. 2/1948, p. 8.

[47] Arh. St. Buc., Fond. Preşed. Cons. de Min., dos. 1206/1943, fila 24.

[48] Florin Codrescu, *Dinamismul economiei naţionale*, în „Analele economice şi statistice", Buc., an. XXVI, nr. 1—3, (ianuarie-martie) 1943, p. 98; „Bursa", Buc., an. XLIII, nr. 1979 (31 mai) 1944, p. 215.

[49] Arh. St. Buc., Fond. Preşed. Cons. de Min., dos. 311/1943, f. 3—4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

In industria cărbunelui, cu toate măsurile întreprinse de stat, extracția globală a suferit în 1941 o scădere : 2 428 381 tone față de 2 637 749 tone extrase în 1940 [50]. Ca urmare a creșterii necesității de cărbune la căile ferate, s-a impus, în urma angajamentelor luate de guvernul român față de Reich, prin care locomotivele au fost adaptate pentru folosirea cărbunelui drept combustibil, intensificarea extracției acestui produs. Drept consecință, în 1942 producția de cărbune a crescut la 2 616 258 tone. Din anul 1940 pînă în prima jumătate a anului 1943 (primele cinci luni) extracția de cărbune a avut următoarea evoluție [51].

Anii	Producția în tone
1940	2 637 749
1941	2 428 381
1942	2 616 258
1943 (primele cinci luni)	1 232 607

Cu toate acestea, volumul de cărbune extras nu a satisfăcut decît parțial consumul pentru căile ferate. Cu scopul de a asigura întreaga cantitate necesară, în special căilor ferate, la 2 mai 1942, guvernul român, prin administrația C.F.R., a încheiat un contract cu „Reichsvereinigung Kohle" din Berlin pe baza căruia, în schimbul limitării consumului de păcură și exportarea ei pentru craçare în Germania, Sindicatul de cărbuni din Silezia de Sus și Societatea anonimă pentru vînzarea cărbunelui trebuiau să livreze combustibil solid [52].

O atenție deosebită a acordat-o guvernul, industriei petrolului, una dintre ramurile cele mai importante ale economiei naționale. Ținînd seama de rolul jucat de produsele petroliere în schimburile comerciale ale României și în războiul în care dictatura militaro-fascistă tîrîse poporul român, aceasta a căutat să asigure extracția și prelucrarea unor cantități tot mai mari de țiței menite să satisfacă cererile Germaniei și necesitățile armatei române [53]. Deși problema acaparării petrolului românesc de către Germania hitleristă nu intră în preocupările de față, întrucît această problemă am prezentat-o într-un articol special [54], este necesar să subliniem că în întreaga perioadă a războiului această bogăție a deservit în primul rînd Germania și într-o mică măsură interesele burgheziei românești în ansamblul ei. Trustu-

[50] Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 1192/1943.

[51] *Idem*, dos. 311/1943, f. 7; dos. 1206/1943, f. 23.

[52] Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos 117/1942, f. 31.

[53] Vezi N .N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 88—89.

[54] D. Șandru și I. Saizu, *Cu privire la acapararea petrolului românesc de către Germania hitleristă (1940—1944)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie", Iași, t. II, 1965, p. 5—35; vezi și A. Niri, *Istoricul unui tratat înrobitor*, Editura științifică, Buc., 1965, p. 286—287.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rile germane şi-au asigurat subordonarea unor întreprinderi cu capital inamic, prin participarea la o serie de rafinării cu capital românesc şi prin numeroasele convenţii şi acorduri încheiate cu guvernul Antonescu, privitoare la aprovizionarea cu petrol brut şi produse derivate de pe piaţa românească [55].

Politica dictaturii militaro-fasciste în domeniul petrolului s-a concretizat prin încurajarea societăţilor de exploatare, cărora le-au fost puse la dispoziţie, pe termen nelimitat, întinse suprafeţe cu zăcăminte, le-au fost reduse taxele ce trebuiau plătite statului, asigurîndu-li-se în acelaşi timp condiţii favorabile pentru intensificarea extracţiei şi prelucrării ţiţeiului. In vederea „armonizării" intereselor proprietarilor societăţilor petrolifere particulare cu cele ale statului, acesta din urmă a căutat să grupeze toate societăţile petrolifere române într-o asociaţie unică, care s-a bucurat de un larg concurs din partea guvernului [56].

Dictatura militaro-fascistă a permis exploatarea intensivă a perimetrelor petrolifere deja explorate, ceea ce a determinat, în ciuda creşterii numărului de metri foraţi, o reducere a cantităţilor de ţiţei extrase, ca urmare a secătuirii unor rezerve de petrol. Astfel, deşi numărul metrilor foraţi a crescut de la 235 000 în 1940 la 341 458 în 1943, extracţia de ţiţei scade de la 5 738 mii tone la 5 323 mii tone [57]. In prima jumătate a anului 1944 însă, cu toate că numărul metrilor foraţi se reduce la circa 40% — 140 000 metri — se obţine totuşi, datorită intensificării la maximum a exploatării ţiţeiului, o producţie de 3 519 000 tone [58]. Trebuie precizat că producţia anuală de ţiţei a fost, în întreaga perioadă, sub nivelul de 6 600 000 tone atins în 1938 [59].

In condiţiile cînd Germania, care se angajase între altele, ca în schimbul petrolului primit să livreze României utilaj petrolier pentru modernizarea instalaţiilor de foraj şi de prelucrare a ţiţeiului, nu şi-a respectat decît în parte angajamentele [60], industriaşii români au fost nevoiţi să aducă o serie de îmbunătăţiri procesului de rafinare şi distilare, fapt care a avut ca efect creşterea din punct de vedere cantitativ şi calitativ a principalelor derivate necesare războiului : benzină, uleiuri, motorină, extrase din ţiţei [61].

Eforturile depuse de guvern în vederea sporirii capacităţii de extracţie şi prelucrare a ţiţeiului n-au dus la rezultatele scontate de

---

[55] vezi Gh. Ravaş, *Din istoria petrolului românesc*, ed. II, Buc., E.S.P.L.P., 1957, p. 262 şi urm.

[56] D. Şandru şi I. Saizu, *op. cit.*, p. 15—16.

[57] Tudor Savin, *op. cit.*, p. 101 ; *Trei ani de guvernare*, Buc., 1943, p. 121—122.

[58] Tudor Savin, *op. cit.*, p. 101.

[59] Ministerul Finanţelor, *Expunere de motive la bugetul general al Statului pe exerciţiul 1946/1947*, p. 324.

[60] vezi *Rezultatele „colaborării" economice cu Germania şi ale participării noastre la războiul hitlerist*, Buc., 1945, p. 10.

[61] „Monitorul petrolului român", vol. III-IV, 1945.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acesta. Din cauză că nivelul de extracție a țițeiului brut nu a înregistrat valori sporite, în vreme ce unele rafinării și-au mărit capacitatea de producție sau și-au modernizat utilajele, încă la sfîrșitul anului 1941 se crease un decalaj între capacitatea relativ mare de rafinare a țițeiului și volumul scăzut de petrol brut extras [62]. Astfel, după însăși datele oficiale, capacitatea de prelucrare a celor 48 de rafinării existente în țară, care era de 11 milioane tone, depășea de fapt cu mult producția de țiței extras [63]. Acest decalaj a fost adîncit pe parcursul anilor de război de guvernul român, care a dat curs cererilor germane de a restrînge consumul intern [64] și a-i livra cantități tot mai mari de petrol în formă brută.

Pentru a da un impuls dezvoltării industriei petrolului, guvernul român elaborează la 17 iulie 1942, în urma insistențelor Germaniei [65], o nouă lege a minelor. Potrivit dispozițiilor ei, erau încurajate într-o însemnată măsură marile societăți cu capital românesc. Totodată, în scopul asigurării unui capital sporit, legea permitea fuziunea unor societăți petroliere românești. Legea minelor avea în vedere întreprinderea unor acțiuni de descoperire a noi terenuri cu bogății subterane, nu numai de natură petroliferă, ci și cărbuni, minereuri și gaze de orice fel [66], care trebuiau puse în valoare pentru întreținerea războiului. Cu toate că legea din 17 iulie 1942 venea ca o măsură cu care să se atingă scopul amintit, în extracția petrolului nu s-a înregistrat pînă la sfîrșitul anului decît un spor neînsemnat de țiței, pentru ca în anul următor, 1943, volumul acestuia să scadă cu 301 000 tone. Pe de altă parte, datorită încheierii unor convenții cu Germania, în urma presiunilor Reichului, care permitea reducerea volumului de păcură cracată în țară pentru a fi exportată și prelucrată în distilăriile din Germania, se anihilau o serie din dispozițiile privitoare la încurajarea industriei indigene, prevăzute în legea minelor. De altfel, Ion Antonescu încă înaintea elaborării legii minelor, la 15 noiembrie 1941, în discuția avută la București cu Neubacher s-a arătat dispus a restrînge consumul intern de păcură pentru a o exporta în Germania, cu condiția ca guvernul Reichului să livreze României conducte, pentru a folosi gazul metan, și cărbunele, care să înlocuiască păcura în industrie [67].

In condițiile cînd exportul petrolului românesc era aproape în exclusivitate orientat spre Germania, la un preț sub valoarea medie de pe piața mondială, economia națională, a avut de suferit serioase pre-

[62] Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., fond. 10, dos. 190, f. 1.

[63] vezi Florin Codrescu, *Dinamismul economiei naționale...*, p. 97.

[64] B.C.S., fond. St. Georges, pachet LV, dos. 7, f. 250.

[65] *Ibidem.*

[66] Ion Vintilă, *Incercări de reorganizare a economiei românești*, în „Analele economice și statistice", Buc., XXVI, nr. 1—3, ianuarie-martie 1943, p. 82—83.

[67] B.C.S., fond. St. Georges, pachet LV, dos. 7, f. 250.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

judicii. Aceasta cu atît mai mult cu cît în timp ce preţul unor produse primite în schimbul petrolului crescuseră cu 300—500%, cel al petrolului cunoscuse doar un spor de 88% [68]. Cu toate că exportul masiv de petrol efectuat în Germania era făcut din punct de vedere al preţului în condiţii dezavantajoase, cu toate că în anii războiului un procent însemnat din derivatele ţiţeiului era pus la dispoziţia armatei române, de asemenea la un preţ scăzut, totuşi în anii 1941—1943, societăţile petrolifere româneşti au înregistrat beneficii, care nu pot fi apreciate la adevăratele lor proporţii, decît ţinînd seama de devalorizarea leului. Astfel, în perioada 1941—1943, societatea „Astra" a obţinut un profit net de 888 milioane lei, iar capitalul ei a sporit în anii 1939—1943 cu 600 milioane lei; societatea „Româno-Americană" a realizat profituri nete de 1,3 miliarde lei, sporindu-şi capitalul cu 600 milioane lei. Numai în anul 1943 această societate a obţinut un beneficiu net de 726 milioane lei [69]. Societatea „Steaua Română" şi-a sporit beneficiul de la 116 517 011 lei în 1940 la 221 125 389 lei în 1942, iar capitalul său social a fost majorat de la 1 miliard la 1,5 miliarde lei [70].

Este necesar de subliniat faptul că aceste profituri s-au realizat atît în urma furniturilor de petrol livrate Germaniei şi armatei române, dar mai cu seamă pe baza creşterii preţurilor produselor petrolifere destinate a fi consumate pe piaţa internă şi prin intensificarea exploatării muncii. Este concludent de arătat în acest sens faptul că la unul din memoriile Asociaţiei Industriaşilor de Petrol din România, prin care se solicita o intervenţie a guvernului Antonescu pe lîngă Germania pentru a spori preţul petrolului cumpărat de aceasta din urmă, Ministerul Finanţelor răspunde la 15 iunie 1944 că preţul produselor petrolifere nu poate fi majorat decît la cele destinate consumului intern [71].

Industria lemnului a pierdut în urma dictatului de la Viena 37% din numărul întreprinderilor, 30% din capital şi 36% din forţa motrice [72]. Deşi această ramură a economiei nu a jucat un rol de primă importanţă în susţinerea războiului, ea cunoaşte totuşi o oarecare dezvoltare în ceea ce priveşte numărul întreprinderilor şi muncitorilor.

---

[68] Arh. St. Buc., fond. Preşed. Cons. de Min., dos 36/1944, f. 1018—1019.

[69] N. N. Constantinescu, V. Axenciuc, *Capitalismul monopolist în România*, Buc., 1962, p. 265—266; *Zece ani de la eliberarea patriei...*, p. 87.

[70] „Bursa", Buc., an. XL, nr. 1897 din 4 mai 1941, p. 276; an. XLII, nr. 1956 din 16 mai 1943, p. 219.

[71] Arh. St. Buc., fond. Preşed. Cons. de Min., dos. 36/1944, f. 668.

[72] Ministerul Finanţelor, *Expunere de motive la bugetul general al statului pe exerciţiul 1941/1942*, p. 364.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din acest punct de vedere între anii 1940—1942 situaţia întreprinderilor din industria lemnului se prezintă astfel [73]:

	1940	1942
Numărul întreprinderilor	499	509
Numărul lucrătorilor	31 300	32 200
Forţă motrice (H. P.)	96 339	98 500

Dacă în ceea ce priveşte fabricarea cherestelei producţia scade simţitor [74], în alte ramuri ale industriei lemnului o serie de întreprinderi, mai ales unele fabrici de celuloză şi placaje îşi sporesc capacitatea de producţie datorită modernizării utilajului sau faptului că sînt reprofilate pentru fabricarea unor produse necesare războiului. Astfel, la fabricile de hîrtie Letea-Bacău şi Buşteni, se instalează noi utilaje, ceea ce permite Fabricei Letea, de pildă, o sporire anuală a producţiei de celuloză de la 10 500 la 14 000 tone [75]. Totodată, la Letea a intrat în producţie şi o nouă secţie pentru fabricat sulfatul de aluminiu [76]. Cel mai mare spor de producţie — 1 000% în 1943 faţă de 1940 — l-a înregistrat industria lemnului în ceea ce priveşte construirea căruţelor care erau în exclusivitate puse la dispoziţia armatei [77]. Pe ansamblul industriei lemnului însă producţia la diferite grupe de fabricate a cunoscut un proces de scădere [78].

Cererile sporite de produse de lemn, hîrtie şi celuloză, necesare pentru armată sînt satisfăcute nu atît printr-o creştere a producţiei interne, cît prin „raţionalizarea" consumului acestor produse des-

[73] Arh. St. Buc., Fond. Preşed. Cons. de Min., dos. 1290/1943, f. 11—14.
[74] Florin Codrescu, *Dinamismul economiei naţionale...*, p. 99.
[75] Arh. St. Buc., Fond. Preşed. Cons. de Min., dos. 1290/1943, f. 12.
[76] *Idem*, dos. 1203/1943.
[77] *Idem*, dos. 1304/1943, f. 42.
[78] Iată evoluţia medie lunară a producţiei unor ramuri forestiere.

Denumirea produsului	U/M	1940	1941	1942	1943
Cherestea	tone	74 000	62 400	62 800	43 552
Parchete	„	400	270	220	185
Placaje	„	730	760	690	626
Celuloză	„	4 460	2 340	2 800	2 710
Hîrtie	„	5 000	4 300	4 000	4 548
Mucava	„	1 040	1 290	1 270	1 031

(Arh. St. Buc., Fond. Preşed. Cons. de Min., dos. 1290/1943, f. 16; 1079/1943, f. 91; 1206/1943, anexele 1, 2, 5, 7, f. 14).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tinate populaţiei civile. Ca şi în celelalte ramuri ale economiei, şi în industria forestieră are loc o trecere a unor întreprinderi în patrimoniul statului pe temeiul aşa zisei „românizări". In 1943, statul acceptă participarea hitleriştilor la exploatarea în comun a acestora. Societatea forestieră „Carpatina" Brezoi, avînd un capital subscris de 126 075 000 lei, repartizat în 252 150 acţiuni cu o valoare nominală de 500 lei fiecare, imense fonduri forestiere, numeroase imobile etc., evaluate la 859 297 730 lei — a fost „românizată" prin decretul-lege nr. 361 din 5 octombrie 1940. Cel mai mare număr de acţiuni — 146 833 îl poseda la „Carpatina" societatea „Holding Internationale des Bois", Monaco. In afară de aceasta, un număr de 10 000 acţiuni poseda aici banca Japhet din Londra. La 3 ani după intrarea fabricii în posesia statului român, cu autorizaţia din 10 noiembrie 1943, a comitetului interministerial economic, acţiunile societăţii „Holding Internationale des Bois", Monaco, au fost vîndute cu 220 000 000 lei, din care 197 000 000 lei în 3 300 000 mărci germane prin intermediul clearingului româno-german şi 23 000 000 lei Casei Autonome de Finanţare şi Amortizare. Prin transferul din noiembrie 1943, statul român a aprobat participarea hitleriştilor cu un procent însemnat în exploatarea acestei mari întreprinderi [79].

Industria uşoară a fost şi ea canalizată spre necesităţile războiului. Deşi prin dictatul de la Viena industria textilă, de pildă, pierdea 116 fabrici sau 16,8% din capacitatea de producţie, ea continua să menţină unul din primele locuri din punct de vedere al valorii producţiei [80]. Pentru dirijarea şi buna funcţionare a industriei textile prin decizia Subsecretariatului de stat al aprovizionării s-a creat, în primăvara anului 1941, pe lîngă Direcţia Industriei din cadrul Ministerului Economiei Naţionale, o comisie cu menirea de a stabili modul de distribuire a cotelor de bumbac filaturilor, în funcţie de posibilităţile de aprovizionare cu materii prime. Printr-o altă dispoziţie, bumbacul brut a fost blocat, iar fabricile obligate să aducă la cunoştinţă ministerului stocurile de materii prime ce le posedau [81]. Prin legea din 10 septembrie 1943 a fost creat Oficiul Bumbacului, Inului şi Cînepei, care şi-a început activitatea în octombrie acelaşi an. Una din problemele importante ce le-a avut de rezolvat O.B.I.C-ul în condiţiile cînd lipsa materiilor prime necesare acestei ramuri de producţie se făcuse extrem de mult simţită şi datorită faptului că s-au restrîns posibilităţile de aducere a unor materii prime din străinătate, a fost aceea de a sprijini cultura bumbacului în ţară, colec-

[79] Arh. St. Buc., Fond. Preşed. Cons. de Min., dos. 585 B./1944, f. 36—37, 70.
[80] Ministerul Finanţelor, *Expunere de motive la bugetul general al statului pe exerciţiul 1941/1942*, p. 362.
[81] „Buletinul industriei şi comerţului", Buc., seria II-a, an. VII, nr. 74—75, aprilie-mai 1941, p. 34—35; „Bursa", Buc., an. XLIII, nr. 1972 din 16 ianuarie 1944, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tarea și egregarea lui. Incă înainte de venirea lui Antonescu la cîrma țării, cercurile guvernante au inițiat o serie de măsuri pentru cultivarea în țară a bumbacului.

Deși în condițiile date, prețul la care se ridica tona de bumbac cultivat în țară era superior celui importat, cultivarea în țară a bumbacului s-a impus totuși datorită izbucnirii celui de-al doilea război mondial, care a limitat la extrem schimburile României cu statele exportatoare de bumbac, îndeosebi după tîrîrea țării în războiul hitlerist. Asigurarea unui minimum de materii prime s-a făcut prin sporirea suprafețelor destinate culturii de bumbac de la 17 000 ha în 1941 la 37 366 ha în 1943. In același timp, suprafețele destinate culturii cînepei au fost mai mult decît dublate, sporind de la 35 000 ha în 1940 la 80 020 ha în 1943, iar cele destinate culturii inului au fost aproape triplate de la 13 200 ha la 38 570 ha [82].

Pe baza sporirii culturii inului și cînepii și punerii lor la dispoziția fabricilor textile, producția de fire de in și cînepă a crescut în anul 1943 cu 840% în raport cu 1940 [83], raportat la teritoriul existent după dictatul de la Viena. Prin acest spor considerabil a fost suplinită lipsa țesăturilor de bumbac, a cărei producție a fost în scădere și s-a asigurat într-un anumit grad aprovizionarea armatei române cu țesături. În ansamblul ei însă, producția industriei textile scade de la 30 000 tone în 1941 la 29 000 în 1942, în 1943 cunoaște un spor ușor pentru ca în anul următor să scadă cu 50% [84]. În ciuda măsurilor de a spori activitatea economică a industriei de prelucrare a bumbacului, producția țesăturilor de acest fel a fost treptat redusă. Din cantitățile restrînse de bumbac intrate în țară, pe calea importului dintr-o serie de state neutre sau aliate, abia 20% erau destinate populației civile, țesăturile fiind combinate cu celofibră în proporție de 50% [85]. Producția suferă între anii 1940—1944 o reducere de 50%, ceea ce s-a răsfrînt defavorabil asupra populației, care în anul 1944 a putut consuma abia 21% din țesăturile de lînă și bumbac, comparativ cu anul 1939 [86].

O descreștere simțitoare față de 1938 în ceea ce privește producția înregistrează și industria alimentară. Producția de făină nu reprezenta în 1944 decît 62,6% din producția anului 1938, a uleiului comestibil doar 26,6%, iar cea a zahărului 24,5%. În raport cu anul 1940 însă, la teritoriul rămas după dictatul de la Viena, producția principalelor articole alimentare cunoaște în anii 1941—1942 unele fluctuații, pentru ca în

[82] Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 1206/1943, f. 11; „Bursa", Buc., an. XLIII, nr. 1975 din 27 februarie 1944, p. 98; nr. 1977 din 26 martie 1944, p. 164.

[83] Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 1304/1943, f. 42.

[84] Ministerul Finanțelor, *Expunere de motive la bugetul general al statului pe exercițiul 1946/1947*, p. 325.

[85] „Argus" din 4 februarie 1944.

[86] M. Maevschi, *Contribuții la istoria finanțelor publice ale României între cele două războaie mondiale*, Ed. Științifică, Buc., 1957, p. 268—269.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

anul 1943 să înregistreze un spor însemnat, după cum rezultă din cifrele de mai jos : [87]

Denumirea produsului	U/M	1940	1941	1942	1943
Uleiuri vegetale comest.	tone	1 526	2 270	1 303	1 660
Zahăr	„	6 185	5 250	4 583	10 000
Spirt	„	1 176	1 733	1 016	1 400
Bere	„	4 597	10 417	8 460	5 000
Conserve	„	373	300	392	580
Săpun	„	530	416	517	900*

Dacă în 1941 producţia industriei alimentare în ansamblu se ridica la 771 431 tone, în 1942, ea scade la 608 670 tone, în 1943 cunoaşte o relativă creştere, fără a atinge însă nivelul anului 1941, pentru ca în anul 1944 să scadă la 570 120 tone [88]. Cu toate că unele ramuri ale industriei alimentare au înregistrat pînă în 1943 un spor relativ mare de producţie, această creştere nu s-a răsfrînt favorabil asupra standardului de viaţă a maselor muncitoare, deoarece guvernul a aplicat prin organele sale o serie de dispoziţii restrictive referitoare la distribuirea bunurilor de larg consum populaţiei civile, în scopul dirijării producţiei şi a sporului ei spre susţinerea războiului şi a exportului în Germania. La 23 mai 1941, de pildă, se decretează obligativitatea predării către stat a întregului „surplus" de grîu, secară, orz, făină, sub sancţiunea — în caz de refuz — a pedepsei cu închisoarea între 5—20 ani [89]. În urma punerii la dispoziţia armatei a unor produse de larg consum în proporţii ce depăşeau de multe ori 50% — semifabricatele şi produsele de pielărie, de pildă, erau destinate în proporţie de 80% armatei [90] —, populaţiei civile cu toate că producţia acestor articole sporise în 1943 cu 140% faţă de 1940 [91], i s-au fixat, prin regimul raţionalizării şi cartelării, cantităţi cu totul insuficiente. Astfel, în 1942, raţia zilnică de pîine, în a cărei compoziţie făina de grîu reprezenta doar 50%, era de 250 gr, raţia lunară de zahăr varia între 100—600 gr, cea de ulei între 100—500 mililitri, iar cea de carne între 250—1 000 gr. Deşi fixate în cantităţi insuficiente, de multe ori acestea nici nu erau distribuite populaţiei [91bis] După statisticile oficiale, consumul mediu de pro-

[87] Arh. St. Buc., Fond. Preşed. Cons. de Min., dos. 1290/1943, f. 16; 1079/1943, f. 91; 1206/1943, anexele 1, 2, 5, 7 şi f. 14.

*) Pentru anul 1943 producţia de săpun este dată în cantităţi probabile.

[88] Ministerul Finanţelor, *Expunere de motive la bugetul general al statului pe exerciţiul 1946/1947*, p. 327.

[89] C. Hamangiu, *Codul general al României*, vol. XXIX, partea a II-a, 1941, p. 1145—1147.

[90] Arh. St. Buc., Fond. Preşed. Cons. de Min., dos. 1192/1943.

[91] *Idem*, dos. 1304/1943, f. 42.

[91bis] „Curentul", Buc., 21 septembrie 1942.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

duse de primă necesitate pentru populație a scăzut îndeosebi la zahăr, glucoză, sare, uleiuri, făină, bumbac ș.a.[92].

Situația tuturor ramurilor industriei s-a agravat deosebit de puternic în ultimul an al participării României la războiul hitlerist. Starea de spirit ostilă războiului hitlerist și dictaturii fasciste, trecerea teatrului de război pe teritoriul României, bombardamentele succesive efectuate asupra unor centre demografice și industriale au contribuit, alături de lipsa materiilor prime și a creditelor, la dezvoltarea crizei economice, mai ales în industrie, ajunsă în pragul haosului din cauza secătuirii ei pentru necesitățile războiului. Deși „Liga pentru dezvoltarea economiei naționale" reclama tot mai insistent în acel timp măsuri care să asigure creditele necesare industriei, băncile refuzau acordarea acestora, chiar atunci cînd se ofereau mărfuri în gaj de valori duble sau triple, în raport cu creditul solicitat, invocînd argumentul nesiguranței plasamentului. Ca urmare a situației amintite, între 1 ianuarie—30 iunie 1944 s-a aprobat reducerea sau încetarea activității a 417 fabrici, ateliere și firme comerciale din industria alimentară, 330 din industria chimică, 193 din cea producătoare de materiale de construcție, 16 de ceramică, 36 de sticlărie, 591 textile, 65 întreprinderi din industria pielăriei, 276 din industria lemnului, 110 din industria hîrtiei și artelor grafice[93]. În mai 1944, cele mai multe întreprinderi din

Ramura	Întreprinderi cu peste 10 salariați		
	care lucrau din plin	care și-au redus activitatea	care s-au închis
— Metalurgiei-mecanică	448	33	26
Alimentară	372	25	25
Textile	328	62	37
Îmbrăcăminte	195	16	21
Lemnului	226	26	36
Pielărie	72	17	11
Chimie	215	15	13
Construcții	159	10	5
Arte grafice	94	10	12
Extractivă	85	7	3
Precizie	37	1	—
Sticlărie, ceramică	39	8	10
Rafinării	14	7	6
Petrol	168	12	4
Diverse	402	25	37
Total	2 854	274	246

[92] Florin Codrescu, *Dinamismul economiei naționale...*, p. 104.
[93] Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 41/1944, f. 50—51.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Bucureşti, Ploieşti, Braşov aveau o activitate productivă redusă. Iată care era situaţia numerică a întreprinderilor industriale şi comerciale cu peste 10 salariaţi, ce lucrau din plin la 3 august 1944 şi a celor care şi-au redus sau încetat activitatea în acelaşi timp[94] (vezi tabelul la p. 105).

Gruparea în acest tabel a întreprinderilor industriale şi comerciale ce depăşeau un număr de 10 salariaţi, fără o diferenţiere a lor, nu ne oferă posibilitatea de a cunoaşte veridic procentul cu care a fost redusă producţia pe ramuri de activitate şi structură. Din cercetarea diverselor surse documentare rezultă că în numărul întreprinderilor care şi-au redus sau încetat activitatea în acel an se încadrează, de multe ori, întreprinderile cu cea mai mare capacitate de producţie din ramura respectivă. Astfel, la 3 august 1944 şi-au încetat total activitatea întreprinderile I.A.R. Braşov, rafinăriile „Creditul Minier Brazi", „Orion", „Redevenţa", „Lumina", „Noris", „Steaua Română" din Cîmpina, „Astra Română", „Vega", „Colombia" — Ploieşti ş.a. Numai în Bucureşti la aceeaşi dată au fost închise 118 întreprinderi, între care şi Atelierele Griviţa.

O dată cu reducerea sau încetarea producţiei întreprinderilor s-a lărgit, din motivele enunţate mai sus, procesul de concediere a muncitorilor. Din situaţia întocmită la 3 august 1944, numărul salariaţilor concediaţi şi a celor care lucrau sub 8 sau 10 ore din întreprinderile cu peste 10 salariaţi era următorul[95]:

Regiunea industrială	Numărul salariaţilor concediaţi	Numărul salariaţilor care lucrau sub 8 sau 10 ore
Reg. I Timişoara	120	4 267
„ II Sibiu	118	3 980
„ III Bucureşti	14 328	20 863
„ IV Craiova	1 174	342
„ V Iaşi – Bacău	10 680	1 280
„ VI Arad	1 083	31 425
„ VII Braşov	3 225	7 726
„ VIII Galaţi	932	1 570
„ IX Constanţa	386	1 119

Rezultă din datele de mai sus, pe de o parte, că în unele regiuni industriale s-a păstrat un regim al muncii, iar pe de altă parte, că numărul salariaţilor concediaţi nu reprezenta în acel timp decît o etapă a procesului de concediere şi pauperizare a proletariatului. Restrîngerea sau încetarea producţiei unor întreprinderi industriale a avut ca urmare

[94] Arh. St. Buc., Fond. Preşed. Cons. De Min., dos. 32/1944, f. 4, 5.
[95] Arh. St. Buc., Preşed. Cons. de Min., dos. 32/1944, f. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dispariția într-o măsură tot mai mare a produselor destinate consumului populației. Lipsa alimentelor și a altor produse necesare pieții interne, mai ales a grîului, uleiului, cărnii, carburanților, săpunului, sării și zahărului explică de ce aprovizionarea a constituit un obiectiv important în programul revendicărilor economice și politice ale maselor în anii dictaturii militaro-fasciste.

*

Pentru înțelegerea unor probleme legate de agricultura României în perioada 6 septembrie 1940—23 august 1944 este necesar să se aibă în vedere că Dictatul de la Viena din 30 august 1940 a răpit țării noastre un teritoriu în suprafață de 43 000 km p, cu o populație de 2,6 milioane locuitori. Pe lîngă acest act, care a redus suprafața agricolă a țării se adaugă lipsa de credite, de inventar viu și mort, mobilizările, transformarea țării spre sfîrșitul războiului în teatru de operațiuni militare etc., care au determinat scăderea suprafețelor cultivabile și a producției agricole. Ca urmare a pierderilor teritoriale și a factorilor mai sus menționați, suprafața destinată culturii cerealelor a scăzut de la 11 181 000 ha în 1939 la 5 977 000 ha în 1944 [96].

Politica economică a dictaturii militaro-fasciste în acest domeniu reflectă preocupările cercurilor guvernante de a face din acest sector al economiei una din sursele de bază în aprovizionarea armatei și asigurarea exportului de cereale în Germania. Ca și în industrie, cercurile reacționare impun, în vederea creșterii producției, regimul muncii forțate. Ministerul Agriculturii în colaborare cu Marele Stat Major a emis o serie de ordine și hotărîri care aveau în vedere punerea țăranilor sub comanda directă a ofițerilor rezerviști nemobilizabili, cu scopul de a-i constrînge să îndeplinească obligațiile impuse de guvern. In ianuarie 1941 prin noua redactare a legilor învoielilor agricole, se imprimă acestora un caracter retrograd. Paralel cu aceasta s-au impus noi mijloace de constrîngere, prevăzute în legea muncii obligatorii și în legea mobilizării agricole [97]. Pe baza aplicării mijloacelor de constrîngere s-a încercat să se asigure producția de cereale necesare armatei și exportului în Germania, în primul rînd prin executarea muncilor agricole pe terenurile moșierilor, arendașilor și chiaburilor. În mod silnic au fost tîrîți pe moșii femei, bătrîni, schilozi, premilitari și chiar străjeri, care lucrau 12—13 ore pe zi în condiții grele, cu o hrană insuficientă și de proastă calitate [98].

Măsurile luate pentru asigurarea în primul rînd a condițiilor de lucru pe pămînturile moșierilor, arendașilor și chiaburilor au pus pe țărani în imposibilitatea de a-și lucra loturile lor. De asemenea, în cele

[96] M. Maievschi, *op. cit.*, p. 267.
[97] Arh. St. Botoșani, fond. Pref. jud. Botoșani, dos. 15/1941, vol. 1.
[98] Arh. St. Bîrlad, fond Poliția oraș Tecuci, dos. 89/1942, f. 25—26.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai multe cazuri, utilajul agricol modern era folosit numai pe moşiile marilor proprietari. Ţăranii nu numai că nu dispuneau de utilaje moderne, dar de multe ori ei nu posedau nici chiar unelte rudimentare, mijloace de tracţiune, seminţe etc. Se cunosc numeroase exemple cînd ei, deşi îşi achitaseră integral sumele pentru cumpărarea seminţelor, n-au putut să-şi însămînţeze suprafeţele din cauza speculei făcute cu ele de către intermediari [99]. În multe localităţi, datorită faptului că ţăranii au fost mobilizaţi pe front sau concentraţi la muncă pe pămînturile boiereşti, recoltele lor n-au putut fi strînse la timp şi astfel au fost compromise [100].

În afară de măsurile de constrîngere luate de dictatura militaro-fascistă împotriva ţăranilor, sprijinind prin aceasta interesele marilor proprietari şi ale burgheziei sătesti, guvernul a încurajat şi dezvoltat acele verigi ale producţiei agricole care favorizau activitatea economică pe exploatările agricole mari şi mijlocii. Creditul Naţional Agricol a avut un rol important în acest proces. Prin spolierea gospodăriilor ţărăneşti şi înglodarea ţăranilor în datorii, această instituţie a reuşit să-şi sporească plasamentul de la 729 837 000 lei la 31 decembrie 1940 la 2 450 000 000 lei peste trei ani. Numărul debitorilor agricoli la această unitate era la 30 noiembrie 1943 de 53 638, din care 36 882 deţinători de terenuri pînă la 10 ha [101].

Creditul Naţional Agricol a pus la dispoziţia proprietarilor cu peste 50 ha, 31,47% din totalul creditelor acordate, în vreme ce proprietăţii ţărăneşti sub 5 ha nu i s-a acordat decît 12,7%. Practica de a rezolva cu precădere problema creditelor în favoarea marilor proprietari o ilustrează, între altele, faptul că la 31 decembrie 1943 aceeaşi unitate de credit avea următorul plasament: 6,06% pentru proprietatea pînă la 5 ha; 32,9% în proprietatea cuprinsă între 5—50 ha; 61,04% pentru marea proprietate [102]. Cu toate că din punct de vedere organizatoric statul şi-a propus în martie 1942 înfiinţarea prin B.N.R. a Caselor de credit şi economie pentru ţărani, dotate cu un capital iniţial între 5 şi 20 milioane lei, care să aibă menirea de a difuza creditele în masele ţărăneşti [103], această problemă n-a fost de fapt rezolvată. În scopul acoperirii cheltuielilor de război statul a căutat să determine ţărănimea debitoare să-şi achite datoriile intrate în conversiune, reducînd în acest scop cu 9% prin legea din 23 septembrie 1943 datoriile acelor ţărani care le achitau integral [104].

În anii 1941—1942 agricultura a primit credite în valoare de 21 miliarde lei, pentru ca în 1943 acestea să scadă simţitor. Criza sistemu-

[99] Arh. St. Suceava, fond Pref. jud. Suceava, dos. 306.
[100] *Idem*, dos. 18.
[101] Arh. St. Buc., Fond. Preşed. Cons. de Min., dos. 12/1944, f. 55.
[102] Costin Murgescu, *Reforma agrară din 1945*, Ed. Acad. R. S. România, 1956, p. 83.
[103] Ion Vintilă, *Incercări de reorganizare a economiei româneşti...*, p.84.
[104] Ion Vintilă, *Aspecte de politică economică românească...*, p. 132.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lui bancar s-a răsfrînt puternic asupra agriculturii, mai cu seamă asupra micilor exploatări. Creditul Agricol Ipotecar, de pildă, căutînd să scape de criză, şi-a plasat întregul fond iniţial cu care a fost dotat în împrumuturi ipotecare, continuînd operaţiunile cu circa 150 milioane lei anual, provenite din amortizări, restituiri anticipate, dobînzi etc. Această instituţie nu avea posibilitatea de a satisface în totalitate cererile de credit ce i se prezentau [105].

Investiţiile în agricultură, care s-au cifrat la 483 456 781 lei în 1941/1942, la 590 391 305 lei în anul 1942/1943 şi la 1 404 866 000 lei în exerciţiul 1943/1944 [106], nu reprezentau o contribuţie reală la dezvoltarea acestei ramuri, deoarece inflaţia îşi pusese cu tărie amprenta pe moneda naţională. În aceste condiţii este lesne de înţeles că ţărănimea n-a putut prin valorificarea produselor sale să-şi sporească utilajul agricol şi inventarul viu. Deşi în rapoartele oficiale departamentale autorităţile s-au străduit să arate că prin mijloace tehnice se asigura o tot mai rapidă dezvoltare a agriculturii, acest compartiment al economiei suferea în realitate de lipsa inventarului agricol suficient şi corespunzător. Gradul scăzut de înzestrare a agriculturii cu unelte agricole era ilustrat în 1941 de faptul că la 100 ha reveneau 14,5 pluguri, 10 grape, 0,8 semănători, 0,5 secerători, 15,7 căruţe şi care etc. [107]. În cursul anilor de război inventarul agricol a scăzut nu numai cantitativ, dar şi calitativ. Din numărul total de 9 722 tractoare existente la 1 aprilie 1944 mai mult de o pătrime, adică 2 722 erau incomplete, neutilizabile [108]. Din numărul mic de tractoare existente în întreaga ţară, cele mai multe, în raport cu mărimea exploatării agricole, le deţineau marii proprietari, după cum ilustrează situaţia de mai jos referitoare la anul 1943 [109]:

Mărimea exploatării agricole (ha)	Numărul tractoarelor	In %
Total	9 538	100,0
0	765	8,0
1— 5	956	10,0
6— 25	2 100	21,9
26—100	1 715	17,8
101—300	1 513	15,8
Peste 300	1 303	13,6
Nespecificată	1 236	12,9

[105] Arh. St. Buc., Fond Preşed. Cons. de Min., dos. 2/1944, f. 38.
[106] *Idem*, dos. 1304/1943.
[107] Costin Murgescu, *op. cit.*, p. 103—104.
[108] Arh. St. Buc., Fond Preşed. Cons. de Min., dos. 36/1944, f. 902.
[109] *Idem*, dos. 1304/1943.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Rezultă din tablou marele decalaj existent între numărul mic de tractoare care reveneau micilor exploatări şi numărul relativ ridicat aparţinînd proprietăţii mijlocii şi mari. Datele de mai sus subliniază totodată caracterul demagogic al programului economic anunţat în diverse ocazii de către guvern, prin care se promitea întregii ţărănimi uneltele şi maşinile necesare exploatărilor agricole „ca să sporesc — cum arăta Ion Antonescu în ziarul „Cuvîntul generalului către săteni" — preţul rodului şi să vă dau spor muncii voastre" [110].

Creşterea numărului de tractoare, ca şi a altor maşini şi unelte agricole, a fost împiedicată într-un însemnat grad, între altele, de nerespectarea acordurilor economice de către Germania. Angajamentele acesteia de a furniza României anumite maşini şi unelte pentru ridicarea producţiei agricole n-au fost îndeplinite decît în'r-o foarte mică măsură. În convorbirile dintre Mihai Antonescu şi Neubacher din 10 şi 24 octombrie 1941, ministrul român îşi exprima îngrijorarea pentru modul defectuos în care Germania îşi îndeplinea obligaţiile privitoare la livrările de maşini agricole în România. „I-am atras atenţia d-lui ministru Neubacher — arăta la 10 octombrie 1941 M. Antonescu — că este multă vreme de cînd ni s-a făgăduit că importul de maşini agricole, unelte şi tractoare să fie sporit şi că nu se poate cere numai României să facă jertfe economice, atunci cînd nu primeşte în schimb nimic" [111]. După cum procurarea armamentului este pentru noi o chestiune esenţială — sublinia la 24 octombrie ministrul român lui Neubacher — „furnizările de maşini agricole ne sînt indispensabile pentru a putea întreţine o protecţie românească şi a da o satisfacţie producătorului ţăran, care azi nu poate să mai cumpere nimic datorită lipsei mărfurilor şi nici nu-şi poate ameliora producţia datorită lipsei inventarului" [112].

Faţă de repetatele cereri ale guvernului român, Germania a livrat României doar o parte din cantităţile la care se angajase. În cursul anului 1941, inventarul agricol al României a sporit pe această cale cu 976 tractoare, 1 000 pluguri-tractoare, 3 594 maşini de semănat, 29 412 pluguri, 10 000 grape, 770 măcinătoare de cereale, 2 070 maşini de treierat, 150 selectoare, 60 prese pentru paie şi 560 trioare [113]. Deosebit de evident apare decalajul dintre comenzile făcute în Germania şi livrările efectuate de ea pe anii 1943—1944 [114] (vezi tabelul la p. 111).

Compararea valorilor absolute, ca şi a celor relative, ne demonstrează că Germania a căutat şi reuşit să se sustragă de la propriile sale obligaţii faţă de România, lăsînd pe seama acesteia rezolvarea unor grele sarcini economice în vederea susţinerii războiului. Ea n-a

[110] Arh. St. Buc., Fond Preşed Cons. de Min., dos. 313/1940.
[111] B.C.S., fond St. Georges, pachet LV, dos. 7, f. 135.
[112] *Ibidem*, f. 172.
[113] Florin Codrescu, *Dinamismul economiei naţionale...*, p. 94—95.
[114] T. Savin, *op. cit.*, p. 41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

	1943		1944	
	Comenzi	Livrări	Comenzi	Livrări
Tractoare	3870	708	1750	292
Pluguri-tractoare	3890	633	1300	296
Pluguri-vite	77850	18500	25000	1500
Maşini semănat	5600	1300	2000	540
Maşini secerat	2800	425	1000	460
Prăşitoare	40500	5150	4000	1044
Grape	14800	4790	5200	489
B toze	625	114	250	22
Trioare	1050	195	1000	121
Selectoare	550	35	50	80
Total	151535	31850	41550	4844
%	100	21	100	11

livrat în 1943 decît 22% din volumul comenzilor, iar în anul următor, deşi comenzile au avut un volum mai mic, România n-a primit decît 11%.

O situaţie tot atît de grea o avea şi inventarul viu al agriculturii, care se resimţea puternic de pe urma efectelor războiului. Rechiziţionarea animalelor de tracţiune, sacrificarea neraţională şi masivă a acestora pentru alimentarea trupelor şi pentru export au determinat ca în 1943 la 100 ha teren arabil să revină 18 animale de muncă [115]. Numărul ainmalelor, inclusiv al celor de tracţiune a scăzut între 1941—1944, după cum rezultă din cifrele de mai jos [116]:

	1941	1944 (toamna)
Vite de muncă	3386834	2543505
Cai	1268716	751590
Porci	2458108	1016177
Oi	11639685	5755833

Lipsa furajelor a determinat pe ţărani să-şi vîndă vitele pe preţuri foarte mici [117], sau să le sacrifice. Scăderea simţitoare a numărului de vite producătoare de lapte din cauza procurării cu greutate a furajelor, fapt care a provocat o subnutriţie a lor, ca şi creşterea impozitelor asupra inventarului viu, a contribuit la restrîngerea numărului lor.

[115] Costin Murgescu, *op. cit.*, p. 105.
[116] *Situaţia economică actuală*, Buc., 1947, p. 9.
[117] Arh. St. Buc., Fond Preşed. Cons. de Min., dos. 1088/1943, f. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Insuficienţa creditelor, a pămîntului, a inventarului viu şi mort a avut grave consecinţe asupra maselor de ţărani. Datele din Recensămîntul anului 1941, deşi incomplete, întrucît în acel an s-a recenzat numai 52,2% din întreaga suprafaţă a ţării, ne arată că cel puţin 20,9% din numărul gospodăriilor ţărăneşti recenzate nu puteau fi numite „exploatări agricole propriu-zise", deoarece familiile respective erau nevoite să-şi procure mijloacele de trai mai ales în afara gospodăriei proprii, prin închirierea forţei lor de muncă sau prestarea de munci auxiliare. Acestea erau în realitate gospodării ale proletarilor agricoli [118]. Acelaşi recensămînt ne arată că din numărul familiilor recenzate peste 1 100 000 familii ţărăneşti, din care 471 618 ale muncitorilor agricoli, 431 627 ale ţăranilor săraci şi 289 018 ale ţăranilor mijlocaşi, care luau pămînt în dijmă, erau supuse direct exploatării moşiereşti şi chiaburești. În afară de muncitorii agricoli, Recensămîntul înregistrează aproximativ 8% din ţăranii săraci care plecau în alte regiuni pentru a găsi de lucru. Analiza acestor date conduce la concluzia că arendăşia capitalistă în agricultură s-a dezvoltat pînă la data culegerii datelor de către organele statistice. Într-adevăr, după datele aceluiaşi recensămînt, 28,2% din numărul gospodăriilor ţăranilor muncitori luau pămînt în arendă sau dijmă pentru completarea lotului propriu. Gospodăriile cu 1—3 ha reprezentau în acel an 33% din totalul gospodăriilor agricole [119]. Fenomenul creşte şi după recensămîntul din 1941 pînă la reforma agrară din 1945.

Ca urmare a lipsei de credite, a slabei înzestrări cu inventar viu şi mort, a pierderilor masive în cadrul şeptelului, a rechiziţiilor, a scăderii fertilităţii solului, ca şi altor cauze, producţia agricolă a înregistrat un regres simţitor. Recolta la grîu, secară, orz, ovăz, porumb, s-a soldat în 1940 cu un deficit general de 23 513 vagoane care a fost acoperit din rezerva anilor precedenţi şi ulterior din preluarea unei cantităţi de 20 000 vagoane grîu rezervate anului următor [120]. Producţia de grîu coboară de la 44 528 000 q în 1939 la 26 529 000 q în 1944, iar cea de porumb de la 60 512 000 q la 32 649 000 q. Randamentul culturii grîului scade de la 12,3 q la ha la 6,09 q, iar al porumbului de la 13,3 q la ha la 5,49 q la ha [121].

În condiţiile micşorării producţiei agricole şi a constrîngerii economiei de a alimenta trupele germane din ţară şi de a exporta cereale pentru Germania, producţia rezervată consumului intern a scăzut neîntrerupt. Pentru sporirea recoltei necesară Germaniei şi trupelor ei, dictatura militaro-fascistă a luat o serie de măsuri de reorganizare a exploatărilor agricole. Prin legea din 24 iunie 1942, pe baza căreia se organizează obştiile agricole, acestea erau obligate să se supună pla-

[118] Costin Murgescu, *op. cit.*, p. 60—61.
[119] *Ibidem*, p. 219, 222.
[120] Arh. St. Buc., Fond Preşed. Cons. de Min., dos. 1921/1943, f. 13.
[121] M. Maievschi, *op. cit.*, p. 267.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nului agricol întocmit şi impus de organele de specialitate [122]. Legea din iunie 1942 pentru înfiinţarea aşa-ziselor obşţii săteşti, care înrăutăţea şi mai mult situaţia materială a ţărănimii, oferea monopolurilor germane posibilitatea de a-şi plasa maşinile agricole pentru exploatarea capitalistă a agriculturii. Legea contribuia totodată la transformarea României în grînarul Germaniei industriale, constituind o etapă în aplicarea acordurilor semnate la 4 decembrie 1940, potrivit cărora România urma să devină numai producătoare de cereale şi un larg debuşeu pentru produsele monopolurilor hitleriste.

Pentru îndeplinirea obligaţiilor luate faţă de Germania, cerealele au fost declarate proprietate de stat, vînzările fiind permise numai Subsecretariatului de stat al aprovizionării şi I.N.C.O.O.P.-ului la preţuri oficiale care întotdeauna erau sub nivelul preţului pieţii. Orice încălcare a acestor măsuri era calificată ca act de sabotaj şi pedepsită. Pentru cumpărarea produselor agricole, monopolurile germane au creat societăţi speciale, care au avut sarcina de a aproviziona Reichul cu cereale. Aceste societăţi au monopolizat piaţa produselor agricole, subminînd poziţiile economiei şi aprovizionarea populaţiei cu alimente. În 1943 se numărau în România 829 firme comerciale germane şi 825 mixte [123]. Germania a reuşit să acapareze în aşa măsură producţia agricolă a României, încît însuşi guvernul Antonescu s-a văzut silit să ceară permisiunea Reichului pentru a putea folosi o parte din grîul românesc cumpărat de monopolurile germane.

Subordonarea agriculturii intereselor războiului şi Germaniei hitleriste a limitat la extrem posibilităţile de aprovizionare ale populaţiei, îndeosebi a maselor nevoiaşe. Puterea de cumpărare a ţărănimii scade vertiginos. Dacă puterea de cumpărare a ţărănimii reprezenta 61,9% în 1940 faţă de media anilor 1927—1929, în decembrie 1942, după calculele economiştilor, fără a include povara impozitelor, aceasta scade la 39,4% [124].

Cu toate greutăţile în care se zbăteau masele ţărăneşti, autorităţile centrale au mărit aparatul represiv, de jefuire şi colectare a ultimelor posibilităţi de hrană ale populaţiei. Dovadă sînt cifrele care atestă creşterea volumului colectărilor de la 4 557 vagoane cereale în 1940 la 28 966 vagoane în 1941 şi 29 221 vagoane în anul următor [125].

Situaţia ţărănimii s-a înrăutăţit mai mult în cel din urmă an al participării României la războiul hitlerist. Pentru 2 ha luate în dijmă, de pildă, ţăranul de pe moşia din comuna Gostavăţu (judeţul Romanaţi),

[122] Ion Vintilă, *Încercări de reorganizare a economiei româneşti...*, p. 80; Florin Codrescu, *Dinamismul economiei naţionale...*, p. 96.

[123] Н. И. Лебедев, *Румыния в годы мировой войны*, Издательство ИМО Москва 1961, p. 107

[124] Mitiţă Constantinescu, *Politică economică aplicată*, vol. II, Buc., 1943, p. 347; Costin Murgescu, *op. cit.*, p. 92.

[125] Arh. St. Buc., Fond Preşed. Cons. de Min., dos. 1290/1943, f. 76.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

era obligat să presteze suplimentar următoarele munci : să are gratuit cu boii 3 ha ; să secere şi transporte recolta de pe un pogon pentru care moşierul îl plătea cu 60 lei, plus paiele ; să treiere şi transporte recolta de pe un pogon secerat cu secerătoarea, pentru care ţăranul primea 20 lei ; să muncească pentru moşier 5 zile cu braţele în schimbul a 10—25 lei pe zi ; să grăpeze pogoanele arate, putînd să-şi răscumpere această obligaţie prin plata a 150 lei de fiecare pogon. Hrana nu i se asigura pe tot timpul cît executa aceste munci [126].

Situaţia grea a ţărănimii, datorită politicii dictaturii militaro-fasciste şi a războiului, care cerea numeroase sacrificii materiale şi umane, a determinat ţărănimea să se manifeste alături de întregul popor în lupta împotriva fascismului şi a războiului.

În concordanţă cu interesele sale pe plan intern şi extern, reacţiunea română a legat într-o însemnată măsură, în perioada 1940—1944, problema transporturilor de necesităţile armatei şi războiului [127]. În ceea ce priveşte transportul feroviar se constată o creştere a traficului de trenuri militare germane şi române, paralel cu restrîngerea circulaţiei trenurilor pentru civili. Numai pînă în februarie 1942 România a transportat 22 000 trenuri militare germane [128], perioadă în care a fost simţitor redus traficul de călători [129].

Cu toate că în perioada 1940—1944 căile ferate au fost exploatate intens, investiţiile făcute în direcţia întreţinerii şi dezvoltării lor nu s-au ridicat în primii ani la nivelul perioadei antebelice. În 1940/1941 C.F.R. au primit credite de numai 2 446 milioane lei faţă de 1938/1939 cînd li s-au acordat credite în vaolare de 3 626 milioane lei [130]. Ulterior, investiţiile la căile ferate au crescut considerabil, valoarea lor micşorîndu-se prin deprecierea continuă a leului. În perioada august 1942 — august 1944 s-au deschis credite extraordinare speciale în valoare de 74,5 miliarde lei pentru executarea lucrărilor de refacere, ca şi pentru lucrările de electrificare şi construcţie a conductelor de gaze. În plus, s-au majorat de la 12,7 miliarde la 26,5 miliarde lei plafonul comenzilor în Germania. Pînă la 31 decembrie 1943 din creditele alocate s-au efectuat lucrări în valoare totală de 27 miliarde lei, din care 19 miliarde numai în 1943 [131].

Cercurile conducătoare au căutat în anii 1940—1944 să extindă capacitatea transporturilor, prin construirea de noi căi ferate, prin modernizarea instalaţiilor unor staţii, prin forţarea gradului de întrebuin-

[126] „Scînteia", Buc., 17 ianuarie 1945.
[127] N. N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 95.
[128] B.C.S., fond St. Georges, pachet LXXVII, dos. 15.
[129] *Idem*, dos. 5, f. 1—10.
[130] „Analele economice şi statistice", an. XXIV, nr. 8—12, august-decembrie 1941, p. 306.
[131] „Bursa", an. XLIII, nr. 1982 din 15 august 1944, p. 304.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

țare a parcului existent și prin crearea unor noi posibilități de creștere a mijloacelor de transport. În acest scop, în perioada dictaturii militaro-fasciste a fost întreprins un program de măsuri pentru construirea de noi linii ferate, de dublare a unor căi ferate de interes economic sau strategic, de modernizare a unor stații principale etc. Astfel, între 1940—1943 s-au construit 26,45 km linii noi și s-au dublat 128,9 km de cale ferată. Media anuală de construire de linii noi era de 8,82 km și de 42,97 km în ceea ce privește ritmul de dublare [132]. Între altele, s-a lucrat la dublarea liniei Buzău-Mărășești și s-a dublat calea ferată Cîmpina-Brașov-Stupini.

Trebuie de subliniat că în acțiunea de modernizare a transporturilor feroviare, societățile germane au monopolizat o parte însemnată din lucrări. Firma berlineză Eisenbahn-Signal Werke, de pildă, a obținut un contract în valoare de 436 milioane lei pentru centralizarea a 14 stații situate pe linii cu trafic intens. În anul 1943 guvernul român a inițiat un program de refacere a căilor ferate la baza căruia a trebuit să stea importurile de materiale din Germania. Ca și în alte sectoare însă, Reichul căutînd să pună în sarcina României cît mai mari poveri în susținerea războiului, a livrat cantități neînsemnate din materialele comandate. Astfel, din contingentul de 80 000 tone șine și 10 000 tone poduri metalice, prevăzute a fi livrate prin contractul din 2 februarie 1943, pînă la expirarea lui — sfîrșitul anului 1943 — au fost expediate în România doar 40% din prima categorie și 2% din cea de-a doua [132 a]. Mai mult, în urma tratativelor duse de comisiile guvernamentale ale celor două state, delegația germană a precizat că Reichul nu va mai putea reînnoi contractul decît în condițiile în care România va plăti mărfurile livrate prin intermediul clearingului, fapt ce a determinat renunțarea la acord [132 b]. În același scop, guvernul român a acordat atenție întreținerii parcului de locomotive și vagoane care să poată asigura efectuarea transporturilor în condiții normale. Valoarea lucrărilor de modernizare a traficului feroviar se ridica la 97 miliarde lei, din care pînă la 1 aprilie 1942 s-au executat o bună parte [133]. Iată cum a crescut numărul de locomotive în anii 1940—1944 [134]:

Anul	Total parc	În serviciu	Diferența între total parc și în serviciu
1940	3 306	2 044	1 262
1941	3 513	2 293	1 220
1942	3 633	2 534	1 099
1943	3 746	2 844	902

[132 a] Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 1054/1943.
[132 b] *Idem*, 1263/1943.
[133] *Idem*, dos. nr. 202/1940—1944, f. 21—25.
[134] *Idem*, dos. 1072/1943, f. 10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Creşterea continuă a parcului de locomotive în ansamblul lui, a locomotivelor aflate în circulaţie, ca şi scăderea diferenţei dintre cele două categorii, subliniază o intensificare a transportului pe căile ferate. Datele de mai sus, care evidenţiază sporirea parcului de locomotive de la un an la altul, ca şi creşterea numărului celor aflate în circulaţie, dovedesc preocuparea dictaturii militaro-fasciste pentru rezolvarea problemei transporturilor pe C.F.R., în scopul deservirii războiului.

Concluzii asemănătoare se obţin şi din cercetarea tabloului de mai jos, privind evoluţia parcului de vagoane, cu deosebirea că în timp ce diferenţa la vagoane-călători scade, la vagoane-marfă urcă [135]:

Anul	Parc vagoane-călători			Parc vagoane-marfă		
	Total	În serviciu	Diferenţă	Total	În serviciu	Diferenţă
1940	4 026	3 067	959	57 605	54 118	3 487
1043	3 965	3 341	624	60 654	55 113	5 541

În urma bombardamentelor efectuate în perioada august 1943 pînă în august 1944 de către aviaţia anglo-americană asupra principalelor noduri de cale ferată, o parte însemnată a materialului rulant a fost distrusă, fapt care a avut ca efect dezorganizarea aproape completă a transporturilor feroviare. Situaţia devenise atît de grea în acest domeniu încît însuşi Ion Antonescu, vorbind în şedinţa din 21 iulie 1944 a Consiliului de Miniştri despre reducerea capacităţii traficului feroviar la 3 550 vagoane pe zi, sublinia că în acele condiţii exista perspectiva de a se reveni „la cărăuşia veche, pe care am întrebuinţat-o la '77" [136].

Din punctul de vedere al capacităţii de transport pe apă, la începutul anului 1941 România dispunea de următorul parc de vase maritime, insuficient dotat [137].

Categoria de vase	Nr. buc.	Tonaj registru net	Încărcătură (tone)	Putere H.P.
Călători	5	11 367	3 450	49 300
Mixte	8	21 768	48 800	19 000
Marfă	12	24 862	61 480	16 485
Tancuri petroliere	3	8 721	25 722	7 000
Total		66 718	139 452	91.786

[135] Arh. St. Buc., Fond Preşed. Cons. de Min., dos. 1072/1943, f. 10—11.
[136] Arh. St. Buc., Fond Preşed. Cons. de Min., dos. 31/1944, f. 54, 61.
[137] *Idem*, dos. 1171/1943, Anexa 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În afară de acestea, statul și armatorii particulari dispuneau de următorul parc fluvial: 25 vase călători; 95 remorchere; 548 motoșlepuri și șlepuri; 2 mototancuri; 69 tancuri de petrol [138].

O dată cu izbucnirea războiului, o însemnată parte din mijloacele de transport navale de stat și particulare au fost puse la dispoziția Reichului. Astfel, în baza unui contract intervenit între Societatea germană de navigație D.D.S.G. și Subsecretariatul de stat al marinei române, guvernul român a pus la dispoziția celui german sub formă de închiriere 90 vase fluviale, proprietate a C.N.R. și particulare. În afară de faptul că hitleriștii au luat sistematic locul echipajelor române de pe vasele comerciale și de război ale României, care continuau totuși să navigheze sub pavilion național [139], ei nu și-au respectat obligațiile pe care le aveau față de statul român și prin diverse mijloace au încercat și reușit, în bună parte, să se sustragă de la ele. Astfel, deși contractul de închiriere dintre cele două părți, menționat mai sus, prevedea clauza că în caz de pierdere, vasele vor fi înlocuite în termen de 30 de zile și cu toate că din cele 90 de vase fluviale 24 au fost distruse, intervențiile făcute de guvernul român pe lîngă Reich de a-și respecta angajamentele, n-au dus la nici un rezultat [140].

În condițiile punerii la dispoziția Germaniei și a războiului a parcului și așa insuficient de vase, o parte a burgheziei legată de activitatea comercială, și care nu împărtășea politica economică a dictaturii militaro-fasciste, a încercat să sugereze guvernului Antonescu inițierea unor măsuri pentru dezvoltarea șantierelor navale existente în interes comercial. Cererile, prin care burghezia urmărea de fapt să-și sporească beneficiile, n-au putut fi înfăptuite de guvern, întrucît cu toate dispozițiile luate [141], nu s-au putut asigura decît transporturile pe Dunăre, foarte dezvoltate în comparație cu cele maritime care și-au redus simțitor volumul, datorită faptului că exportul se îndrepta cu precădere către Germania și Italia [142].

În ceea ce privește căile de transport rutier, existau în 1940 în țară 72 201 km drumuri naționale, județene și comunale [143], dintre care un număr extrem de mic de kilometri de șosea modernizată. Deși din punct de vedere numeric rețeaua căilor rutiere era relativ dezvoltată, din punct de vedere a capacității de folosință, situația acestora era nesatisfăcătoare. Astfel, din cei 9 526 km drumuri naționale, mai mult de jumătate erau impracticabile; din cei 21 787 km șosele județene mai bine de 3/4 erau în aceeași stare, iar din totalul de 40 888 km drumuri comunale abia 15—20% puteau fi considerate bune pentru

[138] „Bursa", Buc., an. XL, nr. 1892, din 23 martie 1941, p. 186.
[139] Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 52/1944, f. 295.
[140] *Idem*, dos. 202/1940—1944, f. 672 și urm.
[141] Vezi *Idem*, dos. 202/1940—1944.
[142] „Bursa", Buc., an. XLIII, nr. 1983/17/IX/1944, p. 331.
[143] „Finanțe și industrie", Buc., an. VIII, nr. 47/1/XII/1940, p. 1114.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

circulaţie în tot cursul anului [144]. În vederea îmbunătăţirii traficului rutier, guvernul român a încheiat o serie de contracte cu firme germane şi italiene pentru modernizarea unor şosele. Conform acordului semnat cu Societatea de drumuri italo-română, aceasta urma pînă în 1945 să modernizeze şi definitiveze 750 km şosea, iar grupul de firme germane „Derubau", în baza contractelor încheiate pe termen de 7 ani, urma să modernizeze alt lot de şosele de 3 200 km, care trebuiau adăugate celor 1 750 km şosea modernizată existentă pînă atunci. În afară de aceasta, conform programului Direcţiei Generale a Drumurilor s-au construit pînă la 1 august 1942 un număr de 701 km şosea nouă, s-au definitivat şi modernizat 1 314 km şosea şi s-au pietruit alţi 17 957 km [145].

În comparaţie cu creşterea reţelei rutiere, mijloacele de transport auto erau insuficiente, atît din punct de vedere numeric, cît şi din punct de vedere al întreţinerii şi calităţii lor. În şedinţa din 28 august 1942 a Consiliului de Miniştri s-a recunoscut faptul că numărul camioanelor era redus şi că cele mai multe dintre ele erau lipsite de piese de schimb, în special de cauciucuri [146]. La aceasta a contribuit între altele, şi faptul că Germania nu s-a achitat decît parţial de obligaţiile sale. Astfel, deşi se angajase să exporte 6 000 tone cauciuc brut, ea n-a exportat în cursul anului 1941 decît 1 020 tone [147]. În acelaşi an, Germania a livrat lunar cîte 100 turisme, 100 autocamioane şi 1 195 motociclete [148]. Ulterior, Germania a redus şi mai mult exportul maşinilor în România pe calea nerespectării comenzilor, astfel încît în 1943 n-a mai livrat nici o maşină din cota de 3 600 la care se angajase [148 a]. Trebuie subliniat că şi aceste puţine mijloace auto primite din Germania, pe baza acordurilor, erau folosite îndeobşte de către armată.

În strînsă legătură cu transporturile trebuie tratată şi problema conductelor, prin care se expediau produsele petrolifere spre principalele porturi româneşti. După instaurarea dictaturii militaro-fasciste s-a decretat la 3 decembrie 1940 extinderea monopolului statului asupra tuturor conductelor de petrol [149]. Înainte de război existau în România numai patru conducte petrolifere avînd următoarele caracteristici [150]:

[144] „Finanţe şi industrie", Buc., an. VIII, nr. 47 (1 decembrie), 1940, p. 1114.
[145] Florin Codrescu, *op. cit.*, p. 101.
[146] B.C.S., Fond St. Georges, pachet LXXVII, dos. 5, f. 11—15.
[147] *Idem*, dos. 3, f. 73.
[148] *Ibidem*, f. 74.
[148] a Arh. St. Buc., Fond. Preşed. Cons. de Min., dos. 362/1942.
[149] „Finanţe şi industrie", Buc., an. VIII, nr. 48 din 8 decembrie 1940, p. 1123.
[150] Arh. St. Buc., Fond Preşed. Cons. de Min., dos. 31/1944, f. 110.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Traseul	Lungimea Km	Capacitatea vag /zi	Produsul transportat
Cîmpina — Constanța	300	260	lampant
Băicoi — Giurgiu	150	50	țiței
Băicoi — Giurgiu	150	50	țiței
Băicoi — București	80	70	țiței

În preajma tîrîrii țării în războiul hitlerist, Germania obține, pe baza acordului din 4 decembrie 1940, angajamentul guvernului român de a construi noi conducte petrolifere. Orientarea spre construirea de conducte se datora avantajelor pe care acestea le ofereau în raport cu cele feroviare : transportul prin conducte era de 4 ori mai ieftin decît cel efectuat cu ajutorul cisternelor ; cheltuielile de întreținere și administrație, erau, de asemenea, mai mici ; se evita înapoierea cisternelor goale ; în plus, exista o mai mare siguranță împotriva unor eventuale atacuri aeriene [151].

În condițiile intensificării exportului de petrol spre Germania, portul Constanța și-a pierdut poziția dominantă ce o deținuse în exportul acestui produs, întrucît transportul petrolului prin acest port era mai puțin rentabil pentru Germania decît prin altele. Astfel, dacă în 1936 s-au exportat prin Constanța 5,5 mil. tone petrol, în 1940 cuantumul petrolului exportat prin acest port scade la 1,4 mil. tone pentru ca în 1941 să ajungă doar la 0,47 milioane tone petrol. Locul portului Constanța în exportul petrolului îl ia, începînd cu anul 1940, portul Giurgiu, care reprezenta o cale mai sigură și mai directă spre Germania [152].

Imediat după încheierea acordurilor din 4 decembrie 1940 s-a început construirea a două conducte spre Dunăre (una pentru benzină și alta pentru motorină), cu o capacitate de 2 200—2 500 tone/zi. Ca urmare a acestor construcții s-a ajuns ca în perioada 1940—1943 să se transporte pe această cale 3 421 492 tone produse petrolifere, cu o medie anuală de 1 140 497 tone [153]. Spre sfîrșitul participării României la războiul hitlerist, Reichul repune în discuția guvernului român cererea formulată încă înainte de izbucnirea lui [154] de a construi o conductă de petrol pe traseul Ploiești—Pitești—Rm. Vîlcea—Sibiu—Cluj. Keittel aprecia acest fapt ca singura posibilitate de a asigura Germaniei transporturile de petrol pînă la o stație de cale

[151] T. Savin, *op. cit.*, p. 184—185.

[152] Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., Fond 10, dos. 190, f. 2—3.

[153] Tudor Savin, *op. cit.*, p. 184—185.

[154] M. Pizanty, *Privire retrospectivă asupra industriei petrolifere în perioada 1930—1939*, Buc., 1940, p. 31.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ferată cu o capacitate maximă de transport. Construirea acesteia era dictată de necesitatea Germaniei de a suplini mijloacele sale feroviare şi navale scoase din funcţiune în urma bombardamentelor, ca şi din cauza reducerii capacităţii de transport pe căile ferate şi Dunăre în urma atacurilor aeriene. În şedinţa din 21 iulie 1944 Consiliul de Miniştri s-a arătat dispus să satisfacă această cerere. Guvernul german se obliga să furnizeze conductele, pompele şi rezervoarele şi să realizeze prin firma Wifo, în termen de 6 luni, construcţia ei [155]. Evoluţia rapidă a evenimentelor, victorioasa insurecţie din august 1944 au împiedecat dictatura militaro-fascistă şi pe hitlerişti de a începe punerea în practică a acestui plan.

Orientarea transporturilor cu precădere spre necesităţile războiului, a provocat uriaşe pagube economiei naţionale prin dezorganizarea şi scăderea traficului intern. De pe urma acestei situaţii au avut de suferit în primul rînd masele populare, deoarece insuficienţa mijloacelor de transport, alături de alte cauze, au agravat situaţia lor materială.

Potrivit intereselor sale, dictatura militaro-fascistă a căutat să dezvolte pe cît posibil comerţul interior şi exterior al României. În domeniul comerţului interior se constată în perioada 1940—1944 o creştere a numărului de firme comerciale [156], care au desfăşurat însă o activitate redusă datorită restrîngerii volumului de produse destinate consumului intern. Printr-o serie de legi guvernul a căutat să întărească rolul statului în achiziţionarea şi vînzarea pe piaţa internă şi externă a celor mai multe produse. Deşi legea din 7 iulie 1943 privitoare la vînzarea şi circulaţia cerealelor înlocuia statul ca unic cumpărător care lucra prin mandatari, cu firmele comerciale şi morile particulare, totuşi statul, pentru a-şi menţine poziţia de monopol în comerţ, a însărcinat Subsecretariatul de stat al aprovizionării armatei şi a populaţiei civile de a cumpăra prin INCOOP sau Centrala cooperativelor de import-export, ca mandatari, cantităţile de cereale achiziţionate de morile şi firmele comerciale [157].

În timp ce comerţul interior avea un volum redus de afaceri, datorită constrîngerii economiei de a lucra pentru război, fapt care a permis fabricanţilor şi comercianţilor să sporească peste preţul oficial [158] cu cel puţin 40% preţul produselor destinate pieţii, comerţul exterior a fost deosebit de intens în perioada 1940—1944. Pînă în 1944, Germania, care ocupa locul principal în comerţul exterior al României, şi Italia, au reuşit să-l acapareze aproape în întregime. Importul României era efectuat în proporţie de 86,3% din cele două ţări, iar exportul ei în aceleaşi state era făcut în proporţie de 87,7% [159]. În

[155] Arh. St. Buc., Fond. Preşed. Cons. Min., dos. 31/1944, f. 112.
[156] Ion Vintilă, *Aspecte de politică economică românească...*, p. 133.
[157] *Ibidem*, p. 130—131.
[158] Arh. St. Buc., Fond. Preşed. Cons. de Min., dos. 1088/1943.
[159] M. Maevschi, *op. cit.*, p. 269.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

afară de Germania și Italia, România avea relații comerciale cu Bulgaria, Elveția, Turcia, Croația, Suedia, Finlanda, Slovacia, Portugalia și Danemarca [160]. Volumul global al comerțului exterior al României a înregistrat următoarele valori: la export, 492 000 vagoane în 1941, 398 000 în 1942 și 365 000 în 1943; la import volumul crește de la 39 000 vagoane în 1941 la 91 000 în 1942, pentru ca în anul următor să scadă la 84 000 vagoane. În urma acestor schimburi în anii 1941 — 1942 s-a înregistrat în balanța comercială un excedent de 18,6 miliarde lei, pentru ca în anul 1943 comerțul exterior să acuze un deficit de 18,9 miliarde lei [161].

Pregătirile pentru război și susținerea lui de către dictatura militaro-fascistă, politica economică a Axei pentru crearea unui regim favorabil desfacerii mărfurilor germane și italiene, au determinat guvernul român ca prin derogări de taxe să faciliteze importul. La cererea hitleriștilor, Direcția generală a vămilor a întreprins revizuirea din punct de vedere „tehnic" a tarifului vamal și a inclus noi tarife, care au format în cea mai mare parte obiectul convențiilor cu Germania și Italia [162]. Caracterul prădalnic al acordurilor încheiate de Germania cu România este ilustrat într-o largă măsură de faptul că în intervalul 1939—1944 prețul mărfurilor importate din Germania a sporit în medie cu 614% în vreme ce prețul materiilor prime exportate de țara noastră în același stat a crescut cu numai 123% [163]. Prețul șinelor de cale ferată, de pildă, furnizată de monopolurile hitleriste, a fost majorat de 7 ori, al cărbunilor cu cca. 13 ori, în timp ce benzina exportată de România s-a urcat între 1943 și 1944 cu numai 2,4% [164]. Schimburile neechivalente între România și Germania reprezentate prin indicii prețurilor: 223 în 1944 (trim. I) față de 100 în 1939 la exportul în Germania și 714 în 1944 (trim. I) față de 100 în 1939 la importul din același stat [165] au constituit o supapă de pierdere a însemnate venituri. Scoaterea de sub regimul contingentării a majorității mărfurilor importate din Germania a avut ca imediată consecință micșorarea activității economice în unele ramuri, întrucît mărfurile respective au intrat în țară fără nici o piedică, concurînd pe cele indigene. Datorită aceluiași regim au fost importate și numeroase sortimente de mărfuri germane, care nu-și găseau plasamentul pe altă piață.

Politica prețurilor dintre cele două state a provocat economiei naționale uriașe deficite. În timp ce cerealele noastre erau vîndute Ger-

[160] Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 1286/1943, vol. II, IV; dos. 376/1942; dos. 29/1944, f. 1.

[161] „Economia română", Buc., an. XXVII, nr. 1—4, ianuarie-decembrie 1945, p. 60—62.

[162] Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 1079/1943, f. 40—41.

[163] Costin Murgescu, *op. cit.*, p. 53.

[164] *Ibidem*; *Zece ani de la Conferința Națională a P.C.R., 1945—1955*, Buc., 1956, p. 54.

[165] M. Maevschi, *op. cit.*, p. 269.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

maniei la preţuri fixe, aceasta ne trimitea mărfuri ale căror preţuri au fost modificate succesiv, conform creşterii preţurilor pe piaţa mondială. „Îngheţarea", de pildă, a preţurilor la unele produse petroliere la nivelul antebelic, adică rămînerea lor neschimbată în tranzacţiile comerciale cu Germania, fapt fixat prin acordul din 4 decembrie 1940 faţă de preţurile mondiale care au sporit neîncetat, a constituit unul din principalii factori care a redus posibilităţile de creştere a venitului naţional. În timp ce populaţia plătea 14 lei litru de benzină şi 4 lei litrul de petrol, imperialiştii germani procurau aceste produse cu 2,85 lei litru de benzină şi 2,41 lei litru de petrol [166]. Din această situaţie, monopolurile germane au realizat uriaşe beneficii, întrucît o parte importantă din petrolul românesc, ca şi din alte produse, era vîndută de acestea altor state la preţul mondial [167]. Prin aceste metode, şi ca urmare a regimului preţurilor, Germania a substituit România în afacerile rentabile pe care trebuia să le facă pe piaţa mondială.

În condiţiile în care cursul mărcii a crescut de la 40—60 lei, iar în 1944 se trata pentru creşterea din nou a acestuia, economia naţională a pierdut uriaşe sume care au rezultat din acest tratament neechivalent. Este lesne de înţeles, prin urmare, că în comparaţie cu echivalentul produselor exportate de ţara noastră, importul României din Germania era în descreştere. Nu trebuie pierdut din vedere că pagubele suferite de economia României sînt cu atît mai mari cu cît luăm în consideraţie posibilitatea de a contracta vinderea aceloraşi produse în alte ţări la preţuri mai mari decît le fixase Germania pentru ea, dacă aceasta nu şi-ar fi impus monopolul asupra exportului României. La aceeaşi concluzie se ajunge şi din analiza regimului politicii vamale, aplicat în condiţii exclusiv avantajoase Reichului.

Pe baza convenţiilor dintre cele două state, Germania se angaja, în schimbul exportului român de petrol, cereale, lemn ş.a., să livreze materii prime pentru industria metalurgică, armament, diverse maşini şi unelte agricole. Guvernul Reichului însă a căutat să eludeze sistematic aceste prevederi [168], livrînd României în locul petrolului, cerealelor şi lemnului mărfuri de o importanţă secundară. Trimiterea de către Germania pe piaţa românească a mărfurilor lipsite de importanţă pentru consumul populaţiei, a avut drept consecinţă neabsorbirea lor din comerţ, ca şi accelerarea emisiunii B.N.R. pentru ca statul să poată finanţa îndeplinirea obligaţiilor sale faţă de Germania, îndeosebi la petrol şi cereale.

Prevederea ca în schimbul produselor petroliere România să primească armament printr-o compensaţie nemijlocită a celor două articole a fost modificată succesiv de Germania în defavoarea României şi în locul prevederii de mai sus, inclusă în convenţiile dintre cele două

[166] Gh. Ravaş, *op. cit.*, p. 295.
[167] B.C.S., Fond. St. Georges, pachet LV, dos. 7, f. 146, 132—133.
[168] B.C.S., Fond. St. Georges, pachet LV, dos. 7, f. 96—97.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

state, Reichul a impus clearingul. Acest fapt i-a permis să exporte în România, în schimbul unei părți din armament, alte mărfuri, neimportante din punct de vedere economic. Armamentul primit ca echivalent pentru o parte din petrol era pus în practică tot la dispoziția înfăptuirii planurilor agresive ale Germaniei, așa că beneficiul României de pe urma acestui schimb era neînsemnat. Regimul de subordonare a economiei față de Germania rezultă și din modul cum aceasta înțelegea să folosească metoda clearingului: România exporta mai mult decît avea permisiunea să importe. Diferența de prețuri rezultată din valoarea mare a exportului românesc și cea scăzută a importului a rămas însă la Berlin la „Deutsche Verrechnungskasse" sub formă de mărci blocate [169]. Datorită sistemului de clearing cu Germania, plățile externe ale României față de Reich au ajuns în 1941 la un sold de peste 14 miliarde lei favorabil României, reprezentînd valoarea exportului rămas fără schimb, faptul transformînd România în unul din principalii creditori ai Germaniei [170]. Cu toate acestea situația favorabilă a României a fost pierdută datorită relațiilor economice de subordonare impuse de Germania, iar Reichul, deși debitor, a reușit să se infiltreze tot mai mult și mai puternic în cele mai importante ramuri ale economiei naționale.

Prin clearingul neechivalent, Germania, ca stat industrial, a urmărit să-și asigure importante cantități de materii prime și produse alimentare, iar pe piața românească să-și asigure un plasament al produselor sale industriale. Caracterul și efectul ruinător al clearingului a influențat atît de puternic asupra economiei României datorită restrîngerii relațiilor economice cu alte state, încît aceasta și-a canalizat întregul comerț exterior spre Germania. Același tratament a fost aplicat de Germania și altor state [171]. Hitleriștii nu numai că au cîștigat principala pondere în comerțul exterior al României, dar au și impus executarea unor comenzi cît mai mari. Astfel, prin protocolul din 11 ianuarie 1943 semnat de Clodius și Mihai Antonescu, hitleriștii au cerut și obținut ca guvernul dictaturii militaro-fasciste „să îngrijească prin măsuri administrative, și la nevoie chiar prin legi, ca exportul de produse petroliere spre Germania și Italia să fie sporit la 4 000 000 tone în cursul anului 1943, prin restrîngerea consumului intern și prin sporirea producției" [172]. Iată cum a evoluat exportul total de produse petroliere al României și cum a crescut ponderea Germaniei în acest domeniu între anii 1939—1943 [173]:

---

[169] Aurel Vijoli, *Sistemul bănesc în slujba claselor exploatatoare din România*, Editura Științifică, Buc., 1958, p. 299.

[170] *Ibidem*.

[171] P. V. Dragan, *Clearingul în cadrul unor noi concepții de politică economică*, Buc., 1940, p. 36—38.

[172] *Procesul marii trădări naționale*, Editura „Eminescu", 1946, p. 258.

[173] Gh. Ravaș, *op. cit.*, p. 292.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Anul	Total export de produse petroliere (mii tone)	Din care în Germ nia (mii tone)	% deţinute de Germania
1939	4 177	848,6	20,3
1940	3 493	1 147,8	32,8
1941	4 072	2 714,8	66,6
1942	3 374	2 163,6	65,1
1943	3 159	2 511,3	79,4

Din situaţia de mai sus se desprinde, în primul rînd, constatarea că exportul petrolului spre Germania creşte în anii respectivi atît ca valori absolute, cît şi ca valori relative; în al doilea rînd, că sporirea exportului către Germania are loc chiar în condiţiile cînd totalul exportului de produse petroliere din anii 1940—1943 s-a aflat sub volumul anului 1939. Cifrele oficiale prezentate mai sus nu constituie decît o mică parte din totalul jafului săvîrşit de monopolurile germane în producţia de petrol a ţării. În afară de volumul petrolului exportat în Germania, hitleriştii au primit pentru armatele lor aflate în România alte cantităţi nu numai din cele destinate consumului intern, dar şi din rezervele armatei române. Însuşi Ion Antonescu recunoştea în memorandumul adresat la 11 februarie 1942 lui Hitler, prin care cerea Germaniei o compensaţie echitabilă faţă de contribuţia României, că pînă la acea dată „a pus la dispoziţia Germaniei 2 672 700 tone petrol, dîndu-şi ultimele rezerve de benzină ale propriei sale aviaţii şi impunînd privaţiunile cele mai absolute populaţiei sale" [174].

Din volumul mărfurilor trimise în Germania o pondere însemnată o aveau produsele agricole. În vederea jefuirii bogăţiilor agricole şi pentru trimiterea lor în Germania au luat fiinţă mai multe societăţi puse sub controlul Germaniei: „Dunarex", „Semina", „Agromex", „Solagra", „Südostropa", „Transmare", „Comcel", „Horticola" ş.a. [175]. Parte din acestea — „Solagra", „Soia", „Südostropa" ş.a. —, create pentru monopolizarea colectării plantelor industriale, au fost dirijate de Oficiul german pentru cereale (Reichstelle für Getreide). Pentru acoperirea cererilor Germaniei cu cereale, dictatura militaro-fascistă a declarat aceste produse proprietate de stat, a ordonat extinderea suprafeţelor de culturi la oleaginoase, zarzavaturi, orez, a restrîns volumul acelor produse care erau destinate consumului intern. Pe de altă parte, dictatura militaro-fascistă a expediat în Germania mai multe cantităţi de cereale chiar decît prevedeau acordurile. În acelaşi memorandum, din 11 februarie 1942, Ion Antonescu recunoştea că guvernul român „a

[174] B.C.S., Fond. St. Georges, pachet LXXVII, dos. 15, Memorandumul din 11 februarie 1942.

[175] „Finanţe şi industrie", Buc., an. VIII, nr. 46, din 24 noiembrie 1940, p. 1087—1088.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

înlesnit aprovizionările militare germane, lăsînd ca, în afară de contingentele oficiale destinate Germaniei, să se adauge — indirect şi prin operaţiuni neregulate — zeci de mii de tone de cereale şi mărfuri" [176]. În 1941, de pildă, s-au trimis acesteia 22 000 tone de grîu peste contingentele prevăzute, iar în anul următor un surplus de cereale de zeci de mii de tone peste contingentele oficiale.

Exportul de cereale creşte de la 105 000 tone în 1942, la 296 000 tone în primele luni ale anului 1944. In aceste cifre nu sînt incluse livrările făcute armatelor germane din ţară, al căror consum era extraordinar de mare. In acelaşi interval exportul de legume a sporit de la 13 000 tone la 30 000 tone. O dată cu cereale, România a exoprtat în Germania sau pus la dispoziţia trupelor hitleriste aflate în ţară un însemnat contingent de animale (boi, porci, cai, oi), în timp ce pentru populaţia civilă s-a impus regimul cartelelor pentru distribuirea în cantităţi mici a principalelor produse. Germania a importat din România în anii războiului 75 147 tone de animale vii şi produse animale. Exportul de vite creşte de la 3 025 tone în 1941 la 19 020 tone în 1942 şi la 18 608 tone în anul următor [177]. Ca şi la cifrele privind exportul altor produse, în valorile de mai sus nu sînt incluse cantităţile de produse animale consumate de armata hitleristă aflată pe teritoriul României. Acelaşi lucru trebuie precizat şi în legătură cu exportul de piei, cu toate că industria de încălţăminte din ţara noastră nu dispunea de materiile prime necesare.

Rezultă, prin urmare, că în perioada dictaturii militaro-fasciste, comerţul interior şi exterior a constituit una din pîrghiile prin care s-a adîncit şi agravat procesul de pauperizare a maselor populare din România.

Politica financiară a dictaturii militaro-fasciste a avut în vedere înfăptuirea unui larg program de investiţii care să asigure executarea sarcinilor considerabil de mari legate de înarmare şi de susţinerea operaţiunilor militare. Pentru finanţarea războiului, dictatura a recurs în primul rînd la impozite şi împrumuturi, căutînd să evite, pe cît posibil, apelul la Institutul de emisiune [178]. In vederea asigurării programului de înzestrare a armatei, guvernul Antonescu a luat o serie de măsuri menite să restabilească şi să menţină „ordinea financiară", prin mărirea fiscalităţii asupra maselor şi încasarea prin violenţă a tuturor „drepturilor" statului. Impozitele au constituit baza financiară prin intermediul căreia dictatura a finanţat cheltuielile militare, acestea cunoscînd o mărire continuă pe parcursul anilor de război. „Prin „reforma

[176] B.C.S., Fond. St. Georges, pachet LXXVII, dos. 15, Memorandumul din 11 februarie 1942.

[177] *Din lupta P.C.R. pentru încheganea alianţei clasei muncitoare cu ţărănimea muncitoare în bătălia pentru reforma agrară din 1944—1945*, vol. III, Ed. politică, Buc., 1960, p. 47—48; *Rezultatele „colaborării" economice cu Germania...*, p. 5.

[178] Ion Vintilă, *Aspecte de politică economică românească...*, p. 134.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fiscală" din 1 aprilie 1940 pentru aşezarea contribuţiilor directe asupra veniturilor, modificată la 1 aprilie 1941 şi 1 aprilie 1942, pe lîngă faptul că au fost reunificate o serie de impozite, a fost sporit impozitul excepţional ce se percepea la toate vînzările [179].

Analiza bugetelor din anii guvernării militaro-fasciste subliniază cu prisosinţă caracterul de clasă al acestora, faptul că ele au fost orientate mai mult ca oricînd spre scopurile urmărite de cercurile guvernante. Creşterea fiscalităţii asupra maselor caracterizează toate bugetele din această perioadă. Stabilirea unor impozite mărite şi modul lor de încasare a dus la încheierea exerciţiilor financiare cu însemnate surplusuri de încasări. In exerciţiul 1942/1943 prevederile au fost depăşite cu 55,7% [180]. Din punct de vedere al structurii lor, bugetele din această perioadă se prezintă astfel: un buget ordinar, un buget al fondurilor cu destinaţie specială şi un buget al fondurilor pentru înzestrarea armatei în care erau incluse F.A.N. (Fondul Apărării Naţionale) şi F.N.A.M. (Fondul Naţional al Aviaţiei şi Marinei). In exerciţiul financiar 1940/1941 veniturile globale ale celor trei bugete întrunite s-au ridicat la 58 064,4 milioane lei, depăşind cu 6 184,7 milioane lei, adică cu aproape 12% evaluările [181].

Bugetul anului următor, 1941/1942, era destinat să răspundă într-o măsură şi mai mare necesităţilor de război şi sprijinirii acelor ramuri ale economiei care deserveau nevoile lui. Începînd cu acest exerciţiu financiar, o serie de cheltuieli suplimentare, cum sînt cele pentru construirea drumurilor strategice şi concentrărilor, care pînă atunci fuseseră acoperite prin credite speciale, au fost înserate în bugetul „apărării naţionale". Totodată, s-a prevăzut alimentarea cheltuielilor de înzestrare peste veniturile din buget cu resurse ale tezaurului sau din plusul de încasări ce trebuia să-l realizeze bugetul ordinar. Bugetul ordinar al statului a fost fixat la 44 870 milioane lei faţă de 35 595,7 milioane lei cît era în exerciţiul precedent, deci cu un spor de 9 274,3 milioane lei. Bugetul special al „apărării naţionale", în care se înglobau F.A.N. şi F.N.A.M., a fost fixat la 16 miliarde lei faţă de 14 285 milioane lei cît era în anul anterior, deci cu un spor de 1,715 miliarde lei. Pentru obţinerea acestui „plus" a fost lărgită fiscalitatea. Faţă de prevederi însă, în anul 1941/1942 s-a obţinut un excedent de 32 411 milioane lei la bugetul ordinar şi 4 698 milioane lei la „bugetul special al apărării naţionale" [182].

---

[179] Constant Georgescu, *Reforma fiscală din 1 aprilie 1941*, în „Analele economice şi statistice", Buc., an. XXV, nr. 8—12, (august-decembrie), 1941, p. 371; *Legea pentru aşezarea contribuţiunilor directe asupra veniturilor*, Editura Monitorului Oficial, Buc., 1942.

[180] Arh. St. Buc., Fond. Preşed. Cons. de Min., dos. 1069/1943, f. 2.

[181] Arh. St. Buc., Fond. Preşed. Cons. de Min., dos. 1079/1943, f. 5—6.

[182] *Ibidem*, f. 11—12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

In exercițiul financiar 1942/1943 s-au prevăzut evaluări la bugetul ordinar în sumă de 72.529,9 milioane lei, cu 27 659,9 milioane lei mai mult decît în anul precedent [183], iar la cel al Fondului Apărării Naționale de 93 529,9 milioane lei, cu 77 529,9 milioane lei mai mult [184], ceea ce reprezintă un spor global de aproape 37% față de evaluări.

In anul 1943/1944 statul încearcă să-și sporească și mai mult sursele de venituri bugetare, prin impunerea de noi sarcini fiscale asupra maselor. Astfel, prin Legea nr. 72 din 9 martie 1944 s-a impus răscumpărarea în bani a prestației pentru apărarea antiaeriană activă a Bucureștiului de către toți bărbații din oraș, între 21 și 60 de ani, cu suma de 3 000 lei fiecare [185]. În aceeași perioadă s-a dispus ca după încheierea campaniei de recoltare din vara anului 1944 să se aplice noi impozite asupra maselor de țărani [186], în vederea continuării războiului, cu toate că însuși guvernul recunoscuse încă din 1943 că impozitele și contribuția țăranilor, ca și alte greutăți, au scăzut considerabil standardul de viață al acestora, în timp ce „burghezia a făcut beneficii enorme" [187]. Evoluția situației de pe front și înfăptuirea insurecției din august 1944 au făcut imposibilă punerea în practică a acestei măsuri.

Analizînd proveniența veniturilor realizate pe exercițiile financiare constatăm că un însemnat procent din acestea erau acoperite prin impozite. In exercițiul bugetar 1941/1942, de pildă, impozitele reprezentau 53,7% din cheltuielile militare, în timp ce emisiunile reprezentau 24,2%, împrumuturile 20,6%, iar mijloacele speciale doar 1,5%. Insuși guvernul Antonescu sublinia în ședința Consiliului de Miniștri din 28 martie 1941 importanța ce o reprezentau impozitele, subliniind că prin încasarea lor „s-a asigurat o bază fiscală satisfăcătoare" [188]. Pe exercițiul financiar 1943/1944 impozitele indirecte și directe reprezentau 56,6% și respectiv 18,6% din ansamblul veniturilor înscrise în buget [189].

Principala sursă de acoperire a acestor impozite provenea din impozitele pe salarii care reprezentau 15,9 miliarde lei (49%) în vreme ce contribuția industriașilor și comercianților la impozitele directe era doar de 10,7 miliarde lei (33%), restul fiind acoperit din impozite pe clădiri, asupra veniturilor profesionale ș.a. [190]. Un procent ce varia anual între 60—70% din cuantumul impozitelor și taxelor, care în

---

[183] Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 1079/1943, f. 15.
[184] *Ibidem*, f. 16.
[185] „Monitorul oficial", nr. 33 din 9 martie 1944.
[186] Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 28/1944, f. 30—31.
[187] *Ibidem*, f. 24.
[188] *Idem*, dos. 202/1940—1944, f. 38.
[189] *Idem*, dos. 1079/1943, f. 20.
[190] Ilie D. Marinescu, *Bugetul nostru sub raportul echității*, în „Analele economice și statistice", Buc., an. XXVII, nr. 8—12, august-decembrie 1944, p. 388.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

intervalul 1939/1940—1943/1944 au crescut de aproape 5 ori, de la 44 548 milioane lei, la 214 448 milioane lei, era destinat acoperirii cheltuielilor militare [191].

Creşterea regimului fiscalităţii în România în anii dictaturii militaro-fasciste în vederea acoperirii cheltuielilor de război apare evidentă dacă o comparăm cu regimul fiscalităţii aplicat în anii primului război mondial. In primul război, impozitele au reprezentat doar 13% din totalul cheltuielilor, în vreme ce în perioada celui de-al doilea război mondial ele s-au ridicat la 53,7% [192]. Paralel cu sporirea fiscalităţii în vederea acoperirii necesităţilor de război, statul a căutat să finanţeze şi pe alte căi cheltuielile militare. Una din acestea, emiterea bonurilor de tezaur, puse în circulaţie prin B.N.R., a făcut din această citadelă a finanţei interne un pilon de bază al politicii monetare de sprijinire şi întreţinere a războiului. In baza convenţiei secrete încheiate între stat şi B.N.R. la 19 iunie 1941, deci în preajma declanşării războiului antisovietic, aceasta din urmă a pus la dispoziţia statului 12 miliarde lei, suma fiind sporită în 1944 pînă la 42,6 miliarde lei [193]. Drept consecinţă a sporirii volumului de emisiune, la sfîrşitul războiului, B.N.R. deţinea 70% din totalul bonurilor de tezaur puse în circulaţie [194].

Paralel, Banca Naţională a României şi-a întărit rolul în această acţiune prin intermediul C.A.F.A., instituţie creată prin decretul-lege din 13 decembrie 1938, tocmai în scopul finanţării diverselor întreprinderi. In martie 1943 C.A.F.A. primeşte o nouă organizare, atribuindu-i-se caracterul unei bănci a tezaurului şi un cîmp lărgit de acţiune. Ea a asigurat şi distribuit mijloacele băneşti necesare executării programului financiar stabilit de guvern, a creat mijloace de trezorerie pentru lucrări publice, înzestrarea armatei, administrarea participaţiilor statului, controlul şi îndrumarea financiară a întreprinderilor la care participa statul, a urmărit îndeaproape politica financiară a instituţiilor publice, a executat operaţiuni financiare pentru amortizarea datoriei publice şi a angajamentelor tezaurului, a efectuat răscumpărări de rente şi operaţiuni de bază pe seama instituţiilor publice [195].

Finanţarea războiului s-a făcut şi prin intermediul emiterii „bonurilor de tezaur" de către Ministerul de finanţe şi a „certificatelor de plată" pentru a lichida datoria statului făcută în acest scop. Numai pe calea împrumuturilor interne datoria statului s-a ridicat în perioada dictaturii militaro-fasciste la 30 677 milioane lei [196]. La 1 aprilie

[191] A. Vijoli, *op. cit.*, p. 312.
[192] Arh. St. Buc., Fond. Preşed. Cons. de Min., dos. 1079/1943, f. 23.
[193] A. Vijoli, *op. cit.*, p. 313.
[194] Arh. St. Buc., Fond. Preşed. Cons. de Min., dos. 1063/1944.
[195] *Idem*, dos. 202/1940—1944, f. 367—368; Ion Vintilă, *Aspecte de politică economică...*, p. 137.
[196] A. Vijoli, *op. cit.*, p. 312.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1943, ca urmare a apelurilor frecvente ale statului la împrumuturile interne și a neachitării împrumuturilor mai vechi, datoria acestuia a ajuns la 55,4 miliarde lei (exclusiv bonuri de înzestrare de 12,7 miliarde lei și inclusiv 17,8 miliarde lei subscrieri pentru „împrumutul reîntregirii") [197]. Prin aceste mijloace, statul a putut spori cheltuielile de finanțare a întreprinderilor producătoare de armament și a războiului.

În perioada 6 septembrie 1940—15 august 1943 s-au investit pentru comenzi militare 301 miliarde lei, ceea ce înseamnă că ritmul pentru înzestrarea armatei a fost în medie de 20 ori mai intens decît în anii 1920—1940, cînd au fost investite pentru aceste comenzi 107 miliarde lei [198]. In ceea ce privește întreținerea războiului au fost alocate pe ani următoarele sume : 117,7 miliarde lei, reprezentînd un procent de 75,9% pe exercițiul financiar 1941/1942 ; 174,8 miliarde lei sau 75,3% în 1942/1943 și 73,8 miliarde lei sau 70,6% în anul 1943/1944 (primele 4 luni) [199].

Comparat cu cheltuielile de pregătiri militare și întreținere a armatei din perioada 1920—1940, valoarea livrărilor efectuate în anii războiului este de 30 ori mai mare [200]. Politica dictaturii militaro-fasciste de finanțare cu precădere a industriei legate de înarmare și sprijinirea acesteia cu credite s-a răsfrînt defavorabil asupra celorlalte ramuri ale economiei. Trebuie subliniat faptul că în condițiile războiului instituțiile bancare nu au fost capabile să asigure în întregime nici măcar creditele necesare înarmărilor, cu toate că, așa cum recunoșteau unii economiști burghezi, în acei ani creditul a dominat necesitățile „apărării naționale" [201]. Creditarea întreprinderilor care lucrau pentru armată s-a efectuat pe seama reducerii tot mai mari a sumelor ce trebuiau acordate celorlalte ramuri ale economiei. Astfel, în 1942, instituțiile bancare n-au acoperit decît 8 200 milioane lei din cererile de 14 800 milioane pe care le-au făcut industriașii la diverse bănci, prin intermediul guvernului. De altfel, în unul din memoriile adresate în același an lui Ion Antonescu de către „Liga pentru dezvoltarea economiei naționale" se sublinia necesitatea imperioasă ca creditul pentru industrie să fie cel puțin dublat, iar pentru agricultură să se acorde un credit de 22 milioane lei. Ridicarea plafonului de credite, se arăta într-un alt memoriu al aceleiași asociații, constituie „necesitatea actuală a vieții noastre economice și a efortului de război" [202].

[197] Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 705/1941.
[198] *Ibidem*, dos. 1069/1943 ; 1304/1943, f. 43 ; 1305/1943, f. 10.
[199] Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 28/1944, f. 29.
[200] *Idem*, dos. 1069/1943 ; dos. 1304/1943, f. 43 ; dos. 1305/1943, f. 10.
[201] Ion Vintilă, *Aspecte de politică economică românească...*, p. 135.
[202] Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 1105/1943.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

In scopul asigurării potenţialului de război creşte finanţarea făcută de B.N.R. pentru aprovizionarea armatei, în vreme ce finanţarea ramurilor de activitate destinate a asigura consumul populaţiei civile cu produse de primă necesitate cunoaşte o scădere. Urmărind procesul de finanţare de către B.N.R. a industriei de război, cît şi a celor care lucrau pentru populaţia civilă ne dăm seama că nici pentru cea dintîi şi cu atît mai puţin pentru cea din urmă nu au fost asigurate fondurile necesare. Trebuie subliniat însă că în timp ce finanţarea industriei de război cunoaşte un spor aproape dublu în anii 1941—1942, cea care lucra pentru populaţia civilă scade într-o însemnată măsură, după cum rezultă din cifrele de mai jos [203].

Anul	Pentru armată (în milioane lei)	Pentru populaţia civilă (în milioane lei)
1941	2 500	6 000
1942	4 700	4 750

Rezultă, aşadar, o creştere cu precădere a finanţării armatei pe seama restrîngerii finanţării industriei producătoare de bunuri de larg consum.

Structura repartiţiei creditului în anii dictaturii militaro-fasciste subliniază preocuparea cercurilor guvernante pentru alimentarea în primul rînd a acelor ramuri ale economiei care aveau drept obiectiv înzestrarea armatei şi susţinerea războiului. Acest fapt este concludent ilustrat în repartiţia creditelor acordate. In 1942, de pildă, creditele acordate de B.N.R. au fost astfel repartizate [204]: 67,73% industriei, inclusiv înzestrarea armatei; 14,96% agriculturii, inclusiv valorificare, însămînţări etc.; 1,46% meseriaşilor; 13,69% comercianţilor; 2,16% pentru diverse. Pe ansamblul economiei, situaţia creditelor acordate industriei se prezintă astfel [205]:

Anul	Credite acordate întreprinderilor (în milioane ei)			
	Total	Cît reprezintă în % faţă de totalul acordat de Banca de emisiune	Repartizat din total întreprinderilor cu producţie de război	Diferenţă pentru alte categorii
1941	32 996	10,22	24 228	8 768
1942	38 889	11,47	26 158	12 731
1943	55 013	11,84	38 502	16 511
1944	75 343	3,20	64 078	11 265

[203] Arh. St. Buc., Fond. Preşed. Cons. de Min., dos. 1063/1944.
[204] Arh. St. Buc., Fond. Preşed. Cons. de Min., dos. 1105/1943.
[205] A. Vijoli, *op. cit.*, p. 316.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

In vederea întăririi instituțiilor de credit, în 1942 a fost reorganizat Creditul Național Industrial, s-a creat Consiliul Superior de Îndrumare și Coordonare a Institutelor de Credit Agricol, a fost reorganizat Creditul Național Agricol, iar în 1943 s-au înființat Casele Țărănești de împrumut și economie [206]. Tot în 1943 instituțiile bancare, printr-o serie de legi și dispoziții au fost reorganizate în vederea găsirii unor soluții care să satisfacă măcar parțial nevoile de credit. Prin legea din 17 februarie 1943 pentru repunerea în vigoare, modificarea și completarea unor dispoziții ale legii din 8 mai 1934 pentru organizarea și reglementarea comerțului de bancă, băncile erau obligate să-și constituie fonduri de rezervă și depuneri sporite pentru investiții. Pe baza aceleiași legi se acordau înlesniri pentru fuzionarea băncilor neviabile. La 23 septembrie 1943, legea din 17 februarie suferă unele modificări în sensul că se permite băncilor, în anumite condiții, să achiziționeze pe cont propriu titluri și acțiuni purtătoare de dividende, precum și să creeze întreprinderi, să participe la finanțarea întreprinderilor de orice natură [207]. Prin legea din 31 martie 1943 s-a creat Oficiul General al Planurilor de Investiție, Inzestrare și Furnituri Publice, pendinte de Ministerul de Finanțe, menit să coordoneze din punct de vedere financiar politica de „înzestrare" și investiții și să lege această politică de posibilitatea reală de înfăptuiri financiare [208]. Cu toate că acest organ urmărea o politică „armonioasă" de investiții și de distribuire a creditelor, an de an, pe parcursul perioadei 1941—1944, a crescut decalajul dintre volumul creditelor acordate întreprinderilor cu producție de război și a celor avansate altor întreprinderi.

Ca urmare a întăririi rolului unor societăți de credit în economie și a numărului mare de operațiuni de acest fel, acestea înregistrează beneficii însemnate, a căror valoare este însă micșorată de deprecierea continuă a leului. Profitul net al Băncii Românești, de pildă, a sporit de la 56 300 000 lei în 1938 la 97 327 249 lei în 1942, la 125 105 041 lei în 1943, iar capitalul ei de la 350 milioane lei la 625 milioane lei [209]. În 1942 Creditul Național Industrial și-a dublat profitul față de 1933 [210]; la un capital de 700 milioane lei, această instituție a obținut o creștere a beneficiului de la 90 122 400 lei în 1942 la 106 277 857 lei în 1943 [211].

---

[206] Ion Vintilă, *Aspecte de politică economică românească*..., p. 135—138.
[207] *Ibidem*, p. 135.
[208] *Ibidem*, p. 128.
[209] N. N. Constantinescu, V. Axenciuc, *op. cit.*, p. 266; „Bursa", Buc., an. XLII, nr. 1949 (2 februarie 1943), p. 52—55; *Idem*, nr. 1974 din 13 februarie 1944, p. 68—69.
[210] V. V. Protopopescu, G. M. Marin, I. Bozgan, *Ghidul pieții financiare*, Buc., 1943, p. 44, 111, 129.
[211] „Bursa", Buc., an. XLII, nr. 1951 din 7 martie 1943, p. 96—97; an. XLIII, nr. 1974 din 13 februarie 1944, p. 64—65.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Tot în scopul înzestrării armatei cu materiale şi pentru finanţarea acestei operaţiuni s-au unificat acordurile de credit cu Germania, Italia şi Franţa. Acordul cu Germania, încheiat la 4 decembrie 1940 şi lărgit pe baza noului acord din 17 ianuarie 1942 prevedea un amplu plan de „înzestrare" a economiei României şi a armatei, ceea ce însemna de fapt transformarea României într-un debuşeu pentru produsele Germaniei. Reichul a pus la dispoziţia României un credit de 900 milioane mărci germane din care 90% erau destinate pentru acoperirea furniturilor de război [212]. „Colaborarea" cu Germania din punct de vedere financiar a lărgit flagelul inflaţiei, numărul bancnotelor puse în circulaţie crescînd de la 64 349 milioane lei în decembrie 1940 la 228 392 milioane lei în august 1944 [213]. La aceasta a contribuit şi regimul preţurilor în schimburile economice româno-germane, mărirea volumului emisiunii B.N.R. fără o acoperire în aur pentru nevoile armatei şi a exportului în Germania, ca şi faptul că trupele hitleriste cantonate sau în trecere prin România şi o serie de societăţi de stat şi particulare germane au achiziţionat mărfuri de strictă necesitate de pe piaţa românească, „oferind preţuri mult mai mari decît acelea fixate şi, natural, creînd prin aceasta o prăbuşire a ordinei economice şi o ridicare neînchipuită a preţurilor" [214]. In august 1944 B.N.R. avea de primit de la „aliaţi" o sumă de peste 94 miliarde lei pentru care emisese bancnote. Din această sumă aproape 36 miliarde lei le-au constituit mărcile germane cumpărate cu garanţiile statului [215]. Cu toate acestea, guvernul român a primit nu contravaloarea bancnotelor emise, ci credite în lei sau furnituri militare din partea Germaniei şi Italiei, garantate cu petrol şi produse agricole [216].

Tot în scopul susţinerii războiului a fost destinat şi „Fondul de reconstrucţie al statului", creat în urma hotărîrii din 17 octombrie 1940 a Consiliului de miniştri. Din acest fond, care se alimenta cu sumele rezultate prin vînzarea la licitaţie a bunurilor evreieşti expropriate, urmau să se facă investiţii noi pentru a alimenta bugetul statului. Prin decretul-lege nr. 3825 din 16 noiembrie 1940 s-a dispus exproprierea a numeroase bunuri evreieşti sub pretextul „reconstrucţiei ţării" [217]. Pe temeiul acestui decret au fost expropriate păduri în suprafaţă de 47 455 ha fabrici de cherestea, material lemnos etc., în valoare totală de 1 851 341 940 lei. Ulterior, în baza decretului-lege din 5 decembrie 1940 au mai fost expropriate 146 vase plutitoare. Bunurile rurale expropiate pînă la 1 august 1943 pe baza decretelor-legi din 5 octombrie şi 17 noiembrie 1940, în suprafaţă de 72 126 ha au fost

[212] Arh. St. Buc., Fond. Preşed. Cons. de Min., dos. 1069/1943, f. 13—15.
[213] A. Vijoli, *op. cit.*, p. 315.
[214] B.C.S., Fond. St. Georges, pachet LV, dos. 7, f. 123.
[215] A. Vijoli, *op. cit.*, p. 317.
[216] Arh. St. Buc., Fond. Preşed. Cons. de Min., dos. 1069/1943, f. 13—15.
[217] Arh. St. Buc., Fond. Preşed. Cons. de Min., dos. 318/1940.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

evaluate la 5 063 364 350 lei. Prin legea din 10 octombrie 1941 au fost expropiate creanțele evreiești garantate cu ipoteci, al căror număr pînă la 1 august 1943 s-a ridicat la 564 în valoare nominală de lei 180 milioane. În patrimoniul „statului" au intrat, de asemenea, 432 811 acțiuni și 75 385 apartamente în valoare totală de 59 191 728 351 lei [218]. Numai în primul semestru al anului 1944 s-au încasat de la evrei, conform datelor comunicate de Comisariatul General al Problemelor Evreiești suma de 2 109 150 377 lei [219]. La începutul aceluiași an, guvernul Antonescu, încercînd să facă față cheltuielilor mereu sporite a dispus ca lunar să se vîndă bunuri evreiești în valoare de circa 1 miliard lei, iar sumele să fie vărsate bugetului. O parte din aceste fonduri și bunuri evreiești au intrat în posesia statului, o alta, cu concursul Creditului Național Agricol și a Institutului de Credit Românesc, înființat prin decretul-lege din 30 aprilie 1941 cu misiunea de a finanța acțiunea de „românizare" a industriei [220], intră în mîna burgheziei române, iar o alta, în special întreprinderile industriale și comerciale, a fost acaparată de societățile germane.

Politica financiară a dictaturii militaro-fasciste a determinat o creștere continuă a prețurilor. Indicele prețurilor cu amănuntul față de exercițiul 1938/1939, luat ca bază, crește în medie cu 116,3 în 1939/1940, cu 173,3 în 1941/1942, cu 323,6 în 1941/1942, pentru ca în decembrie 1942 să ajungă la 504% [221]. Considerînd ca bază exercițiul 1938/1939, prețurile s-au dublat în 1940/1941, au crescut la 400 în 1942/1943, pentru ca în 1944 să ajungă aproape de coeficientul 800 [222], fapt care a lovit grav în masele largi populare.

Întreaga politică a dictaturii s-a răsfrînt negativ asupra venitului național, asupra nivelului de trai al poporului român. În 1944 venitul național reprezenta doar o jumătate din cel antebelic. În anii războiului hitlerist economia României „a fost ruinată, resursele țării au fost secătuite, ceea ce a făcut ca la sfîrșitul războiului producția industrială să reprezinte circa 50 la sută față de cea dinainte de război" [223].

Deși tratarea stării de spirit a populației nu intră în cadrul preocupărilor noastre de față, este necesar să arătăm că istoriografia socialistă a analizat în numeroase și valoroase studii creșterea rezistenței maselor populare față de politica dictaturii militaro-fasciste și războiul hitlerist [224]. Partidul Comunist Român, „exponent al intereselor națio-

---

[218] Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 1192/1943.
[219] *Idem*, dos. 36/1944, f. 52.
[220] Ion Vintilă, *Încercări de reorganizare a economiei românești...*, p. 80.
[221] Arh St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 28/1944, f. 9.
[222] *Ibidem*, f. 16.
[223] Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 48.
[224] Vezi M. C. Stănescu și V. I. Mocanu, *Din lupta antifascistă a oamenilor muncii din regiunea Brașov sub conducerea P.C.R. între anii 1941 și 1944*, în „Studii", an. XVI, nr. 6/1963, p. 1283—1296; Gh. I. Ioniță, M. Valea și C. Enea, *Lupta muncitorilor mineri din Valea Jiului împotriva exploatării capitaliste și a dictaturii militaro-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nale ale întregului popor, s-a ridicat de la început cu hotărîre împotriva agresiunii Germaniei fasciste şi a războiului împotriva Uniunii Sovietice, a dat glas frămîntărilor şi aspiraţiilor uriaşei majorităţi a populaţiei ţării, a organizat rezistenţa antifascistă şi lupta maselor pentru răsturnarea regimului antonescian, ieşirea din războiul purtat alături de Germania şi alăturarea forţelor antihitleriste" [225].

LA SITUATION ÉCONOMIQUE DE LA ROUMANIE SOUS LA DICTATURE MILITAIRE FASCISTE (6 SEPTEMBRE 1940—23 AOÛT 1944)

RÉSUMÉ

Se soumettant aux ordres de l'Allemagne, la dictature militaire-fasciste, instaurée en Roumanie le 6 septembre 1940, a mené une politique d'extrême exploitation des ressources de notre pays, qui ont été mises à la disposition de Hitler afin que celui-ci puisse continuer la guerre d'agression qu'il avait déclanchée

Utilisant de nombreuses informations, les auteurs exposent l'évolution des différentes branches de l'économie nationale. Dès le début, ils mettent en évidence que l'Allemagne, quoiqu'il eût été, à cette époque, de son intérêt d'accroître la capacité économique et militaire de la Roumanie, pour soutenir la guerre d'agression hitlerienne, s'est pourtant efforcée de se soustraire elle-même aux obligations qui lui incombaient en vertu des accords et des conventions conclues avec la Roumanie. Elle a imposé à notre pays des sacrifices de plus en plus grands.

---

fasciste, în „Studii", an. XVII, nr. 1/1964, p. 5—22; E. Cimponeriu, *Din lupta maselor populare împotriva fascismului şi a înfeudării ţării de către Germania hitleristă*, „Studii", an. XVII, nr. 4/1964, p. 749—772; Minea Stan, Al. Neamţu, *Aspecte privind atitudinea ostilă a militarilor români împotriva fascismului şi a pregătirii războiului antisovietic (septembrie 1939—22 iunie 1941)*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R.", an. X, nr. 1/1964, p. 59—68; S. Davicu, *Din lupta maselor populare din Iaşi împotriva dictaturii militaro-fasciste şi a războiului hitlerist*, Idem, nr. 2/1964, p. 49—62; M. Tălăngescu, T. Pintea, *Acţiuni ale muncitorilor ceferişti împotriva dictaturii militaro-fasciste şi a războiului hitlerist (1941—1944)*, Idem, nr. 3/1964, p. 85—94; M. Covaci, *Din lupta muncitorilor minieri în primii ani ai dictaturii militaro-fasciste*, Idem, nr. 3/1964, p. 95—105; M. Grosu, Gh. Găinuşe, B. Iani, *Acţiuni ale muncitorilor din industria metalurgică şi de armament pentru sabotarea războiului hitlerist*, Idem, nr. 5/1964, p. 20—36; I. Iacoş, *Lupta oamenilor muncii din Dobrogea împotriva dictaturii militaro-fasciste (1941—1944)*, Idem, nr. 6/1964, p. 27—40; Titu Georgescu, *Contribuţia intelectualităţii la lupta antifascistă din România (1933—1944)*, Idem, an. XI, nr. 3/1965, p. 35—51; M. Covaci, *Din lupta muncitorilor din Bucureşti în anii dictaturii militaro-fasciste şi ai războiului hitlerist (1940—1944)*, Idem, nr. 4/1965, p. 145—156; A. Petri, D. Tutu, P. Ilie, *Manifestări ale stării de spirit antifasciste şi antihitleriste a armatei române din timpul războiului hitlerist*, Idem, nr. 6/1965; *Din istoria contemporană a României*, Editura Ştiinţifică, 1965, p. 73—223.

[225] Nicolae Ceauşescu, *op. cit.*, p. 48.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La politique économique du régime de dictature a eu pour conséquence la diminution du niveau de vie du peuple roumain, la diminution du revenu national, qui, en 1944, était réduit à 50% en comparaison de l'époque d'avant guerre. Cette politique a provoqué l'indignation des masses (ouvriers, paysans, intellectuels, fonctionnaires publics, etc.), dirigées par le Parti Communiste Roumain.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ORGANIZAREA FINANCIARĂ A MOLDOVEI DE LA 1832 LA 1849*

DE

N. CORIVAN

Dezvoltarea capitalismului în Moldova era îngreuiată, în mare parte și de instabilitatea legislativă, de regimul fiscal arbitrar și extrem de variabil, de sistemul capanului și de multe îngrădiri ale libertății comerțului. Dările erau încasate în vederea consolidării formelor de administrație specifice acestei perioade. Lenin a arătat că „pentru întreținerea unei forțe publice speciale, care se situează deasupra societății, sînt necesare impozite și împrumuturi de stat" [1].

Lipsa de stabilitate a dărilor, multiplicitatea și caracterul abuziv al modului de percepere, impuneau o nouă reglementare. Pentru a se asigura buna funcționare a tuturor instituțiilor, era nevoie de o regularitate și o mai bună precizare a veniturilor țării.

În memoriile de reorganizare a statului de la începutul secolului și mai ales din vremea premergătoare perioadei regulamentare, chestiunea veniturilor vistieriei și a modului de impunere formează unul din punctele principale. În proiectul găsit printre hîrtiile lui I. Rosetti Roznovanu redactat pe la 1818 se cerea alcătuirea unui buget și ca domnul să nu se mai amestece în treburile vistieriei, neavînd decît dreptul de a supraveghea. În alte memorii se făcea din vistiernic un dregător cu puteri deosebite în conducerea statului care pe lîngă supravegherea încasării impozitelor și a cheltuielilor statului să aibă și conducerea întregii

* Studiul de față constituie o parte dintr-o lucrare de plan consacrată finanțelor Moldovei de sub regimul Regulamentului Organic. Publicăm prima parte care tratează despre impozitele directe în perioada de la 1832 la 1849.

[1] V. I. Lenin, *Statul și revoluția*, Editura Politică, București, 1965, p. 17.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

administrației [2]. Arzmagzarul din 1821 conținea propuneri cu privire la atribuțiile vistiernicului [3].

Alecu Russo, în *Amintiri*, ia în discuție alte proiecte de reformă ale marii boierimi, în care chestiunile financiare au un destul de mare rol. Într-unul din ele se propunea laicizarea administrației averilor mănăstirești, fixarea unui bir de 18 lei pe cap de locuitor și menținerea scutirii de bir a boierilor [4]. Într-un alt proiect se cerea desființarea deseținei, gorștinei și a vădrăritului ca venituri ale domniei, urmînd ca ele să fie percepute în folosul vistieriei [5].

Într-unul din proiectele din 1821 de organizare administrativă ale lui Nicolae Rosetti Roznovanu se propunea ca impozitele să fie stabilite printr-o înțelegere între domn și adunarea marilor boieri [6]. În alte memorii se prevedea fixarea lefurilor pentru dregători și reorganizarea casei răsurilor [7]. Limitarea veniturilor domnești, separarea listei civile de veniturile țării, fuseseră cerute în actul de chezășie din 1824 [8].

În adunarea boierilor din 1827, care după convenția de la Akerman trebuia să elaboreze un regulament general [9], s-a discutat stabilirea unui mod de încasare a rusumaturilor care să excludă abuzurile slujbașilor, desființarea veniturilor din slujbe și fixarea lefurilor, organizarea vistieriei, chestiunea scutelnicilor [10].

Deși în aceste proiecte se rezerva puterea de stat marii boierimi, totuși se constată o tendință de a se aduce reforme. Din conținutul lor se observă că se simțea nevoia unei noi reglementări a vistieriei prin care să se asigure stabilirea impozitelor, alcătuirea unor bugete precise și se prevedea luarea de măsuri contra abuzurilor fiscale. O nouă alcătuire a vistieriei, în cadrul unui plan de organizare a statului, era cerută de nevoile timpului. Aceasta a fost îndeplinită de Regulamentul Organic.

Regulamentul Organic reprezintă trecerea de la sistemul de organizare medieval la cel modern. El constituia prima lege fundamentală de organizare a țărilor române, care, înlocuind sistemul obiceiului pă-

---

[2] Val. Popovici, *Cu privire la opoziția marii boierimi moldovene împotriva lui Ioan Sandu Sturza „Domnul cărvunarilor"* în „ Studii și cercetări științifice, istorie", Academia Republicii Socialiste România, Filiala Iași, fasc. I, 1957, p. 92—93.

[3] I. C. Filitti, *Frămîntările politice și sociale în Principatele Române de la 1821 la 1828*, Buc., 1932, p. 78.

[4] Alecu Russo, *Scrieri* comentate de P. V. Haneș, ed. Scrisul românesc, Craiova, f. d., p. 87; Al. Dima, *Alecu Russo*, E.S.P.L.A., Buc., 1957, p. 189.

[5] Iuliu Ciubotaru, *Un proiect moldovenesc de organizare a statului după eterie*, în „Studii și cercetări științifice, istorie", Academia Republicii Socialiste România, Filiala Iași, fasc. 2, 1961, p. 25.

[6] Val. Popovici, *op. cit.*, p. 90.

[7] *Uricarul*, vol. VII, p. 97.

[8] D. Ionescu, Gh. Tutui, Gh. Matei, *Dezvoltarea constituțională a statului român*, Edit. Științifică, Buc., 1957, p. 76.

[9] I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 78.

[10] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mîntului, a stabilit în mod sistematic principiile și normele de organizare statală, luate în mare parte din legislația burgheză a timpului [11]. Prin Regulamentul Organic s-au introdus unele instituții de tip burghez în administrație, susceptibile de a favoriza dezvoltarea capitalismului. În acest scop, au fost organizate ministerele și s-au înființat instituțiile centrale referitoare la învățămînt, asistență socială și finanțe.

Regulamentul, în esență, a consacrat însă boierimii o mare putere, limitînd întrucîtva puterea domnească, mai ales în materie financiară. Una dintre cele mai însemnate atribuții ale adunării era discutarea și votarea bugetului. Dar, totodată, încep să participe la conducere — într-o mică măsură — și elemente ale burgheziei. Totuși, deși noua organizare cuprindea unele instituții moderne, în alcătuirea ei persistau încă multe vestigii feudale.

În perioada anterioară Regulamentului Organic, vistieria reunea atribuțiile mai multor ramuri de administrație, atît judiciare cît și executive [12], avînd o sferă largă de activitate. Prin Regulamentul Organic, atribuțiile vistieriei sînt mai limitate, dar în același timp mai bine precizate.

Veniturile țării la începutul secolului al XIX-lea se compuneau din veniturile publice ale statului (veniturile vistieriei) și veniturile domnești (cămara domnească). Cele dintîi erau destinate să acopere plata tributului și felurile funcționarilor statului, ceea ce nu împiedica, ca multe din cheltuielile pentru interesele domnului să fie luate tot din aceste venituri. Izvorul cel mai bogat al acestor venituri îl constituia birul, care apăsa mai ales asupra maselor țărănești. Veniturile cămării domnești proveneau din rusumaturi: gorștina, desetina, vădrăritul, și din venitul ocnelor și vămilor. Existența cămării se constată pînă la Regulamentul Organic, căci în pronomiile din 1827 se spune: „din vinărit pe 40 mii pogoane cîte 15 lei de pogon, bez bani, ce are să se plătească la cămară și în havaeturi pe suma de 25 000 lei" [13].

Istoricii care au studiat sămile din timpul lui Ioniță Sandu Sturdza au arătat că nu se poate vorbi în această perioadă de vreo concepție financiară și că principiul modern al bugetului a fost în afară de o aplicare reală [14]. Totodată, se precizează că vistieria în această perioadă nu cunoștea încă principiul separațiunii cheltuielilor domnului de cele ale statului [15].

Una din caracteristicile vechii organizări fiscale era multiplicitatea impozitelor. Sarcinile fiscale asupra satelor erau foarte numeroase. În 1826, deci la o dată apropiată de elaborarea regulamentului, numărul

[11] D. Ionescu, Gh. Țuțui, Gh. Matei, *op. cit.*, p. 83.
[12] N. Sutu, *Mémoires*, Vienne, 1899, p. 96.
[13] *Uricarul*, vol. VI, p. 104.
[14] Gh. Zane, *Vistieria Moldovei în timpul lui Ioan Sandu Sturza*, în „Cercetări istorice", 1928, nr. 2, p. 24.
[15] *Ibidem*, p. 34.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lor se ridica la 18 [15]. Dintre acestea, cel mai important era birul, pe care îl plăteau mai ales locuitorii satelor și o parte din populația tîrgurilor. El se plătea de obicei în patru rate. De multe ori, adausurile de bir se scoteau, punîndu-se o dare suplimentară cu titlul de „ajutor spre întîmpinarea cheltuielilor pămîntului" [17]. Alteori, se luau sub formă de împrumut pe țară.

Regulamentul Organic reduce impozitele la unul singur, capitația. Totodată, spre deosebire de perioada anterioară, se fixează cît are să plătească birnicul [18], așa încît el știa precis cît are să plătească pe an și la fiecare sfert.

Prin sistemul financiar instituit de Regulamentul Organic se desființau unele vechi instituții și categorii de obligații fiscale și se înlocuiau prin altele, mai puține, dar mai bine determinate. Regulamentul desființează apoi multe din impozitele care erau aplicate pe diferite izvoare de venituri. Din acestea, rusumaturile formau dările cele mai importante. Boierimea, care nu fusese supusă la plata birului, plătise însă aceste impozite. Prin desființarea lor se favoriza în special clasa privilegiată, boierimea fiind scutită nu numai de bir, ca pînă acum, ci și de acest impozit. Din acest venit a persistat numai darea ce se lua pe berbecii, oile și caprele păstorilor străini, care veneau în țară pentru varat și iernat [19].

S-a renunțat apoi la multe din obligațiile locuitorilor din vechiul mod de impunere, caracteristice orînduirii feudale. Astfel, s-au desființat dările în natură, cum erau acelea în orz, lemne, iarbă, fîn [20], precum și toate obligațiile în natură în legătură cu ținerea poștelor [21]. Prin Regulament au fost desființate rechizițiile. De asemenea au fost abolite toate havalelele adică obligațiile în munci gratuite către diferite instituții ale statului [22].

Au fost înlăturate apoi toate dările strînse pentru cutia milelor de către vorniceii satelor, precum și toate celelalte dări pentru diferite case obștești [23]. În același timp a fost înlăturată darea de un galben pe an, pe care o plăteau preoții, diaconii și cîntăreții bisericești către casa școlilor naționale [24].

A fost desființată casa răsurilor, ale cărei venituri proveneau din zeciuelile adiționale la bir. Din casa răsurilor se plăteau lefurile și

[16] Gh. Zane, *Vistieria Moldovei în timpul lui Ioan Sandu Sturza*, în „Cercetări istorice", 1928, nr. 2, p. 34.

[17] *Uricarul*, IV, p. 18.

[18] I. C. Filitti, *Principatele Române de la 1828 la 1834*, Buc., 1934, p. 142; Justin Lupus, *Sistemul financiar al Principatelor Române prevăzut de Regulamentul Organic*, în „Economia Națională", 1904, nr. 7, p. 603.

[19] *Regulamentul Organic din 1831*, art. 80; Vezi și Tudor Savin, *Sistemul financiar în Regulamentul Organic*, în „Finanțe și Credit", 1956, nr. 10, p. 62.

[20] Regulamentul Organic din 1831, art. 66, punctul c.

[21] *Ibidem*, art. 66; pct. b.

[22] *Ibidem*, pct. e. Totuși, într-o anumită măsură ele au continuat să existe.

[23] *Ibidem*.

[24] *Ibidem*, art. 67.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pensiile. Prin noul sistem financiar achitarea lor nu se mai făcea din încasarea unor impozite cu destinaţie specială pentru acest scop, ci din fondurile vistieriei [25]. A dispărut şi camara domnească, înlocuită fiind prin lista civilă a domnului. Vistieria alcătuia un rezervor al veniturilor, de unde se distribuiau sumele pentru întreţinerea tuturor instituţiilor statului.

O parte a burgheziei comerciale a reuşit să impună măsuri conforme cu interesele ei. Ca urmare, au fost abolite dările pentru ridicarea obstacolelor în vederea liberului exerciţiu al comerţului. De aceea au fost înlăturate toate vămile interne [26].

Arendaşii veniturilor indirecte erau obligaţi în perioada anterioară ca, în afară de suma pe care o plăteau pentru arendă, să dea şi alte sume pentru diferite case obşteşti [27]. Astfel, sumele pe care trebuiau să le plătească antreprenorii pentru arende erau în realitate mult mai mari.

O altă dare care a fost înlăturată prin Regulamentul Organic era taxa, care sub numele de gloabă se încasa de la ţiganii statului, cu prilejul vînzării catîrilor [28].

Noua legiuire hotărăşte, în vederea măririi veniturilor statului, abolirea unor privilegii şi scutiri. În acest scop au fost desfiinţate milele domneşti şi scutirile de vamă pentru vite acordate boierilor şi clerului [29].

În vederea măririi masei impozabile, Regulamentul a desfiinţat unele instituţii vechi feudale, cum erau scutelnicii şi breslaşii [30]. În modul acesta s-a mărit numărul contribuabililor, care nu mai plăteau contribuţia lor boierilor sau mănăstirilor, ci statului. Tot în acest scop au fost abolite scutirile de care se bucurau unii slujitori, ca plăeşii, surugiii, cărucerii sau alţi slujitori ai poştelor, precum şi lemnarii, joldunarii şi cărbunarii, care erau scutiţi de bir [31]. Prin Regulament se aducea astfel abolirea multor instituţii feudale şi se înlocuia vechiul sistem financiar cu altul nou, modern.

Organizarea statului în perioada premergătoare Regulamentului Organic era necorespunzătoare stadiului de evoluţie a societăţii moldoveneşti. Vechiul sistem financiar cu instituţii feudale devenise anacronic faţă de evoluţia dezvoltării forţelor de producţie din această perioadă. Se cerea din ce în ce mai imperios adaptarea formei de administrare a statului la noile condiţii ale dezvoltării economice şi sociale. Din punct de vedere financiar, prin Regulamentul Organic au fost create instituţii noi, cum este controlul şi bugetul. Cheltuielile publice urmau să fie efectuate pe bază de bugete anuale şi sub controlul adunării. Impozitele au fost reglementate în vederea introducerii unei mai

[25] Regulamentul Organic din 1831, art. 66, pct. a.
[26] *Ibidem.*
[27] Gh. Zane, *op. cit.*, p. 13.
[28] *Regulamentul Organic din 1831*, art. 68.
[29] *Ibidem*, art. 70.
[30] *Ibidem*, art. 71.
[31] *Ibidem*, art. 66 şi 69

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mari ordini și stăvilirii abuzurilor. Totodată, s-a organizat sistemul salariilor funcționarilor, înlăturîndu-se sistemul havaeturilor. S-a hotărît publicarea legilor, astfel ca fiecare să știe care îi sînt îndatoririle.

Transformările economice și sociale în această perioadă a descompunerii feudalismului au determinat alcătuirea unei noi organizări administrative. Dezvoltarea producției de mărfuri și a schimbului, în care era atrasă clasa conducătoare, a determinat alcătuirea de noi norme de drept. Prin Regulament, boierimea deținea însă întreaga putere de stat. Deși unele privilegii feudale au fost înlăturate, totuși în cea mai mare parte ele au fost menținute. De aceea, în scopul întocmirii unui regim de mai mare siguranță, au fost adoptate norme ce-și găsiseră aplicarea în țările burgheze, care însă n-au alterat caracterul predominant feudal al reglementării financiare.

I. *Organizarea Ministerului de Finanțe.* În administrația centrală, Regulamentul Organic a reorganizat ministerele și a înființat unele instituții centrale. El a înzestrat Moldova cu instituții moderne care au contribuit la dezvoltarea capitalismului și a înlocuit vechea organizare administrativă cu alta nouă, corespunzătoare necesităților societății din această vreme. El a consacrat însă menținerea relațiilor feudale de producție.

Deosebită importanță în administrația țării avea Ministerul de Finanțe sau vistieria, cum se spunea la începutul perioadei de care ne ocupăm. Vistiernicul, împreună cu ministrul dinlăuntru și cu secretarul de stat, alcătuiau Sfatul Administrativ.

Organele centrale. Ministerul de Finanțe, ca și cel Dinlăuntru și al Dreptății, avea, pe lîngă titularul ministerului, un director numit de domn, care semna imediat după ministru în ordinea ierarhică. Această funcție n-a existat de la început, de aceea nici nu apare în textul Regulamentului Organic, din 1831, ci a fost creată de Kiselev în februarie 1833 [32]. Atribuția acestuia era de a ajuta pe ministru la conducerea ministerului, de a-i ține locul în caz de boală sau absență, de a accelera buna funcționare și a supraveghea păstrarea în bune condițiuni a dosarelor. Directorul era răspunzător de orice neglijență sau întîrziere în executarea lucrărilor, ca și de orice omisiune în conturile ministerului, oricare ar fi fost autorul ei, el fiind în drept de a cere exacta îndeplinire a îndatoririlor fiecăruia. El era scutit de responsabilitate pentru inexactitudini și omisiuni, dacă, în vederea ameliorării, el ar fi făcut un raport ministrului, care n-ar fi fost luat în considerație. În acest caz, și mai ales dacă era vorba de chestiuni de utilitate publică ori de importanță majoră, directorul era în drept să refere direct Sfatului Administrativ, care urma să prezinte un raport domnului [33].

[32] *Analele parlamentare*, vol. III², p. 345.

[33] *Reg. Organic din 1835*. Anexa Q, art. VI—XVII. Nu se găsește în textul *Regulamentului din 1831*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ministerul de Finanțe era alcătuit din secții, iar acestea din mese sau birouri. Ministerul avea o registratură și o arhivă. În fruntea secțiilor era un șef de secție, iar fiecare masă era condusă de un nacialnic, adică șef de masă. Personalul ministerului prin Regulamentul Organic era alcătuit din ministru, doi șefi de secție, un casier și un ajutor, zece scriitori, doi registratori și un arhivar. Toată cheltuiala ministerului, împreună cu salariile, se ridica la 88 200 lei pe an [34].

Ministerul avea trei secții. Prima secție cuprindea corespondența cu ispravnicii, sameșii ținuturilor și cu toate celelalte organe financiare; secția a doua era însărcinată cu ținerea contabilității, iar secția a treia cu comerțul.

Organele locale. Modul de percepere a impozitelor și executarea ordinelor ministerului se făceau prin isprăvnicii. Printre inovațiile Regulamentului Organic a fost și organizarea statului pe principiul separației puterilor. Isprăvnicia, prin noua organizare, nu mai cumula atribuții executive și judecătorești. Atribuțiile ei sînt mai bine precizate decît înainte. Pe măsură ce trece timpul, atribuțiile devin din ce în ce mai bine determinate. Prin isprăvnicii se transmiteau ordinele vistieriei.

În cadrul isprăvniciei, funcționarul care se ocupa în special cu chestiunile financiare ale ținutului era sameșul. Mai tîrziu el va purta numele de casier. El era ales din doi candidați propuși de Sfatul Administrativ și numit de domn [35].

Ținuturile erau împărțite în ocoale, în fruntea cărora se afla cîte un privighetor, care era ales pe trei ani de vorniceii satelor, dintre boierii de ranguri inferioare, neamuri sau mazili și trebuiau să fie proprietari de pămînt din același ținut. Alegerile lor erau aduse la cunoștința Ministerului de Interne de către ispravnic. Acesta, după ce le aproba, le supunea sancționării domnului [36]. Ei puteau fi menținuți și mai departe dacă dădeau dovadă de vrednicie și erau aleși din nou de vornicei. Îndatoririle acestora erau de a supraveghea aplicarea ordinelor și deci și strînegerea impozitelor, de a informa isprăvnicia de orice întîmplare dăunătoare satelor și de a apăra pe locuitori împotriva oricăror silnicii, fiind datori în asemenea cazuri de a înștiința pe ispravnicul ținutului [37].

În fiecare sat exista cîte un vornicel, reprezentantul isprăvniciei. Sarcina sa principală era perceperea impozitelor de la locuitorii satelor, sub supravegherea proprietarului, a delegatului său sau a arendașului [38].

În administrația centrală organizarea era mai bine determinată, pe cînd la ținuturi, ispravnicul cu organele sale subalterne îndeplineau atît sarcini trasate de Ministerul de Interne, cît și fiscale. La fiecare isprăv-

[34] *Regulamentul Organic din 1831*, anexa litera B.
[35] *Regulamentul Organic din 1831*, art. 403.
[36] *Ibidem*, art. 404.
[37] *Ibidem*, art. 405.
[38] *Ibidem*, art. 101.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nicie, sameşul era organul care centraliza toate încasările fiscale şi era în strînsă legătură cu Ministerul de Finanţe. Ordinele pe care le primea pentru a fi executate sau rapoartele pe care le înainta, le făcea prin intermediul isprăvniciei.

Astfel, deşi au fost înfăptuite inovaţii de către Regulamentul Organic, organizarea administrativă periferică a rămas în bună parte aceeaşi. Se constată inovaţii în ce priveşte organizarea financiară, mai ales în sistematizarea şi precizarea organelor centrale şi introducerea principiului separaţiei puterilor. Deşi au fost introduse multe modificări, se menţine însă o parte din vechea organizare. Se iau multe măsuri cu privire la înlăturarea abuzurilor şi la o cît mai bună funcţionare.

În Regulamentul din 1831 se constată că se lăsase perceperea impozitelor de la oraşe în seama isprăvniciei, fără specificări deosebite. Din lipsa unui număr mai mare de slujitori şi de funcţionari speciali pentru capitală, strîngerea impozitelor întîmpina mari greutăţi, ceea ce periclita bunul mers al funcţionării aparatului de stat. Insuficienţa de personal, lipsa de competenţă a organelor de percepere, dar mai ales abuzurile care constituiau o notă caracteristică a acestei perioade, alcătuiau principalele cauze ale acestor dificultăţi. Încasările fiscale mergeau atît de greu încît în 1832 din 180 000 lei cît trebuia să se strîngă în oraşul Iaşi, se percepuse numai 20 000 lei. Vistieria a propus ca încasarea impozitelor în capitală să fie trecută asupra agiei, în cadrul căreia să se înfiinţeze o secţie alcătuită dintr-un sameş cu 400 lei lunar şi trei scriitori cu cîte 250 lei, care să fie însărcinaţi cu supravegherea perceperii impozitelor [39]. Totodată se mai cerea ca ajutor şi 25 de slujitori care trebuiau să aibă şi concursul comisarilor cvartalnici ai mahalalelor. În proiectul vistieriei nu se spunea nimic despre modul de percepere la celelalte oraşe.

Proiectul a fost înaintat Obşteştei Adunări care, la 17 decembrie 1832, aprobă înfiinţarea unei secţii deosebite, avînd în fruntea ei un şef de secţie, trei scriitori şi la care să se adauge 25 de slujitori, dar hotăra ca aceasta să nu funcţioneze în cadrul agiei, ci să facă parte din isprăvnicie [40]. În această formă apare şi în textul Regulamentului Organic din 1835 [41]. În afară de aceste organe, perceperea birului se făcea şi cu ajutorul vorniceilor mahalalelor [42].

Noua organizare fiscală cerea, în scopul unei cît mai bune perceperi a impozitelor, un număr mai mare de funcţionari pe care autorii Regulamentului nu îl prevăzuseră. Astfel, deşi s-a căutat să se dea o organizare mai bună Ministerului de Finanţe, ea n-a dat rezultatele

[39] *Analele parlamentare*, tom. III², p. 180.
[40] *Ibidem*.
[41] *Regulamentul Organic din 1835*, art. 105.
[42] *Ibidem*. Vezi sistemul fiscal.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cerute de evoluția societății. Responsabilitatea ministerială era mai mult nominală, organele ministerului erau insuficiente și de loc pregătite, iar imprecizia competenței crea deseori încălcări de atribuții și uneori chiar confuzii în ce privește rolul lor. Apoi, abuzurile care erau admise, făceau ca aplicarea literei legilor să întîmpine mari dificultăți și ca în relațiile statului cu populația să domine tot sistemul bunului plac și să aibă întîietate interesele claselor dominante.

II. *Controlul de stat.* Organizarea ministerului s-a schimbat prea puțin pînă la 1848. Un pas însemnat în organizarea finanțelor Moldovei a fost înființarea controlului în vederea verificării socotelilor, veniturilor și cheltuielilor statului. Prin art. 116 din Regulamentul Organic se prevedea un controlor care să revizuiască toate conturile și a le stabili într-un mod precis pentru a putea fi supuse Adunării Obștești [43]. Deși nu făcea parte, la început, din componența Ministerului de Finanțe, controlul era însă o instituție financiară, care verifica o mare parte din activitatea lui și era strîns legat de rolul pe care-l avea acest minister în organizarea administrativă a țării. În textul Regulamentului Organic din 1831 se prevedea înființarea lui. El este creat în 1834. Controlul era alcătuit dintr-un controlor numit de domn și cîțiva funcționari, care erau aleși de către controlor. El depindea de domn, dar funcționa pe lîngă Secretariatul de Stat. Controlul avea două sarcini importante : să verifice toate veniturile și cheltuielile statului și să prezinte o situație în care să se oglindească bilanțul veniturilor și cheltuielilor pe anul expirat.

În vederea verificării veniturilor și cheltuielilor, vistieria trebuia să trimită la control situațiile fiscale de la toate isprăvniciile din țară. Ea trebuia să prezinte în fiecare an copii de pe buget și de pe contractele de arendare a veniturilor. Pe baza situațiilor primite de la isprăvnicii cu privire la veniturile birului, care se alcătuiau trimestrial, controlul verifica socotelile pe ținuturi, arătînd cît trebuia să se strîngă după buget, cît s-a adunat și cît a rămas nestrîns (rămășița) [44].

Situația pentru venitul patentei se făcea deosebit. Se cerceta întîi totalul patentelor eliberate și apoi se vedea care este suma banilor ce a intrat în vistierie, după condicele ei.

Vistieria era obligată să trimită controlului o situație trimestrială purtînd numele de extract, despre adausurile sau scăderile care se făceau la patente. La verificarea socotelilor, în caz de nedumerire, controlorul cerea informații suplimentare de la vistierie.

În ce privește veniturile vămii, verificarea se făcea pe baza condicilor trimise de funcționarii de la diferitele puncte de vamă cît și după biletele de liberă trecere, care trebuiau alăturate la condică.

Referitor la cheltuielile ordinare, controlul trebuia să verifice dacă ele au fost prevăzute în buget, dacă n-au fost depășite creditele,

[43] *Regulamentul Organic din 1831*, art. 116.
[44] *Analele parlamentare*, tom. IV [2], p. 202.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dacă s-au verificat prețurile, dacă banii au fost încasați de către acei care trebuiau să-i primească, dacă au fost respectate toate formele legale la plata cheltuielilor etc.

Totodată controlul trebuia să constate dacă excedentele au intrat în vistierie și nu li s-a dat altă destinație. El era împuternicit să ceară de-a-dreptul de la isprăvnicii și de la celelalte instituții toate informațiile de care avea nevoie, iar ministerele trebuiau să înlesnească lucrările și cercetările de verificare.

Ministerul de Interne era obligat să prezinte controlului listele de slujitorii care se găseau în slujbă în fiecare ținut, după situațiile trimise de către isprăvnicie ministerului. Listele erau înaintate controlului la fiecare trimestru și conțineau orice schimbare ivită cu privire la slujitori, adică dacă au fost înlocuiți sau a fost redus numărul lor pentru a se vedea dacă s-a realizat vreo economie.

Controlul, la verificarea cheltuielilor extraordinare, era dator să cerceteze dacă sumele date pentru cheltuieli respectau porunca domnească. Apoi trebuia să cerceteze dacă pentru plățile efectuate existau acte legale și, în cazul cînd creditele fuseseră prevăzute pentru unele însărcinări, dacă ele au fost îndeplinite.

Alcătuirea sămilor. Controlul avea sarcina să alcătuiască sămile, adică să prezinte o situație generală a veniturilor și a cheltuielilor pe anul expirat. În acest scop, la întocmirea ei, pentru venituri, avea să țină seama de următoarele puncte :

a) ce sume trebuiau să fie încasate după bugetul întărit de Obștească Adunare ; b) ce schimbări s-au ivit în venituri și căror cauze s-au datorat ; c) ce venit trebuia să aducă fiecare capitol ; d) cîți bani s-au strîns ; e) cît a mai rămas de încasat și asupra cui anume.

În ce privește cheltuielile, controlul trebuia să arate : a) ce sume trebuiau să se cheltuiască și la ce capitol ; b) cît s-a cheltuit ; c) ce a rămas în urma cheltuielilor făcute ; d) dacă s-a cheltuit mai mult, să se alăture o situație în care să se indice datorită căror cauze s-a cheltuit mai mult [45].

Controlul, după ce alcătuia situația, o înainta Obștești Adunări. Aceasta avea de cercetat și aprobat două lucrări financiare și anume: a) proiectul veniturilor și cheltuielilor pe anul în curs prezentat de vistierie, adică proiectul de buget și b) situația financiară a veniturilor și cheltuielilor pe anul expirat, prezentată de control, adică sama.

În afară de aceste obligații, domnul, dacă credea necesar, putea să însărcineze controlul cu verificarea și a cheltuielilor eforiilor și ale casei milelor sau ale altor case obștești. După verificare, controlorul urma să prezinte un raport domnului [46].

[45] Analele parlamentare, tom. IV [2], p. 202.
[46] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În ce privește repartizarea sarcinilor în munca de control, ea se făcea în modul următor : toate hîrtiile și lucrările erau văzute de controlor, după care se treceau în jurnalul de intrare. După aceea, el repartiza sarcinile de control la fiecare din funcționari și revizuia toate dările lor. Dacă era cazul, controlorul cerea de la departamente lămuriri suplimentare. În caz cînd departamentul întîrzia de a da informațiile necesare, controlorul raporta domnului.

Controlul după 1848 va căpăta un rol mai important. Controlul de la 1832 la 1848 a avut o importanță mai mică. El avea un caracter administrativ. Dar, fără îndoială, crearea lui constituia o inovație importantă care formează una din notele caracteristice cele mai însemnate. Crearea acestei instituții formează una din trăsăturile ce deosebește organizarea financiară din perioada regulamentară de perioada anterioară. Ea reprezintă o tendință de modernizare și de progres, în scopul limitării abuzurilor și de a încerca să stăvilească bunul plac în mînuirea banilor. Aceasta se vede și din expunerea de motive cu ocazia elaborării legii înființării controlului, cu care ocazie se spune că se organizează „pentru cercetarea socotelilor veniturilor și a cheltuielilor sumelor Principatului în toate madelile, ca haznaua să nu sufere nici un fel de păgubiri de la nici una din madeli" [47].

Pe cînd verificarea veniturilor și cheltuielilor de către Obștească Adunare constituia o îngrădire a puterii domnești, verificarea de către controlul statului, care funcționa pe lîngă secretariatul de stat dar depindea de domn, căuta să controleze situația financiară atît a vistieriei, cît și a celorlalte departamente și instituții dependente de ele. Controlul, la început, era un organ dependent de domnie, care verifica starea financiară a țării, în vederea unei cît mai bune funcționări, adică pentru o cît mai exactă încasare a veniturilor și a cheltuielilor, căutînd să oprească excesul de abuzuri. Domnul urmărea și prin control asigurarea încasării veniturilor statului. Totuși, el nu și-a ajuns decît în parte scopul. Este adevărat că crearea controlului a contribuit la o mai bună reglementare și organizare a finanțelor, obligînd toate organele financiare la respectarea normelor fixate, dar sub forma respectării formelor legale se ascundea de multe ori mita, abuzul sau silnicia. Deși această instituție a luat ființă dintr-o necesitate reală și însemna o contribuție la modernizarea organizării statului, funcționarea ei efectivă a fost însă continuu frînată de regimul de favoruri al timpului.

III. *Atribuțiile Ministerului de Finanțe.* Atribuțiile Ministerului de Finanțe erau variate. Aceste atribuții se exercitau, între altele, asupra unora din cele mai importante compartimente ale organizării statului, anume asupra strîngerii veniturilor și a repartizării cheltuielilor. Ele erau specificate în mai multe articole din Regulamentul Or-

[47] *Analele parlamentare*, tom. IV², p. 190.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ganic. Art. 110 spunea: „vistiernicul este însărcinat de a siguripsi primirea banilor, atît a birului, a obștestilor orîndăluiri și a altor întîmplătoare venituri ale statului" [48].

Datorită caracterului acestor atribuții, activitatea ministerului se întindea pe o rază foarte mare. În același timp, după cum vom vedea, datorită unei lipse de organizări mai sistematizate, modul de funcționare era destul de complicat.

Competența ministerului se extindea și asupra altor sfere de activitate care nu erau în strînsă legătură cu finanțele țării. Astfel, în competența lui intrau și o serie de atribuții cu privie la comerț. În Regulament se arăta că departamentul trebuia să se ocupe de „orice alte osăbite așezămînturi în priința negoțului" [49].

În afară de acestea, ministerul trebuia să alcătuiască situația importului și a exportului, să se ocupe de organizarea vămilor și de a propune măsuri pentru ameliorarea limanului Galați [50].

O altă atribuție importantă era facerea catagrafiilor. Aceasta era de fapt o lucrare pregătitoare în vederea impunerii birului și care se făcea odată la 7 ani [51].

În Regulamentul Organic există un capitol intitulat „Regulamentul de finans", care cuprindea șapte secțiuni. Dacă în capitol se aflau multe dispoziții cu privire la modul de percepere a impozitelor, la contabilitate, la veniturile și cheltuielile statului, se găsesc și chestiuni care nu intrau în cadrul financiar. Astfel, în acest capitol era inclusă și reglementarea raporturilor dintre proprietari și țărani. Comitetul de reformă moldovean hotărîse ca în ce privește zilele de muncă datorate proprietarului de către țărani să fie legate de capitolul finanțelor, deoarece atingea interesele contribuabililor [52].

Dispozițiile din Regulament au consacrat pe cale legislativă noile relații agrare, înăsprind exploatarea feudală.

Unul din scopurile noului sistem financiar era stăvilirea abuzurilor și nedreptăților care predominau în vechea formă de administrație. Aceasta se observă chiar din primele articole din Regulament cu privire la finanțe. La art. 64 din textul din 1831 se spune: „Spre statornica întemeiere a reglementului din finanț... s-au judecat de trebuință... de a întîmpina toate abuzurile urmate întru strîngerea dărilor, prin așezarea unui mijloc regulat și de un singur fel întru adunarea lor".

[48] *Regulamentul Organic din 1831*, art. 110; vezi și art. 142: „El [ministrul de finanțe] va fi dator a se îngriji și a siguripsi adunarea tuturor veniturilor statului, precum și de a face plătirile legiuite".
[49] *Ibidem*, art. 143.
[50] *Ibidem*, art. 143 și 64.
[51] *Ibidem*, art. 97.
[52] *Regulamentul Organic din 1831*, art. 118 și cel.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din cauza impreciziei atribuțiilor se întîmplau multe încălcări de competență [53]. Deși prin Regulament se fixase Ministerului de Finanțe atribuția de alcătuire a unei liste a prețului produselor, prin circulara Sfatului Administrativ din 10 ianuarie 1832 se preciza că isprăvnicia trebuia să comunice Ministerului Dinlăuntru informațiile cu privire la prețul produselor, lemnelor, vînzării vitelor în orașe etc. [54]; e posibil ca Ministerului de Finanțe să-i fi revenit atribuția de a alcătui listele de prețurile mărfurilor și produselor de import și export, pe cînd Ministerului Dinlăuntru, acela de pe piața internă, deși Regulamentul nu specifica care anume preț.

Prin circulara Sfatului Administrativ din 10 ianuarie 1832 se specificau atribuțiile financiare ale isprăvniciei. După ce se arată că „isprăvnicia care pînă acum cuprindea atît ramuri giudecătoresc, cît și ocîrmuitor", se spune că de acum înainte ea nu se va mai amesteca în chestiuni de judecată, acestea fiind de competența judecătorilor. Totodată, se precizează acelea în care trebuie să se exercite obligațiile isprăvniciei față de vistierie. Acestea se refereau la tot ce se atingea de strîngerea birului, de poște, de vămi, de negoț și prețurile produselor, de tot ce se referea la clasificarea categoriilor fiscale și la orice interes al vistieriei [55].

Dispozițiile cu caracter financiar ale ocîrmuirii vădesc un pronunțat caracter de clasă. Toate impozitele suplimentare care se aplicau în această perioadă, pînă la 1858, împovărau mai cu seamă pe țărani și populația săracă și apoi pe negustori și meseriași. Clasele privilegiate au continuat să se bucure de scutiri și să beneficieze în mare măsură de veniturile țării.

În Regulament se găsesc inovații în ce privește atribuțiile ministerului față de perioada anterioară. Cea mai importantă era alcătuirea bugetului. Prin art. 64 se preciza că una din atribuțiile ministerului era : „A orîndui, după aceasta, dările și cheltuielile neaparate pentru fiștecare an și înzăstrarea caselor de facere de bine și de folosinți obștești". Aceasta era o atribuție nouă, care era menită să aducă o îmbunătățire în organizarea financiară. Atît bugetele cît și situația veniturilor și a cheltuielilor urmau să fie verificate de către controlul statului și de către Obștească Adunare.

În decursul timpului se introduc, pînă la 1849, modificări de puțină importanță.

Desigur însă că, în afară de imprecizia atribuțiilor, la încălcările de competență contribuia și modul abuziv de guvernare. Unii miniștri, care se bucurau de influență, de multe ori încălcau atribuțiile altor

[53] În 1844 are loc conflictul dintre ministrul Dinlăuntru cu cel de Finanțe în chestiunea breslei blănarilor din Huși. Vezi Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, București, 1939, p. 469.

[54] *Manualul administrativ*, II, p. 615, nr. 931.

[55] *Manualul administrativ*, vol. II, p. 615, nr. 931.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

departamente în vederea favorizării unor anumite persoane sau instituții la care erau interesați personal. Deși se introduseseră unele modificări cu privire la modernizarea organizării statului, dar domnia și boierimea erau în această perioadă încă destul de puternice pentru a frîna funcționarea aparatului de stat în noile forme. De altă parte, noua organizare avea multe rămășițe feudale. Apoi, funcționarea aparatului de stat era îngreuiată de lipsa de mijloace bănești suficiente și de lipsa unui personal calificat. Dorința boierimii de a-și păstra puterea și controlul asupra întregii vieții sociale și economice explică tendința de a concentra în mîna ei puterea, iar din partea marilor dregători de a depăși limitele competenței lor.

IV. *Modul de funcționare.* Organizarea și bunul mers al vistieriei formau una din garanțiile principale ale bunei funcționări a instituțiilor. Se stabilește patrimoniul general al statului, ale cărui cheltuieli erau precizate [56]. Serviciile publice erau alimentate din acest patrimoniu. Prin art. 142 se specificau sarcinile acestui minister : „el (Ministerul de Finanțe) va fi dator a se îngriji și a siguripsi adunarea tuturor veniturilor statului, precum și de a face plătirile legiuite" [57].

La vistierie se adunau toate sumele trimise de sameșii ținuturilor, care proveneau fie din strîngerea birului, fie din alte venituri și erau trecute în condica luaturilor [58].

În acest scop erau centralizate la vistierie toate situațiile fiscale de la ținuturi, iar veniturile și cheltuielile dintr-un trimestru nu trebuiau amestecate cu acelea din trimestrul precedent. Totodată, se preciza ca fiecare categorie de venituri să formeze un cont aparte [59].

Sumele încasate de la ținuturi erau trimise sub bună pază de slujitori, iar sameșii erau făcuți răspunzători pentru orice pierdere a banilor primiți de către dînșii. Tot în seama Ministerului de Finanțe era și păstrarea contractelor încheiate cu antreprenorii vămilor, ocnelor și ale altor venituri ale statului, arendate prin licitație.

Cheltuielile erau trecute în condica daturilor. Atît condica daturilor cît și aceea a luaturilor erau șferuite și pecetluite cu pecetea domnească. În condica daturilor, fiecare ministru iscălea în rubrica sa, la fiecare șfert, pentru sumele pe care le primea, precum și toți acei ce primeau bani din casa statului. Încheierea socotelilor nu se putea îndeplini decît pe baza acestor condici și a jurnalelor Sfatului Administrativ referitoare la aceste plăți.

Vistierul nu putea face nici o cheltuială în plus peste sumele fixate, decît numai în cazuri extraordinare, în urma încheierii unui jurnal iscălit de toți membrii Sfatului Adminisitrativ, întărit de către

[56] P. Negulescu, *Studiul juridico-politic asupra Regulamentelor Organice*, „Revista de drept public", 1943, nr. 3—4.
[57] *Regulamentul Organic din 1831*, art. 142.
[58] *Ibidem*, art. 110.
[59] *Ibidem*, art. 114.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

domn [60]. El trebuia să supravegheze ca, la sfîrşitul fiecărui trimestru, să fie întocmite toate socotelile [61]. Casierul vistieriei trebuia să ţină o contabilitate exactă de sumele intrate şi ieşite, conform instrucţiunilor primite. El era răspunzător pentru orice irosire a banilor publici.

La fiecare sfîrşit de trimestru, membrii Sfatului Administrativ trebuiau să revizuiască toate socotelile şi să verifice sumele rămase în casa statului. Rezultatul acestui control îl făceau cunoscut domnului [62]. În acest scop, s-a înfiinţat pe lîngă secretariatul de stat instituţia controlului, care avea această sarcină [63].

Vistierul era obligat la fiecare sfîrşit de an să prezinte situaţia veniturilor şi cheltuielilor. În vederea aceasta, controlul trebuia să verifice toate socotelile şi să le lămurească cît mai precis spre a putea fi supuse Obşteştei Adunări [64]. Tot la control erau trimise spre verificare şi bugetele [65]. Sama şi bugetul erau înaintate domnului, care le supunea spre a fi verificate Obşteştei Adunări [66]. Vistierul era dator să înfăţişeze toate documentele ce i s-ar cere cu privire la încasări şi cheltuieli. Astfel, erau prezentate extracturile împreună cu condicele de luaturi şi daturi.

În 1833, cînd s-a prezentat sama pe anul expirat, nu s-a făcut nici o încheiere „găsindu-se cuviinţă a se face cînd se va înfăţişa adunării spre cercetare sămile pe anul 1832" [67]. Preşedintele adunării prezenta unei comisii atît sama cît şi bugetul, care erau în două exemplare, împreună cu raportul vistierului [68].

Cînd se revizuia suma, comisia cerceta întîi veniturile apoi cheltuielile [69]. La verificarea veniturilor, se examinau întîi tăbliţele (tablourile cu situaţia fiscală) a satelor, în care era trecut numărul locuitorilor fiecărui sat şi suma banilor pe care a dat-o fiecare sat la sămeşiile ţinuturilor. După aceea se veirficau şi celelalte venituri ale vistieriei. La cheltuieli, se cerceta dacă fiecare credit din buget a fost cheltuit conform prevederilor şi dacă existau acte justificative care să adeverească eşirea sumelor din vistierie. În al treilea rînd, se examina situaţia casei de rezervă [70]. Prin regulament se prevedea că se puteau verifica socotelile şi în plină adunare şi să se semnaleze domnului abuzurile pe care le-ar fi descoperit [71].

---

[60] *Regulamentul Organic din 1831*, art. 112.
[61] *Ibidem*, art. 114.
[62] *Ibidem*, art. 115.
[63] *Ibidem*, art. 116; *Analele parlamentare*, tom. IV², p. 190.
[64] *Regulamentul Organic din 1831*, art. 116.
[65] *Analele parlamentare*, tom. IV², p. 192.
[66] *Regulamentul Organic din 1831*, art. 117; *Analele parlamentare*, vol. VII², p. 713; *Ibidem*, vol. XIV², p. 58.
[67] *Analele parlamentare*, vol. III², p. 436.
[68] *Ibidem*, p. 432.
[69] *Ibidem*, vol. XIV², p. 58.
[70] *Ibidem*, vol. V², p. 654.
[71] *Regulamentul Organic din 1831*, art. 54.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Comisia, după ce-şi termina misiunea, întocmea un raport asupra sămilor cît şi asupra bugetului, pe care-l înapoia adunării [72]. Aceasta lua în dezbatere raportul comisiei şi, după ce încuviinţa cu majoritate de voturi, punea rezoluţia pe raportul comisiei ca să se scoată copii de pe sama vistieriei. Sama era iscălită de către preşedinte şi 12 membri ai adunării, 6 din capitală şi 6 din provincie [73]. După aceea, Adunarea, prin anafora, înainta domnului copie de pe sama vistieriei, împreună cu actele anexe, spre întărire [74]. Cu ocazia aceasta, cîte odată, Adunarea prezenta unele obiecţii faţă de modul cum s-a executat sama. În 1837, cu ocazia trimiterii acesteia către domn, Adunarea hotărăşte ca prin anafora să se zică: „fiindcă în sumă se văd oareşicare adăogiri de lefi şi altele, adunarea roagă pe domn ca pe viitor să binevoiască a porunci să se mărginească cheltuielile potrivit cu cuprinsul bugelii" [75].

Pentru buget se urma aceeaşi procedură ca şi pentru samă. Adunarea aducea modificări bugetului [76]. În 1833, Adunarea a discutat smeta, adică proiectul de buget, şi a îmbunătăţit-o cu oarecare adăugiri, cu care ocazie a hotărît să se alcătuiască o altă smetă, ţinînd seama de acele adausuri [77]. Art. 54 din regulament preciza că nici o modificare esenţială nu se putea face şi nici un impozit extraordinar nu se putea ridica fără aprobarea prealabilă a celor două puteri protectoare [78]. Cu timpul nu s-a mai ţinut seama de această prevedere.

Controlul adunării era însă mai mult o formalitate. Bugetele erau alcătuite cu respectarea formelor legale şi erau întocmite în bună rînduială. După ce erau aprobate de Adunare, atît sămile cît şi bugetele erau înaintate domnului [79].

În afară de bugete, orice lege cu privire la finanţele ţării trebuia să fie votată de Obştească Adunare. Legile puteau să fie elaborate de miniştri, cum se întîmpla de cele mai multe ori, sau de Adunare. În primul caz, proiectul de lege era înaintat secretariatului de stat spre a fi văzut de Sfatul Administrativ. Alteori, îl prezenta domnului printr-o anafora, iar domnul îl trimitea Sfatului Administrativ [80]. În caz că era aprobat de sfat şi de domn, el era trimis Obşteştei Adunări. Aceasta alcătuia o comisie, urmîndu-se aceeaşi procedură ca şi la aprobarea bugetului. Proiectul de lege dezbătut şi votat de Adunare era înaintat domnului. După aprobarea domnească el revenea la Sfatul Administrativ, care îl trimitea la secretariatul de stat, spre a fi aplicat [81].

---

[72] *Analele parlamentare*, vol. V², p. 654.
[73] *Ibidem*, vol. VII², p. 714.
[74] *Ibidem*, p. 713; vol. XIV², p. 58; I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic*, Buc., 1915, p. 476.
[75] *Ibidem*, vol. VII², p. 713.
[76] *Ibidem*.
[77] *Ibidem*, vol. III², p. 51.
[78] *Regulamentul Organic din 1831*, art. 54 şi 55.
[79] *Ibidem*, art. 117.
[80] *Manualul administrativ*, II, p. 10, nr. 481.
[81] *Analele parlamentare*, vol. III², p. 166.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În cazuri excepționale, în chestiuni de finanțe, pentru a se da mai multă autoritate, cum a fost hotărîrea din 1848 de a se lua un spor de două zecimi la dările țării, participau la ședință, în afară de membrii Sfatului Administrativ, și unii boieri proprietari de pămînturi [82].

În afară de legi, acte normative de mai mică importanță, care nu modificau legile existente, puteau fi elaborate de către miniștri. De multe ori ei alcătuiau un referat pe care-l înaintau Sfatului Administrativ, care punea încheierea. Din 1834 se luase hotărîrea ca referatele miniștrilor să fie depuse la secretariat cu o zi înainte de ședințele Sfatului Administrativ, hotărîre, care însă, din cauza nerespectării, a fost din nou întărită mai categoric în 1845 [83]. Alteori, pe baza referatului ministrului de Finanțe, Sfatul Administrativ întocmea o anafora pe care domnul punea rezoluția [84]. Se întîmpla ca rezoluția domnească să modifice sau să fie contrară referatului ministrului [85].

De multe ori, referatele vistieriei erau elaborate în urma sesizării organelor subalterne care raportau asupra lipsei de preciziune a legilor în vigoare sau comunicau faptul că legea nu mai corespundea împrejurărilor [86]. Dacă referatele aduceau modificări legilor în vigoare, atunci hotărîrile Sfatului Administrativ trebuiau aprobate de Obștească Adunare [87]. Uneori, Adunarea ruga pe domn prin anafora de a lua măsuri în anumite chestiuni [88].

Actele normative obișnuite se aduceau la cunoștința organelor periferice de către ministru prin porunci. Subalternii se adresau către organele superioare prin rapoarte [89]. Un mod obișnuit de comunicare a ministerului era prin circulări. Ministrul de Finanțe exercita ordinele cele mai multe prin organele Ministerului de Interne. Vistieria trimitea ordine și circulări isprăvniciilor, care erau obligate să raporteze [90]. Multe instrucțiuni de ordin financiar erau trimise isprăvniciilor prin ofis domnesc [91]. Uneori, chestiunile referitoare la finanțe erau comunicate prin instrucțiunile trimise isprăvniciilor de către Sfatul Administrativ [92]. Alteori, erau trimise de către Ministerul de Interne [93].

---

[82] „Albina românească", Iași XX, nr. 101 din 19 dec., 1848; „Buletin, Foaie oficială", nr. 102 din 23 decembrie 1848.
[83] *Manualul Administrativ*, I, p. 33, nr. 21.
[84] *Ibidem*, II, p. 61, nr. 556.
[85] *Ibidem*, p. 500.
[86] *Ibidem*, II, p. 3, nr. 468 și 469.
[87] *Analele parlamentare*, tom. III², p. 166.
[88] *Ibidem*, tom. VII², p. 714; tom. IX², p. 461.
[89] *Manualul administrativ*, I, p. 67, nr. 44.
[90] *Ibidem*, II, p. 18, nr. 492.
[91] *Ibidem*, p. 634, nr. 941.
[92] *Ibidem*, p. 623, nr, 932.
[93] „Buletin, foie oficială", 10 octombrie 1835, nr. 80.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SISTEMUL FISCAL

VENITURI DIRECTE

1. *Lucrările pregătitoare impunerii și perceperii impozitelor; catagrafiile.* În vederea impunerilor fiscale, vistieria făcea un recensământ al tuturor locuitorilor birnici din țară[94]. Această înregistrare a dajnicilor se făcea odată la șapte ani[95]. Pe baza ei vistieria putea ști la ce sumă se ridicau impozitele și să întocmească tabelele sau tăbliţele pentru fiecare ținut, împărțite pe ocoale și sate, cu sumele care trebuiau să fie încasate. Catagrafiile cuprindeau numai numărul dajnicilor, nu și averea lor. După numărul birnicilor dintr-un sat, vistieria știa ce venit avea să-i aducă impozitul capitației pus pe locuitorii satului. Tabelele făcute de către vistierie pe baza catagrafiilor erau prezentate de către Obștească Adunare domnului. Acestea, avînd pecetea domnească și fiind adeverite de vistierie[96], erau trimise prin isprăvnicii la satele respective.

Situația fiscală fixată cu ajutorul catagrafiilor nu trebuia să se schimbe timp de șapte ani. Chiar în caz de deces sau fugă a locuitorilor de pe moșii, vistieria trebuia să încaseze în acest decurs de timp aceeași sumă de la birnici.

Tot în atribuțiile comisiilor ținutale intra și obligația de a face numărătoarea pogoanelor de vie ale străinilor pe care trebuia să le treacă în catagrafie[97].

2. *Lucrările pentru întocmirea catagrafiilor.* Pentru întocmirea catagrafiei se întrunea cîte o comisie pentru fiecare ținut, compusă dintr-un boier din rangul I, care să nu aibă moșie în acel ținut, deputatul ținutului și protoereul[98]. La alcătuirea catagrafiei capitalei, era inclus în comisia ținutului Iași și vel aga[99]. Mai tîrziu, după 1835, pentru orașul Iași s-a format o comisie specială din patru membri, din care făceau parte un boier orășean, vel aga orașului, unul din protoereii capitalei și mai marele staroste. Acesta din urmă a fost inclus în urma referatului ministrului de Finanțe din 7 mai 1838[100] și reprezenta un succes al burgheziei care reușise să includă în componența comisiei pe un reprezentant de-al său.

---

[94] *Regulamentul Organic din 1831*, art. 84.
[95] *Ibidem*, art. 97.
[96] *Ibidem*, art. 101.
[97] *Ibidem*, art. 99.
[98] *Ibidem*, art. 84.
[99] *Ibidem*, art. 95.
[100] *Manualul administrativ*, II, p. 8, nr. 475.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De la început se prevedea ca ispravnicul să dea tot concursul, atît prin informaţii, cît şi prin orice alte mijloace de care ar fi avut nevoie membrii comisiei [101].

Comisia umbla din sat în sat, unde aduna pe toţi locuitorii, preoţii şi proprietarii moşiilor pe care se afla satul. Ea strîngea în fiecare sat pe vornicel şi un număr de 9 locuitori — 3 „fruntaşi", 3 „mijlocaşi" şi 3 „codaşi" — care, după ce depunea jurămînt, trebuiau să ajute la numărătoarea familiilor din sat. Se făcea înscrierea tuturor birnicilor obişnuiţi, a oamenilor fără căpătîi, a bejenarilor. Vorniceii, bătrînii trecuţi în vîrstă şi văduvele erau înscrişi separat [102]. Comisiile înscriau şi pe ţiganii statului din cetele care se aflau în ţinuturile unde se făcea recensămîntul. Ei erau înregistraţi într-o condică specială [103]. Ţiganii care aparţineau particularilor, atît cei din tîrguri cît şi cei din sate, nu se înscriau în catagrafii [104].

După aceea se făcea înscrierea privilegheţilor, adică a acelor locuitori care se bucurau de scutiri, din care categorie făceau parte neamurile, apoi postelniceii, polcovniceii, vorniceii de poartă şi alţi slujitori [105]. Aceştia erau scutiţi de havalele (obligaţii de muncă). Dar aceste privilegii nu se transmiteau la urmaşi, dacă nu intrau în slujbă. Ei erau obligaţi să prezinte actele necesare că aparţineau acestor categorii. Deoarece privilegheţii se bucurau de scutiri, pentru ca ocîrmuirea să nu piardă din veniturile ei, Obştească Adunare alcătuia o comisie care să verifice titlurile acestora.

Se înscriau în foi separate mazilii, ruptaşii şi ruptele vistieriei, care formau o categorie fiscală separată. Aceştia trebuiau să aducă documentele doveditoare că se trag din familii vechi de mazili. Aceia însă a căror trecere în categoria mazililor se constata că se făcuse în mod abuziv, erau trecuţi într-un tabel separat care se alătura la acel al satului [106]

După ce se termina înregistrarea tuturor locuitorilor care trebuiau să plătească capitaţia, se făcea înscrierea tuturor negustorilor creştini, împărţiţi pe stări, precum şi a meseriaşilor înscrişi în bresle [107].

Tuturor acelora care aveau dreptul la patentă, li se dădea cîte una la fiecare înscriere, care cuprindea quantumul dării la care erau impuşi [108]. Tot în foi separate erau înscrişi evreii, atît cei pămînteni cît şi sudiţi, indicîndu-se starea şi meşteşugul fiecăruia. Acei constataţi fără ocupaţie şi acte în regulă, aveau să fie îndepărtaţi din ţară [109].

---

[101] *Regulamentul Organic, din 1831*, art. 84.
[102] *Ibidem.*
[103] *Ibidem*, art. 86.
[104] *Ibidem*, art. 89.
[105] *Ibidem*, art. 87.
[106] *Ibidem*, art. 88.
[107] *Ibidem*, art. 89.
[108] *Ibidem*, art. 90.
[109] *Ibidem*, art. 94.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pentru sudiți, se întocmea o listă specială, în care se scria numele, naționalitatea, ocupația, categoria, domiciliul, imobilele care le aveau în țară, pașaportul și data sosirii în țară [110].

După terminarea alcătuirii catagrafiei, ea era adeverită de stăpînul moșiei sau de vechilul său, de preotul-satului și de jurați. Toți erau răspunzători pentru orice omisiune sau înșelătorie ce s-ar fi făcut [111].

Pe baza catagrafiei se alcătuiau tăblițele. Ele serveau la încasarea impozitelor, aveau pecetea domnească și adeverirea vistieriei care trimitea prin isprăvnicii la sate cîte două exemplare. Unul din ele era dat proprietarului de moșie și altul județului sătesc. Un alt exemplar era la vistierie și altul la isprăvnicie [112]. La satele cu răzeși, tăblițele erau încredințate celor mai de frunte dintre ei [113]. Cheltuielile cerute pentru membrii comisiilor se hotărau de ocîrmuire și se achitau din bugetul statului. Cu ocazia alcătuirii catagrafiilor se făceau multe greșeli și abuzuri, fiind trecuți uneori aceiași birnici de cîte două și trei ori în tăbliță [114]. În instrucțiunile din 1845 se preciza că după terminarea înscrierii locuitorilor dintr-un sat, trebuia să rămînă o copie acolo, adeverită cu iscăliturile comisiei, în vederea prezentării reclamațiilor. Cei nemulțumiți puteau în termen de 40 de zile să prezinte reclamații la vistierie, pe baza verificării tăbliței rămase în sat, cerînd o nouă cercetare [115]. Tot prin aceste instrucțiuni se mai hotăra ca lucrarea catagrafiei să înceapă întîi în reședința ținutului și apoi să treacă la sate. După ce se făceau cuvenitele rectificări, în urma reclamațiilor primite, catagrafiile rămîneau definitive timp de 7 ani, în care timp trebuia să încaseze aceeași sumă în fiecare an la oricare sat sau oraș, indiferent de fluctuația populației.

IMPUNEREA ȘI PERCEPEREA IMPOZITELOR DIRECTE DE LA 1831 PÎNĂ LA 1849

1. *Capitația. Categoriile fiscale care plăteau capitația.* Capitația și patenta formau principalele impozite directe pe care se sprijinea sistemul financiar al Regulamentului Organic.

Capitația era darea personală plătită de țărani, țiganii statului și de toți birnicii care nu plăteau patente.

a. *Țăranii.* Țăranii, atît cei clăcași cît și cei liberi, plăteau aceeași dare, cîte 30 de lei de fiecare gospodar [116]. Pe lîngă aceasta, ei mai plăteau zeciuiala adițională, adică un supliment de impozit de 10% din capitație; deci ei mai plăteau încă cîte trei lei la cutia sătească.

[110] *Regulamentul Organic din 1831*, art. 79.
[111] *Ibidem*, art. 85.
[112] *Ibidem*, art. 101.
[113] *Ibidem*, art. 102.
[114] „Buletin, foaie oficială", nr. 60 din 29 iulie 1848.
[115] „Buletinul oficial al Moldovei", 1 aprilie 1845, nr. 26.
[116] *Regulamentul Organic din 1831* art. 79.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Uneori, ei trebuiau să mai dea un plus de impozit, atunci cînd domnul găsea cu cale să mai scoată un adaos la impozit pentru a împlini lipsurile. Ei erau obligaţi să presteze, fără plată, munca la construirea podurilor şi a drumurilor lăturalnice de pe moşiile pe care le locuiau [117]. De asemenea, erau datori să lucreze, pe baza unui tarif stabilit, la facerea drumurilor mari, precum şi la pavarea capitalei, după un calcul al numărului de stînjeni ce trebuiau lucraţi de oamenii din sate [118].

Modul de percepere. Capitaţia ţăranilor se calcula pe numărul birnicilor, dar se percepea pe sate. Atunci cînd se făcea catagrafia unui sat, după ce se afla care este numărul locuitorilor, se fixa şi suma birului ce revenea întregii obştii a satului; se alcătuia un total care trebuia să rămînă neschimbat pînă la noua catagrafie, neputînd fi mărit ori scăzut. Chiar dacă în acest decurs de timp, unii din locuitorii birnici mureau sau plecau din sat, plata capitaţiei acestora rămînea asupra satului, care continua să o achite regulat pînă la noul recensămînt.

S-a afirmat că Regulamentul Organic a supus pe toţi locuitorii la plata unei capitaţii individuale şi uniforme [119] şi că, mai înainte de Regulament, impozitul personal, birul, se percepea prin repartizare sau cislă. O cercetare mai amănunţită infirmă această concluzie şi arată că în perioada regulamentară birul, în Moldova, s-a perceput tot prin sistemul cisluirii. Dealtfel, chiar din textul Regulamentului se poate vedea că se menţinea vechiul sistem feudal de percepere a birului. La art. 79, vorbindu-se despre modul de încasare a birului, se spunea în mod clar: „Iar împărţirea banilor birului sus pomenit o vor face locuitorii între dînşii, după cea din vechi obicinuinţa lor..." Tot în legătură cu strîngerea birului, la art. 100 se spune: „Subt îndatorire însă: ca toţi locuitorii acelui sat să fie unul pentru altul răspunzător despre totimea birului ce are a plăti satul lor". Astfel, în ce priveşte încasarea birului exista o răspundere solidară.

Aplicarea sistemului de cisluire a fost de la început în intenţia acelora care au elaborat Regulamentul Organic al Moldovei. În 1829, în instrucţiunile pe care le primise comitetul din Bucureşti al Regulamentului pentru ambele Principate de la autorităţile ruseşti, în perioada ocupaţiei, se spunea: „Obiceiul moldovenesc de a împărţi birul asupra satelor şi de a le îndatori pe dînsele să plătească partea ce se va veni între locuitori prin de cisle (adică împărţiri analoghisite între locuitori), este fără de îndoială mai vrednic de ales (decît al Valahiei...") [120].

---

[117] *Regulamentul Organic din 1831*, anexa lit. Z, articolul XXXVII.

[118] *Ibidem*, art. 36 şi art. 74.

[119] I. C. Filitti, *Principatele române de la 1828 la 1834*, Buc., 1934, p. 145; „Capitaţia, uniformă, de 30 lei, se percepea în comune, la fiecare trimestru, de vornicei în Moldova, de pîrcălabi în Muntenia, sub supravegherea proprietarului". *Ibidem*, p. 146.

[120] *Analele parlamentare*, tom. I², p. 25.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Locuitorii nu plăteau capitația în mod egal. Birnicul care era impus să plătească 30 de lei capitația, reprezenta o unitate fiscală. Vistieria stabilea pe baza catagrafiei numărul contribuabililor fiscali care aveau să plătească cîte treizeci de lei. Pe baza numărului se stabilea suma repartizată satului. Nu însă toți locuitorii plăteau aceeași sumă, ci fiecare după averea lui; unul plătea mai mult, altul mai puțin. Dovezi că birul îl plăteau țăranii după sistemul cislei și că nu plătea fiecare o sumă fixă, se constată atît din materialul arhivistic inedit, cît și din actele oficiale ale ocîrmuirii publicate.

O serie de acte oficiale atestă existența sistemului cisluirii în percepere impozitelor. Într-o publicație a Ministerului de Interne, din 10 octombrie 1835, se spune: „pentru cislă, fiindcă din ispită este dovedit că în cisluirea banilor birului între săteni să întrebuințează un însămnător catahrisis pentrucă cisla făcîndu-se de către cei mai înstăriți, ei se apără pre sine de dreptatea analoghiei cuvenită a răspunde potrivit cu starea lor și împovărează mai mult pe acii mai puțini înstăriți" [121].

Din această dispoziție se observă că se făceau multe abuzuri cu ocazia alcătuirii cislei; cei mai avuți împovărau pe cei săraci, obligîndu-i să plătească o cotă mai mare, peste puterile lor, iar ei căutînd să plătească o cotă mai mică decît se cuvenea față de averea pe care o aveau.

Criteriul de apreciere la fixarea cotei de plată erau în special animalele. Nu însă toate intrau la alcătuirea cislei. De aceea unii căutau să-și pună animalele din cele care intrau în cislă în rîndul acelora care nu intrau. Aceasta se constată dintr-un proiect de lege din februarie 1844 [122].

Astfel, criteriul de evaluare pentru fixarea cotei la plata birului era numărul de vite pe care îl avea birnicul. În acest număr puteau intra atît animalele mari cît și mici, stabilindu-se valoarea lor.

La început se pare că cislele erau făcute de locuitorii cei mai înstăriți [123]. Pe urmă se constată că pentru alcătuirea lor se alegeau delegați dintre toți locuitorii satului.

Toată obștea era împărțită în trei stări: fruntași, mijlocași și codași. Din fiecare stare se alegeau cîte unul, doi sau trei oameni, care în prezența preotului și a vornicelului alcătuiau cislele [124] sub

[121] „Buletin, foaie oficială", 10 octombrie 1835, nr. 80.

[122] „Nepotrivita orînduială ce se întrebuințează într-o facere a cislelor care neurmîndu-se după art. 79, lit. A, Cap. al 3-lea din Regulamentul Organic și fiind cu totul lăsată la voința și cumpănirea unora din săteni, din aceasta prilejuiește îngreuirea acelor ce s-ar cuveni a fi mai ușurați în privirea stării lor și pe lîngă altele viclenia ce se uneltește de către unii de a preface vitele lor în felul acelor ce nu intră în cislă, aduce nu mai puțin îngreuiere a celui mai neavut asupra căruia cade mai multă greutate". *Analele parlamentare*, tom XII[2], nr. 532.

[123] „Buletin, foaie oficială", 10 octombrie 1835, nr. 80.

[124] Arh. St. Iași, Mss. 1507/1. f. 32 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

supravegherea proprietarului, arendaşului sau a vechilului [124 bis]. În toate foile de cislă se menţionează că cisluirea s-a făcut fără asuprire în faţa întregului sat şi că fiind dreaptă s-a încredinţat cu pecetea satului. Ele trebuiau să fie adeverite de proprietari şi de privighetor [125]. Cislele erau făcute trimestrial [126]. În 1844, ocîrmuirea hotărăşte ca să se facă odată pe an şi anume la începutul trimestrului al doilea [127]. Dar la 25 martie 1851 se revine asupra acestei măsuri, hotărîndu-se ca cisluirea să se facă tot la 3 luni, cu aceeaşi procedură ca şi înainte [128].

În interiorul satului, suma capitaţiei care fusese stabilită de vistierie, după numărul locuitorilor, se repartiza pe capii de familie, pe gospodării. Cum am spus, locuitorii nu plăteau în mod egal, ci fiecare după averea lui. Aceste deosebiri de avuţie în interiorul satului, aduceau cu sine şi deosebiri în privinţa cislelor. În toate foile de cislă se spune întotdeauna: „această cislă făcîndu-se pe nume şi vite s-au însemnat în fiinţa tuturor lăcuitorilor după starea fieştecărui dajnic" [129].

În condica de cisle, în dreptul fiecărui locuitor, se trecea numărul animalelor, a firtelor de vie sau a feciorilor holtei.

Datorită diferenţelor de avere, cislele erau foarte variate. Inegalitatea de avere în sînul satului oglindeşte procesul de diferenţiere a ţărănimii. Astfel, în satul Toporăşti, ţinutul Vaslui, erau locuitori care nu aveau nimic, iar alţii care aveau cîte 8 vite mari. De aceea cisla variază de la 5 lei pînă la 15 lei, ajungînd să se plătească întreit [130].

La determinarea cotei nu contribuia însă numai numărul de vite, ci şi numărul locuitorilor existenţi din trimestrul cînd se făcea cisla. Chiar dacă în cursul celor 7 ani se micşora numărul locuitorilor din sat, se plătea aceeaşi sumă, mărindu-se în felul acesta cota fiecărui locuitor, ei fiind solidari la plata sumei fixată asupra satului de la data cînd s-a făcut catagrafia [131]. Satul Mumbăteşti, la data cînd s-a făcut catagrafia în 1832, avea 82 de locuitori. De aceea suma fixată asupra satului a fost de 2 460 lei pe an, ceea ce însemna pe trimestru cîte 615 lei. Între timp, unii locuitori au fugit, alţii au decedat. Se constată că

[124 bis] Art. 79 *Regulamentul Organic din 1831*, Arh. St. Iaşi, Mss. 1507/1, f. 60.

[125] Arh. St. Iaşi, Mss. 1507/1, f. 80.

[126] *Regulamentul Organic* din 1831, art. 79.

[127] *Analele parlamentare*, tom. XII[2], p. 533.

[128] „Adaos la foaia sătească", 25 martie 1851, nr. 28.

[129] Arh. St. Iaşi, Manuscris 1507/1, f. 45.

[130] În unele sate erau locuitori care aveau numai 3 oi, iar alţii care aveau cîte opt vite mari. Din această cauză cisla varia de la 4 lei 20 parale pînă la 24 lei zece parale. Arh. St. Iaşi. Manuscris 1507/1, f. 48.

[131] Cu ocazia întocmirii cislei satului Ipăteni se arată că locuitorii existenţi în sat, în trimestrul al III-lea pe anul 1838, erau obligaţi să plătească şi partea celor morţi sau fugiţi din sat: „Pe arătaţii mai sus birnici s-au încarcat şi darea a patru morţi şi un fugit, care sînt dintre cei cuprinşi în tăbliţă". Arh. St. Iaşi, Manuscris 1507/1, f. 122.

„În soma aceasta de 831 lei şasezeci parale sînt însemnaţi lăcuitorii aceştï 71, ci sînt de faţă, cu 21 morţi şi zece fugiţi, pe care se vor însemna aici de faţă...". Cisla satului Şcheia. *Ibidem*, f. 129 şi 131.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de la 1832 pînă la 1838 numărul locuitorilor scăzuse de la 82 la 50. Deci suma de 615 lei, care trebuia achitată trimestrial de către 82 de birnici, acum trebuia dată de către un număr mult mai mic. În cazul acesta, cota parte devenea cu mult mai mare. Dacă ar fi fost numai principiul solidarității fiscale, ar fi însemnat ca suma să fie repartizată în mod egal la toți locuitorii, adică fiecare locuitor, în loc să plătească cîte 7 lei și douăzeci parale, cît ar fi fost în cazul dacă existau 82 de locuitori în sat, să plătească acum cîte 12 lei și doisprezece parale. Dar cota fiecărui locuitor nu era egală, ci era fixată după numărul de animale. De aceea ea a variat de la 6 lei și 33 parale pînă la 20 lei și 20 parale [132].

Din cauza variației numărului locuitorilor, cota parte pe cap de locuitor și pe o vită nu era aceeași în fiecare sat. Aceste schimbări puteau să aibă mai multe cauze. Unele din ele puteau proveni din anumite considerente cu privire la gospodăria individuală; alteori, se datorau unor cauze care influențau situația generală a satului.

Pe lîngă birnicii obișnuiți, mai existau în sat nevolnici și văduve, care plăteau în mod deosebit și mai puțin.

Cisla odată întocmită, se făcea tabelul cu numele locuitorilor și cît avea să dea fiecare. După îndeplinirea acestor formalități urma încasarea dărilor, conform cisluirii. Controlul cislei și al cutiei sătești trebuia să fie făcut de două ori pe an [133]. Amenințările cu pedepsire pentru cei ce nu vor alcătui cisle drepte arată cît de frecvent era acest procedeu. In caz că ispravnicii descopereau vreo neregulă la controlul cislei și al cutiei sătești, atunci paznicii, împreună cu vornicelul, trebuiau să plătească din averea lor nedreptatea făcută acelor săteni [134].

La satele de răzeși, tabelul era încredințat celui mai de frunte din sat, care împreună cu județul sătesc și cu vornicelul aveau sarcina încasării birului [135].

In caz că între cele două catagrafii se întîmpla într-un ținut sau sat vre-un flagel, incendiu sau vreo altă nenorocire care să facă imposibilă plata birului, atunci Sfatul Administrativ, după o prealabilă cercetare la fața locului, trebuia să dea dispoziții în vederea ușurării birului. Sfatul Administrativ, în acest caz, trebuia să păstreze jurnalul pentru aceste scăderi pentru a-l prezenta Obștei Adunări [136].

Cutia sătească. Banii cutiei sătești proveneau din zeciuiala adițională de la capitație. Fiecare gospodar căsaș, pe lîngă capitație trebuia să mai dea 3 lei pe an la cutia sătească instituită în fiecare sat sau

[132] Arh. St. Iași, Cisla Satului Scheia, f. 69—70.
[133] „Buletinul oficial al Moldovei", 10 octombrie 1835, nr. 80.
[134] *Ibidem.*
[135] *Regulamentul Organic* din 1831, art. 102.
[136] *Ibidem*, art. 108.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tîrg. Tot aici se adunau și banii însurăților, care în primii ani de căsătorie plăteau între 4 și 12 lei.

Regulamentul Organic prevedea ca din cutia sătească să se achite deficitul birului impus satului, cauzat prin neplata vreunui birnic [137].

De fapt, achitarea capitației celor morți, fugiți sau rău platnici, se făcea de către locuitorii rămași în sat, prin cisluire, fondul cutiei sătești fiind prea mic pentru a putea achita obligațiile fiscale ale tuturor dispăruților din sat.

Intr-un act de cislă din 1842 se spune: „Izvod de lăcuitorii birnici ce au să-și analeghisască banii birului celor fugiți, morți și răi, care se cer de către hazna a se plăti. Pre acești s-au cisluit" [138].

Aceasta se vede și din actele oficiale. Intr-un act domnesc din 28 septembrie 1853 către isprăvnicie se spune: „... în înapoierea pribegiților lăcuitori de la un sat la altul fără a lua învoire în mărginirea așezămîntului, încît din aceasta, satele care sînt legate de dările a niște liuzi, strîmtorite a istovi după așezămînt la fiecare șfert dările haznelii, sînt silite a cislui asupra rămașilor, atît birul cît și alte havalele sătești, privitoare pe pribegiți..." [139].

De altfel, în foile de cislă se spune des că pe capetele locuitorilor rămași în sat se încarcă și cisla celor dispăruți.

Uneori, ocîrmuirea lua pentru plata cheltuielilor construirii drumurilor din banii cutiilor sătești, care erau destinați pentru interesul satului. In 1844 vistieria hotărăște ca banii necesari pentru procurarea diferitelor instrumente la facerea drumurilor în sumă de 40—500 lei să fie luați din cutiile sătești din țară [140]. Alteori, vistieria obliga unele sate să plătească din cutia sătească birul unor oameni însărcinați cu anumite munci pentru stat. Astfel, capitația a 35 de cantoniști, în a căror sarcină era paza și ținerea în bună stare a drumurilor din ținutul Iași, era achitată din cutiile satelor din acest ținut [141].

In afară de aceste cheltuieli, satul mai avea și alte obligații pecuniare pentru a căror achitare se luau bani tot din cutia sătească. Intreținerea slujitorilor se făcea tot din banii cutiei sătești. Fiecare sat era obligat să suporte cheltuiala hainelor și a armelor slujitorilor pedeștri, iar la cei călări aveau obligația în plus și procurarea cailor. Apoi mai trebuia să dea pentru subsistența acestora cîte un leu la cei pedeștri și 60 (șaizeci) de parale la cei călări [142].

Avînd în vedere că slujitorii călări necesitau o cheltuială mai mare decît cei pedeștri, se hotărîse ca întreținerea unui slujitor pedestru să fie făcută de 100 gospodari, iar a unui slujitor călare de

[137] *Regulamentul Organic din 1831*, art. 106.
[138] Arh. St. Iași, Tr. 1316, op. 1488 ,dos. 1119, f. 4.
[139] „Buletin..." 11 octombrie 1853. nr. 81.
[140] Adaus la „Foaia sătească" din 9 iulie 1844, nr. 29 și 30 .
[141] *Ibidem.*
[142] *Regulamentul Organic* din 1835, anexa C, art. VIII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

150 [143]. Cînd numărul contribuabililor dintr-un sat nu era suficient pentru a putea susține întreținerea unui slujitor, atunci satul se unea cu un altul pînă ajungea la numărul de locuitori necesar pentru întreținerea unui slujitor [144].

Administrarea fondului cutiei sătești se încredința județului sătesc [145], care era alcătuit din preot și trei membri jurați, aleși din cele trei stări ale satului, adică un fruntaș, un mijlocaș și un codaș [146].

Perceperea acestui impozit se făcea pe baza tabelului vistieriei. Registrul cheltuielilor și veniturilor casei era ținut de către preotul satului, iar socotelile erau adeverite de către ceilalți membri ai județului [147].

La început însă, rolul cutiei sătești n-a corespuns scopului pentru care a fost creată. Aceasta o remarcă Nicolae Suțu, în calitate de ministru de finanțe, într-o dare de seamă din februarie 1842, în care arată că în multe părți cutiile sătești n-au putut funcționa, fie că obștiile satelor n-au depus banii zeciuielii, fie că acest fond a fost utilizat în alt scop sau, de multe ori, acești bani au fost însușiți pe nedrept de vornicei și privighitor. In urma acestor constatări, vistieria a luat măsuri. S-au înființat cutii cu două încuietori, una din chei fiind încredințată proprietarului, și s-a hotărît să se facă un control asupra cutiilor; în caz de lipsă, banii trebuiau restituiți de acei care aveau în seama lor cutia sătească. Ispravnicii erau însărcinați cu controlul.

O altă dispoziție a fost ca darea capitației locuitorilor, care intrau în categoria slujitorilor, în loc să se restituie acestora, să se dea în folosul cutiei sătești [148].

La ispravnicie, odată cu banii sfertului, erau trimiși și banii zeciuielii strînși la cutia sătească. Sămeșia ținutului trebuia să țină o condică pecetluită și șnuruită, cu evidența sumelor depuse.

Birnicii orașelor. La orașe, toți locuitorii care nu plăteau patentă erau impuși la capitație. Locuitorii mahalalelor, care se ocupau și cu lucrul pămîntului, plăteau capitația tot prin sistemul cislei. Articolul 105 din Regulamentul Organic spunea: „Acei rămași în capitație prin mahalale, de vreme ce intră în cislă ca și locuitorii satelor..." [149]. Atît birul cît și zeciuiala se încasau de către vornicelul mahalalei. Dajnicii erau solidari de suma birului impus tuturor locuitorilor din mahala timp de 7 ani, întocmai ca la sate. De multe ori birnicii mahalalelor erau închiși fiindcă nu plăteau dările dispăruților. In 1835, birnicii din mahalaua Ciurchi—Iași se plîng că din pricina unui număr de 90 de

[143] *Regulamentul Organic din 1835*, anexa C, art. IX.
[144] *Ibidem*, art. IV.
[145] *Regulamentul Organic* din 1831, art. 106.
[146] *Ibidem*, art. 319.
[147] *Ibidem*, art. 106; *Regulamentul Organic* din 1835, art. 107.
[148] *Analele parlamentare*, tom. XI², p. 182.
[149] *Regulamentul Organic* din 1835, art. 105, aliniat d.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gospodari, dintre care unii trecuseră în categoria slujitorilor, alţii fugiseră, iar alţii erau nevolnici, au fost obligaţi să plătească birul acestora. Deoarece ei erau săraci şi în neputinţă de a plăti atît darea lor, cît şi a acestora, patruzeci de inşi din numărul birnicilor mahalagii au fost închişi. Ei implorau mila ocîrmuirii ca să fie scutiţi de a mai plăti dările celor dispăruţi [150].

Strîngerea dărilor din tîrguri era încredinţată ispravnicilor. Din cauza greutăţii perceperii, vistieria voia în 1832 să o treacă asupra agiei.

Obştea mahalalei avea cutia ei. Spre deosebire de cutia sătească, la aceasta nu se strîngea decît banii însurăţeilor, banii strînşi din zeciuiala capitaţiei mergînd la eforiile orăşăneşti [151].

Astfel, banii cutiei mahalalei, care trebuiau cheltuiţi pentru nevoile locuitorilor, se strîngeau numai din impozitul însurăţeilor, care se percepea tot de către vornicelul mahalalei. Regulamentul Organic prevedea, referitor la banii cutiei mahalalei, că: „din aceasta şi cu chipul cisluirii se vor îndeplini lipsurile" [152]. Aşadar, fondul strîns pentru nevoile obştii mahalalei era mai mic decît al cutiilor săteşti, zeciuielile mergînd la eforii, iar din banii însurăţeilor trebuind să se plătească şi alte cheltuieli pe lîngă simbria vornicelului şi împlinirea capitaţiei celor dispăruţi. Cum acest fond era insuficient pentru plata dărilor celor lipsă, rămînea să se strîngă aceşti bani de la birnicii rămaşi prin sistemul cislei [153]. In tîrgurile unde nu existau eforii orăşăneşti, birnicii aveau cutii după pilda satelor, unde se aduna zeciuiala [154].

Organele de percepere a capitaţiei. Prin Regulamentul Organic se desfiinţează funcţiile ocolaşilor şi zapciilor însărcinaţi cu perceperea birului, care era un prilej de nesfîrşite abuzuri. Capitaţia se încasa de vornicelul satului în patru şferturi, sub supravegherea proprietarului, a vechilului sau a arendaşului, după tăbliţa trimisă de isprăvnicie la fiecare trimestru. Birul era depus la judeţul sătesc, care-l trimitea îndată, prin oamenii aleşi din sat, la isprăvnicie [155]. Cheltuielile pentru deplasare cădeau în sarcina cutiei săteşti [156]. In cazul cînd nu se puteau strînge toţi banii, vornicelul şi judeţul sătesc aduceau numele restanţierilor la cunoştinţa proprietarului, care le fixa un termen de plată. In caz de neexecutare, proprietarul cerea isprăvniciei să ia măsuri în vederea constrîngerii la plata birului.

In satele care întreţineau slujitori, trei locuitori erau scutiţi de capitaţie în folosul satului, precum şi de havalele, de încartiruire silită,

---

[150] Arh. St. Iaşi, Tr. 766, op. 868, dos. 8, f. 10.
[151] *Regulamentul Organic* din 1835, art. 105.
[152] *Ibidem.*
[153] Arh. St. Iaşi, Tr. 1316, op. 1488, dos. 1119, f. 4.
[154] *Manualul administrativ*, II, p. 2, nr. 467.
[155] *Regulamentul Organic* din 1831, art. 101.
[156] *Ibidem*, art. 106; art. 107 în ediţia Reg. Org. din 1835.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de facerea podurilor şi de alte obligaţii, în schimbul cheltuielilor făcute cu întreţinerea slujitorilor. Nu erau scutiţi de obligaţiile către proprietari [157].

Sumele pentru plata capitaţiei, strînse de la sate şi trimise la isprăvnicie, erau încredinţate sameşului ţinutului. Ele erau înscrise pe dosul tăbliţelor încredinţate proprietarului satului. La sfîrşitul anului, vistieria trebuia să adune toate aceste tabele de la isprăvnicie pentru ca Obşteasca Adunare să se poată încredinţa de modul cum s-au perceput impozitele [158]. Vornicelul satului percepea odată cu birul şi banii zeciuielii, care se strîngeau la cutia sătească.

Ţăranii negustori. Deşi prin unele articole ale Regulamentului Organic se prevedea că ţăranii birnici puteau să fie meşteşugari şi să se ocupe cu comerţul — dacă nu aveau dughiană în tîrguri — fără a mai lua patentă [159], totuşi în alt articol se hotăra că oricine se ocupa cu vreun meşteşug sau făcea comerţ, trebuia să aibă patentă [160]. Această contrazicere făcea ca ţăranii care se ocupau cu meşteşugul sau comerţul la sate să fie obligaţi de multe ori să ia patente, ceea ce îngreuia mult situaţia acestora. Astfel, ţăranii care erau meşteşugari şi se îndeletniceau cu comerţul la sate plăteau şi darea pentru patentă şi capitaţie. De aceea, la 21 februarie 1838 s-a hotărît ca să nu se mai facă patentarea la sate pe temeiul art. 79 [161].

Prin această dispoziţie rămînea în deplină vigoare numai articolul din Regulament prin care ţăranii puteau să se ocupe la sate cu meşteşugul şi cu negustoria, fără a mai fi obligaţi să plătească impozitul de patentă.

In 1845 se face o modificare în această chestiune cu privire numai la birnicii de prin mahalalele tîrgurilor care plăteau capitaţie. O parte din aceşti locuitori se ocupau cu lucrul pămîntului, iar o parte cu diferite meserii sau cu comerţul, fără a avea însă dughiană. Cu timpul, aceştia dorind să deschidă şi dughiană, voiau să intre în categoria patentarilor şi să se înscrie în bresle. De aceea, ei nu mai voiau să plătească capitaţia. Aceasta lovea însă în interesele fiscului. Prin încadrarea lor în categoria de patentari însemna să renunţe la calitatea lor de contribuabili ai capitaţiei, care se plătea după sistemul cisluirii. Or, locuitorii din mahalale care se ocupau cu comerţul şi meserii erau de obicei locuitorii cei mai înstăriţi. Ieşirea lor din cislă ar fi avut drept consecinţă că toată greutatea capitaţiei din mahalale să cadă pe umerii locuitorilor celor mai săraci. Ar fi putut deci rezulta pribegirea locuitorilor săraci rămaşi în mahala, care nu se puteau înscrie în categoria patentarilor, situaţie pe care ocîrmuirea voia s-o evite.

[157] *Regulamentul Organic* din 1835, anexa C, art. III.
[158] *Regulamentul Organic* din 1831, art. 105.
[159] *Regulamentul Organic* din 1835, anera B. art. XXXVIII şi XXXIX.
[160] *Regulamentul Organic* din 1831, art. 79.
[161] *Analele parlamentare*, tom. XIII², p. 582.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

In afară de aceasta, tendința mahalagiilor de a deschide dugheni putea constitui un imbold pentru mulți locuitori de la sate de a veni la tîrguri să se facă negustori. Or, în această perioadă se constată că ocîrmuirea, prin diferite măsuri, căuta să îngreuieze cît mai mult strămutarea țăranilor la tîrguri. De aceea, Sfatul Administrativ a hotărît ca locuitorii mahalalelor din tîrguri, care ar dori să deschidă dughiană, să fie obligați să plătească atît patentă cît și capitație [162].

In modul acesta situația lor devenea mai grea decît a negustorilor sau a meseriașilor patentari, fiind obligați să achite două impozite. Astfel, se constată în mod vădit caracterul de clasă al dispozițiilor luate de către ocîrmuire. Pe cînd negustorii și meseriașii înscriși în bresle plăteau numai impozitul patentei, fiind scutiți de capitație, locuitorii din mahalalele orașelor, impuși la capitație, dacă voiau să se ocupe cu negustoria, ori meserii, trebuiau să plătească ambele impozite.

Perceperea capitației era prilej de mari și nenumărate abuzuri. Regulamentul Organic prevedea o serie de pedepse din care se pot deduce împrejurările în care aveau loc aceste abuzuri. Astfel, se interzicea sub amenințare de aspre sancțiuni ca vorniceii să ceară vreo altă sumă, în afară de bir, în folosul lor.

Uneori, vorniceii își însușeau banii capitației. Ispravnicii erau obligați să facă cunoscut vistieriei aceste infracțiuni, iar dacă le îngăduiau erau scoși din funcție [163].

Un alt prilej de abuzuri era întocmirea cislelor. Mihai Sturza, cu ocazia unei vizite prin țară, a primit sute de jalbe în care țăranii se plîngeau de nedreptatea cu care se întocmeau cislele. De aceea s-au luat unele măsuri [164], fără însă a se putea îndrepta răul.

Abuzuri făceau și organele administrative care controlau modul cum se alcătuiau cislele, cu care ocazie se lăsau adesea mituiți [165]. Abuzurile erau atît de frecvente, încît ocîrmuirea, în instrucțiunile date ispravnicilor, recomanda întotdeauna de a avea în vedere stîrpirea nedreptății ce se făcea cu prilejul încasării birului [166].

b. *Oamenii fără căpătîi (căpătîerii).* In rîndurile țărănimii existau mai multe subcategorii, care, din punct de vedere fiscal, se deosebeau, fie prin cuantumul birului, fie prin modul de plată. Din această ultimă categorie făceau parte oamenii fără căpătîi sau căpătîerii. Mulți din ei erau veniți de peste hotare. Alții proveneau dintre țăranii birnici săraci, care neavînd nici un fel de avere, nici locuri de hrană, se an-

[162] *Manualul administrativ*, II, p. 61, nr. 556.
[163] *Regulamentul Organic* din 1831, art. 107.
[164] „Buletin, foaie oficială", 10 octombrie 1835, nr. 80.
[165] *Manualul administrativ*, II, p. 634, nr. 941.
[166] În instrucțiunile către isprăvnicii, din 10 mai 1835, se spune: „subt povățuirea vistieriei, ispravnicul este dator să se îngrijească de adunarea birului și de contenirea abuzurilor întru aceasta". *Man. Administrativ*, II, p. 625, nr. 937.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gajau de nevoie argaţi la moşii sau în sate pe la ţăranii liberi mai înstăriţi ori pe la tîrguri. Datorită ocupaţiei lor, fiind ciobani, văcari, haidăi, porcari, jitari, nu aveau o locuinţă stabilă. Ei petreceau vara într-o anumită regiune şi iarna într-alta, schimbau des stăpînii, ceea ce creea o mare dificultate fiscului, putînd fi greu urmăriţi. Ei erau scutiţi de havalele şi de celelalte munci către stat [167]. Prin Regulamentul Organic li se dădeau acestora foi de impozit individuale, numite peciuri, care conţineau numele şi semnalmentele lor. În peciuri se arăta ce impozit trebuiau să plătească pe an. Stăpînii sau satele, care ar fi vrut să-i angajeze, erau obligaţi să nu-i primească, dacă căpătîerii nu prezentau aceste peciuri, în care trebuia să se vadă dacă şi-au îndeplinit îndatoririle către fisc [168]. Perceperea impozitului de la căpătîeri prezenta multe dificultăţi din cauza nestabilităţii aşezării lor. De aceea ocirmuirea a căutat să-i statornicească.

In sesiunea legislativă din 1833, printre primele proiecte de lege supuse Obşteştii Adunări, a fost şi acela cu privire la căpătîeri [169].

Proiectul prevedea o serie de dispoziţii pentru asigurarea încasării capitaţiei acestora din partea vistieriei, care se bazau pe o procedură mai riguroasă cu privire la modul de percepere a birului. In vederea limitării strămutării acestora de la un sat la altul, ocirmuirea căuta să-i fixeze pe cîţi mai mulţi în sate, legîndu-i la bir cu ceilalţi locuitori. Astfel, existau două categorii de căpătîeri : căpătîerii slobozi, care aveau peciuri şi circulau dintr-un loc într-altul, şi cei statornici. Aceştia din urmă erau legaţi de sate şi erau supuşi la plata capitaţiei ca şi ţăranii birnici obişnuiţi. Vistieria voia să aibă cît mai mulţi căpătîeri statorniciţi, în vederea asigurării capitaţiei. Dificultăţile de urmărire pentru plata impozitelor au continuat, căci de multe ori căpătîerii, după ce se statorniceau, plecau din nou din sat. Căpătîerii, legaţi cu satele, erau scutiţi, la început, de havalele [170]. Evaziunea fiscală a căpătîerilor, atît a celor slobozi, cît şi a celor statorniciţi, era foarte frecventă. La aceasta contribuia şi complicitatea proprietarilor care îi angajau cu simbrie, fie nedeclarîndu-i, fie declarînd că au murit sau că au fugit. De aceea, s-au luat o serie de dispoziţii, nepermiţîndu-se strămutarea acestora decît cu învoirea autorităţii administrative. S-au dat apoi ordine pentru întocmirea de tabele cu căpătîeri statorniciţi şi de acei angajaţi cu simbrie la stăpîni. Apoi, s-a hotărît o cercetare amănunţită pe la sate pentru depistarea căpătîerilor fugiţi şi a celor morţi. Măsurile de ordin fiscal, care încuviinţau strămutările căpătîerilor, se referau la acele dintr-un sat în altul în cadrul aceluiaşi ocol, de la un ocol la altul şi de la un ţinut la alt ţinut.

[167] *Manualul administrativ*, II, p. 27, nr. 506.
[168] *Analele parlamentare*, vol. III², p. 159—161.
[169] *Ibidem*.
[170] *Manualul administrativ*, II, p. 18, nr. 492.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

In tîrguri, stăpînul care angajase căpătîeri în serviciul său era obligat să vestească isprăvnicia în caz de fugă a acestora. Deoarece strămutările căpătîerilor nu puteau fi oprite, în 1845 ocîrmuirea dă dispoziţii că cei neuniţi la bir cu satele trebuiau să prezinte la isprăvnicie o chezăşie scrisă din partea stăpînului, prin care acesta se obliga să-şi ia răspunderea plăţii dării căpătîerilor către vistierie. Dacă ei voiau să treacă la un alt stăpîn, sau să se mute în altă parte ca oameni slobozi, nu puteau fi opriţi, însă trebuiau mai întîi să dea de ştire privighetorului, iar acesta isprăvniciei, pentru a muta darea la locul unde s-au aşezat şi să dea o altă chezăşie [171]. Această garanţie, pe care o lua ocîrmuirea de la stăpîni pentru căpătîerii angajaţi în serviciu, se numea închezeşluire [172].

c. *Bejenarii hrisovuliţi.* O altă categorie fiscală erau bejenarii hrisovuliţi. Aceştia erau oameni aduşi de peste hotare de către proprietarii de moşii pe cheltuiala lor şi aşezaţi pe moşiile acestora. Timp de şase luni, ei erau scutiţi de orice impozit, iar după aceea plăteau capitaţia pe jumătate, adică numai 15 lei. Cînd se scoteau adausuri suplimentare la bir, uneori erau scutiţi de ele. Copiii lor, care se năşteau în Moldova şi se căsătoreau în ţară, plăteau capitaţia ca şi ceilalţi ţărani birnici [173].

Imigrarea lor se făcea pe baza unei cereri din partea proprietarului de moşie către vistierie, în care acesta, declarînd că moşia este stearpă, şi că are loc, ruga să i se dea învoirea de a-şi aduce un număr de colonişti de peste hotare, pe care să-i aşeze pe moşia lui şi care să se bucure de avantajele fiscale cuvenite bejenarilor hrisovuliţi [174].

Unii proprietari cereau avantaje mai mari pentru coloniştii lor, aşa cum face în 1836 stăpînul moşiei Mogoşeşti, care cere pentru coloniştii săi ca timp de 3 ani să nu plătească nimic şi după aceea — timp de alţi şapte ani — să plătească birul numai pe jumătate [175]. După scurgerea acestui interval de timp, adică după 10 ani, trebuiau să fie trecuţi în rîndul birnicilor obişnuiţi [176]. Vistieria dădea ordin isprăvniciei ţinutului, în care se afla moşia proprietarului, ca să se cerceteze, dacă în adevăr solicitatorul avea proprietate acolo şi dacă era încăpătoare pentru vieţuirea numărului de familii cerut [177]. În urma raportului pozitiv al isprăvniciei, vistieria dădea cuvenita încuviinţare. Numărul coloniştilor varia de obicei între 10—25 dar uneori se ridica pînă la 50—60 de familişti [178].

---

[171] „Buletin oficial al Moldovii", nr. 26, 1 aprilie 1845.
[172] *Ibidem.*
[173] *Regulamentul Organic* din 1831, art. 99, al. B.
[174] Arhivele St. Iaşi, Tr. 766, op. 868, dos. 17, f. 11, 28, etc.
[175] *Ibidem.*
[176] *Ibidem*, f. 22.
[177] *Ibidem*, f. 15.
[178] Aşa cum cere Scarlat Miclescu în 1837. *Ibidem*, f. 9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De obicei, proprietarii cereau ca aceştia să nu fie legaţi la bir cu ceilalţi locuitori. Noii veniţi, în calitate de bejenari, plătind mai puţin, ar fi dat naştere la conflicte cu ocazia alcătuirii cislelor.

Proprietarii, care obţineau învoirea, cereau ca autorităţile de la graniţă să nu facă greutăţi intrării bejenarilor în ţară [179].

Ceilalţi oameni străini care veneau în Moldova, nechemaţi de nici un proprietar şi fără să invoce nici o protecţie străină, erau înscrişi în tabele separate. Timp de trei ani nu plăteau nimic, iar după expirarea acestui termen, timp de 7 ani plăteau birul pe jumătate. După aceea, ei plăteau capitaţia ca oricare birnic al Moldovei [180].

d. *Mazilo-ruptaşii.* O altă categorie fiscală era a mazilo-ruptaşilor şi a ruptaşilor vistieriei. Ei plăteau o dare de 30 de lei, ca şi ţăranii birnici, precum şi zeciuiala la cutia sătească. Totuşi, existau unele deosebiri în ce priveşte modul de plată [181]. Darea lor se numea patentă şi era personală. Regulamentul îi menţionează ca o „clasis de dajnici privilighietă", adică care se bucurau de anumite privilegii [182], printre care şi acela de a nu face havalele şi podvoade. Ei aveau însă obligaţia, din vechime, de a fi zapcii la munca sămănăturilor şi la repararea drumurilor, muncă pe care trebuiau s-o facă fără plată [183]. Intrînd în slujba militară, aveau dreptul să fie primiţi în rangul de unterofiţer, iar în slujbele administrative ca scriitori. Totodată, ei aveau dreptul să participe la alegerea deputatului ţinutului pentru Extraordinara Obştească Adunare [184]. Plata patentei o făceau la privighetorul ocolului [185]. Ei erau mai numeroşi decît oamenii fără căpătîi şi bejenarii. Cu timpul, darea mazilio-ruptaşilor se va mări.

In 1832, Sfatul Administrativ întocmise un proiect de lege prin care se aducea o uşurare la plata dării sau a patentei văduvelor mazililor. Prin acest proiect, văduvele erau împărţite în trei categorii: 1, acele cu avere şi copii vîrstnici care trebuiau să plătească patenta întreagă; 2, acele cu avere sau avere puţină şi cu copii nevîrstnici urmau să plătească patenta pe jumătate; 3, acelea care erau sărace şi aveau copii nevîrstnici, erau scutite integral [186]. Vistieria, în vederea înlăturării abuzurilor, era de părere ca să rămîie numai două categorii, a doua şi a treia, ceea ce Obştească Adunare, la 14 decembrie 1832, a încuviinţat, adăugînd cu privire la copiii văduvelor din categoria 3-a că urmează să plătească patenta de la 25 de ani în sus şi mai înainte dacă se vor căsători [187].

---

[179] Arhivele St. Iaşi, Tr. 766, op. 868, dos. 17, f. 11, 28, etc.
[180] *Regulamentul Organic* din 1831, art. 99, alin. A.
[181] *Ibidem*, anexa litera 2, art. 2.
[182] *Ibidem.*
[183] *Manualul administrativ*, I, p. 123, nr. 73.
[184] *Regulamentul Organic* din 1831, anexa lit. Z, art. 5.
[185] *Ibidem*, art. 104.
[186] *Analele parlamentare*, t. III², p. 166.
[187] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

In 1835, Sfatul Administrativ hotărăşte reînnoirea publicaţiei din 1831, prin care fiii contribuabililor din categoria mazilo-ruptaşilor şi a ruptelor vistieriei, dacă se căsătoreau, erau obligaţi după şase luni să prezinte vistieriei adeverinţă din partea isprăvniciei că sînt fii de mazili sau de ruptaşi. Pentru obţinerea ei, trebuiau să aducă o mărturie scrisă din partea preotului satului, a privighetorului ocolului şi din partea a trei mazili. Dacă nu prezentau aceasta în termen, erau daţi la bir şi trebuiau să achite impozitul ca şi ceilalţi birnici [188].

Cu ocazia aceasta se întîmplau multe ingerinţe din partea organelor administrative. Uneori, fiii mazilo-ruptaşilor, după ce se însurau, deşi aveau dreptul să fie scutiţi, erau obligaţi să plătească patenta, pe care o încasa privighetorul ocolului în folosul său personal, fără ca să facă cunoscut vistieriei [189].

Abuzurile şi corupţia organelor fiscale se manifestau sub forme foarte variate. Ele porneau de la cei mai mici funcţionari pînă la marii dregători. Acei care trebuiau să dea mărturie din partea satului, printre care vorniceii, pasnicii şi preoţii, în schimbul mitei dădeau adeverinţe false de mazili sau fii de mazili la diferiţi birnici, care nu aveau acest drept [190].

Pentru evitarea evaziunilor fiscale, vistieria a luat măsuri de control din ce în ce mai severe. In 1836, s-a dat ordin ca în caz de deces a vreunui mazil sau ruptaş, isprăvnicia, pe lîngă procedura stabilită, să nu întocmească raporturi de scădere către vistierie mai înainte de a trimite o persoană vrednică de încredere să constate la faţa locului decesul mazilului şi să raporteze de starea şi vîrsta copiilor [191]. In 1841 se precizează că, odată cu raportul asupra decesului mazilului, să se trimită vistieriei şi patentele cu însemnarea fiilor mazilului decedat [192].

Cu cît se mergea mai sus în ierarhia administrativă, corupţia era mai mare. Privighetorii de ocoale săvîrşeau tot felul de încălcări de lege. Unii din ei luau bani de la birnici pentru a-i trece în categoria mazililor. Alteori făceau plastografii, ştergînd din patentă numele titularului şi punînd în loc nume de însurăţei, care se bucurau pentru cîtva timp de scutire de bir [193].

In vederea stîrpirii acestor abuzuri, cîrmuirea ia o serie de măsuri şi dă ordin isprăvniciilor ca împărţirea patentelor la mazilo-ruptaşi să se facă de către sameşi personal [194]. Protoiereii erau obligaţi

[188] *Manualul administrativ*, II, p. 9, nr. 477.
[189] *Analele parlamentare*, tom. XI², p. 882.
[190] „Buletinul oficial al Moldovei", 5 iulie 1851, nr. 2.
[191] *Manualul administrativ*, II, p. 9, nr. 478.
[192] *Ibidem*, p. 10, nr. 460.
[193] Arhivele Statului Iaşi, Tr. 766, op. 868, dos. 191, f. 1; cazuri de mituire a slujbaşilor isprăvniciei pentru trecerea birnicilor la categoria mazilo-ruptaşilor. *Ibidem*, dos. 55.
[194] *Manualul administrativ*, II, p. 11, nr. 482.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

să prezinte isprăvniciilor lista de fiii mazilo-ruptaşilor, care s-au însurat, la sfîrşitul fiecărei luni.

Vornicii şi pasnicii, dacă pînă în şase luni nu făceau cunoscut pe acei însuraţi din fiii mazililor şi ruptaşilor, trebuiau să plătească dajdia lor [195].

Abuzurile vor continua însă în aceeaşi măsură. Corupţia îşi găsea o largă aplicare în domeniul fiscalităţii. Ea se ilustra atît prin formele variate, prin intensitate şi frecvenţă, dar şi prin constatarea ei la întreaga ierarhie administrativă. O altă trăsătură este neaplicarea integrală de către organele în subordine a măsurilor fiscale luate de ocîrmuire.

e. *Ţiganii.* Din punct de vedere fiscal, ţiganii erau împărţiţi în două categorii : ţiganii care plăteau impozite şi cei care erau scutiţi. Din prima categorie făceau parte ţiganii statului, din a doua ţiganii mănăstirilor şi cei ai particularilor.

Ţiganii au avut o organizare a lor specifică. Pînă la Regulamentul Organic, supravegherea lor era încredinţată unui boier de clasa I, numit nazîrul ţiganilor. Perceperea impozitelor se făcea în cadrul acestei organizări, cu ajutorul ţiganilor şi al organelor fiscale. In fruntea lor era nazirul, care încasa capitaţia, sameşul, ocolaşii şi 12 slujitori. Prin Regulamentul Organic, nazirul nu mai avea dreptul să perceapă în folosul său nici o amendă sau vreo dare, aşa cum procedase înainte [196]. Nazirul era ajutat de un sameş. Textul Regulamentului Organic din 1835 precizează, referitor la numirea acestuia, din urmă, că ea trebuia să fie făcută prin prezentarea a doi candidaţi de către nazir, din care cîrmuirea numea unul [197].

Ţiganii erau răspîndiţi în cete, conduse de bulubaşi. Pînă în 1832 venitul impozitului ţiganilor din Moldova se ridica la 143 550 lei, din care 96 000 se dădea la vistierie şi restul de 47 550 lei se cheltuiau cu lefurile funcţionarilor însărcinaţi cu perceperea impozitelor. Pînă la Regulamentul Organic nu plăteau toţi la fel, ci erau împărţiţi în trei stări. Cei din starea I-a plăteau cîte 16 lei, cei din starea II-a cîte 13 lei şi cei din starea III-a cîte 7 lei [198].

Prin art. 103 din Regulamentul Organic se stabilise că, după efectuarea recensămîntului ţiganilor statului, ocîrmuirea să dea ocolaşului fiecărei cete cîte o listă cu numele familiilor cetei şi cu sumele birului pe care trebuia să le plătească. Birul (capitaţia), era încasat pe sferturi şi era încredinţat sameşului ţinutului, unde se afla ceata. Acesta adeverea primirea banilor, însemnîndu-i în dosul foii.

Aceste dispoziţii din Regulament presupuneau însă o statornicire a cetelor ţiganilor, lucru care nu prea corespundea realităţii. Ulterior,

[195] *Manualul administrativ*, II, p. 9, nr. 477.
[196] *Regulamentul Organic* din 1831, anexa lit. J, art. I.
[197] *Regulamentul Organic* din 1835, anexa lit. O, art. I.
[198] *Analele parlamentare*, tom. III[2], p. 283.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

s-au adus noi precizări cu privire la modul de plată a ţiganilor, din care cauză este o diferenţă de redactare cu privire la ţigani între textele Regulamentelor Organice editate în 1831 şi 1835.

Din cauza nestatornicirii ţiganilor, vistieria a întocmit în 1832 un proiect de lege prin care, arătîndu-se greutăţile aplicării dispoziţiilor din Regulament relativ la modul de percepere a impozitului, a propus revenirea la vechiul mod de percepere şi reducerea lefurilor organelor fiscale [199].

Obştească Adunare a adus însă o serie de amendamente prin care se modifica proiectul vistieriei. Ea hotărî menţinerea postului de nazir, cu acelaşi salariu, şi a postului de sameş cu un salariu mai scăzut decît înainte. Totodată, se stabilea menţinerea ocolaşilor, adică a perceptorilor cetelor, şi suprimarea slujitorilor. Sarcina acestora era de a ajuta pe ocolaşi la perceperea birului, care trebuia să fie îndeplinită de 100 de ţigani în schimbul scutirii la plata capitaţiei. In expunerea de motive a Obşteştii Adunări, se arăta că prin înlocuirea slujitorilor cu ţigani se micşorau cheltuielile la perceperea impozitului.

Obştească Adunare menţinea punctul de vedere al vistieriei cu privire la reducerea veniturilor bulubaşilor [200].

Comparînd hotărîrea Adunării cu proiectul vistieriei relativ la organizarea modului de percepere a capitaţiei ţiganilor, se constată că cheltuielile cu lefurile organelor fiscale sînt aproape aceleaşi, fiind ceva mai reduse acelea din proiectul vistieriei. Deosebirea consta în aceea că Obştească Adunare, care era formată din reprezentanţii marii boierimi, voia menţinerea funcţiei şi a lefilor ridicate ale nazirului şi ale sameşului, funcţii care erau încredinţate reprezentanţilor clasei dominante. In schimb, ea era pentru reducerea lefurilor micilor funcţionari ai naziriei şi a veniturilor conducătorilor cetelor ţigăneşti. Pentru a se face economii, în vederea asigurării lefurilor mari ale nazirului şi sameşului, Adunarea Obştească hotărî înlocuirea slujitorilor însărcinaţi cu perceperea capitaţiei cu un număr de ţigani care nu erau plătiţi, dar erau scutiţi de bir pentru aceasta. Interesul de clasă al boierimii determină modificarea proiectului vistieriei.

Singura concesie pe care a făcut-o Obştească Adunare era ca în funcţia de nazir al ţiganilor să nu fie numiţi numai boieri de starea I-a, ci putea să fie încredinţată această funcţie şi boierilor din celelalte stări.

O altă modificare pe care o aduce Obştească Adunare la proiectul vistieriei era aceea cu privire la cutia cetei. In proiectul vistieriei se prevedea — ca şi la cutia sătească — ca la cutia cetii să meargă zeciuiala capitaţiei, la care se mai adăugau impozitul însurăţeilor, de unde se achita îndemnizaţia bulubaşilor şi a impozitului celor morţi.

[199] *Analele parlamentare*, tom. III², p. 271.
[200] *Ibidem*, p. 279.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Tinerii ţigani însuraţi, care se bucurau de aceleaşi avantaje fiscale ca şi însurăţeii ţăranilor birnici, trebuiau să achite la cutia cetii o dare care varia între 4 şi 12 lei. Totodată se prevedea ca taxa de 1 leu pentru bulubaşa să fie achitată din cutia cetei.

Obştească Adunare a hotărît ca zeciuiala capitaţiei să nu mai fie dată la cutia cetei, ci la vistierie ca să servească la plata lefurilor, asigurîndu-se în modul acesta leafa nazirului şi a semeşului, care constituiau cheltuielile cele mai mari. Banii pentru bulubaşi, ca şi achitarea capitaţiei ţiganilor decedaţi, trebuia să se îndeplinească prin cisluirea între ţigani. Banii de la tinerii ţigani însuraţi se strîngeau la cutia cetei. In modul acesta, Obştească Adunare a dat altă destinaţie zeciuielilor. Ele nu mai mergeau la cutia cetei, ci la vistierie, avînd destinaţia specială de a contribui la plata cheltuielilor naziriei [201]. Păstrarea cutiei cetei era încredinţată unui comitet format din bulubaşa şi doi membri de încredere ai cetei [202].

Tendinţa de statornicire a ţiganilor. Vistieria, în vederea unei cît mai sigure şi mai regulate încasări a impozitelor de la birnicii ţării, urmărea o reglementare mai bună a regimului fiscal, care presupunea în primul rînd fixarea domiciliului contribuabilului, ca să ştie de unde să încaseze impozitele. De aceea, s-a căutat statornicirea ţiganilor statului pe diferite moşii. În acest scop s-a făcut cunoscut prin publicaţii ca acei proprietari care ar dori pentru diferitele munci de pe moşii să aibă un număr de muncitori, să se adreseze Ministerului de Interne, arătînd pentru ce fel de munci au nevoie de braţe de muncă şi numărul ţiganilor pe care ar dori să-l aibă. Boierii au avut prevederea de a însera în Regulament că proprietarii nu vor fi responsabili de instabilitatea acestora [203].

După ce ministerul prin organele sale se încredinţa de condiţiile oferite de proprietar, se încheia o învoială în scris, între minister şi proprietar, care conţinea condiţiile cu privire la îndatoririle proprietarilor şi ale ţiganilor. Acei dintre ţigani care erau de meserie muncitori de pămînt, odată stabiliţi pe moşie, erau obligaţi la zilele boerescului. Proprietarii trebuiau să le dea loc de hrană, loc de livadă, să le înlesnească construirea caselor [204]. Se puteau face şi diferite învoieli între proprietari şi ţiganii aşezaţi referitor la obligaţiile reciproce. Învoielile trebuiau să fie adeverite de ispravnici şi trimise la departamentul de finanţe [205].

Ţiganii puteau fi aşezaţi la locurile fixate în număr de 20—70 familii; ei trebuiau să-şi aleagă un conducător care purta numele de giurat. Dacă numărul lor depăşea cifra de familii indicată se ale-

[201] *Analele parlamentare*, tom. III[2].
[202] *Regulamentul Organic* din 1835, anexa O, art. I.
[203] *Ibidem*, art. II.
[204] *Manualul administrativ*, II, p. 51, nr. 540.
[205] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

geau doi giurați, care aveau îndatorirea să strîngă birul. Capitația giuraților se plătea de la cutia cetei, așa cum se proceda și la țăranii birnici cu plata vorniceilor [206]. Modul de percepere a birului era același ca și la ceilalți țigani ai statului [207].

Pentru a îndemna pe țigani să se statornicească, ocîrmuirea îi scutea de orice havalele, precum și de obligația de a da cîte un om la straja pămînească. In ce privește birul, ei erau scutiți timp de un an de zile [208].

Atît statul, cît și proprietarii, aveau interesul de a fixa pe țigani de pămînt: statul, în vederea perceperii regulate a birului, iar proprietarul pentru a-și mări numărul brațelor de muncă.

In afară de cele de mai sus, s-au luat măsuri pentru a stăvili plecările de pe locurile fixate. Țiganului îi era interzis să circule chiar în ocolul aceluiași ținut, iar în caz că trebuia să meargă în alt ocol, trebuia să aibă răvaș de la dregătorul locului, care se elibera pe baza adeverinței proprietarului. Totodată, nimenea nu avea voie să primească în oraș sau sat vreun țigan dacă nu avea acte în regulă. În caz că se constata vre-un țigan fugit, autoritățile tîrgului sau județul sătesc erau obligate să-l prindă și să-l trimită la isprăvnicie. Acei care i-ar fi tăinuit, erau amendați în proporție cu timpul cît i-a ținut ascunși și cu numărul țiganilor tăinuiți, în folosul cutiei sătești, fiind răspunzători și pentru paguba pricinuită proprietarului datorită fugii țiganilor [209].

In caz de nemulțumire din partea proprietarului care i-a primit pe moșie sau din partea țiganilor, strămutarea acestora nu se putea face decît cu învoirea Ministerului de Interne.

Cu supravegherea lor, precum și a respectării obligațiilor, din partea ambelor părți, era însărcinat privighetorul de ocol, care trebuia să raporteze ministerului pentru toate chestiunile în legătură cu țiganii statului [210]. Așezările lor pe moșiile proprietarului nu se puteau face decît cu învoirea acestora din urmă.

Statornicirea țiganilor a fost o preocupare permanentă din partea cîrmuirii. In 1842, vistieria dă noi dispoziții cum să se facă așezarea acestora pe moșiile particulare. Deși multe din aceste dispoziții sînt repetări din Regulament, totuși unele din ele conțin precizări suplimentare. Astfel, în ce privește condițiile de așezare, ele se făceau prin învoiri scrise între proprietar și țigan. Ele trebuiau să fie adeverite de isprăvnicie și predate naziriei țiganilor, care la rîndul ei le înainta vistieriei pentru a se scădea birul pe primul an de așezare.

---

206 *Regulamentul Organic* din 1835, anexa O, art. 5.
207 *Ibidem*, art. VII.
208 *Ibidem*, art. VI.
209 *Ibidem*, art. IX.
210 *Ibidem*, art. XV.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Relativ la modul de percepere se hotărăşte să se facă tăbliţe cu numele lor, pentru toate familiile de ţigani, întocmai ca şi la satele ţărăneşti, cu arătarea sumei birului, ce au de plată. Banii trebuiau depuşi la sămeşia ţinutului, care adeverea primirea lor pe dosul tăbliţei [211].

In ce priveşte ţiganii particulari, mănăstireşti şi boiereşti, ei nu erau supuşi la nici o dare sau havalele către stat şi nu aveau obligaţii decît către stăpînii lor. Ţiganul dezrobit intra în categoria contribuabililor. Ocîrmuirea recomanda ca raporturile între ţigani şi stăpîni să fie acelea care erau între proprietari şi ţiganii statului aşezaţi pe moşiile celor dintîi [212].

Ţiganii lăeşi sau lingurari, ai căror stăpîni nu aveau moşii unde să-i statornicească, puteau, cu permisiunea stăpînilor, să se învoiască cu alţi proprietari de moşii [213].

Situaţia ţiganilor dezrobiţi. Evoluţia relaţiilor de producţie şi răspîndirea ideilor progresiste au reuşit să impună cîrmuirii hotărîrea de a dezrobi pe ţigani. La început s-a făcut numai dezrobirea ţiganilor statului şi a celor mănăstireşti. Rezistenţa boierilor, care nu voiau să renunţe la mîna de lucru gratuită, a făcut ca dezrobirea ţiganilor boiereşti să întîrzie pînă în 1855.

La 31 ianuarie 1844 se votează legea pentru dezrobirea ţiganilor mitropoliei, a episcopiilor şi ai mănăstirilor [214]. Dezrobirea acestora se votează cu amendamentul, ca din fondurile strînse de vistierie pe impozitul ţiganilor dezrobiţi să se elibereze ţiganii boiereşti, prin răscumpărare [215]. La 14 februarie 1844 vine în dezbaterea adunării proiectul pentru dezrobirea ţiganilor statului. In proiect se spunea numai că ţiganii, care pînă acum se aflau statorniciţi cu locuinţa prin sate, să fie scutiţi de bir timp de un an de zile şi de toate celelalte îndatoriri ale locuitorilor birnici către ocîrmuire timp de 3 ani [216].

După trecerea acestui interval de timp, ei urmau să aibă aceleaşi îndatoriri ca şi ţăranii birnici [217]. Adunarea mai propusese şi desfiinţarea naziriei ţiganilor. Domnul, printr-un ofis, a arătat că deşi aproba această propunere, o modifică, înlocuind naziria cu o comisie compusă din trei boieri fără leafă, care să se ocupe cu supravegherea ţiganilor [218].

Din cauza ocupaţiilor diferite ale ţiganilor, exista oarecare dificultate în ce priveşte repartizarea lor fiscală. De aceea, prin legea dezrobirii se hotărăşte ca ţiganii vătraşi (acei care aveau ocupaţia la

[211] *Manualul administrativ*, II, p. 152, nr. 54.
[212] *Regulamentul Organic* din 1835, anexa O, art. XV.
[213] *Manualul administrativ*, II, p. 50, nr. 539.
[214] *Ibidem*, p. 49, nr. 538.
[215] *Analele parlamentare*, tom. XII², p. 435.
[216] *Ibidem*, p. 521.
[217] *Manualul administrativ*, II, p. 53, nr. 542.
[218] *Ibidem*, p. 50, nr. 539.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cîmp) să aibă aceeaşi situaţie ca şi locuitorii liberi şi să se înţeleagă cu proprietarii în aceleaşi condiţii ca şi ceilalţi locuitori birnici, urmînd a plăti dările după modul de impunere a acestora. In ce priveşte ţiganii breslaşi (meşteşugari), care de obicei locuiau prin tîrguri, ei trebuiau să fie repartizaţi la categoria patentarilor [219].

Prin dezrobire, deşi se crea o situaţie juridică egală pentru toţi ţiganii eliberaţi, atît cei mănăstireşti, cît şi cei ai statului, din punct de vedere fiscal existau deosebiri. Prima deosebire consta în destinaţia birului. Pe cînd banii strînşi de la capitaţia ţiganilor statului dezrobiţi intrau în vistierie, cei strînşi din capitaţia ţiganilor mănăstireşti dezrobiţi aveau o destinaţie specială.

In afară de aceasta, exista o deosebire în ce priveşte modul de percepere a capitaţiei. Prin actul de dezrobire, creindu-se acestora o situaţie similară cu aceea a ţăranilor birnici, ţiganii statului dezrobiţi, care se aflau aşezaţi pe moşii, urmau să fie legaţi la bir cu locuitorii satelor unde se găseau şi să fie trecuţi în tăbliţă cu ceilalţi locuitori. Deoarece venitul ce se scotea din impozitul ţiganilor mănăstireşti dezrobiţi avea o anumită destinaţie, Sfatul Administrativ hotărî ca aceştia să nu fie legaţi la bir cu ceilalţi locuitori [220].

In 1848 se ia măsura ca ţiganii eliberaţi prin „iertare" să fie aşezaţi în categoria bejenarilor hrisovuliţi, care, după cum am văzut, plăteau capitaţia pe jumătate. Copiii lor intrau însă în categoria birnicilor obişnuiţi [221].

Situaţia ţiganilor dezrobiţi, în genere, era foarte grea. Lipsa locurilor de hrană îi silea să pribegească de pe o moşie pe alta [222].

*

Transformările economice şi sociale din această fază a descompunerii feudalismului au determinat stabilirea de noi norme juridice. Cu desfiinţarea robiei dispărea una din formele juridice anacronice. Prin aceasta statul îşi mărea numărul contribuabililor, iar foştii robi deveneau stăpîni pe persoana lor. Legile de dezrobire îi trecea însă pe ţigani în categoria iobagilor, obligîndu-i pe cei proveniţi de la mănăstiri să plătească impozite. Realizînd această reformă, statul obţinea sporirea masei impozabile. Totodată, elibera mîna de lucru a ţiganilor care aparţineau clerului şi statului. Desfiinţarea robiei, în afară de faptul că făcea pe ţigani stăpîni pe persoana lor, nu aducea o mare uşurare situaţiei lor economice. Intrînd în categoria ţiganilor birnici, ei trebuiau să suporte atît povara fiscalităţii, cît şi exploatarea boierească, care decurgea din situaţia de ţărani clăcaşi.

[219] *Manualul administrativ*, II, p. 49, nr. 558.
[220] *Ibidem*, p. 53, nr. 542.
[221] „Buletin...", 23 martie 1852; *Manualul administrativ*, II, p. 85, nr. 573.
[222] *Manualul administrativ*, II, p. 32, nr. 512.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

2. *Patenta. Impunerea patentei.* O altă dare importantă era patenta, pe care o plăteau negustorii și meseriașii. Darea acestora nu era egală, ci se plătea în funcție de amploarea negoțului sau a meseriilor. Negustorii erau împărțiți în trei categorii numite trepte :

a) Acei care făceau comerț cu ridicata și cu amănuntul atît în țară cît și în străinătate, plăteau 240 lei.

b) Acei care făceau comerț cu ridicata și amănuntul numai în țară, plăteau 120 lei.

c) Acei care făceau comerț numai cu amănuntul în țară, plăteau 60 lei [223].

Meseriașii erau împărțiți în trei categorii numite stări :

a) Acei care aveau o întreprindere mare plăteau 120 lei pe an.

b) Acei care aveau o întreprindere mai mică plăteau 80 lei.

c) Acei care lucrau și vindeau produsele muncii în dughiana lor plăteau 50 lei [224].

Impărțirea în categorii arată diferențierea care exista în rîndul negustorilor și al meseriașilor.

Atît negustorii cît și meseriașii erau constituiți în bresle profesionale, după natura meșteșugului sau a comerțului lor. Exercitarea oricărei profesiuni fiind bazată pe îndeplinirea angajamentelor contractate și pe o garanție valabilă, nici un meseriaș nu-și putea exercita profesiunea fără a fi înscris în breaslă și fără a fi obținut o patentă din partea cîrmuirii [225]. Cel primit în breaslă era obligat să se înscrie în controalele vistieriei. Aceasta îi elibera, prin intermediul starostelui, patenta treptei din care făcea parte. Nimeni nu putea deschide dughiană fără să fi obținut în prealabil o patentă [226]. Patenta era nominală și netransmisibilă [227]. Cînd domnul percepea în unii ani un adaos la impozite, ei erau impuși să plătească un spor de 10% la impozitul patentei.

Negustorii și meseriașii străini, care se stabileau în țară, erau înscriși în breslele respective. Ei nu puteau exercita profesiunea lor înainte de a fi obținut o patentă și să-și fi îndeplinit obligațiile fiscale. Erau exceptați proprietarii de întreprinderi care introduseseră în țară o anumită ramură a industriei folositoare țării. Aceștia erau scutiți pe un anumit număr de ani. De aceleași privilegii se bucurau și pămîntenii, care ar fi voit să facă astfel de întreprinderi [228].

Calfele de prin dughene sau ale meseriașilor plăteau capitație [229]. Pînă la Regulamentul Organic, darea la vistierie nu era plătită decît de

[223] *Regulamentul Organic* din 1831, anexa lit. Z, art. 11.
[224] *Ibidem*, art. 19.
[225] *Ibidem*, art. 25.
[226] *Ibidem*, art. 12.
[227] *Ibidem*, art. 11.
[228] *Regulamentul Organic* din 1831, art. 99.
[229] *Ibidem*, anexa Z, art. 27.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

calfele care erau capii unei familii, holteii fiind scutiți. Prin Regulament se desființează distincția fiscală între holtei și casași ; s-a acordat însă o scutire de bir calfelor pînă la majorat. Deci, în locul criteriului de holtei și casași se introduce acela de vîrstă [230]. În 1838, Sfatul Administrativ hotărăște ca înscrierea calfelor la plata capitației să se facă de la vîrsta de 25 de ani [231].

După intrarea în vigoare a Regulamentului Organic se constată o oarecare preocupare pentru dezvoltarea meșteșugurilor. În afară de înființarea unei școli de meserii, se caută să se încurajeze cei mai harnici absolvenți ai școlii. Prin anaforaua Epitropiei Învățăturilor publice din 28 aprilie 1841 se hotărăște ca acei ucenici, care prin buna lor pregătire, vor obține un premiu, vor fi promovați calfe. După ce vor mai învăța încă un an de zile, li se da titlul de maiștri primind din partea școlii instrumente și unelte necesare meșteșugului lor și o patentă din partea cîrmuirii spre a putea deschide ateliere în țară. Timp de 3 ani, ei erau scutiți de toată darea către cîrmuire [232].

Erau scutiți de patentă slugile negustorilor [233] și ucenicii meseriașilor. Aceștia, cînd ajungeau la majorat, erau impuși, la capitație. Erau de asemenea scutiți negustorii supuși străini, care făceau comerț cu ridicata și care se bucurau, ca și în trecut, de drepturile fixate în tratatele încheiate de Poartă cu marile puteri. Aceștia, dacă voiau să facă comerț cu amănuntul, trebuiau să ia patentă după întinderea comerțului pe care-l făceau [234]. Boierii puteau exercita orice fel de negustorie, fără a fi obligați să aibă patentă [235].

Fiecare negustor trebuia să exercite comerțul conform gradului treptei lui pentru care plătea patenta cuvenită. Dacă depășea întinderea comerțului pentru care avea patentă, atunci trebuia să achite retroactiv darea după întinderea comerțului pe care-l exercitase [236].

Negustorii din fiecare treaptă a oricărui oraș își alegeau starostele lor [237]. În Iași, fiecare breaslă avea cîte un staroste, iar în celelalte tîrguri, din cauza numărului mic de meseriași, exista un singur staroste pentru toate breslele la un loc. Numai în capitală era mai marele staroste. El avea rolul să coordoneze întreaga activitate a producției, a circulației, apărîndu-le de concurența străină [238]. Toate ordinele și dispozițiile ocîrmuirii cu privire la comerț se făceau cunoscute prin mai marele staroste. Tot prin el se comunica autorităților doleanțele și pro-

230 *Regulamentul Organic* din 1831, art. 99.
231 *Manualul administrativ*, II, p. 4, nr. 469.
232 *Ibidem*, II, p. 347, nr. 813.
233 *Regulamenetul Organic* din 1831, anexa Z, art. 13.
234 *Ibidem*, art. 14.
235 *Ibidem*, art. 40 ; *Regulamentul Organic* din 1835, anexa P. art. XLVI.
236 *Ibidem*, anexa Z, art. 16.
237 *Ibidem*, art. 17.
238 Eig. Pavlescu, *op. cit.*, p. 210.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

punerile breslelor [239]. În celelalte oraşe, poruncile ocîrmuirii şi propunerile membrilor breslelor se transmiteau prin staroşti [240].

Mai marele staroste trebuia să aibă cel puţin 30 de ani şi să posede bunuri în valoare de minimum 50 000 lei. Sarcina lui era să colaboreze cu isprăvnicia Iaşului în ce priveşte perceperea dărilor de la negustori [241]. Totodată el lua parte la şedinţele tribunalului din Iaşi în calitate de membru. El era retribuit cu un salariu de 400 lei pe lună.

Staroştii erau însărcinaţi cu distribuirea patentelor. Înscrierea în bresle nu se putea face decît prin intermediul şi recomandarea acestora [242]. Starostele care ar fi sustras pe un negustor de la plata patentei era supus la o amendă în folosul breslei, echivalentă cu plata patentei negustorului pe timp de un an de zile [243].

Prin Regulamentul Organic era oprit ca membrii unei bresle să se îndeletnicească cu meşteşugul sau comerţul altei bresle [244]. Nerespectarea acestei dispoziţii a obligat cîrmuirea să o repete la 5 octombrie 1843, în urma reclamaţiei breslelor [245]. Acei care nu participau la obligaţiile şi cheltuielile breslelor nu puteau să exercite vreun comerţ sau vreo meserie [246].

Nerespectarea împărţirii negustorilor în cele trei trepte dădea naştere la multe reclamaţii. Concurenţa dintre negustorii din diferitele stări provoca conflicte care necesitau intervenţia vistieriei. De multe ori negustorii din categoria III-a, care plăteau darea pentru patentă mai mică şi al căror comerţ era limitat la comerţul cu amănuntul, şi numai în ţară, se duceau peste hotar, aducînd de acolo marfă străină. De aceea, în 1838, s-au luat măsuri ca la toate răvaşele de drum şi la paşapoartele ce se dădeau negustorilor, ce treceau peste hotar, să se indice din ce ţară făceau parte, iar la cei care se constata că au altă patentă decît de clasa I-a, li se interzicea trecerea peste hotar cu marfa pînă cînd nu schimbau patenta.

O altă cauză care provoca multe conflicte era faptul că mulţi negustori pămînteni, pentru a se bucura de avantajul sudiţilor, treceau sub protecţie străină. Prin aceasta se aducea prejudicii fiscului [247].

În 1843, datorită insistenţei negustorilor, vistieria a aşezat pe fiii de negustori, căsătoriţi prin sate, în categoria ruptelor vistieriei, spre a beneficia de avantajele ruptaşilor [248].

---

[239] *Regulamentul Organic* din 1831, art. 167.
[240] *Manualul administrativ*, II, p. 7, nr. 474.
[241] *Regulamentul Organic* din 1835, art. 168.
[242] *Regulamentul Organic* din 1831, anexa Z, art. 16.
[243] *Regulamentul Organic* din 1835, anexa P, art. XXXII.
[244] *Ibidem*, art. XXII.
[245] *Manualul administrativ*, II, p. 8, nr. 476.
[246] *Analele parlamentare*, tom. III[2], p. 167.
[247] *Manualul administrativ*, II, p. 3, nr. 468.
[248] *Ibidem*, p. 6, nr. 472.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Se observă pe măsură ce trece timpul că statul dă satisfacție din ce în ce mai mult cererilor negustorilor. Creșterea puterii burgheziei în formare o determină să caute participarea tot mai largă la conducerea statului. În această perioadă rolul ei se limita mai mult la administrarea tîrgurilor și a orașelor. Ea lupta pentru a obține cît mai multe drepturi și să înlăture obstacolele care existau în calea exercitării comerțului și a meseriilor. Se observă, după cum vom vedea, că existau rivalități puternice între marii și mici negustori, cei dintîi avînd unele interese comune cu ale boierilor și dorind menținerea unora din privilegiile feudale contra intereselor micilor negustori.

Modul de percepere. Patentarii plăteau două feluri de impozite: unul către vistierie și altul către eforia orașelor. Darea către vistierie era patenta și varia după întinderea negoțului sau a meseriei. De aceea erau împărțiți pe stări [249]. Darea către eforie consta din zeciuiala dării patentei [250]. Plata impozitelor se făcea prin bresle. Negustorii și meseriașii erau scutiți de havalele [251] și de capitație. Ei plăteau impozit numai pentru exercitarea ocupației lor, fără a fi obligați și la impozitul personal. Singurii care plăteau capitație și patentă erau locuitorii mahalalelor, lucrătorii de pămînt care făceau comerț. Un alt caz specific era acela al droșcarilor. Aceștia, prin Regulamentul Organic, erau scutiți de plata capitației și a patentei în schimbul unei taxe lunare percepută de eforie, de o jumătate de galben de droșcă și 5 lei pentru căruță [252]. Se constatase că mulți contribuabili ai orașului, printre care chiar negustori patentari, închiriau căruțe și droșce pentru a scăpa de plata fie a capitației, fie a patentei [253]. De aceea, aceștia au fost obligați pe lîngă plata taxei către eforie și la plata capitației [254].

Deși patenta era nominală și netransmisibilă, iar Regulamentul Organic preciza că se plătea după întinderea negoțului, modul lui de percepere a rămas de fapt tot prin sistemul cisluirii. Vistieria a menținut principiul răspunderii solidare a membrilor breslei și la plata impozitului patentei.

Prin modul de alcătuire a catagrafiei, vistieria voia să-și aibă asigurată încasarea impozitelor timp de 7 ani. Catagraria cuprindea numărul patentarilor aflați în anul cînd se începea catagrafia, împărțiți pe stări, după care vistieria își stabilea venitul. Deoarece în această durată de timp se puteau întîmpla multe scăderi, datorită decesului sau plecării din breaslă, ori să fie adaosuri, vistieria lăsa în seama breslei ca să aranjeze ea singură aceste schimbări, cu condiția numai ca să i se plătească suma fixată după numărul stabilit la data cînd s-a făcut

[249] Vezi mai sus.
[250] *Regulamentul Organic* din 1831, anexa Z, art. 11.
[251] *Ibidem*, art. 7.
[252] *Regulamentul Organic* din 1835, anexa lit. H, art. XIX.
[253] *Manualul administrativ*, I, p. 141, nr. 88.
[254] *Ibidem*, p. 140, nr. 82.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

catagrafia, pe baza treptelor fiscale. Dacă se adăugau noi membri în breaslă, prisosul de la dările acestora rămînea în seama ei, pentru ca din această sumă să se achite dările celor scăzuți din breaslă. Dacă numărul celor plecați era mai mare decît a celor adăugiți, atunci breasla trebuia să achite această lipsă către fisc. Articolul XXVIII din Regulamentul Organic din 1835, anexa P, spunea: „pentru ca să lipsească prilejul de prifacere cu morți și fugiți și pentru a rămîne vistieria siguripsită în dările de la patentari cu calfele lor în curgerea vremii de la o catagrafie pînă la alta, să rămîie în socoteala breslelor sporiul ce ar urma între patentari și calfe, ca din acelea să se îndeplinească lipsurile morților și a fugiților..." [255].

Deși fiecare negustor sau meșter era impus la un anumit impozit după sfera mai largă sau mai îngustă a meseriei lui, de fapt patenta se achita după sistemul cisluirii. Aceasta se vede și din următoarele dispoziții ale cîrmuirii.

Prin Regulamentul Organic se hotărîse a se da staroștilor în fiecare an cîte o condică, în care trebuiau să fie trecute toate dările membrilor breslei și care urmau să fie achitate individual. Ulterior s-au trimis staroștilor tăblițe, așa cum se trimiteau la sate pentru înscrierea birnicilor. În 1840, vistieria, într-un referat către Sfatul Administrativ, arăta că: „deoarece prin facerile de sporuri și scăderi pentru fugiți și morți, sînt lăsate în socoteala breslelor, încît staroștii breslelor pe asemeni temei *nu mai sînt îndatoriți a da socoteală pentru darea ce împlinesc, în osebire de la fiecare dajnic al breslei, de vreme ce aceasta o plătesc ei mai mult prin cisle decît prin patente*..." [256]. De aceea vistieria cere să nu mai dea condici la staroști, ci să se treacă plata impozitului în dosul tăbliților „după orînduiala de la sate" [257].

Isprăvnicia era datoare ca să oblige fiecare breaslă să-și întocmească cisla la fiecare sfert pentru lipsuri și după aceea să fie îndatorați staroștii să achite dările patentarilor din breaslă la sămeșie, conform sumei cuvenite după tăbliță. Sameșul trebuia să procedeze așa cum se făcea și la sate.

Din această dispoziție se vede că în 1840 se ajunsese ca modul de percepere a patentelor să se facă aproape la fel ca acela pentru capitație. Astfel, perceperea patentei se baza tot pe principiul răspunderii solidare. În caz că un negustor cădea în stare de faliment, pînă la declararea falimentului darea lui se plătea din averea sa cu protimisis, iar pînă la noua catagrafie ea rămînea în sarcina breslei care trebuia să i-o achite pe acest timp [258].

După ce se termina lucrarea catagrafiei, se trimitea, în vederea perceperii patentelor de la vistierie, la fiecare isprăvnicie cîte o tăbliță

[255] *Regulamentul Organic* din 1835, anexa P, art. XXVIII.
[256] *Manualul administrativ*, II, p. 5, nr. 471.
[257] *Ibidem*.
[258] *Ibidem*, p. 7, nr. 473.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru fiecare breaslă de numărul patentarilor. În același timp se expediau și patentele de negustori și meseriași, care erau date staroștilor [259]. Socotelile se făceau trimestrial [260].

Eforiile orășenești primeau zeciuiala de la toți contribuabilii tîrgurilor. De aceea, membrii și secretarii eforiilor colaborau cu organele isprăvniciei la perceperea dărilor din tîrguri. În capitală, isprăvnicia trebuia să pună zapcii la dispoziția eforiei în vederea încasării dărilor, iar pe la tîrguri, comisarii erau obligați să înlesnească isprăvniciei perceperea impozitelor. Pe la tîrguri, unde nu erau eforii orășenești, perceperea revenea numai isprăvniciei, care o făcea prin staroștii acelor tîrguri, iar cutia zeciuielii era încredințată breslei. Membrii și secretarii eforiilor erau răspunzători pentru orice irosire a banilor vistieriei [261].

Pentru ca vistieria să nu rămînă păgubașă cu încasarea impozitului patentei, se luaseră o serie de măsuri de prevedere. Negustorii și meșterii pămînteni puteau să meargă prin țară pentru a-și exercita negoțul sau meseria, dar erau obligați să dea mai întîi chezășie eforiilor, prin staroștii lor, că vor plăti regulat darea patentei. Eforia, după ce obținea aceste garanții, făcea cunoscut isprăvniciei care le slobozea răvașe de drum și comunica breslei locul unde se duce, pentru ca ea să știe pe toți acei ce ar lipsi din tîrg. Dacă plecau peste graniță pe un timp anumit, trebuiau să dea aceeași garanție [262].

Mutările dintr-un loc într-altul nu se puteau face decît dacă se îndeplinea o anumită procedură. Încă din 1833 se precizează că negustorul sau meseriașul, care voia să se mute în decursul unei durate de timp dintre două catagrafii, trebuia să dea întîi de știre eforiei orășenești prin starostele breslei, care făcea cunoscut isprăvniciei. Aceasta trebuia să înștiințeze vistieria spre a se scădea darea lui din localitatea unde se afla și să fie trecut în rînduiala fiscală de la tîrgul unde se mutase.

Una din sarcinile principale ale staroștilor era de a supraveghea stabilirea vreunui negustor sau meșter străin în localitate. În acest caz, starostele trebuia să anunțe îndată isprăvnicia, care supunea cercetării și în caz că nu era găsit cu formele îndeplinite, era trimis înapoi la locul de unde venise, după ce se încasa de la dînsul darea pe un an în folosul starostelui [263].

Toate aceste măsuri reflectă interesele fiscale precum și interesele de breaslă. Pe cînd patentarii doreau o limitare a numărului negustorilor, din cauza concurenței, și nu vedeau cu ochi buni apariția unui nou

[259] *Manualul administrativ*, II, p. 74, nr. 559.
[260] *Regulamentul Organic* din 1831, art. 104.
[261] *Manualul administrativ*, II, p. 2, nr. 467.
[262] *Ibidem*.
[263] *Regulamentul Organic din 1835*, anexa P, art. XXXI.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

negustor sau meşter, cîrmuirea avea interesul să fie cît mai mulţi breslaşi, numai să fie asigurată încasarea impozitului.

Negustorii şi meseriaşii patentari erau şi la sate. Cei dintîi erau de obicei aceia care luau dughenile proprietarilor în arendă. Pe lîngă aceştia erau mici negustori cu amănuntul care circulau prin tîrguşoare şi pe la sate. Ei plăteau patentă de clasa III-a.

*

Negustorii şi meseriaşii alcătuiau în mare parte burghezia ţării. Ei participau din ce în ce mai mult la conducere. Oraşele erau administrate de sfaturi municipale, ai căror membri erau aleşi după criteriul de avere. Negustorii şi meseriaşii revendicau din ce în ce mai insistent noi drepturi la conducere şi cereau abolirea privilegiilor feudale. Pînă după îndoita alegere a lui Alexandru Cuza, atît organizarea negustorimii, cît şi modul de impunere a patentei, nu suferă modificări însemnate. Între primele legiuiri introduse de noul domn se afla şi legea cu privire la patente. Ea se încadra în şirul de inovaţii cu caracter fiscal, care trebuiau să ducă la transformarea radicală a sistemului fiscal.

3. *„Tacsia jidovilor"*. Evreii, erau de două feluri: evrei pămînteni şi evrei sudiţi. Din punct de vedere fiscal, în afară de categoria evreilor orîndari (adică cei care erau arendaşi de cîrciume), ei alcătuiau o singură categorie impozabilă, indiferent dacă erau sudiţi sau pămînteni.

Ei aveau un mod de plată cu totul deosebit. Ocîrmuirea, pentru a simplica şi a-şi asigura modul de percepere a impozitului asupra evreilor, încasa o anumită sumă de bani, fixată în funcţie de numărul evreilor, care se chema „tacsia jidovilor". Ea forma un venit aparte în bugetul vistieriei şi se arenda. Evreii erau împărţiţi pe bresle dar nu şi pe stări. În acest sens, în *Manualul administrativ* se spune: „în privire cu darea jidovilor este hotărîtă într-o singură clasă fără osebire sudeţ de raeli şi fără alegeri de stări..." [264].

Acest sistem de plată al taxei evreilor a existat şi în perioada anterioară [265]. În textul Regulamentului Organic din 1831 nu se spune nimic cu privire la acest impozit. Autorii Regulamentului voiau să introducă un sistem fiscal uniform şi individual, obligînd pe toţi negustorii şi meseriaşii, indiferent de religie, la plata patentei care trebuia achitată prin bresle. Cu privire la evrei, în Regulamentul Organic din 1831 se spune: „Ei sînt datori a plăti patentă, după chipul neguţătoriei ce vor face sau a meşteşugului ce vor unelti. Iar acei care nici în clasis a neguţătorilor, nici a meşterilor nu vor intra, vor plăti capitaţie, după hotărîrea Regulamentului, precum şi ceilalţi locuitori din Principate" [266].

[264] *Manualul administrativ*, II, p. 64, nr. 558.

[265] Hrisovul lui Ioan Sandu Sturza din 1 februarie 1823. *Manualul administrativ*, II, p. 43, notă.

[266] *Regulamentul Organic* din 1831, anexa ht. Z, art. 47.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Deci evreii nu mai trebuiau să plătească impozitul prin „tacsia jidovilor", ci urmau să plătească patenta sau capitația după modul obișnuit al celorlalți negustori și meseriași. Încasarea însă pe persoană întîmpina multe dificultăți. De aceea generalul maior rus Mircovici, vicepreședintele divanului din Iași, în 1833, hotărăște ca taxa evreilor să se dea în arendă prin vistierie [267]. În Regulamentul Organic din 1835 se vede cît de mari greutăți a avut vistieria în perceperea impozitelor de la evrei în alt mod decît prin „tacsie". La articolul LIII, anexa lit. P, se spune : „fiindcă aplicația a descoperit ce chip, decît cu așezarea tacsiei după urmarea de mai înainte, și pe de altă parte însuși națiia evreească din Eși a primit aceasta, ca un singur înlesnitor chip ce și ei au cunoscut că poate fi spre plata dărilor pusă asupra lor" [268]. De aceea, se hotărăște ca să se așeze taxa evreilor în toate tîrgurile din Moldova.

Arendașii taxei trebuiau să dea vistieriei suma pe care se angajau să o plătească prin contract, în urma licitației făcute. În ea se cuprindeau toate dările către fisc și către eforie. Suma era percepută de la evrei prin fixarea prețurilor la anumite articole. Antreprenorii puneau taxe pe următoarele obiecte, din al căror venit își scoteau suma pe care trebuiau să o achite vistieriei și eforiilor : I) pe carnea cușăr de vacă și de miel ; II) pe grăsimea ce se întrebuința la bucate ; III) pe măruntaele de vită. Taxele la toa'e aceste articole se estimau după valoarea sumei din contractul de arendă [269]. Pentru aceasta, prețul cărnii și al păsărilor care erau supuse taxei, trebuiau să fie stabilite în astfel de mod, încît totalitatea obligațiilor impuse evreilor, ca și restanțele la plata impozitelor din anii precedenți, să poată fi recuperate prin fixarea taxei.

Fixarea ei era făcută în sinagogi, în prezența unui trimis al autorităților locale și al delegaților tuturor breslelor evreești [270]. Nimeni din obștea evreească nu era slobod, în termenul contractului taxei, să aducă în tîrg carne sau păsări tăiate cușer din afara tîrgului, fără ca să plătească taxa și fără învoirea antreprenorului. Căsăpiile evreești erau închiriate de către arendașul acestui venit și era interzis de a se deschide noi căsăpii, chiar și în afară de oraș și împrejurul rohatcelor. Singura excepție se făcea cu tîrgușorul Nicolina, unde evreii plăteau darea lor deosebit de a evreilor din capitală [271].

Arendașul taxei evreilor din Iași trebuia să achite suma la vistierie. Cei din celelalte tîrguri o depuneau la sămeșia ținutului. Banii arenzii se percepeau trimestrial, în a doua lună a fiecărui trimestru.

[267] *Analele parlamentare*, tom. III, partea II-a, p. 358.
[268] *Regulamentul Organic* din 1835, anexa P, art. LIII.
[269] „Buletinul oficial al Moldovei", 14 august 1858, nr. 65.
[270] *Regulamentul Organic* din 1835, anexa P, art. LII.
[271] „Buletinul oficial al Moldovei", 14 august 1858, nr. 65.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Atît din pravila din 1833, cît și din docladul din martie 1839, se vede că din această „tacsie" trebuiau să se plătească patentele și capitația evreilor „în suma ce stăpînirea locului ar rîndui" [272].

După cum am văzut, așezarea impozitelor, stabilite după catagrafii, rămînea fixată pe tot timpul de 7 ani, adică pe tot timpul pentru cît fusese alcătuită catagrafia. În 1839, trebuind să se facă o nouă catagrafie, se hotărăște ca darea evreilor să se perceapă pe tîrguri, tot sub forma de „tacsie a jidovilor", iar în ce privește cuantumul să se socotească 60 lei de persoană, care trebuiau să se împlinească de la evreii din fiecare tîrg. Taxa, odată fixată, se percepea în aceeași sumă în toți cei șapte ani, indiferent dacă numărul lor scădea sau sporea [273]. Vistieria prefera modul de încasare prin mijlocirea taxei evreilor, căci în felul acesta ea își avea asigurat venitul și știa exact pe ce sumă să se bizuie. Sistemul convenea și evreilor, căci chiar dacă numărul lor sporea, ei plăteau aceeași sumă, micșorîndu-se cota de plată a fiecăruia.

Hahamii, tăietorii de vite și de păsări, ca și tejghetarii de la măcelăriile evrești, erau sub ascultarea arendașilor „tacsiei". Ei trebuiau să perceapă prețurile după cum erau fixate de arendași, fiind însă plătiți de către obștea evreească. Odată prețurile fixate, arendașii nu mai puteau adăuga un ban mai mult peste cele statornicite. În suma „tacsiei" pe care trebuiau să o achite arendașii, intrau toate dările cuvenite fiscului și eforiilor [274].

Membrii creștini ai breslelor plăteau, în afară de darea către stat, și o taxă pentru nevoile breslei. La 31 mai 1838, Sfatul Administrativ face propunerea ca evreii să fie supuși și la taxa pentru trebuința breslelor. Mihai Sturza, desigur așa cum avea obiceiul, după ce luase sume de bani de la negustorii evrei [275], nu o aprobă, punînd rezoluția că, „de vreme ce se strîng și alte dări de la națiia lor pentru diferite nevoi", nu mai sînt obligați să dea zeciuiala în trebuințele breslelor care nu sînt de neamul lor [276].

În 1845 se confirmă menținerea și perceperea impozitelor prin sistemul „tacsiei" evreilor în aceleași condiții ca cele fixate cu ocazia alcătuirii catagrafiei precedente, adăugîndu-se opt parale la leu [277], ceea ce însemna o sporire cu o cincime [278].

---

[272] *Analele parlamentare*, tom. II², p. 363.
[273] *Analele parlamentare*, tom. IX², p. 461.
[274] *Regulamentul Organic* din 1835, anexa lit. P, art. LIII; „Bul. Of. al Moldovei", 16/VIII, 1858.
[275] C. A. Kuch, *Starea de lucruri din Moldova și Valahia de la anii 1828—1834*, în „Convorbiri literare", 1891—1892, p. 205, 325.
[276] *Manualul administrativ*, II, p. 41, nr. 527.
[277] *Ibidem*, p. 43, nr. 530.
[278] Leul avea patru zeci de parale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Deşi „tacsia" evreilor era fixată pe timp de 7 ani, totuşi darea ei în arendă nu se făcea întotdeauna pe aceeaşi durată de timp [279]. În 1846, domnul dă un hrisov prin care obligă pe toţi evreii autohtoni şi străini din Galaţi să dea cîte un leu la mia de lei din valoarea tuturor mărfurilor importate şi exportate în beneficiul spitalului evreesc de acolo [280].

Concurenţa economică face ca ocîrmuirea, la îndemnul negustorilor autohtoni, să ia măsuri contra evreilor. Prin anaforaua Sfatului Administrativ din 1 iulie 1839, aprobată de domn, se hotărăşte ca evreii care se vor găsi neînscrişi în catagrafie, chiar dintre cei născuţi în ţară sau veniţi pe furiş, să fie consideraţi în rîndul vagabonzilor şi să fie trimişi peste hotare. Celor născuţi în altă ţară, dar înscrişi în catagrafie, li se cerea dovada dacă au vreo meserie sau vreun capital de cel puţin cinci mii de lei, cu care să-şi cîştige subsistenţa. Acei care nu îndeplineau aceste condiţii, chiar dacă erau înscrişi în catagrafii, erau izgoniţi din ţară [281].

Evreii, care luau în arendă crîşme la sate sau la drumuri, trebuiau să plătească patenta acolo unde erau înscrişi [282].

Mai înainte însă trebuiau să obţină un certificat de la Comunitatea israelită întărit de Eforie sau de autoritatea administrativă de care depindeau, prin care se adeverea buna lor purtare şi se arăta că dispuneau de capitalul necesar pentru întreprinderea lor. După ce prezentau acest certificat la vistierie, obţineau patenta pe baza căreia puteau să ia în arendă crîşma şi să vîndă băuturi. Impozitul pe care-l plăteau evreii orîndari (arendaşii crîşmelor), varia după populaţia din satul unde se afla crîşma. Pentru crîşmele din satele care aveau peste 200 locuitori se plătea 6 galbeni de crîşmă, pentru acele din satele care aveau peste 100 locuitori 4 galbeni pe an; pentru acelea din satele cu mai puţin de 100 locuitori şi pentru ratoşele de la drumurile mari 2 galbeni, iar pentru crîşmele răzleţe numai un galben.

Orîndarul evreu, al cărui contract expira, nu era scutit de impozit pînă cînd nu prezenta patenta la isprăvnicie, care era trimisă vistieriei. El îşi putea însă păstra certificatul care avea valabilitate timp de cinci ani [283].

Scutiţii. Sistemul fiscal introdus de Regulamentul Organic avea un pronunţat caracter de clasă. Deosebirea de sistemul anterior consta în faptul că era mai bine organizat şi mai modernizat, ţinînd seama de noile împrejurări în care se afla societatea. Scutirile din această epocă erau de o varietate mai mare decît în perioada anterioară şi se refereau la categorii sociale sau administrative care, fie că

[279] „Buletinul oficial al Moldovei", 14 decembrie 1852, nr. 99.
[280] *Manualul administrativ*, II, p. 43, nr. 529.
[281] *Ibidem*, I, p. 511, nr. 379.
[282] *Ibidem*, II, p. 45, nr. 532.
[283] *Ibidem*, I, p. 521, nr. 385.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nu existau înainte, fie că existau și nu se bucurau de scutiri sau nu beneficiau de ele într-o mai mare măsură.

Scutirile de impozite erau totale, parțiale sau temporare. O altă clasificare era aceea că unele scutiri se făceau după originea socială (boierii), altele după funcții (slujitorii, membrii eforiei), iar altele după unele particularități ale clasei din care făceau parte contribuabilii (bejenarii, țiganii, negustorii străini care vindeau cu toptanul etc.).

Din categoria scutiților de impozit direct făceau parte în primul rînd boierii din oricare rang cu averile lor. Ei erau scutiți de capitație și puteau exercita orice fel de comerț fără a fi obligați la plata patentei. Clerul era scutit și el de orice impozit către stat. De asemenea, era scutit și „clasul" academic; el era scutit și de orice obligație de a da vreun adăpost militar. Privilighеții se bucurau de scutirea de capitație. Din această categorie făceau parte neamurile, vel căpitanii, postelniceii, polcovniceii și alte ranguri militare care, fie prin origine, fie datorită serviciilor pe care le aduseseră ocîrmuirii, erau în posesia unor patente ce îi scutea de orice impozit și obligație de muncă. Privilegiile slujitorilor nu erau transmisibile urmașilor, dacă aceștia nu făceau parte dintre slujbașii statului. Vătafii de moșii se bucurau și ei de aceleași privilegii.

Beneficiau de unele scutiri și supușii străini, în limitele convențiilor încheiate de Poartă cu statele respective. Erau scutiți de impozitul patentei negustorii supuși străini care vindeau marfa în țară cu toptanul. Țiganii particulari, de asemenea, nu plăteau nici un impozit.

Din categoria scutiților mai făceau parte nevolnicii, văduvele și contribuabilii bătrîni de la o anumită vîrstă. Nu plăteau bir evreii și otomanii botezați, slujbașii volnici și locuitorii din saline.

Pentru fiecare slujitor dintr-un sat erau scutiți de capitație trei țărani, ca și de orice muncă la stat, de încartiruire și alte sarcini, afară de obligațiile către proprietari. Scutiri de patentă se acordau acelor proprietari de întreprinderi care introduseseră o anumită ramură de industrie folositoare.

Erau scutite de impozite unele instituții clericale, ca mănăstirea Sf. Spiridon, Neamț, Secul, Varatec, Socola, etc., care întreținеau spitale, seminarii sau comunități religioase.

Existau apoi scutiri temporare. Negustorii care erau membri ai eforiilor nu plăteau patentă atîta timp cît dețineau această funcție. Dacă erau aleși timp de trei ani consecutiv și dăduseră dovadă de zel și conștiinciozitate, erau înscriși între negustorii de starea întîia.

În afară de acestea, ocîrmuirea mai acorda scutiri parțiale, ale căror cuantum și durată aveau o varietate destul de mare. Astfel, oamenii străini aduși de proprietari și așezați pe moșiile lor, timp de șase luni nu plăteau nimic, iar apoi plăteau numai jumătate din capitație. Orice lucrător de pămînt, străin, care venea în țară și nu aparținea nici unui stat, timp de trei ani era scutit de orice dare, iar

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

după aceea, timp de șapte ani plătea pe jumătate. Pentru țiganii dezrobiți se prevedea o serie de scutiri temporare.

În genere, se observă că cele mai mari scutiri și cu caracter permanent le aveau clasele exploatatoare. Acordarea scutirilor pentru lucrătorii de pămînt era parțială sau temporară, datorită interesului de a avea cît mai multă mînă de lucru. Ele erau date fie pentru a atrage oameni de peste hotare, care să muncească pămîntul, fie pentru a căuta să-i fixeze pe cei dinlăuntrul țării. Este de remarcat în această perioadă împletirea intereselor boierimii cu cele ale statului, care, pentru a mări numărul contribuabililor, acorda unele scutiri fiscale, prin care se răspundea interesului boierimii de a avea cît mai multă mînă de lucru pe moșiile ei în condițiile relațiilor iobăgiste.

Cu privire la impozitele directe, Regulamentul Organic a introdus inovația despre care am vorbit mai sus. El are meritul de a fi introdus un mare principiu financiar modern; impozitul să fie determinat iar nu arbitrar și să fie împlinit la anumite date mai înainte hotărîte [284]. Se introduce o contabilitate mai precisă și se crează un control în vederea îmbunătățirii și sistematizării funcționării finanțelor, aceasta în scopul de a face din organizarea financiară un mijloc de exploatare mai puternic. Cu toate acestea, în sistemul fiscal persistă încă vestigii feudale. Impunerea și perceperea unora din impozitele directe se făcea tot prin sistemul cisluirii, cum este la capitație. Regulamentul Organic, deși a legiferat la început impozitul nominal pe bază de patentă la evrei, a fost nevoit să renunțe și să revină la „tacsia jidovilor", care se percepea prin cisluire. De asemenea, impozitul patentei, care trebuia să se perceapă nominal, de fapt se percepea tot prin cisluire.

*

Un alt vestigiu feudal este faptul că unele impozite directe se arendau, cum este „tacsia" evreilor.

Astfel, deși Regulamentul Organic a introdus unele inovații în sistemul fiscal, lipsa de cadre și de mijloace bănești suficiente pentru realizarea acestor sarcini a făcut ca să se revină asupra unora din aceste inovații. Favoritismul și corupția, care porneau de la vîrful aparatului de stat, contribuiau la ineficacitatea aplicării în mod practic a multor măsuri legiferate de Regulament. Ele constituiau piedici în buna funcționare a organizării fiscale. La aceasta se adăuga și complicitatea unora din birnici care preferau, prin mită, să dea o sumă mai mică agenților fiscali decît să plătească impozitul către stat. Toate acestea n-au contribuit la întărirea regimului feudal, ci a frînat procesul social. O modificare a sistemului fiscal era din ce în ce mai mult cerută de necesitățile societății moldovene.

[284] Th. C. Aslan, *Finanțele României de la Regulamentul Organic pînă astăzi*, Buc., 1905, p. 16.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

L'ORGANISATION FINANCIÈRE DE LA MOLDAVIE DE 1832 À 1849

RÉSUMÉ

La loi fondamentale de la Moldavie dénommée „Règlement Organique", qui a été mise en vigueur le 1er janvier 1832, a remplacé l'ancien système financier féodal, devenu anachronique, par une nouvelle organisation destinée à faire face aux nouvelles conditions de la vie économique et sociale.

Le Règlement Organique a prévu que le budget de l'État sera annuel et qu'il sera soumis à l'approbation de l'Assemblée législative. Son exécution a été confiée au ministre des finances qui était assisté d'un directeur nommé par le prince. Ont été placés sous les ordres du ministre des finances dans les départements de la Moldavie le préfet et le trésorier payeur général (saméche). Ceux-ci eurent pour subalternes les administrateurs d'arrondissements (privighetori de ocoale) et les maires des villages (vorniceii satelor).

Le Ministère des finances devait procéder tous les sept ans à un recensement général de la population. Sur la base de ce recensement étaient établis les rôles des contributions pour chaque département, rôles qui prévoyaient les sommes d'argent que les contribuables avaient l'obligation de payer.

Les charges fiscales ainsi fixées ne pouvaient être modifiées pendant la période septennale. Si pendant cette période un contribuable décédait ou fuyait, les autres contribuables de la commune étaient contraints d'acquitter les impôts qui incombaient au mort ou au fuyard.

Le Règlement Organique a autorisé la perception d'impots directs et d'impôts indirects. Dans le présent article, l'auteur n'étudie que les impôts directs.

Les principaux impôts directs ont été la capitation et la patente. L'auteur indique la quotité de chacun de ces impôts, ainsi que les conditions dans lesquelles ils ont été perçus. Il indique ensuite les exemptions générales accordées, dont bénéficièrent surtout les boyards. C'est pourquoi le système financier du Règlement Organique a eu un très prononcé caractère de classe.

Néanmoins le Règlement Organique a eu le mérite de mettre fin à l'arbitraire qui règnait sous l'ancien régime en matière de finances. Il a créé des impôts dont la quotité a été établie avec précision et qui ont été perçus dans les délais fixés par la loi. La comptabilité publique a été organisée. Le contrôle des finances publiques a été plus rigoureusement et plus efficacément établi.

Quelques vestiges féodaux ont pourtant continué à persister. C'est ainsi que le Règlement Organique a prévu que certains impôts pouvaient être affermés et d'autres étaient payés globalement par chaque village qui, à son tour, répartissait entre tous les contribuables de la commune la somme à payer. Ce qui caractérisa cette répartition locale ce fut l'inégalité des contribuables: ils ne furent pas soumis tous aux mêmes charges, car les uns furent plus obérés que les autres.

L'organisation financière du Règlement Organique contient un grand nombre d'innovations. Toutes ne donnèrent pas de bons résultats à cause de l'insuffisance des cadres, du favoritisme et de la corruption. Ainsi le progrès social fut freiné. Une réforme générale devint bientôt indispensable, étant éxigée par le développement nécessaire de la société moldave.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CU PRIVIRE LA UTILIZAREA MAŞINILOR ELECTRONICE DE CALCUL ÎN CERCETAREA ISTORICĂ

DE

GH. BUZATU

Importanţa excepţională a descoperirii maşinilor cibernetice este, astăzi, în afara oricărei îndoieli. În această privinţă amintim că, după părerea prof. John Bernal, construirea maşinilor electronice de calcul reprezintă „cea mai mare descoperire din istoria omenirii", care este menită să producă transformări radicale în sistemul nostru de viaţă şi gîndire [1]. Însemnătatea acestei descoperiri, impusă şi grăbită de avîntul nemaiîntîlnit înregistrat în ultimul timp în dezvoltarea ştiinţei şi tehnicii se poate aprecia încă de pe acum, cînd — deşi nu ne despart decît două decenii de la construirea primului calculator electronic din lume — maşinile cibernetice au căpătat deja o întrebuinţare foarte largă, deschizînd perspective nebănuite pînă în prezent în cele mai diferite domenii ale activităţii omeneşti.

Folosirea pe scară tot mai largă a maşinilor electronice se datoreşte, pe de o parte, perfecţionării lor neîncetate, fapt care duce în mod natural la extinderea continuă a sferei lor de aplicabilitate în diverse domenii de activitate, inclusiv în cele legate nemijlocit de munca de cercetare ştiinţifică ; pe de altă parte, utilizarea calculatoarelor electronice sporeşte necontenit pe măsura convingerii beneficiarilor de avantajele netăgăduite rezultînd din întrebuinţarea lor, atît în privinţa rapidităţii rezolvării unor probleme ivite în cursul activităţii practice sau ştiinţifice, cît şi a preciziei calculelor efectuate.

Folosirea maşinilor electronice de calcul în cercetările ştiinţifice nu mai prezintă azi o noutate. Utilizarea lor în cercetările matematice, fizice, chimice, biologice etc. a înregistrat progrese însemnate, astfel încît dezvoltarea acestor ştiinţe în viitor este de neconceput fără ajutorul maşinilor cibernetice [2]. S re deosebire însă de aplicarea întinsă pe care şi-au găsit-o în cadrul ştiinţelor numite „exacte", utilizarea maşinilor electronice în ştiinţele umanistice este de dată mai recentă şi poartă încă amprenta extraordinarului, lucru absolut firesc orideciteori descoperirile ştiinţei vin să suplinească, într-o măsură mai mare sau mai mică, un întreg complex de activităţi socotit pînă la un moment ca ţinînd exclusiv de domeniul intangibil al minţii omeneşti.

---

[1] Vezi „Contemporanul", nr. 37 (831) din 14. IX. 1962, p. 7.

[2] Cf. Acad. S. L. Sobolev, A. A. Leapunov, *Cibernetica şi ştiinţele naturii*, în „Probleme de filozofie", nr. 5, 1958, p. 144.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Legătura cibernetică cu celelalte științe, îndeosebi cu cele sociale, s-a realizat cu multă greutate [3]. Pentru început, specialiștii în problemele de cibernetică sau în științele sociale au tăgăduit posibilitățile de aplicare a mașinilor electronice în cercetarea fenomenelor social-economice. Astfel, nu mai departe decît în 1961, cercetătorul sovietic V. Kolbanovski afirma că orice încercare de utilizare a calculatoarelor electronice în sociologie este sortită inevitabil eșecului [4]. În același timp, nu au lipsit nici punctele de vedere cele mai optimiste și chiar exagerate. Așa, de pildă, pe cînd unii cercetători susțineau că mașinile electronice de calcul pot fi folosite cu succes în domeniul științelor umaniste [5], alții au mers pînă acolo încît au întrevăzut posibilitatea construirii unor mașini „mai inteligente decît omul", care să suplinească total activitatea nervoasă superioară [6].

În prezent, se consideră că orice problemă pentru a cărei soluționare dispunem de un *algoritm* [7] poate fi transmisă în principiu mașinii electronice și rezolvată cu ajutorul ei [8]. În felul acesta, ar rezulta că progresul înregistrat pînă acum în utilizarea calculatoarelor electronice în cercetările matematice, fizice etc., se explică, în bună măsură, prin avantajul pe care îl prezintă o serie foarte largă de probleme ținînd de domeniul științelor exacte de a fi prelucrate matematic și algoritmizate [9].

În ce privește științele sociale, lucrurile sînt ceva mai complicate. Așa după cum se știe, legile sociale — ca oricare alte legi — exprimă relații calitative și cantitative. Pornind tocmai de la faptul că cibernetica este saturată de matematică, iar legile pe care le descoperă au eminamente un caracter cantitativ, adversarii cibernetici pretind că aplicarea ei în analiza fenomenelor vieții sociale nu este posibilă, deoarece aceasta ar însemna desconsiderarea specificului calitativ al formelor superioare ale mișcării.

Partizanii cibernetici resping, pe bună dreptate, aceste aserțiuni, arătînd că susținătorii lor pierd din vedere interacțiunea dialectică dintre calitate și cantitate. Așa după cum s-a observat, „în studiul oricărui obiect, al oricărei forme de mișcare, știința nu se interesează numai de legile calitative, ci și de cele cantitative. Or, știința care studiază relațiile cantitative ale lumii reale este matematica. De aceea, în principiu, metodele de investiție matematică sînt aplicabile (într-o măsură mai mare sau mai mică) tuturor formelor de mișcare ale materiei, inclusiv vieții și societății" [10]. În legătură cu acest lucru, este cunoscut faptul că Marx se gîndea, încă în urmă cu aproape o sută de ani, la posibilitatea de a exprima în formule matematice legile fundamentale ale apariției crizelor ciclice de supraproducție în societatea capitalistă. La 31 mai 1873 el îi scria lui Engels că este preocupat de problema de a „stabili matematic legile principale ale crizelor" [11]. Aceasta înseamnă că legile economice și sociale ar putea fi descrise sub forma unui *algoritm* și studiate, deci, cu ajutorul mașinilor. În felul acesta, aprecierea lui Marx potrivit căreia în fața tuturor științelor moderne stă sarcina de a se ridica pe treapta unei analize matematice pre-

[3] V. S. Kazakovțev, *Cibernetica și unele probleme ale legăturii dintre științe*, în „Probleme de filozofie", nr. 3, 1962, p. 90.

[4] Vezi *Filosofskie voprosi kibernetiki*, Moscova, 1961, p. 236.

[5] Cf. A. D. Smirnov, *Mașini matematice moderne*, Buc., 1960, p. 108.

[6] Cf. G. R. Boulanger, *La Révolution cybernétique*, în „Revue international de philosophie", Fascicule 2, nr. 64, 1963, p. 236.

[7] După cibernetici, *algoritmul* este o schemă logică care stabilește „o succesiune de operații care conduc la un anumit rezultat" — vezi Ed. Nicolau și C. Bălăceanu, *Cibernetica*, Buc., 1961, p. 9.

[8] Cf. S. M. Șaliutin, *Algoritmii și posibilitățile cibernetici*, în „Probleme de filozofie", nr. 6, 1962, p. 191.

[9] Idem, *Cibernetica și sfera ei de aplicație*, în „Probleme teoretice ale cibernetici", Buc., 1963, p. 36.

[10] *Ibidem*, p. 37.

[11] K. Marx și Fr. Engels, *Scrisori despre „Capitalul"*, Buc., 1955, p. 230.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cise a fenomenelor studiate [12], capătă o confirmare strălucită în zilele noastre prin încercările recente de aplicare a metodelor cantitative în cercetarea fenomenelor vieții sociale cu mașinile cibernetice.

Înfăptuirea cu succes a primelor experimente privind întrebuințarea calculatoarelor electronice în domeniul științelor sociale a devenit posibilă de-abia în ultimii ani, o dată cu gradul înalt de perfecționare realizat în construcția mașinilor de calcul. Succese importante în această direcție s-au obținut în lingvistică, psihologie, economie ș.a. [13]. Nu încape îndoială că ultimele realizări ale cibernetici și, mai ales, implicațiile lor practice asupra cercetărilor de specialitate au stîrnit un interes deosebit în rîndul istoricilor. Cibernetic ieni și istorici — deopotrivă — și-au pus întrebarea dacă mașinile electronice de calcul, grație aptitudinilor lor de a rezolva probleme logice complexe și de a memora un volum imens de materiale, nu pot fi întrebuințate și în cercetarea trecutului societăților omenești? Rezultate concludente nu au întîrziat să apară. În diferite țări (Franța, S.U.A., Anglia), s-a reușit să se întocmească cu ajutorul mașinilor electronice indicii de nume sau localități (într-un timp record) la diferite cărți; acest lucru merită să fie luat în seamă, dacă ne gîndim de ce sprijin va dispune istoricul pentru alcătuirea indicilor absolut necesari la volumele de documente pe care le pregătește și pentru care cheltuiește o muncă îndelungată. De asemenea, au fost încununate de succes operațiile de stabilire, pe baza datelor transmise mașinilor cibernetice după anumite lucrări literare sau științifice, a unor texte aproximativ identice cu acestea din urmă [14]; în felul acesta istoricii vor avea în viitor posibilitatea să stabilească cu o mașină electronică textul integral al unor manuscrise și documente prețioase din care nu s-au păstrat decît fragmente. În fine, putem cita exemple în care mașinile electronice s-au dovedit folositoare pentru studierea unor fenomene complexe ale vieții sociale și economice din trecutul cel mai îndepărtat [15] și ceva mai recent (Rusia, sec. XIX) [16].

Majoritatea cercetătorilor care s-au ocupat de problema utilizării mașinilor cibernetice în studierea istoriei sînt în genere de acord că, deocamdată, cînd — cu toate progresele realizate — tehnica calculului este încă la început, posibilitățile de întrebuințare a acestor mașini în analiza fenomenelor vieții sociale prezintă limite serioase, dintre care unele, probabil, nu vor fi depășite niciodată. Referitor la această chestiune, amintim cele susținute de cercetătorul sovietic V. A. Ustinov, care este de părere [17] că în momentul de față mașinile electronice nu pot servi decît la rezolvarea unui anumit tip de probleme specifice cercetărilor istorice. Aceste probleme se caracterizează, pe de o parte, prin cantitatea uriașă de materiale supusă analizei istoricului, iar pe de altă parte, prin marea varietate de forme sub care se

---

[12] Cf. *Vospominaniia o Markse i Enghelse*, Moscova, 1956, p. 66.

[13] Amintim cîteva dintre studiile care tratează această problemă: S. K. Șaumian, *Problemele lingvistice ale cibernetici și lingvistica structurală*, în „Probleme de filozofie", nr. 9, 1960, p. 135 și urm.; G. Friedmann, *L'Automation. Quelques aspects et effets psycho-sociologique*, în „Annales", nr. 4, 1958, p. 625 și urm.; E. Kolman, *Despre problemele filozofice și sociale ale cibernetici*, în „Probleme teoretice ale cibernetici", p. 75 și urm.; D. G. Macrea, *Cybernetics and its relevance to social science*, în „British Journal of Sociology", iunie, 1951, p. 135 și urm.; I. Stănciulescu-Mehedinți, *Cibernetica și aplicațiile ei în economie*, în „Probleme economice", nr. 5, 1966, p. 112 și urm.; V. Tonoiu, *Discuții recente despre cibernetică și teoria informației*, în „Probleme de filozofie", nr. 2, 1966, p. 239 și urm.

[14] Cf. „Science et vie", nr. 588/1966.

[15] Vezi J. C. Gardin et P. Garelli, *Étude des établissements assiriens en Capadocie par ordinateurs*, în „Annales", nr. 5, 1961, p. 837 și urm.

[16] I. D. Kovalcenko și V. A. Ustinov, *Primenenie elektronih vicislitelnîh mașin v istoriceskoi nauke*, în „Voprosî istorii", nr. 5, 1964, p. 54 și urm.

[17] Cf. V. A. Ustinov, *Primenenie elektronih matematisceskih mașin v istoriceskoi nauke*, în „Voprosî istorii", nr. 8, 1962, p. 97.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prezintă aceste materiale sau *surse istorice* (depozite monetare, resturi arheologice, monumente epigrafice etc.). Se știe că în vederea folosirii acestor materiale în cadrul lucrărilor sau studiilor monografice, istoricul trebuie să depună o intensă și îndelungă muncă de rutină pentru trierea și clasificarea lor. Or, mașinile electronice de calcul pot efectua cu ușurință asemenea operații, dacă li se transmit programele adecvate. Așa se și explică faptul pentru care mașinile electronice au fost întrebuințate pentru prima dată și se utilizează și astăzi, cel mai mult, la rezolvarea acelor probleme ținînd de disciplinele istorice (arheologia, epigrafia, numismatica), în care se impune — față de bogăția și varietatea materialelor — o riguroasă clasificare.

Desigur, nu este în intenția noastră să facem o expunere a tuturor rezultatelor obținute pînă acum în ceea ce privește utilizarea mașinilor cibernetice în cercetarea istorică sau în disciplinele înrudite. În primul rînd, acest lucru nu se poate realiza într-un cadru limitat, ca cel al notei de față. Apoi, nu trebuie pierdut din vedere faptul că, în momentul de față, cercetătorul se găsește în mod practic în imposibilitate de a parcurge întreg materialul referitor la o singură problemă care apare într-o cantitate imensă și în diferite țări ale lumii. Așadar, țelul nostru este mult mai limitat, propunîndu-ne în esență să prezentăm doar unele dintre rezultatele dobîndite și concluziile ce se degajă în urma încercărilor recente de folosire a mașinilor electronice în studierea fenomenelor istorice.

Așa după cum s-a relevat, arheologia, numismatica, epigrafia ș.a. sînt disciplinele istorice în care, deocamdată, aplicațiile ciberneticii și-au găsit un teren propice. Că este așa, ne-o dovedește studiul lui J.-C. Gardin și P. Garelli [18], ambii cunoscuți prin preocupările lor mai vechi privind posibilitățile de utilizare a mașinilor electronice în istorie. Cei doi autori sînt conștienți că — spre deosebire de științele matematice, fizice, chimice, biologice — întrebuințarea mașinilor electronice în cercetarea istorică constituie încă o problemă. Cu toate acestea, ei se arată încrezători în perspectivele pe care cibernetica le rezervă studiilor istorice și, ca atare, își propun să demonstreze în studiul lor care este „tehnica cercetării fondată pe folosirea ordinatoarelor în științele istorice" (p. 838). Procedînd apoi la studierea renumitelor tabele cuneiforme de la Kültepe cu ajutorul unui ordinator, cei doi autori reușesc să descopere unele aspecte importante din viața economică a Capadociei în sec. al XIX-lea î.e.n., cum ar fi circuitul, natura și prețul mărfurilor.

Studiul cercetătorilor francezi este deficitar însă în ceea ce privește adoptarea unei terminologii consecvente, care să fie pusă de acord cu realizările cibernetici. Deși Gardin și Garelli descoperă toate fazele prin care trece prelucrarea informației în complexul „om-mașină", el nu le delimitează cu precizie, fapt care poate provoca serioase confuzii.

Tehnica utilizării mașinilor electronice de calcul în cercetarea istorică a înregistrat un incontestabil și real progres în 1962, o dată cu apariția studiului deja citat aparținînd lui V. A. Ustinov. Studiul lui Ustinov, intitulat *Folosirea mașinilor electronice matematice în știința istorică*, a stîrnit atunci un deosebit interes în rîndul specialiștilor. El a fost tradus la scurt timp după apariție în limba franceză și publicat în paginile cunoscutei reviste „Annales", însoțit fiind de interesantele comentarii ale lui J.-C. Gardin [19]. Apreciind studiul lui Ustinov drept o „excelentă demonstrație" și pledoarie în favoarea introducerii neîntîrziate și a folosirii pe scară cît mai largă a mașinilor cibernetice în cercetările istorice, Gardin arată că grație lui „istoricii și arheologii vor dispune de azi înainte de o sursă comodă de informație asupra funcționării calculatoarelor și aplicării lor în... științele umaniste" [20].

Pornind de la constatarea că specialiștii pe tărîmul istoriei cunosc într-o măsură insuficientă „nivelul actual de dezvoltare a tehnicii calculului și a matematicilor

[18] J.-C. Gardin și P. Garelli, *op. cit.*, în „Annales", nr. 5, 1961.

[19] Vezi V. A. Ustinov, *Les calculateurs électroniques appliqués à la science historique*, în „Annales", nr. 2, 1963, p. 259 și urm.

[20] *Ibidem*, p. 259.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aplicate", Ustinov își propune să vină în sprijinul acestora, oferindu-le prilejul de a se informa asupra principiilor fundamentale de funcționare a calculatoarelor electronice moderne, cît și a posibilităților actuale de utilizare a lor în lucrările de clasificare proprii mai multor discipline istorice. Autorul se oprește la examinarea unor probleme de numismatică, fără a neglija însă și alte discipline istorice pentru care sugestiile lui se dovedesc a fi extrem de interesante.

Ustinov este de părere că alegerea unor exemple concrete constituie soluția cea mai nimerită pentru explicarea și înțelegerea cît mai exactă a modalităților de lucru cu ajutorul mașinilor cibernetice. În consecință, în studiul său el prezintă într-o formă detaliată toate fazele prin care trece prelucrarea automată a două probleme de numismatică. În acest scop, autorul însuși a efectuat, cu un calculator electronic digital, seria operațiilor necesare în vederea rezolvării problemelor propuse. În ce ne privește, nu putem să urmărim aici, pas cu pas, demonstrația lui Ustinov. Plecînd de la o problemă simplă (identificarea, cu ajutorul unui calculator electronic, a două monede identice dintr-o colecție), autorul expune cu rigurozitate toate operațiile îndeplinite: stabilirea izomorfismului (analogiei) între procesele importante ce se desfășoară în unele mecanisme și în organismele vii; de aici, identificarea celor patru faze observate în procesul *rezolvării logice* a unei probleme, care traduse în limbaj cibernetic, înseamnă: prelucrarea *informației inițiale*, întocmirea *algoritmului*, apoi a *organigramei* și, în sfîrșit, aflarea *rezultatului*. Urmează, în ordine, descrierea calculatorului electronic, inițierea istoricului în munca cu calculatorul, operațiile de traducere a informației din sistemul zecimal în sistemul binar, întocmirea *algoritmului* și a *organigramei*, stabilirea, pe baza lor, a *programului* de lucru a calculatorului, operațiile efectuate de acesta pentru rezolvarea problemei, înregistrarea rezultatului. Etapele parcurse sînt urmărite îndeaproape, demonstrația este completă.

Așa după cum am amintit, Ustinov nu se limitează, în interesantul său studiu, numai la analiza unor probleme de numismatică. El manifestă interes și pentru modalitățile de aplicare a ciberneticii în arheologie, epigrafie, antropologie etc. Numai pe baza folosirii rezultatelor tuturor acestor discipline, scrie Ustinov, istoricul va reuși să prezinte, în toată complexitatea lui, procesul dezvoltării istorice a omenirii din cele mai vechi timpuri pînă azi. Istoria e prin excelență o știință de sinteză și e natural ca cibernetica, expresia aceleiași orientări în cadrul științelor contemporane [21], să-și ofere serviciile sale și cercetătorilor pe tărîmul istoriei. „Rămîne numai — își încheie V. A. Ustinov studiul său — ca istoricii să arate interes pentru tehnica calculului electronic și a matematicilor aplicate, manifestînd o preocupare permanentă pentru pregătirea diverselor cadre de specialiști care să-și însușească temeinic metodele și procedeele de lucru cu ajutorul calculatoarelor electronice" [22].

Din cele arătate mai sus, reiese că ideea aplicării cuceririlor ciberneticii în domeniul științelor sociale, în genere, al celei istorice, în speță, a cîștigat treptat tot mai mulți aderenți, înregistrîndu-se în ultimul timp importante succese practice. Majoritatea autorilor amintiți manifestă o încredere deplină în perspectivele deschise de cibernetică. Extinderea pe scară tot mai largă a aplicațiilor ciberneticii în știința istorică va permite, netăgăduit, o revoluționare de metodă, lucru care — evident — va contribui la dezvoltarea acestei științe în viitor. Tratarea cibernetică marchează pătrunderea, în domeniile tradițional „umanistice" ale istoriei, a unor metode noi, matematice. Aceasta nu poate să fie decît în folosul științelor istorice. Însuși Marx arăta cîndva că „o știință își atinge perfecțiunea abia atunci cînd reușește să facă uz de matematică" [23].

O problemă care preocupă, totuși, pe istoric este aceea referitoare la limitele de dezvoltare a mașinilor electronice în viitor și, deci, a gradului lor de utilizare

[21] Vezi I. Ciofu, *Cibernetica și creierul*, în „Veac nou", nr. 35 (963) din 30 august 1963.

[22] În „Voprosî istorii", nr. 8, 1962, p. 117.

[23] *Vospominaniia o Markse i Enghelse*, p. 66.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în cercetările de specialitate. El se poate întreba pe bună dreptate: care sînt posibilitățile de perfecționare a mașinilor cibernetice, se va ajunge, oare, ca ele să înlocuiască complet munca istoricului?

Cibernetic ienii și filozofii marxiști au demonstrat convingător că, indiferent de gradul de dezvoltare pe care-l vor atinge mașinile electronice, acestea nu vor ajunge niciodată să posede conștiință, fiind condamnate să rămînă în principiu în limitele logicii formale, mai precis — ale celei matematice. Pe cînd conștiința, ca trăsătură specifică numai activității nervoase superioare, se manifestă tocmai prin faptele de depășire a logicii formale și este în strînsă legătură cu variațiile dialectice ale naturii și societății.

În privința perspectivelor de perfecționare a mașinilor electronice, socotim nimerit să amintim exemplul plastic dat de către doi cibernetic ieni renumiți [24]. Aceștia, comparînd creierul omului cu o dreaptă infinită, iar „creierul" mașinii cu un segment de dreaptă, arată că segmentul nu va putea acoperi dreapta pe toată lungimea ei. Cu alte cuvinte, „creierul" mașinii electronice nu-și va putea asuma niciodată toate funcțiile creierului uman. „Sîntem departe — scriau S. L. Sobolev și A. A. Leapunov — de ideea stabilirii unei identități între funcționarea conștiinței și funcționarea mașinilor. Aceasta nu înseamnă însă că putem trage o linie de demarcație clară, care să separe sfera activității intelectuale accesibilă mașinii și sfera activității intelectuale «profund umană» și principial inaccesibilă oricărei mașini. În prezent, stabilirea unei astfel de demarcații este imposibilă. Putem emite presupunerea că relația dintre posibilitățile gîndirii umane și posibilitățile mașinii să fie analoge relației dintre o dreaptă infinită și un segment care pornește din originea coordonatelor, dar nu există un segment care să acopere dreapta întreagă. Tot astfel, fiecare act concret efectuat de conștiință poate fi transmis unei mașini, dar este probabil că nu vom putea face mașini care să-și asume toate funcțiunile conștiinței umane" [25]. Rezultă că actualmente nu putem a recia care vor fi limitele de dezvoltare a mașinilor cibernetice, decît doar în planul prognozelor generale. Este mai mult ca sigur, însă, că mașinile electronice nu vor ajunge nicicînd să suplinească în întregime activitatea istoricului și mai cu seamă latura ei creatoare, ele rămînînd un auxiliar prețios — poate chiar indispensabil — în munca sa de cercetare.

În același timp este evident faptul că utilizarea în viitor, pe scară tot mai largă, a mașinilor electronice în istorie va prezenta o serie de avantaje, care pot contribui substanțial la accelerarea dezvoltării acestei științe. Întrebuințarea calculatoarelor electronice va permite, în primul rînd, diminuarea sensibilă și chiar înlăturarea interpretărilor, presupunerilor și concluziilor izvorîte din intuiție, datorate în majoritatea cazurilor insuficienței cantitative a volumului de materiale examinate de cercetător. Trebuie avut în vedere, de asemenea, că pe lîngă ridicarea în acest fel a nivelului calitativ al studiilor istorice, mașinile cibernetice vor influența pozitiv și asupra scurtării timpului necesar cercetării. Ele vor permite eliberarea — după cum sublinia Ustinov — a unui mare număr de specialiști calificați doar din punctul de vedere tehnic și neinventiv al muncii lor, dar care ocupă în prezent un loc important în cadrul personalului de cercetare. Pe lîngă toate acestea, reducerea simțitoare a timpului afectat muncii de rutină (triere, clasare etc.), va deschide posibilități reale pentru concentrarea, într-o măsură mai însemnată decît pînă acum, a eforturilor principale ale istoricului asupra muncii inventiv-creatoare, proprie activității sale.

[24] Vezi S. L. Sobolev și A. A. Leapunov, *op. cit.*, p. 154—155.
[25] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DATE ŞI SUBLINIERI PRIVIND SUCEAVA ÎN SEC. XV—XVIII *

DE

D. CIUREA

Timp de două secole (sec. XV—XVI), Suceava a ocupat un loc de prim plan în istoria oraşelor Moldovei. Numele reşedinţei preferate a domnilor moldoveni are o circulaţie impresionantă în actele diplomatice, literatura cronicărească, relaţiile călătorilor, tratate de istorie şi geografie universală, enciclopedii, chiar şi ulterior, în secolele XVII—XVIII, cînd cedase prioritatea Iaşilor, cu care începe a fi confundată [1]. În funcţie de materialul existent, relativ suficient, se poate urmări evoluţia istorică a acestei localităţi, de care se leagă atîtea evenimente istorice, hotărîtoare uneori pentru existenţa statului feudal însuşi. Studiile şi contribuţiile mai vechi, ale lui W. Schmidt, I. Fleischer, R. Fr. Kaindl, K. A. Romstorfer, Al. Lapedatu, R. Gassauer şi alţii, sînt utile, dar depăşite faţă de exegetica actuală. Contribuţiile arheologice recente, publicate în monografii şi periodice ale Academiei Republicii Socialiste România („S.C.I.V." şi „Dacia"), au abordat cu mai mult realism problema apariţiei şi dezvoltării spaţiale a oraşului. S-a ajuns la o anumită unanimitate de vederi în ce priveşte formarea — în proporţii modeste — a centrului urban: a doua jumătate a secolului XIV şi aceasta nu atît pe baza materialului arheologic, cît, mai ales, pe baza aplicării metodei comparative, privind extinderea dreptului orăşenesc. Suceava [2] a fost oraşul domnesc prin excelenţă, care n-a cunoscut dominaţia şi exploatarea boierească şi bisericească. S-au delimitat, de la începutul secolului XV, două comunităţi cu organe proprii: română şi armeană. Elementul săsesc-german, deşi prezent

---

* Materialul documentar utilizat provine din studiul în manuscris, „Aspecte ale vieţii urbane româneşti din trecut".

[1] *Geography of the Known World by Emanuel Bowen*, London, 1747, vol. II, p. 33, Cf. şi *Description de la Principauté de Moldavie*, în „Histoire de l'état present du royaume de la Hongrie", A Cologne, 1686, p. 116—120.

[2] În privinţa numelui, cf. Xenopol, *Les Roumains au Moyen Age*, Paris, 1885, p. 136; cf. şi B. P. Hasdeu, *Istoria critică a Românilor*, 1875, p. 300. Explicaţia numelui la Ureche şi Miron Costin se datoreşte unei realităţi din sec. XVII: existenţei numărului mare de cojocari şi coincidenţei termenului ungar cu prima parte a toponimicului. Dar Cantemir a văzut mai clar aici, fără a da, însă, o soluţie justă: nu admitea nume „scornite din floace de cojoc şi din hîrburi de oale", ci explicate prin „istoria adevărată". Cf. *Hronicul*, ed. Tocilescu, 1901, p. 471.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și activ din sec. XV pînă în sec. XVII, a fost inconsistent [3]. Nu poate fi ignorat și elementul italian și caffez [4]. Suceava a depășit repede Baia și Siretul, considerate exagerat, în 1370, un „oppidum insigne ac incolarum multitudine copiosum" și promovat sediu episcopal catolic („civitas") de papa Urban V [5]. A fost avantajată și prin poziția mai favorabilă. Pînă în a doua jumătate a sec. XVI Suceava a fost reședința preferată a domnilor moldoveni (faza pluralității), scaun de judecată, centru vamal și religios. Urmează perioada de dualitate — aserțiunile lui R. Heidenstein, referitoare la mutarea sediului de la Suceava (considerat „locus infaustus") la Iași, de Alexandru Lăpușneanu, nu se confirmă documentar și de sursele epocii — și în fine, declinul, spre sfîrșitul secolului XVII, din care orașul nu și-a revenit sub dominația austriacă [6]. „Slăvita cetate de scaun a Sucevii", cum este numită Suceava în textele slave, din sec. XV—XVI, a suferit jafuri și incendieri frecvente, datorită evenimentelor cunoscute din anii 1476, 1538, 1574, 1653, 1686 [7]. Dezvoltarea spațială a orașului se poate urmări în unele documente interne, care conțin știri sporadice și vagi, inscripții și în memoriile călătorilor străini. Alex. Lapedatu afirma, în 1914, că nu se cunoaște altă descriere a Sucevii decît aceea a lui Angiolello, ignorînd faptul că, anterior, Fleischer a publicat pe acelea ale lui Paul de Alep și Marco Bandini. Mai există și alte descrieri importante din sec. XVII, ca aceea a lui Pietro Diodat Bakșici, din 1641, și altele [8]. Datele din însemnările călătorilor pot fi coroborate cu acelea din documente, referitoare la străzi și evoluția spațială. Se poate urmări evoluția demografică a orașului din sec. XVII înainte. Materialul documentar ne oferă și posibilitatea reconstituirii hotarului tîrgului și ocolului cetății și curții domnești din oraș, care au fost ignorate în studiile și contribuțiile anterioare. Prima mențiune documentară a Sucevii ca oraș și cetate (termenul „gorod" asumă ambele sensuri) este din 1388, (cu două decenii înainte de Iași). Din datarea topică a documentelor epocii rezultă că Alexandru cel Bun a stat de preferință la Suceava; la fel Ștefan cel Mare, dar cu mai multă mobilitate; Petru Rareș la Huși, Vaslui, Iași, Hîrlău, Suceava; Ilie Rareș la Iași; Alexandru Lăpușneanu la Iași, Bîrlad, Vaslui, Huși, Hîrlău, Suceava; Radu Mihnea la Iași, Suceava (1624—1625) și Hîrlău; Miron Barnovschi la Suceava (1626, 1627), Hîrlău și Iași; Vasile Lupu era la Suceava în 1637, 1643, 1646, 1648; Gheorghe Ștefan în 1653, 1655. Ieremia Movilă considera încă Suceava și Iașii pe același plan ca importanță și se deplasa, în orice sezon, (cum rezultă și din datări topice din 1597 și 1602), în 3—4 zile, peste Siret, pe la Vercicani [9]. Petru Șchiopul a preferat Iașii, fără a neglija Suceava, și din motive de sănătate („...nos non sumus asuefacti locum frigidum et timemus ne aliquis

[3] În 1449 erau amintiți, alături, Serchiz „voit armean" și Nichil voit; în 1609 cei doi „birăi" Petru „rumânesc" și Norco „armenesc". În 1510, Stan șoltuz din Suceava era menționat între „probi viri civitatis suchaviensis", Toma „sasul" („saxo") și „Gabriel valachus mercator". Cf. Costăchescu, *Documente*, vol. II, p. 386; Hurmuzaki, *Doc.*, vol. XV_1, p. 204—226.

[4] Pînă la descoperirea recentă a inscripției funerare din 1512 a fost ignorată figura lui Battista da Vesentino, tehnicianul lui Ștefan cel Mare.

[5] Hurmuzaki, *Documente*, vol. I—II, p. 160—162.

[6] În 1700 un călător polon, la Suceava (Rafael Leszczynski), vedea lîngă „biserica soborului", palat domnesc de zid pustiu, unde „anticitus" locuiau domnii moldoveni. Cf. Heidenstein, *Rerum...*, ed. 1672, p. 318. Cf. și P. P. Panaitescu, Călători poloni, 1930, p. 85.

[7] *Cronici slavo-române*, ed. Panaitescu, 1959, p. 18, 90, 125, 110; *Cronici turcești privind Țările române*, București, 1966, p. 214, 254, 270.

[8] Alex. Lapedatu, *Cetatea Sucevii*, Buc., 1914, p. 29. Matteo da Murano n-a scris și despre Suceava. Nu ne-a rămas o descriere a Sucevii de la umanistul Ivașco Peresvetov, care pretindea că ar fi stat aici cinci luni în anturajul „filozofului", „doctor" Petru Rareș. Cf. Hurmuzaki, *Documente*, vol. VIII, p. 36—37. Cf. și A. A. Zimin, *I. S. Peresvetov i evo sovremenniki*, Moscova, 1958, p. 281, 292—297.

[9] *Diplomatarium Italicum*, vol. II, p. 55—57.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

morbus incidat nobis") [10]. Înainte de Angiolello, trecea, în 1425, prin Suceava („capitala Valahiei mici") fostul cruciat din Friesingen, Johann Schiltberger (luat prizonier de turci în 1396), în drum spre Lemberg [11]. În 1476 Angiolello, aventurier italian din anturajul sultanului Mohamed al II-lea, vedea aici un oraș înconjurat de șanțuri și întăriturí din lemn (ca și la Cracovia), case și biserici din lemn, acoperite cu șindrilă, și cetatea („castello"), din piatră și mortar, alături de tîrg [12]. În Suceava fixase Alexandru cel Bun și reședința episcopului armean Ohanes în 1401. În 1449 erau amintite „casele" lui Gheorghe heregar „în colț la Suceava" [13]. Cît de reduse erau proporțiile tîrgului Suceava în secolul XV rezultă și dintr-o mențiune din 1528 (martie 21). Se acordau scutiri, de dări și de contribuții, popii Luca din cetatea Sucevii, pentru casa lui din tîrgul Suceava de pe „ulița nouă", lîngă „biserica învierii" (atunci de lemn), unde au fost Tătărașii [14]. În inscripția din 1535 a bisericii sf. Dimitrie din Suceava se face mențiunea că aceasta se afla „în mijlocul tîrgului" („vă posread tirga Suciavskago"). O informație externă, se referea, în 1539, la 500 case ocupate de turci de la români [15]. Știri importante despre oraș nu găsim nici în cele trei biografii ale lui Despot (Sommer, Gratiani și Guagnin). Sommer se referă și el la încartiruirea mercenarilor lui Despot în oraș („milites distributi in hiberna per oppidum Szozaviam") [16]. În 1563, Suceava era considerată „Landeshauptort nicht Stadt denn es ist keine da" [17]. La Sebastian Münster, totuși, „Hauptstadt... Sossavia zu Teutsch Sotschen" [18]. În 1582 erau menționate documentar „casele" lui Cîrstea Mihăilescul uricar; în 1603 casa popii Drăgan; în 1623 „casele" lui Nicoară Prăjescu fost vistier, în „ulița armenească" (aici se afla și biserica din 1611) date mănăstirii Solca. În 1629 erau amintite „casele" lui Bolea zlătar din Suceava, din „ulița mitropoliei" [19]. În 1587, Johannes Czimor Deczius vizita Suceava „metropolis Moldaviae", unde vedea „pulcherrimum palatium et destructam arcem". Tot în 1587 un călător anonim (identificat cu abatele Ruggiero) se referea la cetatea „abandonată" („il castello di Soczava antica sedia de'prencipi...") [20]. În reședința domnească din oraș, construită de Alexandru Lăpușneanu și refăcută de Ieremia Movilă și Vasile Lupu (ca și cetatea), a stat Mihai Viteazul în mai-iunie 1600 („nel palazzo di detto Hieremia") [21]. În 1632, minoritul Paul Bonnici considera Suceava un loc mai adă ostit de invazii datorită și cetății, unde s-ar putea înființa o școală. În 1641 P. D. Bakșici vedea Suceava, oraș fără ziduri, cu cetatea alături [22], cu o populație mai civilizată, datorită contactului cu Polonia și Transilvania, cu palatul domnesc, cu biserica și grădina, cu spitalul și baia turcească în apropiere. Diodat Bakșici dă cifre statistice

[10] Hurmuzaki, *Documente*, vol. XI, p. 280.
[11] *The Bondage and Travels of* — ed. London, 1879, p. 244—245.
[12] Donado da Lezze, *Historia turchesca*, ed. Ursu, 1910, p. 89—91.
[13] Costăchescu, *Documente*, vol. II, p. 336.
[14] D.I.R., A. Moldova, v. XVI, vol. I, 1953, p. 278—279.
[15] Veress, *Documente*, vol. I, p. 18.
[16] Ed. Legrand, 1889, p. 26.
[17] Anterior Verancius se exprima nefavorabil cu privire la aspectul orașelor din Moldova („...oppida nullis sepibus communita, domos vero agrestes modice humo evectas, materia sylvestri compactas, limo illitas et culmo sive palcis tectas"). Cf. *Tesaur*, vol. III (1864), p. 178. Cf. și W. Schmidt, *Suczawa's historische Denkwürdigkeiten*, 1876, p. 17.
[18] *Cosmographey*, ed. 1598 (Basel), p. 1262; ed. 1552 (Paris), p. 1138.
[19] D.I.R., A. Moldova; Acad. R. S. România, *Documente* 61/35.
[20] „Revista Istorică", vol. XI, 1925, p. 21. Cf. și Iorga, *Acte și fragmente*, vol. I, 1895, p. 14.
[21] A. Ciorănescu, *Documente Simancas*, 1940, p. 160; Hurmuzaki, *Documente*, supl. II, p. 521, 543; III_2, p. 354. Anterior „petrecuse" aici, timp de jumătate de an, Sigismund Bathory (în 1599—1600), „quotidie splendide indutus vino et musica delectabatur". Cf. Hurmuzaki, *Documente*, vol. IV, p. 72—73.
[22] *Diplomatarium Italicum*, vol. II, p. 332; vol. IV, p. 115.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acceptabile pentru populația orașului. Bandini, în 1646, arăta că era „reședința secundară a domnului". În grădina curții („in principis horto") se afla o biserică catolică, în care, după informația altui călător din 1650, se găsea mormîntul lui Despot (confirmînd, astfel, aserțiunea biografului anonim al acestuia identificat de C. Marinescu cu Guagnin). În 1669 era menționată „bisericuța doamnei din curte den tărg de Suceava", probabil aceeași [23]. O importantă sursă pentru situația economică, demografică și edilitară a Sucevii în 1673 (în pragul decadenței) o constituie „Hrisovul frăției blănarilor și cojocarilor", întocmit de Ianc vornic de Suceava și întărit de mitropolitul Dosoftei, în timpul lui Ștefan Petriceico (care a stat în Suceava și ulterior). Se dau nume de străzi (10 uliți) ca: Fruntea (adică „mare") lui Crimca, Podgoria (adică „sub cetate"), Mitropoliei etc. Sînt menționați 46 popi de tîrg și o serie de locuitori (capi de familii), circa 300, majoritatea pe profesiuni: bărbieri, blănari, cojocari, cizmari, curelari, croitori, olari, zlătari, zugravi, negustori, foști șoltuzi, pușcari de cetate (încă în funcție). În ulița „Fruntea" locuiau și doi frați ai mitropolitului Dosoftei (Chiriac și Vasile). Lipsește din document populația armeană [24]. Împreună cu aceasta ar rezulta că numărul locuitorilor era mai redus față de cel din 1643 și mai apropiat de cel din 1779. Burgo semnala prezența olandejilor la Suceava în 1683 [25]. Decadența Sucevii s-a accentuat, spre sfîrșitul sec. XVII, datorită evenimentelor și izolării [26]. În 1686 și 1691 se afla la Suceava Jan Sobieski și organiza aici apărarea cu o garnizoană. Cronicarii Muste și Nicolae Costin se referă la lucrările de întărituri („șanțul la biserica armenească", „acopul", la „capiștea armenească" („Zamca") [27]. „Das gewaltige Schloss Suczava genannt", era amintit și în 1691 (de Happelius), deși în ruină. În 1699 Suceava era încă „der vornehmste Ort" [28]. În 1732 Grigore Ghica vizita „antichitățile Moldovei", Cetatea Neamț, Baia, Suceava („au îmblat prin cetatea Sucevei de o au văzut", scria Neculce) și Probota [29].

Într-o „Descriptio Moldaviae", din 1748, se sublinia, din nou, situația precară a puținelor orașe din Moldova și lipsa unor întărituri la acestea pentru apărare („Civitates Moldavia numerat paucas, easque miseras, nullo armorum munimine, nullis sepibus aut vallis praecinctas. Nullum pariter habent fortalicium, etsi quae antiquitus fuerant diruta et demolita exstiterunt a Turcis, a quibus vetitum est quodcumque genus fabricae, quae possit defensioni civium a facie hostium inservire") [30]. În 1781, la Suceava continuau să existe ateliere de pielărie („cordovane") și un spital [31]. La 25 iulie 1786 se afla la Suceava Iosif al II-lea și se referea, într-o scrisoare, la

[23] Cf. Bandini, ed. V. A. Ureche, 1895, p. 246; Dipl. Ital., vol. II, p. 411; *Mélanges d'Histoire générale*, vol. II, 1938, p. 414. Pentru fanteziile lui St. Koczynski (1915), cf. „Revista Istorică", vol. II, 1916, p. 121 (N. Iorga). Arh. St. Buc., Achiz. Noi 2519/22.

[24] Doc. orig. la Acad. Republicii Socialiste România. Textul reprodus de E. Pavlescu, Econ. breslelor în Moldova, Buc., 1939, p. 65—73, 83, 508—512.

[25] Viaggio, vol. III, Milano, 1688, p. 140.

[26] Dipl. Ital., vol. II, p. 140; Veress, *Documente*, vol. XI, p. 150, „Drumul mare al Sucevei", din sec. XV—XVI, nu mai constituia o arteră internațională. În a doua jumătate a sec. XVII legătura între Varșovia—Caffa și Varșovia—Varna se făcea prin Iași, „la ville capitale de la Moldavie", punct vamal principal. Cf. J.-B. Tavernier, *Les six voyages de — en Turquie...*, Paris, 1677, t. I, p. 303—304.

[27] *Letopisețe*, ed. M. Kogălniceanu, vol. II, p. 38, vol. III, p. 109.

[28] *Historia moderna Europae* (Ulm), 1691, p. 133. (După Theatrum Europaeum, vol. VI, p. 1116).

[29] *Cronicile României*, ed. M. Kogălniceanu, vol. III, p. 172, vol. II, p. 370.

[30] *Omagiul Lapedatu*, 1936, p. 621.

[31] Hurmuzaki, *Documente*, vol. VIII, p. 459.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

inaugurarea şoselei de legătură pe la Bîrgău [32]. În 1809, M. de Serres, călător în „imperiul Austriei", considera Suceava „oraş liber regal", înconjurat cu ziduri şi şanţuri [33], cum nu era în realitate.

CALIFICĂRI

Data	Menţiunea
1388	gorod (cu sensul de oraş şi de cetate)
1425	*statt* Sedschoff *hoptstadt*
1440	naşa stolita u Suciavea
1488	arx Sucsavia
1503	castrum nostrum zuchaviense
1538	*castrum* Zuchiava locus residentiae voievode
1541	caput et sedes Valachiae
1561	Sochiava principalis regni *civitas.*
1562	metropolis nostra Sozava
1563	arx solitae residentiae *
1564	*oppidum*
1566	oppidum nostrum Szuczaviense
1570	*oppidum*
1578	Soczavia *oppidum* sedes palatinorum
1581	curia nostra Szuchyaviensis
1587	Soczavia *metropolis* Moldaviae
1599	*metropolis*
1600	miejsca glawniejsza tej ziemie
1600	*oppidum* (civitas) Soczavia
1623	città
1646	*secundaria* principum *sedes*

POPULAŢIA

Data	Autorul	Case sau „focuri"	Total suflete
1599	Quir ni [34]	corect circa 600 nu 6 000 focuri	(30 f milii catolice cu 153 suflete)
1632	Bonnici	1 500	
1641	Diodat	1 000 case	4 600
1643	Basserti	962 case	5 450
1779	recens.	527 familii	
1845	Bendella [35]	978	6 151
1872	recens.		7 450
1893	Worobkiewicz [36]		11 000
1930	recens.		17 101
1956	recens.		20 942

[32] Zieglauer, *Geschichtliche Bilder aus der Bukovina*, Cernăuţi, 1899, p. 139.
[33] *Voyage en l'Empire d'Autriche...*, Paris, 1814, vol. III, p. 237—239.
* „Suchiaviae arx quae vaivodae est regia" (A.M. Gratiani).
[34] Hurmuzaki, *Documente*, vol. III, p. 549.
[35] T. Bendella, *Die Bukowina im Königreiche Galizien*, Wien, 1845, p. 21.
[36] E. Worobkiewicz, *Die geographisch-statistischen Verhältnisse der Bukowina*, Lemberg, 1893, p. 65.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Hotarul tîrgului. Orașul domnesc Suceava dispunea de un teritoriu întins, pentru întreținerea populației. El s-a îngustat prin acordarea de porțiuni la mănăstiri ca Iței, Sf. Ilie, Hagigadar, Teodoreni (Burdujeni), Dragomirna [37]. Privilegiul tîrgului de la Ștefan cel Mare nu s-a păstrat nici nu este menționat ulterior [38]. În documentele din 1453 și 1597 se făcea precizarea că oamenii din satul mănăstirii lui Iațco (probabil Hudici), vor putea cultiva cereale în „tarina tîrgului", ca și orășenii. În 1627 Miron Barnovschi se adresa vornicului de tîrg și șoltuzului și pîrgarilor din Suceava să nu „învălue" cu tîrgul pe „vecinii" mănăstirii Etcani la seu, piei și alte angherii „cîte sînt pe alți tîrgoveți", satul nefiind „înscris" cu tîrgul. În 1755 Matei Ghica preciza că oamenii nesupuși la obligații față de mănăstirea Etcani, pe a cărei moșie se aflau cu casele (2 lei anual sau lucru 12 zile), se vor muta pe „hotarul tîrgului Suceava", care se îngustase prin delimitare netă [39].

Ocolul cetății și curții domnești. Prima mențiune generică a „satelor domnești ce ascultă de cetatea de scaun Suceava" este din 1507 (martie 4). Într-un document din 1587 (august 17) erau menționate 7 sate ale ocolului. Vătămanii satelor de ocolul Sucevii erau amintiți într-un document din 1609 (ianuarie 28). De ocolul Sucevii au depins 16 sate ale căror mențiuni se găsesc sporadic în documente. Aceste sate au fost atribuite la boieri și biserici în sec. XVII—XVIII [40] (Stupca, Lămășeni, Bosancea, Răuseni, Iucșeni, Epotești, Areni, Ungurași, Broșteni, Schei, Ciorsaci, Mereni, Teșeuți, Salcia, Tătărași, Vilcănești). Satul Bosancea era atribuit, în 1622, de Ștefan Tomșa, mitropoliei de Suceava (mutată la Iași abia spre sfîrșitul sec. XVII). Sub dominația austriacă biserica metropolitană sf. Gheorghe era considerată ca fiind pe această moșie Bosancea, a mitropoliei din Iași, deci în afara orașului Suceava, avînd un regim de exteritorialitate [41].

QUELQUES NOUVELLES DONNÉES ET CONSIDÉRATIONS CONCERNANT LA VILLE DE SUCEAVA DANS LES XIV—XVIII SIÈCLES

RÉSUMÉ

L'auteur, en utilisant un vaste matériel documentaire, apporte des précisions concernant l'évolution historique de la ville, ancienne capitale de la Moldavie, l'extension spatiale, les rues, la démographie. Ensuite quelques considérations concernant les limites de son territoire et de son arrondissement („ocol").

[37] Miron Costin (1684) punea greșit în legătură Iațcani cu „Iațco din Sniatyn" și Suceava, cu care satul era „unit", cu cojocarii din Ungaria". Cf. *Istorie în versuri polone*, ed. 1929, p. 471. Ctitorul mănăstirii poate fi considerat Iațco pisar (1404) sau boierul Iațco (1423). La fel s-a numit după ctitorul său Toader Moghilă mănăstirea Teodoreni (cu așezarea). Cf. și Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. I_2, p. 227; vol. II_2, p. 152.

[38] Am publicat recent, în facsimil, sigiliul orașului, după amprenta de pe un document din 1638, cu emblema un sulițaș de pază și legenda în slavă „Peciat Suciavskago" (miasta).

[39] Costăchescu, *Documente*, vol. II, p. 461—462; D.I.R. Moldova; *Uricarul*, vol. XX, p. 133; „Revista Arhivelor", an. VIII_2, 1965, p. 85.

[40] Dizolvarea ocolului domnesc de sate este în legătură directă cu demolarea cetății din ordinul turcilor și abandonarea curții domnești în a doua jumătate a secolului XVII. Locuitorii acestor sate de ocol aveau poziția de „vecini" ai domniei și erau supuși la obligații în munci, corvezi, transporturi și dijme. Cf. și „Anuarul Institutului de Istorie", Iași, vol. II, 1965, p. 224.

[41] Cf. și „Revista Istorică", an. II, 1916, p. 192—194 (1825).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DESPRE LEGENDELE CELOR MAI VECHI MONEDE MOLDOVENEȘTI

DE

OCTAVIAN ILIESCU

Cele mai vechi monede moldovenești, — groși, emiși, după cum se știe, de către voievodul Petru I Mușat (1374—1391 sau 1376—1392)[1] poartă atît pe avers, cît și pe revers legende care au fost interpretate în mod diferit de către cercetătorii din trecut. Făcînd abstracție de variantele mai puțin însemnate, dar destul de numeroase[2], aceste legende pot fi grupate în jurul a două tipuri principale, după cum urmează :

Tipul I Av. + SIM PETRI WOIWODI sau VOIVODI
+ SI MOLDAVIENSIS

Tipul II Av. + SI PETRI WOIWODI sau VOIVODI
+ SI MOLDAVIENSIS

(vezi fig. 1 și 2).

Dacă partea principală a legendelor acestor monede — și anume, aceea cuprinzînd numele și titlul emitentului pe avers, iar pe revers, adjectivul indicînd apartenența statală — nu prezintă nici o dificultate de interpretare, arătîndu-ne cît se poate de limpede că este vorba de monede emise de un voievod al Moldovei cu

[1] Date cronologice ale domniei lui Petru Mușat la Ion Ionașcu și Francisc Pall, *Elemente de cronologie*, în *Documente privind istoria României*. Introducere, I, Buc., 1956, anexa I, p. 485 ; P. P. Panaitescu, *Din istoria luptei pentru independența Moldovei în veacul al XIV-lea*. Primele lupte pentru independență ale țărilor române, în „Studii", 9 (1956), nr. 4, p. 110.

[2] Exemple de variante ale legendelor înscrise pe monedele lui Petru Mușat pot fi găsite la E. Fischer, *Beitrag zur Münzkunde des Fürstenthumes Moldau*, în „Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums", 9 (1901), p. 16—17 ; N. Docan, *Notiță despre monetele lui Petru Mușat*, în „Anal. Acad. Rom.", Mem. Secț. Ist., 30 (1906—1907), p. 131, 156—182 ; Const. Moisil, *Colecțiunea numismatică*, în : Biblioteca Academiei Române, *Creșterea Colecțiunilor*, 19 (1911), p. 380 și extras, Buc., 1911, p. 19 ; 23 (1913), p. 208—214 și extras, Buc., 1913, p. 15—21 ; 25 (1914), p. 148 și extras, Buc., 1914, p. 9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

numele de Petru, nu același lucru se poate spune despre vocabulele care preced această parte: SIM sau SI pe avers, SI pe revers. Lectura celor două grupuri de litere a prilejuit, după cum vom vedea îndată, interpretări variate și uneori cu totul neașteptate.

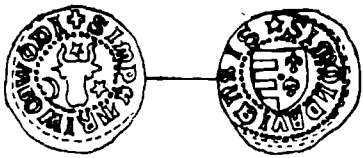

Fig. 1

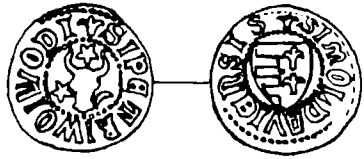

Fig. 2

Întîia oară cînd monedele emise de Petru Mușat au constituit obiectul unei descrieri cu caracter oarecum științific — cel puțin atît cît era posibil, la vremea aceea, ele au fost atribuite lui Simion Movilă (1606—1607, ca domn al Moldovei). Autorul acestei clasificări, numismatul Köhne, a considerat literele SIM de pe aversul monedelor la care ne referim ca fiind o prescurtare a numelui *Simion*, deși după cum remarcă însuși cercetătorul citat, întrebuințarea caracterelor monahale (*recte* uniciale latine) ar fi fost cu totul anacronică în Moldova la începutul veacului al XVII-lea [3].

Lectura lui Köhne a fost adoptată și reprodusă ulterior de alți autori, ca: Bolliac [4], Ouvaroff [5], Rentzmann [6] și Urechia [7]. Abia la 1873, Hasdeu atribuie corect aceste monede lui Petru Mușat, considerînd însă că „Domnul moldovenesc Petru Mușat, întemeietorul dinastiei Basarabilor pe tronul de la Suceava, punea pe monetele sale Simon Petrus" [8], ca dovadă a faptului — după părerea autorului citat — că domnii români purtau două nume: unul primitiv, altul princiar [9]. Rezultă de aici că deși atribuirea monedelor în discuție era exactă, Hasdeu păstra mai departe lectura SIM=Simion, admisă de predecesorii săi.

---

[3] Dr. B. Köhne, *Münzen der Moldau und Valachei*, în Köhne's „Zeitschrift für Münz-, Siegel-und Wappenkunde", 1 (1841), p. 330—347 și 2 (1842), p. 366 (citat după D. A. Sturdza, *Biblicgrafia numismaticei române*, în „Anal. Soc. Acad. Rom.", Sect. II, 11 (1878), p. 138—139).

[4] Cesar Bolliac, *Dacoromane*. Tablou cu reproduceri de monede, Buc., f.a., (moneda reprodusă la nr. 109).

[5] Alexis Ouvaroff, *Recherches sur le antiquités de la Russie méridionale et des côtes de la Mer Noire*, Paris, II, 1860, (după D. A. Sturdza, *op. cit.*, p. 149); autorul, menținînd lectura SIM=Simion, atribuie însă o parte din monedele respective lui Petru II (în realitate Petru Mușat), care ar fi purtat numele de Simion, înainte de a se urca pe tronul Moldovei, iar altă parte unui voievod Simion (1390—1401), inexistent.

[6] W. Rentzmann, *Numismatischen Legenden-Lexicon des Mittelalters und der Neuzeit*, Berlin, 1865, I-ter Theil, p. 141 (citat voievodul *Simionus*, ca emitent de monede în Moldova, la 1607).

[7] V. A. Urechia, *Raportu către Adunarea Deputaților (privitor la stabilirea definitivă a Armorieloru tierrei)*, Buc., 1868, cu o foaie litografică dublă; pe această foaie sînt reproduse diverse monede românești, printre care una atribuită lui „Simion Movilă".

[8] B. P. Hasdeu, *Istoria critică a Românilloru d'in ambele Dacii în secolul XIV*, Buc., ed. I-a, I, 1873, p. 127 (ortografia citatului a fost actualizată).

[9] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

D. A. Sturdza, în lucrarea sa consacrată monedelor și medaliilor românești [10], aduce o nouă întregire legendelor de mai sus. Autorul începe prin a constata că pe monede se citește în mod neîndoielnic numele Petru și titlul de voievod. Litera M, care precede numele de Petru, nu poate însemna altceva decît *moneta*, lectură întărită și de legende ulterioare, ca de exemplu cele de pe monedele lui Alexandru cel Bun: *Moneta Alexandri woiwodae moldaviensis* sau cele pe monedele emise de Petru Aron și Ștefan cel Mare: *Moneta Moldaviae*. O dificultate mai mare, observă autorul citat, prezintă explicarea lui SI, cu care încep atît legenda aversului, cît și aceea a reversului. Cum stema de pe revers este „semnul distinctiv al monedei" [11], Sturdza consideră că grupul de litere SI trebuie întregit SIGNUM, astfel încît legendele monedelor lui Petru Mușat trebuie citite, după părerea autorului citat, în modul următor [12]:

Av. SIGNUM MONETAE PETRI WOIWODI

Rv. SIGNUM (MONETAE) MOLDAVIENSIS

Cu privire la lectura propusă, autorul însuși face aprecierea că deși ea e nouă, pare naturală și bine întemeiată [13]. Această lectură a fost acceptată vreme îndelungată în numismatica românească, fiind socotită în general, chiar și astăzi, ca singura interpretare posibilă a acestor enigmatice legende.

Într-o comunicare ținută în ședința Societății numismatice române de la 13 iunie 1943 și publicată în același an [14], regretatul acad. Const. Moisil a prezentat o altă lectură a legendelor de pe monedele lui Petru Mușat, propusă de profesorul Wilhelm Schmidt de la Suceava [15], într-un memoriu manuscris depus în arhiva personală a lui D. A. Sturdza [16]. Acest manuscris [17], redactat în limba germană, poartă titlul: *„SI und SIM als Beginn der Randumschrift der älteren Münzen aus der Regierungszeit des Wojewoden Peter Muschat.* Ein Beitrag zur rumänischen Münzkunde von Wilhelm Schmidt, k.u.k. emerit Gymn. Prof., mehrer in — und ausländischen Gelehrten Gesellschaften ordentlichen und corresp. Mitglieder" și cuprinde 14 pagini [18]. După ce expune lectura lui Sturdza: SI=*signum* și SIM=*signum monetae*, Schmidt susține că întregirile propuse de acest autor nu pot fi exacte, pentru următoarele argumente (citățm):

„a) Nu se poate ca un cuvînt secundar din legendă: *signum* să fi fost prescurtat prin două litere: SI, iar cel principal *moneta* numai printr-o singură literă: M. Logic era să se fi prescurtat SI MON sau SIG MON.

b) Cuvîntul *signum* nu poate avea aici sensul de stemă, cum pretinde Sturdza, căci din momentul în care stema se găsește pe monedă, nu mai era necesar să se exprime și în legendă.

---

[10] D. A. Sturdza, *Uebersicht der Münzen und Medaillen des Fürstenthumes Romanien (Moldau und Walachei)*, în „Numismatische Zeitschrift", 4 (1872), p. 44—129, cu VI pl. și extras, Wien, 1874, 86 (-88) p. + VI pl.

[11] *Ibidem*, p. 52, (p. 9 a extrasului).

[12] *Ibidem.*

[13] *Ibidem*: „Unsere Lesung, wenn auch neu, scheint natürlich und wohlbegründet".

[14] Const. Moisil, *Legendele monetelor lui Petru Mușat*, în „Cronica numismatică și arheologică", 17 (1943), p. 124—125.

[15] Wilhelm Schmidt este autorul unei lucrări monografice privitoare la orașul Suceava: *Suczawa's historische Denkwürdigkeiten von der ersten historischen Kenntnis bis zur Verbindung der Bukowine mit Oesterreich*, Czernowitz, 1878, IX+276 p.

[16] Această arhivă e păstrată astăzi la Bibl. Acad. Republicii Socialiste România. Cab. de Manuscrise-Documente-Hărți, mapele I—XXIII. Nu am găsit însă manuscrisul lui W. Schmidt, cercetat în 1943 de către Const. Moisil.

[17] Publicat ulterior în „Bukowiner Rundschau", 1891, nr. 946 (nu ne-a fost accesibil; citat după E. Fischer, op. cit., p. 10, nota 14).

[18] Const. Moisil, *op. cit.*, p. 124.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

c) Expresia *signum monetae* este un non sens, căci lasă să se înțeleagă că monetele acestea nu sînt reale, ci numai semne monetare, ficțiuni" [19].

În continuare, Schmidt își dezvoltă părerea sa cu privire la semnificația acestor legende, susținînd că grupul de litere de la început nu pot însemna altceva decît valoarea monedei și trebuie citite astfel: S=*solidus*, I=*unus*, M=*moldaviensis*, deci legendele s-ar întregi în modul următor:

Av. S (OLIDUS) I M (OLDAVIENSIS) PETRI WOIWODI

Rv. S (OLIDUS) I MOLDAVIENSIS [20].

Examinînd această părere, Const. Moisil arată că ea „este cu totul fantezistă", deoarece moneda bătută de Petru Mușat era un gros și nu un solid [21], iar pe de altă parte, o asemenea legendă nu ar fi fost conformă cu uzanțele timpului, nici o monedă medievală neavînd indicată valoarea nominală atît în litere, cît și în cifre *(solidus I)* și încă alături și înainte de numele emitentului [22].

Const. Moisil menționează mai departe că pe ultima pagină a memoriului lui Schmidt se găsește o observație scrisă de B.P. Hasdeu, care aduce o altă interpretare a grupului de litere SIM de pe monedele lui Petru Mușat. El le consideră ca reprezentînd cuvîntul cuman *sim*=monedă, întîlnit de două ori în *codex cumanicus* din veacul al XIV-lea [23]. Lui Hasdeu i se pare naturală pătrunderea acestui termen cumanic în Moldova, într-o vreme în care mai existau încă aici resturi de cumani [24]. Despre această ipoteză, Const. Moisil afirmă că ea nu poate constitui o soluție acceptabilă a problemei interpretării legendelor de pe monedele lui Petru Mușat [25].

In continuarea studiului la care ne referim, Const. Moisil înregistrează o altă părere, potrivit căreia SIM ar fi abrevierea cuvîntului *signum*, caz în care legenda aversului s-ar citi „Signum Petri Woiwode". Autorul se întreabă însă cum ar trebui să fie întregit în acest caz SI de pe reversul monedelor, nefiind probabil ca „același cuvînt să fi fost prescurtat într-un fel pe față și în altfel pe reversul monetelor" [26]. În sprijinul lecturii *SIM=signum*, Const. Moisil invocă mărturia unor izvoare mai tîrzii: un act [27] din anul 1481, precum și monede emise în secolele XVI—XVII [28], izvoare din care ar reieși că termenii *signum* (cu variantele *insigna, insignia)* și *moneta* erau sinonime în latina medievală [29].

A rămas cu totul neobservată pînă astăzi în literatura numismatică din țara noastră o altă interpretare a legendelor monedelor lui Petru Mușat, interpretare destul de veche, întrucît datează din 1905, fiind publicată în cunoscutul *Tratat* de numismatică medievală al lui A. Engel și R. Serrure [30]. În cap. XVII, par. XV, con-

[19] Const. Moisil, *op. cit.*, p. 124.

[20] *Ibidem.*

[21] *Ibidem. Șilingul* (lat. *solidus)* a fost emis pentru teritoriile baltice supuse regelui Poloniei în urma ordonanței regale din 8 mai 1528 (emisiuni pentru orașul Gdansk—Danzig încă din 1524). Cf. Max Kirmis, *Handbuch der polnischen Münzkunde*, Posen (Poznan), 1892, p. 45, 48. Pentru Polonia și Lituania, această specie monetară a fost emisă abia începînd din anul 1579, sub Ștefan Bathori, pe baza ordonanței din 24 aprilie 1578; *ibidem*, p. 62, 67 n. 2, 69 n. 1.

[22] Const. Moisil, *op. cit.*, p. 125. Împotriva lecturii lui Schmidt se pronunțase și E. Fischer, *op. cit.*, p. 10, n. 14.

[23] Const. Moisil, *op. cit.*, p. 125.

[24] Const. Moisil, *op. cit.*, p. 124.

[25] *Ibidem.*

[26] *Ibidem.*

[27] *Ibidem.*

[28] *Ibidem.*

[29] *Ibidem.*

[30] Arthur Engel—Raymond Serrure, *Traité de numismatique du Moyen Age*, III, Paris, 1905, (1460), p. cu 514 fig. în text.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sacrat Principatului Moldovei, autorii citați, referindu-se la monedele emise de voievodul amintit mai sus, arată că legendele lor încep cu SI (gillum)[31]. Iar într-alt loc, descriind monedele bătute de Ivan Mihailovici, mare duce de Tver (1394—1426), autorii citați afirmă: „La légende prend déjà cette forme originale: petchat (sceau) *belikogo* (sic, în loc de: *velikogo* — n.n.) *kniazia*, employée en latin par le woiwode de Moldavie, Pierre Muschat“ [32].

Acestea sînt întregirile și interpretările care s-au adus, în decursul timpului, legendelor de pe monedele lui Petru Mușat. Recapitulînd, ipotezele propuse în trecut pot fi enunțate după cum urmează — în ordinea cronologică a apariției lor:

1. Av. SIM=SIM(ONIS)
Rv. SI — neexplicat
Ipoteza Köhne, 1841, cu varianta Hasdeu, 1873; se referă numai la tipul I.

2. Av. SIM=SI(GNUM) M(ONETAE)
Rv. SI=SI(GNUM MONETAE)
Ipoteza Sturdza, 1872; *signum* în înțeles de stemă; aceeași observație ca la nr. 1.

3. Av. SIM=S(OLIDUS) IM(OLDAVIENSIS)
Rv. SI=S(OLIDUS) I
Ipoteza Schmidt, 1883, publicată în 1891; aceeași observație ca la nr. 1.

4. Av. SIM=SIM, termen cumanic, însemnînd *moneta*
Rv. SI—neexplicat
Ipoteza Hasdeu, 1883, nepublicată; aceeași observație ca la nr. 1.

5. Av. SI=SI(GILLUM)
Rv. SI=SI(GILLUM)
Ipoteza Engel și Serrure, 1905; se referă numai la tipul II.

6. AV. SIM=SI(GNU)M
Rv. SI—neexplicat.
Ipoteza Moisil, 1943; *signum* în înțeles de monedă; aceeași observație ca la nr. 1.

Față de varietatea soluțiilor propuse, e locul să ne întrebăm care dintre ele e mai verosimilă, ținînd bineînțeles seama de stadiul actual al cercetărilor numismatice. După părerea noastră, cea mai întemeiată lectură este aceea înregistrată sub nr. 5: SI=si(gillum). Ea constituie o explicație suficientă pentru toate legendele monedelor în grupa tipului II, precum și pentru legendele de pe reversul monedelor clasificare sub tipul I [33]. In sprijinul acestei interpretări, se mai pot aduce și alte argumente, de ordin paleografic, sigilografic sau numismatic. Le semnalăm în ordinea următoare:

a) Scrierea latină medievală folosește adesea în secolul al XIV-lea abrevierea SI pentru *sigillum*, în legenda sigiliilor [34]. Un exemplu din Țara Românească e reprezentat de sigiliul orașului Cîmpulung, care are legenda latină:

SI+CAMPO+LONGO =SI+(GILLUM)+(DE) CAMPO+LONGO+ [35]

prin urmare, adoptă abrevierea obișnuită a termenului *sigillum*.

---

[31] A. Engel—R. Serrure, *op. cit.*, p. 1406.
[32] *Ibidem*, p. 1394.
[33] Menționate mai sus, p. 1.
[34] Cf. Adriano Capelli, *Dizionario di abbreviature latine ed italiane*, ed. 3-a Milano, 1929, p. 350.
[35] Cf. Emil Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei și a Țării Românești*, în *Documente privind istoria României*. Introducere, II, Buc., 1956, p. 483 (tot acolo întregirea legendei sigiliului).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

b) Monedele bătute de Alexandru cel Bun, între anii 1400—1408 [36], au următoarele legende:

Av. S ALEXANDER sau S ALEXANDRV

Rv. S MOLDAVIENS

De data aceasta, este clar că litera S de la începutul legendei nu poate avea altă semnificație decît aceea de *sigillum*, deoarece acest cuvînt se prescurtează cu sigla S în sigilografia medievală nu numai la sfîrșitul secolului al XV-lea [37], ci chiar începînd din veacul al XIV-lea. Dovezi în acest sens: sigiliul lui Vlaicu Vodă, atîrnat la actul din 20 ianuarie 1368 și purtînd legenda:

S LADIZLAVS DEI < GRACIA WAIWODA TR > ANSALPINVS B < ÁN DE ZEVRINIO D> VX DE FVGRVS [38].

sigiliul orașului Roman, cu legenda:

+S CIVIVM DE FORO ROMANI [39]

precum și sigilii lituaniene și poloneze contemporane [40].

c) Pe aversul monedelor bătute de Petru Mușat și de Alexandru cel Bun, cu legendele notate mai sus, e reprezentat întotdeauna capul de bour. Această reprezentare heraldică figurează de asemenea pe sigiliile cunoscute de la voievozii respectivi. Dacă legenda sigiliului lui Petru Mușat nu a fost încă descifrată pînă în prezent, din pricina relei conservări a acestui sigiliu [41], aceea a sigiliului lui Roman I (1391 sau 1392—1394), voievod de la care nu se cunosc monede, are următorul cuprins:

ПЕЧАТЪ ІѠ ѠОМАНА ВОЕВОДЫ ЗЕМЛІ МОЛДАВЪСКОЇ [42]

Aceeași stemă — capul de bour —, precum și legende cu conținut analog *(mutatis mutandis)* pot fi întîlnite și pe sigiliile urmașilor lui Roman I: Ștefan I (1394—1399) și Alexandru cel Bun (1400—1432) [43].

---

[36] Datarea emisiunilor monetare ale lui Alexandru cel Bun la Octavian Iliescu, *Îndreptări și întregiri mărunte cu privire la unele emisiuni monetare feudale ale țărilor române*, în „Studii și cercetări de numismatică", I, 1957, p. 220—232.

[37] Fapt atestat pentru sigilografia apuseană; Adriano Capelli, *op. cit.*, p. 336.

[38] Cf. Emil Vîrtosu, *Note și discuții sigilografice*, în „Studii și cercetări de numismatică", III, 1960, p. 524.

[39] Idem, *Din sigilografia Moldovei și a Țării Românești*, *loc. cit.*, p. 476. Deși actele la care este aplicat acest sigiliu sînt mult mai tîrzii, pare foarte probabil ca sigiliul însuși să dateze din veacul al XIV-lea.

[40] Cf. Wladislaw Semkowicz, *Stragystyka Witotda* (Sfragistica lui Witold), în „Wiadomosci numizmatyczno-archeologiczne", 13 (1930), p. 66 (sigiliu din 1379), p. 71 (sigiliu din 1386) etc. (după Damian P. Bogdan, *O străveche matrice de peceți românească*, în „Studii și materiale de istorie medie", I, 1956, p. 261, nr. 4); Franciszek Piekosinski, *Pieczecie polskie wieków srednich doby piastowskiej* (Sigilii poloneze medievale din perioada Piaștilor), *loc. cit.*, 17 (1935), p. 66, nr. 721 (sigiliul lui Cazimir cel Mare, 1358); p. 75, nr. 754 (sigiliul orașului Liov); p. 77, nr. 761 (sigiliul marelui duce Witold al Lituaniei, 1379) etc.

[41] Sigiliu atîrnat pe actul din 26 sept. 1387, reprodus de E. Kaluzniacki, *Dokumenta moldavskie i multanskie z archiwum miasta Lwowa* (Documente moldovenești și muntene din arhiva orașului Liov), în *Akta grodzkie i ziemskie* (Documente orășenești și ale țării), Lemberg (Liov), 1878, I. pl. IV, și de I. Bogdan, *Album paléographique moldave*, Buc. — Paris, 1926, pl. 83.

[42] Sigiliul lui Roman I la I. Bogdan, *op. cit.*, pl. 2 și 84; lectura legendei după Emil Vîrtosu, *op. cit.*, p. 378, n. 6.

[43] De la voievodul Iuga 1399—1400) nu se cunosc nici sigilii, nici monede; sigiliul lui Ștefan I la I. Bogdan, *op. cit.*, pl. 85; cele ale lui Alexandru cel Bun, *ibidem*, pl. 14, 15, 84, etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din compararea sigiliilor moldovenești enumerate mai sus cu aversul monedelor bătute de Petru Mușat și Alexandru cel Bun — monede care prezintă legendele deja notate —, dezlegarea enigmei care a preocupat atîta vreme pe cercetători apare foarte firească: la începutul acestor legende, figurează cuvîntul *sigillum*, prescurtat fie sub forma SI—atestată și de alte izvoare [44], fie, probabil, sub forma SIM, așa cum se citește pe monedele grupate în tipul I de mai sus [45]. Explicația folosirii acestui termen *(sigillum)* în cuprinsul legendei unei monede este următoarea: pe monede s-a imprimat stema adoptată anterior pentru sigiliu, spre a servi ca element determinant al sigiliului. Stema confundîndu-se de la un moment dat cu sigiliul însuși, prezența ei pe monede a atras includerea cuvîntului *sigillum* în legenda acestor monede. Un exemplu în același sens îl oferă monedele rusești din această vreme (exemplu semnalat pentru prima oară de A. Engel și R. Serrure [46]). Astfel, *denghile* bătute de Dimitrie Ivanovici, mare duce al Moscovei (1362—1389), poartă pe avers legenda:

печатъ князя великого дм(итрия)[47]

Legende similare apar pe monedele emise de urmașul său, Vasile Dimitrievici (1389—1425), ca și pe cele ale marilor duci de Tver (începînd de la 1399), ale cnejilor de Mojaisk (1389—1432) [48], spre a nu cita decît emisiuni de la sfîrșitul veacului al XIV-lea și începutul celui următor.

Compararea monedelor bătute de Petru Mușat cu cele rusești contemporane întărește lectura propusă mai sus, trădînd în același timp vechi relații — prin intermediul Lituaniei — care altfel nu ne erau cunoscute.

Pe temeiul argumentelor expuse mai sus, considerăm că se pot stabili următoarele întregiri ale legendelor de pe monedele bătute în timpul domniei lui Petru Mușat:

Tip I Av. SI(GILLU)M PETRI WOIWODI sau VOIVODI
Rv. SI(GILLUM) MOLDAVIENSIS [49]

Tip II Av. SI(GILLUM) PETRI WOIWODI sau VOIVODI
Rv. SI(GILLUM) MOLDAVIENSIS [49].

În mod analog, legendele primelor monede emise de Alexandru cel Bun urmează a fi citite astfel [50]:

Av. S(IGILLIUM) ALEXANDER sau ALEXANDRV, pentru ALEXANDRI
Rv. SI(GILLUM) MOLDAVIENSIS [49].

Remarcăm că lectura propusă postulează existența, cel puțin într-o anumită peri-

---

[44] Sigilii din veacul al XIV-lea, citate mai sus.

[45] E. Fischer, *op. cit.*, p. 10, n. 14, semnalează o monedă de la Petru Mușat, a cărei legendă de pe av. începe astfel: SI. M... (moneda e descrisă la p. 17, sub nr. 17, după Egger, *Verkaufs—Katalog*, XI, Wien, 1900, nr. 1521). Nu am avut posibilitatea de a verifica existența unei asemenea variante. În general, legendele monedelor emise de Petru Mușat nu au semne despărțitoare decît între cuvintele PETRI și WOIWODI. În stadiul actual al cunoștințelor noastre, preferăm lectura SIM = *sigillum*.

[46] A. Engel—R. Serrure, *op. cit.*, p. 1398 și fig. 1933.

[47] S. de Chaudoir, *Aperçu sur les monnaies russes et les monaies étrangères qui ont eu cours en Russie*, II, St. Petersbourg—Paris, 1837, p. 4, nr. 10—11.

[48] Pentru toate aceste exemple, cf. S. de Chaudoir, *op. cit.*, passim.

[49] Subînțeles WOIWODI.

[50] Lectura S=*sigelum* sau *signum* și analogia dintre aceste monede, emise de Alexandru cel Bun, și cele ale principatelor rusești, a căror legendă începe cu cuvîntul „Petschait" (sic), la E. Fischer, *op. cit.*, p. 20, nr. 28.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

oadă, a unui sigiliu dublu — avînd ca reprezentări atît capul de bour, cît și scutul despicat. Acest fapt nu a fost însă atestat pînă în prezent de cercetările avînd ca obiect sigilografia feudală românească și pare cu totul imposibil.

•

Examinînd repartiția celor două tipuri de legende — notate mai sus — pe monedele emise de Petru Mușat [51], constatăm următoarele :

Tipul I — avînd pe av. legenda SIM PETRI WOIWODI, cu diverse variante —, se întîlnește pe monedele care au în al doilea cîmp al scutului de pe revers șapte, șase, cinci, trei și două flori de crin.

Tipul II — cu legenda pe av. SI PETRI WOIWODI, de asemenea cu numeroase variante —, apare pe monedele cu șapte, cinci, patru și trei flori de crin.

În raport cu frecvența întrebuințării unui anumit tip de legende și ținînd seama de numărul florilor de crin, se poate stabili diagrama următoare :

Numărul florilor de crin	Tipul de legendă	Frecvența
— șapte	I	cel mai frecvent
— șapte	II	mai rar folosit
— șase	I	exclusiv
— cinci	I și II	în proporții egale
— patru	I și II	în proporții egale
— trei	I	un singur exemplar cunoscut
— trei	II	cel mai frecvent
— două	I	cel mai frecvent
— două	II	extrem de rar

Schema de mai sus [52] corespunde, în linii mari, cu clasificarea cronologică a emisiunilor monetare din domnia lui Petru Mușat, clasificare propusă pentru prima oară de N. Docan [53] și verificată parțial în urma unor cercetări mai recente. Modul în care sînt repartizate cele două tipuri de legendă nu ne permite, cel puțin deocamdată, să facem precizări cu privire la prioritatea în timp a unuia dintre ele. Rămîne ca studierea materialului existent în cîteva tezaure monetare încă necer-

[51] Am folosit materialul publicat în lucrările lui E. Fischer și N. Docan, deja citate, precum și material încă inedit.

[52] Există cîteva monede, purtînd numele lui Petru Mușat și de tipul emisiunilor obișnuite ale acestui voievod, dar care au o singură floare de crin în al II-lea cîmp al scutului de pe revers. Ele sînt încă inedite. După legenda aversului, se încadrează în tipul I de mai sus.

[53] N. Docan, *op. cit.*, p. 147—152.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cetate [54] să aducă date noi în legătură cu problema stabilirii cronologiei celor mai vechi emisiuni monetare ale Moldovei și, implicit, a celor două tipuri de legendă care au făcut obiectul preocupărilor noastre.

•

O particularitate foarte frecventă a monedelor emise de Petru Mușat este scrierea retrogradă, care apare cînd numai pe una din fețe — ca de exemplu pe aversul unor piese cu șapte și șase flori de crin, pe aversul ori pe reversul unor piese cu două flori de crin —, cînd pe ambele fețe ale monedei și anume numai în cazul unor emisiuni cu două flori de crini. Această particularitate a servit lui N. Docan drept criteriu pentru clasificarea monedelor bătute de Petru Mușat [55]; ea se mai întîlnește, mult mai rar, la unele emisiuni ale lui Alexandru cel Bun, Iliaș și Ștefan al II-lea în Moldova, în vreme ce din Țara Românească ne este cunoscut pînă azi un singur exemplu de scriere retrogradă: este vorba de două monede cu legenda slavă, amîndouă de tipul comun, bătute de Vlaicu Vodă [56]. În legătură cu această particularitate, Docan a emis părerea următoare (citățm) „această scriere retrogradă este intenționată și datorită unei voințe exprese de a executa legenda în acest fel" [57]. În sprijinul acestei ipoteze, autorul citat invocă două argumente: 1) faptul că scrierea retrogradă apare pe un mare număr de monede, cu diverse variante, ceea ce ar exclude o „distracție" a gravorului; 2) împrejurarea că aceste legende încep întotdeauna cu sfîrșitul: OVIOV... (din SIM PETRI VOIVO) respectiv SIS... (din SI MOLDAVIENSIS), pe cîtă vreme începutul legendei nu este întotdeauna complet: ... TEP MIS,... TEP MI sau... TEP MS (în loc de SIM PET...), aceasta în măsura în care gravorul nu avea la dispoziție suficient spațiu pentru gravarea întregului text [58].

Cu toate aceste argumente, considerăm că scrierea retrogradă nu a fost utilizată pe monede în mod intenționat, ci reprezintă numai un accident — e drept, destul de frecvent —, accident datorit modului în care erau confecționate în evul mediu tiparele monetare. Se știe că matrițele — tiparele *negative* cu care se băteau monedele —, erau executate prin aplicarea pe un cilindru de fier, înroșit în foc, a unor tipare mobile, avînd reprezentarea *pozitivă* a diverselor elemente care constituiau tipul aversului sau al reversului. Erau astfel tipare speciale, cu reprezentarea în relief, pentru efigie, stemă, pentru cercurile de perle sau pentru fiecare literă din legendă în parte. Datorită folosirii acestor tipare pozitive, denumite *patrițe*, pentru confecționarea matrițelor monetare, s-a ajuns adesea la un număr foarte mare de variante pentru același tip monetar [59].

Examinînd monedele cu legenda retrogradă ale lui Petru Mușat, se constată foarte ușor că tocmai aceste piese cuprind cele mai numeroase greșeli de grafie: litere răsturnate, întoarse, rău plasate, omise, înlocuite unele cu altele fără niciun sens [60]. Pentru aceste motive, credem că singura explicație ce se poate da scrierii

---

[54] Ne referim mai ales la tezaurul descoperit în 1957 la Corlăteni, r. Dorohoi. Cf. Oct. Iliescu, *Însemnări privitoare la descoperiri monetare* (II). în „Studii și cercetări de numismatică", II, 1958, p. 8, nr. 29.

[55] N. Docan, *op. cit.*, p. 121—122, 124.

[56] Cf. Octavian Iliescu, *Emisiuni monetare ale Țării Romînești din secolele al XIV-lea și al XV-lea*, în „Studii și cercetări de numismatică", II, 1958, p. 305—306.

[57] N. Docan, *op. cit.*, p. 121.

[58] *Ibidem*, p. 121—122.

[59] Cf. A. Luschin von Ebengreuth, *Allgemeine Münzkunde und Geldgeschichte des Mittelalters und der Neuzeit*, ed. 2-a, München—Berlin, 1926, p. 82—84; N. Docan, *op. cit.*, p. 139—141.

[60] Cf. N. Docan, *op. cit.*, p. 163—168, 174, 182.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

retrograde este de a considera această particularitate ca fiind rezultatul unei gravări greşite a matriţelor, prin aplicarea în ordine inversă a tiparelor pozitive corespunzătoare legendelor [60 bis] (pentru exemplificare, vezi fig. 3 şi 4).

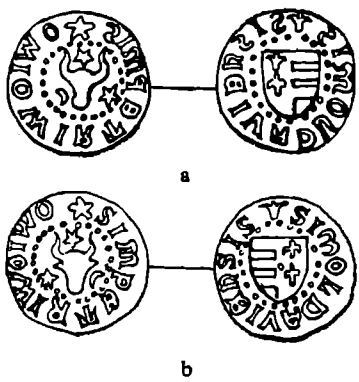

Fig. 3

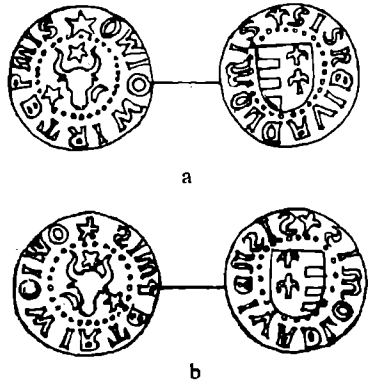

Fig. 4

Legendele monedelor bătute de Petru Mușat mai prezintă o particularitate, asupra căreia dorim să stăruim, înainte de a încheia: ne referim la forma în care este redat titlul emitentului. Pe monedele a căror legendă îl cuprinde în întregime, acest titlu sună astfel: WOIWODI sau VOIVODI, la genetiv, acordat cu numele PETRI, cerut de asemenea în genetiv de substantivul SI(GILLU)M care îl precede. Această formă presupune un nominativ de declinarea a II-a: *woiwodus* sau *voivodus*.

Se ştie că titlul de voievod a fost adoptat de români de la slavi. În vechea limbă slavă, substantivul ВОЄВОДА avea semnificaţia iniţială de: conducător de oaste în război, apoi a devenit titlu de conducător politic: duce sau principe [61]. Din vechea slavă, numele a trecut în limbile neoslave sub forma de *vojvoda (wojewoda* în polonă), în limba maghiară *vajvoda, vajda*, la români *voivod* [62] sau *voievod* [63]. În latina medievală, acest titlu îmbracă formele *voivoda, voyvoda* [64], deci se prezintă ca un substantiv de declinarea I.

Pe monedele contemporane ale Ţării Româneşti, cu legenda latină, titlul emitentului e redat la genitiv WAIWODE (pentru WAIWODAE), în timpul domniei lui Vlaicu Vodă (1364—c.1377), şi sub forma VOIVODA, la nominativ, pe monedele emise de Radu I (c.1377—c.1383) [65]. În sigilii şi documente, acelaşi titlu figurează

[60 bis] Aceeaşi părere a fost expusă anterior de Dr. G. Severeanu, *Monetele lui Petru Mușat găsite într-un tezaur de monete Mircea cel Bătrîn*, în „Bucureştii", 3 (1937), 1—2, p. 73.

[61] Cf. Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico—graeco—latinum*. Vindobonae (Viena), 1862—1865, s. v.

[62] *Ibidem*.

[63] Potrivit cu noua ortografie; cf. Îndreptar ortografic, ortopedic şi de punctuaţie, (Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică din Bucureşti), Buc., 1965, s. v.

[64] Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, VI, Parisiis, 1846, s. v.; A. Bartal, *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae*, Lipsiae (Leipzig), 1901, s. v.

[65] De la Dan I (c. 1383—1386), se cunosc numai monede cu legenda slavă, iar monedele cu legenda latină ale lui Mircea cel Bătrîn nu poartă titlul de voievod;

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sub forma WAIWODA [66] sau woywoda [67] la Vlaicu Vodă; mai tîrziu, e redat sub forma WAIWODA pe sigiliile lui Mircea cel Bătrîn [68] din anii 1390—1391. Peste tot, acest titlu se comportă ca un substantiv masculin de declinarea I cu terminația nominativului în *a*, a genetivului în *ae*. Se naște întrebarea cum se explică forma genetivală *woiwodi*, formă ce indică un substantiv cu terminația la nominativ în *us*: *woiwodus*, formă adoptată pe monedele bătute de Petru Mușat și neîntîlnită nicăieri, după cum am văzut, în izvoarele limbii latine medievale [69]. Explicația trebuie căutată, după cît se pare, în influența genetivului mediobulgar ВОЕВОДИ [70], transpus fonetic WOIWODI. S-ar putea admite și o adaptare a cuvîntului românesc *voievod*. transpus în latină sub forma *woiwodus*, gen. *woiwodi*. În orice caz, formularea legendelor de pe monedele emise de către Petru Mușat exclude un împrumut din partea cancelariei regatului Ungariei, a cărei terminologie e dimpotrivă prezentă, așa cum s-a arătat mai sus, în Țara Românească.

Cu aceasta, încheiem observațiile ce se pot face, în stadiul actual al cercetărilor de numismatică medievală românească, asupra legendelor celor mai vechi monede moldovenești.

A PROPOS DES LÉGENDES DES PLUS ANCIENNES MONNAIES MOLDAVES

RÉSUMÉ

L'auteur examine à nouveau le sens donné par les numismates Köhne, Hasdeu, D. A. Stourdza, W. Schmidt, C. Moisil, A. Engel et. R. Serrure aux vocables SIM et SI gravés sur l'avers et le revers des plus anciennes monnaies moldaves,, émises par le prince Pierre Musat (1374—1391 ou 1376—1392). Estimant que l'interprétation

face excepție un singur exemplar, încă inedit, care pe av. legenda MIRCZ. VAIDA (cu litere unicale).

[66] Lectura sigiliului lui Vladislav I (Vlaicu Vodă), atîrnat la actul din 20 ian. 1368, la Emil Vîrtosu, *Note și discuții sigilografice*, *loc. cit.*, p. 524 (cu bibliografia anterioară).

[67] Actul emis de Vlaicu Vodă la 16 iulie 1372, la Argeș, și redactat în limba latină, în *Documente privind istoria României*. Veacul XIII, XIV și XV. B. Țara Românească, Buc., 1953, p. 294.

[68] Lectura sigiliilor lui Mircea cel Bătrîn la Const. Moisil, *Sigiliile lui Mircea cel Bătrîn*, în „Revista Arhivelor", 6 (1944—1945), 2, p. 256—266.

[69] Începînd cu monedele emise de Iliaș (1432—1433, 1435—1442), titlul emitentului e redat sub forma WAIWODA sau WOIWODA; aceeași formă e întrebuințată și de urmașii lui Iliaș, cu varianta VOIEVODA la Bogdan al II-lea și Ștefan cel Mare. În documentele moldovenești redactate în limba latină, forma *woyevoda*, *woywoda* sau *waywoda* a prevalat chiar de la început. Cf. M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1931, p. 599, 601, 616, 642, 648 etc.

[70] Informație comunicată verbal de către prof. Damian P. Bogdan. Forma ВОЕВОДИ pentru genetivul ВОЕВОДЪ se întîlnește și în cîteva documente moldovenești de la finele veacului al XIV-lea: actul lui Iuga voievod, cca. 1400, la M. Costăchescu, *op. cit.*, I, Iași, 1931, p. 27, rîndul 6, și actul lui Alexandru cel Bun, din 11 februarie 1400, *ibid.*, p. 32, r. 5

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

donnée par A. Engel et R. Serrure (SI=SIGILLUM) qui, jusqu'à présent, n'a pas été prise en considération par les numismates roumains, est pourtant la plus fondée, l'auteur invoque en sa faveur de nouveaux arguments basés sur la paléographie, la sigillographie et la numismatique.

L'écriture rétrograde qui est également un trait caractéristique de ces monnaies, est — selon l'auteur — une erreur commise par le graveur des matrices.

Enfin, l'auteur est d'avis que le génitif *woiwodi* de la légende de ces monnaies, supposant l'existence d'un substantif ayant au nominatif la terminaison en *us (woiwodus)*, est le résultat soit de l'influence du génitif vieux bulgare woiwodi (**ВОЄВОДИ**), soit de l'adaption du terme roumain voievod, traduit en latin par *woiwodus*, génitif *woiwodi*.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Gros émis par Pierre Musat. Légende de type I.
Fig. 2. Gros émis par Pierre Musat. Légende de type II.
Fig. 3. a. Gros émis par Pierre Musat, à la légende directe ;
b. Coin (hypothétique) de la même monnaie.
Fig. 4. a. Gros émis par Pierre Musat, à la légende rétrograde ;
b. Coin (hypothétique) de la même monnaie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONTRIBUȚII LA STUDIUL CULTURII JURIDICE ROMÂNE ÎN SEC. AL XVIII-LEA

(MS. ROM. 1440 AL BIBL. ACAD. REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA)

DE

VALENTIN AL. GEORGESCU

1. *Copia Pravilei lui Vasile Lupu.* În prima jumătate a sec. XVIII — la o dată care ulterior va putea fi determinată mai precis — ieromonahul Sava de la mitropolia din Iași a executat o frumoasă copie a unui text juridic românesc, în actualul ms. rom. 1440, inventariat la Bibl. Acad. Republicii Socialiste România sub titlul de *Pravila lui Justinian.* Codicele — în realitate un miscelaneu juridic româno-grec-latin — a reținut recent atenția lui Gabriel Strempel [1] din punctul de vedere al însemnării manuscrise de la f. 329 și al datării aproximative. Insemnarea copistului se reduce la această știre: „Scris-au smeritul ieromonah Sava de la Mitropolia Moldo-Vlahiei".

Pretinsa Pravilă a lui Justinian are următorul titlu: „Toți ceia ce sînt creștini pravoslavnici, cine va ceti ca să înțeleagă" (f. 23), urmat de o predoslovie fără alt titlu, o tablă de materii și de textul propriu-zis al pravilei, care nu este decît *Cartea românească de învățătură* sau Pravila lui Vasile Lupu din 1646. Copistul a omis următoarele elemente: titlul și toate indicațiile paginii de titlu din original, stihurile „în stema domniei Moldovii" și ultima frază din prefața lui Eustratie, în care se găsește numele acestuia. În textul Predosloviei, numele lui Vasile Lupu figurează la locul său. În tabla de materii, trimiterile se fac la paginația codicelui copiat. Textul Pravilei este reprodus integral și fidel. Unele mici abateri — ca, de pildă, aceea de a inversa locul subiectului față de predicatul său [2], nu au în general nici o semnificație deosebită. De altfel textul a fost oarecum colaționat, deoarece se constată că la f. 159^{v}, peste primele rînduri ale zac. 1 din glava 19,

---

[1] Gabr. Strempel, *Copiști de manuscrise românești pînă la 1800*, Buc., 1959, p. 206. Iată descrierea manuscrisului: „Sec. XVIII (prima jumătate); 360 ff. (23—329^{v}); 20 × 15 cm. Scriere cursivă. Titlurile și inițialele sînt scrise cu roșu. Frontispicii colorate la ff. 23, 49, 91^{v} ș.a. Inițiale ornate la ff. 23, 96^{v}, 187 ș.a. Numerotație originală a filelor. Legătură veche în piele".

[2] GL.19.1: „pentru că atunce besearica-i inparte", s-a transcris: „pentru că atuncea îi înparte besearica".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

s-a lipit o bandă de hîrtie subțire pe care o mînă ulterioară, cu unele variații în redarea sunetelor românești în litere chirilice, a scris textul mai corect decît în versiunea inițială (unde se află și un rînd tăiat), nu fără a elimina un scurt fragment din fraza ștearsă anterior [3].

Colontitlul este format din cuvîntul *Pravila*, care figurează pe *verso* al fiecărei pagini și din rezumatul textului respectiv pe recto. Este o operație făcută de copist, originalul tipărit neavînd colontitluri.

După scrierea textului, copistul, sau altă mînă mai expertă, a folosit spațiul rămas pe f. 23 pentru a-l orna cu un frontispiciu, singurul mai mare și mai bogat, în două culori (roșu și verde). Pentru celelalte (f. 49, 91v, 96v), spațiul exploatat nu permitea decît un desen de înălțime redusă. Toate sînt sensibil diferite de primul, în roșu și negru, cele de la f. 49 și 91v, varianta aceluiași model, iar următorul (f. 96v) vizibil înrudit cu celelalte și făcut în mod evident de scriitorul textului. Un alt frontispiciu în 3 culori (roșu, verde, galben), diferit ca factură de toate cele precedente, dar ieșite din mîna aceluiași desenator care a executat frontispiciul inițial, se găsește numai la f. 331, în fruntea textului grecesc de care va fi vorba mai departe.

Ultima fasciculă a textului românesc a mai avut două file care au fost smulse din cotor. Pe un colț dintr-o filă smulsă se văd urmele unui text care a fost scris pe ea. Din fascicula următoare (pe care s-a copiat ulterior un text grecesc), primele două file de asemenea au fost smulse.

După cum rezultă din afirmațiile lui D. Cantemir [4] pentru anii 1710—1711, în prima jumătate a sec. XVIII Pravila lui Vasile Lupu își păstra actualitatea, ca o culegere de legi aplicabile în Moldova (alături de *Indreptarea legii* pe care Nicolae Mavrocordat o aplica la 20 iul. 1715 [5], de preferință față de textul identic din Pravila aleasă a lui Eustratie). Exemplarele tipărite erau destul de rare, încît chiar la Mitropolie să fie necesară confecționarea unui splendid exemplar, probabil pentru consultare specială de către mitropolit, fie ca instanță bisericească, fie mai degrabă ca judecător în divan. Intr-adevăr pravila din 1646 nu era propriu-zis un cod canonic și mitropolitului, în divan, îi revenea în mod obișnuit sarcina să consulte pravilele și să arate domnului *capetele* referitoare la pricina în care se decidea că trebuie să se recurgă la dreptul receptat, exclusiv sau alături de Legea țării. În ceea ce privește raritatea exemplarelor tipărite din pravilă, se știe că Nicolae Mavrocordat, în 1724, la București, n-a putut avea la îndemînă pravila tipărită, fiind nevoit să ordone efectuarea unor copii [6].

---

[3] Textul inițial: „Poate mu[illegible] să [illegible] de la bes[illegible] să să despartă de b[illegible]rbat [illegible] cînd d[illegible]volul pre bărbat învață (?) meșterșugul lui cel spurcat [illegible] și ur[illegible] tuturor, ce să ȣice să nu să înpreune cu muiarea-ș<i>cumu-i fir [illegible] *ce preste fir [illegible] să se despart[illegible]* de bărbat, pentru că a-". Al doilea copist a barat cu o linie cuvintele subliniate de noi. Textul scris pe banda lipită peste textul inițial (și astăzi aproape deslipită): „Poate mu[illegible] să [illegible] de la bes[illegible] să s[illegible] desparte de b[illegible]rbat, c[illegible]ndu-l va înv[illegible]ța diavolul meșterșugul lui cel spurcat, și ur[illegible] tuturor, ce să ȣice s[illegible] nu s[illegible] înpreune cu f[illegible]mîia-și cumu-i fir[illegible] pentru c[illegible]. "Cum rîndul următor începea cu „tunci îi înparte besearica . . .", s-a adăugat un *a* înaintea lui *tunci*, scris de primul copist, întregindu-se astfel cuvîntul. Observăm că în general copistul nu respectă grafia chirilică a pravilei tipărite.

[4] *Descriptio Moldaviae*, în *Operele Principelui Demetrius Cantemir* I, Buc., 1872, p. 100.

[5] Vezi studiul nostru *Cîteva contribuții la receptarea dreptului bizantin în țara Românească și Moldova (1711—1821)*, în „Studii", 1965, nr. 2, p. 49—54.

[6] Vezi Șt. Gr. Berechet, *Legătura dintre dreptul bizantin și românesc*, I, 1 *Izvoadele*, Vaslui, 1937, p. 119—120. Este ms. nr. 2 din codicele românești ale bibliotecii Mavrocordaților, vezi catalogul publicat de N. Iorga, în „Analele Academiei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Oricum, în fața identificării acestei copii după Cartea românească de învățătură, cea mai veche ce cunoaștem pînă astăzi și singura integrală în Moldova pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, problema actualității și aplicării ei capătă un aspect nou. Ea vine să sprijine teza unei aplicări efective a pravilei și mai ales a folosirii acesteia ca învățătură juridică. Bineînțeles, în aprecierea actualității, la această dată, a Pravilei din 1646, trebuie să ținem seama de două împrejurări: a) în aceeași vreme *Indreptarea legii* era folosită în Moldova, atît pentru textele venind din Malaxos, ce nu figurau în *Cartea românească de învățătură* (ca la 20 iul. 1715), cît și pentru texte comune[7]; b) în 1741 și 1752 se folosea în Moldova și nomocanonul grecesc mai nou, ἡ Βακτηρία τῶν Ἀρχιερέων tradus la Iași în limba română la 1754 (Cîrja arhierească)[7a] din cauza bogatului material civil ce conținea și care nu se găsea în Pravila din 1646 și figura numai parțial în *Indreptarea legii*. Era un material din ce în ce mai util pentru reglementarea relațiilor de marfă-bani, aflate în dezvoltare. Dar, dacă putem constata această relativă actualitate a Pravilei din 1646, nu este mai puțin semnificativă despersonalizarea textului din 1646, prin omiterea titlurilor[8] și a oricărei precizări din care să rezulte că este vorba de pavila oficială a țării. Procedeul acesta apare caracteristic pentru întregul secol al XVIII-lea. Excepție face numai D. Cantemir. Pentru oamenii vremii și îndeosebi pentru biserică, ceea ce era esențial, era *calitatea de pravilă*, adică de drept receptat[9]. Totuși mențiunile din prefața păstrată restabileau întrucîtva identitatea cu Pravila lui Vasile Lupu.

II. *Copia unui fragment din prelucrarea neo-greacă a operei lui Farinaccius.* Codicele 1440 mai conține și alte trei texte interesante în ele însile și care, în contrast cu Pravila, capătă o semnificație și mai mare. El cuprindea la început și la sfîrșit un număr de file lăsate albe, pentru eventuale adause. Filele mai numeroase de la sfîrșit, după smulgerea a circa patru din ele, au primit copia unui

---

Române", Seria II, Memoriile secțiunii istorice, t. XXXVII, 1914—1915, p. 105, la care trebuie adăugată o a doua copie, *ibid.*, p. 106, nr. 7 (menționată și de Berechet, care însă nu indică nici o sursă și nu se referă la biblioteca domnească). Una din aceste copii s-a păstrat în ms. 1253 al Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, vezi și G. Strempel, *Copiști...* p. 225 și facsimilul de la p. 297. Primele 252 zaceale ale Pravilei din 1646 se găsesc copiate în ms. rom. 3384 (ante 1785) și textul ei integral în ms. 1594 (sec. XVIII) ale aceleiași biblioteci. Copia din ms. rom. 1275 și cea semnalată de Berechet (p. 120 n. 1) la Iași, datează din 1817 și 1804.

[7] Vezi studiul citat mai sus, nota 1 și notele 5—6.

[7a] *Ibidem*, p. 54—60. Un exemplar, datat din 1710, din *Vactiria* se afla în biblioteca Mavrocordaților (vezi studiul citat în nota 16), putînd fi chiar cel care ni s-a păstrat în ms. gr. 800 al Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, și care poartă o însemnare din 25 aug. 1710 (vezi C. Litzica, *Catalogul manuscriptelor grecești*, Academia Română, Buc., 1909, p. 526).

[8] Titlul de *Carte românească de învățătură* este înlocuit în ms. 1440 cu acela de Νόμοι Βασιλικοί și în catalogul bibliotecii Mavrocordaților pentru copia cit. mai sus, nr. 6, precizîndu-se încă că este vorba de ms. copiat ἐκ τοῦ τυπωμένου διὰ προσταγῆς τοῦ Βασίλη Βόδα ἡγεμόνως Μολδαβίας.

Nici *Indreptarea legii* nu este niciodată menționată sub titlul ei oficial, ci sub acela de *Pravilă*, *Sf. Pravilă*, *Pravila românească* sau chiar numai prin autorul sau opera din care *Indreptarea legii* indică marginal că provine textul aplicat (păstrîndu-i-se totuși numerotarea glavei din *Indr. legii*).

[9] Vezi asupra acestei probleme, recenziile noastre din „Studii și cercetări juridice", 1962, nr. 2, p. 351—365 și 1963, nr. 1, p. 120—122.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

text grecesc intitulat Νόμοι βασιλικοὶ διὰ ἐκείνους ὁποῦ συμβονλεύονσι, καὶ ὁποῦ συμβοηθοῦσι, καὶ ὁποῦ στέλλουσι νὰ (μὴ) γένῃ τίποτε σφάλμα [10] (f. 331—360v, și care conține 11 capitole. Acest titlu este scris de altă mînă decît aceea care a copiat textul, netransmis în întregime, deoarece un număr de pagini este smuls. Actuala filă albă 361 este dintr-o hîrtie diferită de a codicelui și a fost lipită cu prilejul legării lui. La f. 360v, textul se oprește la mijlocul frazei și în josul paginii se face trimiterea obișnuită la primul cuvînt al paginii următoare (lipsă): τοῦ. Prima filă (331) a fost ornată cu frontispiciul de care am amintit mai sus.

Comparînd acest text cu cel din mss. gr. 532 și 588 (p. 227—34) ale Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, se constată ușor că este vorba de același rezumat grecesc din opera lui Farinaccius, care, prin prototipul pierdut din sec. XVII, a stat la baza traducerii adaptatoare a lui Eustratie și a devenit *Cartea românească de învățătură* din 1646 [11].

În codicele 1440, textul cap. IX se oprește la cuvintele τότε πιστεύει ὁ κριτὴς πῶς δὲν (τοῦ), care corespund cu rîndul 5 de jos, de la p. 237 din ediția recentă a *Cărții românești de învățătură*, unde textul din ms. gr. 532 și 589 a fost editat de Vasile Grecu și Gh. Cront: τότε πιστένει ὁ κριτής, πῶς ὁ αὐθέυτης τοῦ δούλον δὲν τοῦ ἔδωσεν ὁρισμόν,...

În general, codicele de care ne ocupăm conține aceeași versiune a textului grecesc din mss. cunoscute. Micile abateri, ca cea pe care am întîlnit-o chiar la trecerea de la ultima filă păstrată la cea următoare, dispărută, nu prezintă interes substanțial, dar va putea procura indicații utile pentru stabilirea mai precisă a raportului dintre textul codicelui 1440 și versiunile cunoscute, pe care recent Al. Elian [12] le-a datat, cu probabilitate, în decada a 4-a a sec. XVIII (ms. gr. 588) și ceva mai tîrziu (ms. gr. 532).

Datarea noii copii, scrisă pe aceeași hîrtie ca și textul românesc, este esențială. Deși frontispiciul textului grec îl leagă pe acesta de cel românesc, sugerînd că de la început s-a urmărit cuprinderea lor în același codice, ipoteza este contrazisă de faptul că paginația originală cuprinde numai pe aceea a pravilei din 1646 și de constatarea că frontispiciile nu figurează în locuri destinate lor de la început, ci par adăugate întîmplător după transcriere, poate la un interval apreciabil, cînd putuse fi

[10] Vezi ms. gr. 532 și *Cartea românească de învățătură*, Edit. Acad. R. S. România, 1961, p. 215. În schimb, ms. gr. 588, f 227v și *Catalogul bibliotecii Mavrocordaților*, cit., p. 90, nr. 25, dau νὰ μὴ γένῃ. Mss. gr. 532 și 588 dau, respectiv, τίποτας și τίποτες.

[11] Raportul dintre Pravilă și opera lui Farinaccius, descoperit cu răsunet de S. G. Longinescu în 1908—1912 ca și rolul intermediar al prelucrării grecești invederat de I. Peretz (1914) prin descoperirea asemănării dintre ms. gr. 532 și 588 și Pravilă, sînt prea bine cunoscute, pentru a fi nevoie să insistăm. Vezi recent, introducerea ed. din 1961 a *Cărții rom. de învățătură*, p. 16—20; Al. Elian, *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, culegere de studii îngrijită de M. Berza, Edit. Acad., Buc., 1964, p. 115—119; studiul nostru *Folosirea indirectă a unor elemente glosatorice și postglosatorice în Pravilele românești din sec. XVII*, în *Omagiu Acad. A. Oțetea*, sub tipar.

[12] Op. cit., p. 116, n. 1, datare neglijată de autorii care studiaseră anterior aceste manuscrise. Pe lîngă copiile din ms. gr. citate, I. Peretz, *Curs de istoria dreptului român*, II, 1, 1928, p. 349, a indicat și o a treia în ms. gr. 710, referință inexactă, pe care Al. Elian (l.c.) o însoțește de un punct de întrebare. Peretz a înțeles să trimită la nr. 310 din Catalogul lui Litzica, sub care figurează ms. gr. 158 al Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, Δικανικὴ τέχνη a lui Dimitrie Panaiotache, care însă nu-și avea locul să fie adus în discuție.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

adăugat și textul grecesc, fără a fi exclusă nici desenarea tardivă a frontispiciului care îl ornează, independent de acelea ale textului românesc. În aceste condiții, criteriul aspectului paleografic al textului grecesc capătă o importanță deosebită. Din nefericire, după părerea specialiștilor consultați, cu greu se poate decide între sfîrșitul primei jumătăți a sec. XVIII și sfîrșitul acestui secol.

Oricum, noul manuscris confirmă recenta deducție pe care o făcea Al Elian [13], în sensul că rezumatul grecesc de drept roman apusean, folosit de Eustratie, a avut o largă circulație în sec. XVIII și că pe vremea lui Cantemir era cunoscută o versiune intermediară între original și copiile din ms. gr. 532/588 sau poate chiar prototipul de la 1646. Noua versiune nu este, din nefericire, acest prototip; ea apare mai degrabă ca o copie intermediară între cele din mss. gr. 588 și 532. Raporturile de cronologie și ipoteze de filiație vor putea fi precizate atunci cînd se va cerceta mai atent dacă actualul ms. gr. 588 nu este chiar ms. cu același titlu, care figurează în catalogul bibliotecii Mavrocordaților. Dar independent de data exactă, valoarea noului text este mărită de împrejurarea că pentru prima oară avem apropiate nu întîmplător, textul pravilei românești și textul ei grecesc [14] în același codice. Într-adevăr, pentru un număr de capitole, textul grecesc nu putea să nu izbească pe un cititor atent, prin asemănarea foarte accentuată cu glavele corespunzătoare. Așadar, în sec. XVIII, Pravila a ajuns să circule atît în versiunea originală, cît și fragmentar, în cea grecească, așa cum *Pravilniceasca Condică* va apărea de la început în ambele limbi.

Faptul însă că, la 1725, în biblioteca lui N. Mavrocordat achiziționată îndeosebi în afara țărilor române, exista un rezumat grecesc din opera lui Farinaccius, înrudit dar nu identic cu cel utilizat de Eustratie, impune formularea următoarelor ipoteze:

Dacă ms. de la 1725 a fost dobîndit, probabil în Moldova, de unde Mavrocordat a adus și un exemplar din pravila lui V. Lupu, ar trebui să putem întrevedea ce jurist grec local, între 1646 și 1725, a fost apt să prelucreze versiunea originală, dîndu-i forma pe care o cunoaștem astăzi din mss. gr. 588 și 532 și din ms. rom. 1440, și care conține, pe lîngă textul tradus în *Cartea românească de învățătură*, și lungi fragmente redactate cu totul în spiritul tehnicii și concepțiilor juridice ale lui Farinaccius. (Din nefericire, concordanța concretă a acestor adausuri cu opera penalistului italian n-a fost încă făcută, dar ea se dovedește indispensabilă). O astfel de prelucrare în Moldova apare puțin probabilă. De aceea sîntem siliți să admitem sau că rezumatul ce cunoaștem astăzi a fost chiar cel folosit, *parțial*, și *cu o mare libertate* de Eustratie, sau că el nu a luat naștere în Moldova, ci a fost adus în biblioteca lui Mavrocordat din Grecia sau chiar din Italia. În acest ultim caz, ms. de la 1725 reprezintă, pe de o parte, așa cum s-a sugerat de alfel (v. mai sus n. 12), prototipul copiei fidele din cele 3 mss. citate, iar pe de altă parte o versiune originar diferită de cea care, scrisă tot în Italia, a luat direct sau indirect drumul Iașilor, înainte de 1646 și s-a pierdut după aceea. Copierea fidelă, în sec. XVIII, a textului din ms. mavrocordătesc face mai greu de înțeles prelucrarea atît de substanțială a prototipului din 1646, în Moldova, pînă la 1725.

---

[13] *Op. cit.*, p. 116 și notele.

[14] O altă apropiere între cele două texte, mai puțin izbitoare, se poate admite, în Țara Românească în anii 1724—1725, fiind datorată domnului cărturar N. Mavrocordat. Acesta, pe de o parte, cerea în 1724 să i se facă o copie după Pravila moldovenească, pe care o cunoscuse bine ca domn al Moldovei iar pe de altă parte, la 1725, așa cum a arătat recent Al. Elian, *op. cit.*, p. 116, n. 3, poseda în biblioteca sa un manuscris grecesc (N. Iorga, „*An. Ac. Rom.*", S. II, M.S.I., T. XXXVII/1914, p. 90, nr. 25), al cărui titlu îl determină pe autor să-l considere prototipul ms. gr. 588. Domnul avea, alături, în biblioteca sa, și pravila din 1646 și o variantă a rezumatului grecesc folosit de Eustratie, pe lîngă un apreciabil număr de culegeri de drept bizantin tipărite în Apus sau în manuscris (vezi mai jos, n. 16).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dar dacă ms. aflat în acest an în biblioteca domnească de la București a venit din afară, el a trebuit să pătrundă și în Moldova, pentru a-l regăsi — nu ca expresie a unei continuități de tradiție de la 1646 încoace, ci printr-o curioasă întîlnire tîrzie între Pravilă și o versiune înrudită a modelului său — în ms. rom. 1440. Această întîlnire, legată de organizarea bibliotecii Mavrocordaților și realizată, cum am arătat, în cadrul ei, ar oglindi în realitate lărgirea culturii juridice și a preocupărilor de codificare a dreptului, pe care condițiile locale le-au impus conducătorilor politici și acelora ai bisericii. Într-adevăr, în această epocă, N. Mavrocordat ordona copierea Pravilei lui Vasile Lupu și însărcina pe Gheorghe din Trapezunt să alcătuiască un Nomocanon, iar în Moldova se copia la Mitropolie Pravila din 1646; mitropolitul Iacob Putneanul patronează traducerea Vactiriei în 1754, iar C. Mavrocordat proiecta tipărirea unei *lex divina*, adică a unui nomocanon.

III. *Alte texte juridice bizantine, laice și canonice.* Dar și filele albe de la începutul codicelui au fost folosite pentru transcrierea unor texte juridice. La f. 3, pînă la f. 6, avea un număr de paragrafe nenumerotate, conținînd 50 dispoziții cu caracter general (care lipseau în Pravilă) și care figurează sub titlul de νόμοι, adică drept laic, legi împărătești. Originea lor, în *Corpus Iuris Civilis* prin intermediul Vasilicalelor, este vădită. Iată primele șase paragrafe:

(1) Ὅσα τις εἰς φυλακὴν τοῦ ἰδίου στώματος ποιεῖ, νομίμως ποιεῖ (Bas. II, 1, 3, Fabrotus, DI, p. 28. Florentinus, [καὶ τὸ ἀπωθεῖσθαι τὴν ἐπιφερομένην βίαν <ἢ> ὕβριν.] Ὅσα βις εἰς φυλακήν etc. = Dig., I. 1, 3).

(2) Δικαιοσύνη ἐστὶ σταταὰ (Bas.: στατηνα) βούλησις καὶ θιηνεκὴς ἑκάστῳ τὸ ἴδιον ἀπονέονσα δικαιον (*Bas.*, II, 1, 10, pr., Fabrotus, I, p. 28, Ulpianus, = *Dig.* I, 1, 10, pr.).

(3) Παραγγέλματα δὲ τοῦ νόμου, τὸ κοσμίως ζῆν, ἄλλον μὴ βλάπτεον" ἑκάστῳ τὸ ἴδιον ἀπονέμονσα ϛικαιου (*Bas.*, II, 1, 10, 1, Fabrotus, p. 28, Ulp. = *Dig.* 1, 1, 10, 1).

(4) Σοφία δὲ νόμου τὸ εἰδέναι τὰ θεῖα καὶ τὰ ἀν<θρώπ>ινα πράγματα, καὶ τὸ δίκαιον καὶ ἄδικον (*Bas.*, II, 1, 10, 2, Fabrotus, p. 28, Ulp. = *Dig.*, 1, 1, 10, 2).

(5) Λέγεται δίκαιον καὶ ἡ τοῦ ἄρχοντος ψῆφος, κἂν παράνομος εἴη (καὶ ὁ τόπος, ἐν ᾧ δικαιοδοτεῖ, σωζομένης τῆς μεγαλειότητος τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ ἔθους τῶν πατέρων) (*Bas.*, II, 1, partea I-a, Paulus = *Dig.*, I, 1, 11).

(6) Ἀρετὴ νόμου καὶ δύναμις τὸ κελεύειν τρέφεσθαι παρὰ τῶν π<ατέ>ρων τοὺς παῖδας, καὶ τοὺς π<ατέ>ρας παρὰ τῶν παίδων τὸ κωλύειν, γινεσθαι φόνους ἁρπαγὰς ἤ ἕτερόν τι πλημμεληπα τὸ ἐπιτρέπειν τισὶ δ·ατίθεσθαι καὶ συναλλάσσειν τὸ τ·μωρεῖσθαι τοὺς ἡμαρτηκότας (*Bas.*, II, 1, XVIII, Fabrotus, I, p. 29 = *Dig.*, 1, 3, 7 Modestimus).

Următoarele 24 de fragmente reproduc textual, tot în greaca ediției Fabrotus, o serie de paragrafe din Cartea II, titl. 2 a Vasilicalelor (*Dig.*, I, 3). Sînt fragmentele XIX, XXIV, XXVI — XXX, XXXII—XXXVI, XLI, pr. (partea I); 1; 2, XLII; XLIV; XLVI; XLVII; L—LII (fraza II). Ultimele 11 texte (începînd cu XLI, pr.) privesc problema obiceiului (ms. rom. 1440, f 4 r-v) și raportul lui cu legea scrisă, problemă de o deosebită importanță pentru treapta de dezvoltare pe care se afla dreptul feudal român în pragul procesului de descompunere a feudalismului și în plină criză a sistemului consuetudinar de factura feudală timpurie.

La f. 6 a codexului începe un text alcătuit din 113 scurte paragrafe, intitulate κανόνες διάφοροι ἀρχαίου δικαίου (*Diverse reguli ale vechiului drept*), materie nereprezentată în Pravila din 1646, care nu cuprindea o parte consacrată principiilor

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

generale. Sînt formulări concise de reguli juridice, de felul celor grupate în titlul 17 din cartea 50 a Digestelor lui Iustinian, *De diversis regulis iuris antiqui*.

Ambele texte se regăsesc cu un titlu și cu un conținut identic în ms. gr. 188 al Bibl. Acad. Republicii Socialiste România [15]. Culegerea asemănătoare de 328 κανόνες νομικοί din ms. gr. 588 reprezintă o prelucrare cu totul diferită. Alcătuirea unor astfel de culegeri de reguli sau principii de drept, răspîndită, în dreptul bizantin și post-bizantin, și necesară pe treapta de dezvoltare pe care se găsea dreptul feudal român în sec. XVIII, a fost mult ușurată și promovată de existența în biblioteca Mavrocordaților, a unor lucrări ca *Delectus legum* al lui Domat, *Manuale iuris al lui* J. Godefroy sau *Regulae iuris* ale polonezului Lochovski [16].

Toate aceste adause dădeau codicelui caracterul unei culegeri mai complete, alcătuită din: a) principii generale; b) reguli; c) pravila românească în care precumpănea dreptul penal; d) o parte din această pravilă, în versiune grecească elaborată în Italia (Padova?). Un astfel de ansamblu n-a putut fi alcătuit în mod întîmplător, chiar dacă s-a scurs un interval între copierea pravilei și a textelor grecești. Un criteriu deliberat a condus la întrunirea lor în același codice. Și acest miscelaneu ilustrează grăitor nevoia crescîndă, în sec. al XVIII-lea, de texte de drept scris (receptat), pentru consultarea lor cît mai frecventă și lărgită, în primul rînd ca legislație și în al doilea rînd ca învățătură juridică. Numai așa se explică nivelul destul de ridicat pe care, încă de la începutul secolului, îl găsim în numeroase cărți de judecată, redactate cu o tehnică juridică de o factură nouă, un exemplu fiind însăși cartea din 20 iul. 1715 mai sus citată (cu toată soluția ei scandalos de părtinitoare).

IV. *Opusculul lui Hugo Grotius, De aequitate etc.*, De la f° 12Φ la f° 22Φ codicele 1440 conține un text în limba latină, cu următorul titlu neașteptat: *Hugonis Grotii de aequitate, indulgentia et facilitate liber singularis*. Este cunoscutul opuscal al ilustrului jurist olandez, pe care îl găsim de pildă în ediția din 1680 [17] a marii sale opere despre dreptul războiului și păcii.

Textul cuprinde trei capitole: *Caput primum, De aequitate, Caput secundum, De indulgentia* (f. 17) și *Caput tertium, De facilitate* (f. 20). Textul tipărit a fost reprodus cu o exactitate desăvîrșită. Cerneala este mai decolorată decît cea foarte neagră a textelor grecești. Prin așezare, trebuie să admitem, că a fost scris în continuarea primului text grecesc sau, foarte probabil, la un interval mai tîrziu, și mai mult ca sigur de către un alt copist. În ansamblul codicelui, copierea este mai firesc să fi avut loc tot în sec. XVIII. Principiile formulate de Grotius în acest opuscul interesau biserica și preocupările de mlădiere, după criterii etice, de umanitate, a dreptului pozitiv al statului, tehnică în mod constant folosită de biserică încă din sec. IV—VI, cînd apar noțiunile de *benignitas, clementia, benevolentia, humanitas, mansuetudo, moderatio, moderamen, miseratio, misericordia, temperamentum* și, bineînțeles, mai vechea *aequitas* [18], cu aceeași funcțiune, unele din ele fiind introduse și în textele laice, îndeosebi *aequitas*, care acum avea o semnificație

---

[15] Vezi C. Litzica, *op. cit.*, p. 409—411, nr. 677 și Ion Peretz, *Curs de istoria dreptului român*, II, 2, Buc., 1928, p. 304.

[16] Vezi studiul nostru, *Fondul de cărți juridice din biblioteca Mavrocordaților* (în curs de apariție).

[17] *De iure belli ac pacis libri tres... Editio novissima... Accesserunt Annotata in Epistularum Pauli and Philemonem, Dissertatio de Mari libero, et Libellus singularis De Aequitate, Indulgentia et Facilitate quem Nicolaus Blancardus... descripsit et vulgavit nec non Ioann. Frid. Gronouii V. C. notae... Amstelaedami, apud Ianssonio Waesbergios*, 1680.

[18] Asupra lor, vezi Max Kaser, *Rom. Privatrecht*, II, München, 1959, p. 9, n. 30; 39—40, n. 13—14, cu literatură, îndeosebi lucrările lui E. Albertario și Biondo Biondi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nouă față de *aequum et bonum* din epoca clasică. Desigur că în sec. XIX Grotius ar fi interesat prin altă parte a operei sale.

Fără a putea aduce, într-o simplă notă de pezentare, mai multă precizie în datarea transcrierii acestui text, acesta apare totuși ca unul din primele contacte al culturii noastre juridice, cu o operă a marelui jurist olandez și deschide un capitol nou, acela al circulației lui în țările române în sec. XVIII. Ceea ce putem semnala pentru moment, este că celebra bibliotecă a Mavrocordaților poseda un exemplar din *De Iure belli et pacis* (*Catalogul publicat* de N. Iorga, p. 120, nr. 14), tocmai în ediția lui Gronovius (Amsterdam, 1720), adică ediția care conținea și opusculul ce ne interesează aici. Putem deci conjectura că transcrierea textului latin din Grotius se leagă de valorificarea culturală locală a bibliotecii lui N. Mavrocordat și datează mai degrabă din prima jumătate a secolului XVIII, decît din a doua. Această conjectură ridică și o altă problemă deosebit de importantă, și anume a circulației unor cărți mavrocordătești dintr-o țară în alta, afară de cazul cînd am admite că, în codicele 1440, textul inițial, copiat la Iași, a fost întregit cu texte copiate la București, ceea ce nu pare verosimil.

Independent de acest aspect privind transcrierea textului, folosirea unei opere de filozofie juridică a lui Grotius se leagă de pătrunderea ideilor școalei dreptului natural [19], printre ai cărei primi reprezentanți de seamă se numără marele jurist olandez. Pe de altă parte această pătrundere a noii ideologii burgheze se încadrează în procesul de trecere, în cursul sec. XVIII, de la o receptare bizantină cu funcțiune dominant feudală [20], la o receptare de tip nou, în care textelor bizantine li se substituie surse justiniene latinești, și mai precis dreptul roman prelucrat de burghezie în apus, întovărășit de la o vreme și de literatură respectivă de la Grotius și Domat, la Cocceius, Heineccius și Zeiller [21]. Andronache Donici, la finele secolului, a asimilat adînc o astfel de cultură juridică, a cărei necesitate o atestă indirect, după 1792, anaforaua fără dată a mitropolitului Iacob II [22] atunci cînd cerea organizarea unui învățămînt juridic superior, dar și predarea limbii latine în noua școală, adică a unei limbi pe care Vasile Lupu o considera utilă pentru moldoveni [23] la o dată cînd Pravila care avea să-i asigure faima, era alcătuită după rezumatul grecesc al originalului latin. La aceeași dată, programul Școalei înalte de la Tîrgoviște, condusă de Ligaridis, cuprindea cursuri în limba latină [24].

Desigur că ms. rom. 1440 merită o cercetare mai amplă ale cărei rezultate vom încerca să le înfățișăm cu altă ocazie [25]. Am socotit însă că o scurtă prezentare a acestui important codice trebuie făcută neîntîrziat, pentru a integra în tabloul dezvoltării culturii noastre juridice în sec. XVIII o culegere semnificativă de texte care ne duce de la Pravila lui Vasile Lupu la Hugo Grotius în originalul latinesc,

---

[19] Vezi „Studii și Cercetări juridice", 1959, nr. 2, p. 526, n. 1.

[20] Vezi studiul nostru *La réception du droit romano-byzantin dans les Principautés roumaines (Moldavie et Valachie)*, în „Mél. H. Lévy Bruhl", 1959, p. 386—392 și „Studii", 1960, nr. 4, p. 73—78.

[21] Pentru Domat, Cocceius și Pufendorf vezi mai sus, nota 16. Heineccius (Enecone) este citat de divanul Moldovei, în anaforaua din nov. 1719, *Uric.*, IV, p. 210. Zeiller a fost folosit de redactorii Codului Calimach, vezi „Studii", 1960, nr. 4, p. 93—98; asupra studiului lui G. A. Mantzouphas, acolo analizat, vezi și rec. lui A. Steinwanter, în „Zeitschrift der Savigny-Stiftung", Rom. Abt., 73, 1956, p. 494—495.

[22] *Uricar*, III, p. 13—19.

[23] N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, I, ed. 2, Buc., 1928, p. 312.

[24] Vezi Victor Papacostea, în „Studii" 1961, nr. 5, p. 1158—9, și în „Revue des études sud-est européennes", 1963, nr. 1—2, p. 31—32.

[25] Cei care au folosit codexul 1440 au făcut, cum se obișnuia, însemnări de lucru, ca cea de pe fΦ 1, privind desfacerea căsătoriei în caz de androginism, și cea de la fΦ 22, aceasta din urmă începînd și sfîrșindu-se cu cîte un scurt text românesc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trecînd prin vestigii justinianee, fără drept canonic, şi prin versiunea rezumatului grecesc al operii lui P. Farinaccius. Astfel de manuscrise, care, prin cercetări stăruitoare, ca şi prin întîmplări fericite, se vor înmulţi, desigur, în viitor, învederează necesitatea de a intensifica studiile organizate de istorie a dreptului şi fac dovada că dezvoltarea culturii noastre juridice din trecut atinsese un nivel mai ridicat decît a fost înfăţişat adesea în vechea istoriografie a dreptului.

CONTRIBUTION À L'ÉTUDE DE LA CULTURE JURIDIQUE ROUMAINE AU XVIII-e SIÈCLE: I, LE MANUSCRIT ROUMAIN 1440 DE LA BIBLIOTHÈQUE DE L'ACADÉMIE DE LA REPUBLIQUE SOCIALISTE DE ROUMANIE.

RÉSUMÉ

L'auteur présente le ms. roum. 1440 de la Bibl. de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, inventorié sous le titre de *Pravila lui Iustinian* (Code de Iustinian), et qui, en fait, contient en copie les matériaux suivants: a) *Le livre roumain de préceptes* (Code de Vasile Lupu, 1646), executée par le hiéromoine Sava du siège métropolitain de Moldavie (première moitié du XVIII-e siècle, voir G. Strempel, *Copişti...*, 1959. p. 206); b) un fragment du résumé en néogrec de l'oeuvre de P. Farinaccius, résumé traduit en roumain par Eustratie pour l'elaboration du Code de 1646; c) deux textes grecs, l'un (nomoi) représentant des dispositions générales de droit byzantin *(Basiliques)*, l'autre, 113 *kanones (régles)* de l'ancien droit, les deux se retrouvant dans le ms. gr. 188 de la même Bibliothèque; d) l'opuscule de Hugo Grotius, *De aequitate, indulgentia et facilitate* en latin, peut-être d'après l'exemplaire du *De iure belli ac pacis* (ed. Gronovius, 1720) qui figure dans l'un des catalogues de la Bibliothgque des Mavrocordato. On pourrait rattacher aux mss. de cette bibliothèque aussi les textes grecs mentionnés ci-dessus, ce qui pose le problème de la circulation de certains titres de la bibliothèque princière. La copie du code de 1646 prouve que celui-ci avait conservé toute son actualité au XVIII-e siècle, dans les cercles judiciaires du siège métropolitain (et, partant, du conseil princier, aussi), à côté du code valaque de 1652 (qui contenait le texte intégral du code moldave), dont nous connaissons l'utilisation directe en Moldavie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ATITUDINEA LUI N. IORGA FAȚĂ DE RĂSCOALA ȚĂRANILOR DIN ANUL 1907

DE

GEORGETA TUDORAN

Marea răscoală a țăranilor din primăvara anului 1907 a înscris o pagină zguduitoare în istoria poporului român. Ea a fost expresia luptei de veacuri a țăranilor pentru pământ, iar prin amploarea și energia revoluționară de care au dat dovadă țăranii în luptă, a întrecut cu mult celelalte răscoale țărănești de la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Clasele dominante din România burghezo-moșierească au răspuns luptelor țăranilor pentru pământ prin măsuri deosebit de crunte, înăbușind în sînge această mare răscoală.

Lupta țăranilor pentru pământ, din anul 1907, a trezit un puternic ecou în rîndurile muncitorilor și ale intelectualilor din întreaga țară, depășind chiar hotarele patriei.

Proletariatul, fiind clasa cea mai înaintată din România, a înțeles lupta țărănimii și a sprijinit-o. În acest sens putem menționa acțiunile de solidarizare ale muncitorilor din timpul răscoalelor țărănești din anul 1888 și din ultimii ani ai secolului al XIX-lea, preocupările P.S.D.M.R. de a îndruma lupta țărănimii în anii 1898—1899 (cînd s-a luat inițiativa organizării cluburilor socialiste la sate). În coloanele sale, presa socialistă a dovedit o preocupare permanentă pentru situația țărănimii, încă de la apariția sa. În organul central de presă al mișcării muncitorești din țara noastră, „România muncitoare", se întîlneau adesea articole care se refereau la situația grea a țărănimii, la lupta acesteia împotriva exploatării moșierilor și arendașilor.

În anul 1907, la începutul marilor răscoale, „România muncitoare" a publicat cunoscutul manifest „România muncitoare și răscoalele țărănești", în care expunea punctul de vedere al conducerii mișcării muncitorești față de acestea. Ziarul a publicat, de asemenea, numeroase articole de protest împotriva înăbușirii în sînge a luptelor țărănimii. Printre acestea menționăm apelul înflăcărat al luptătorului socialist M. Gh. Bujor „Către concediați și rezerviști", prin care îndemna pe cei trimiși să înăbușe răscoalele țărănești să refuze să tragă în țărani: „Niciodată gloanțele voastre în pieptul țăranilor asupriți! Trageți în vînt!" [1]. În același timp au avut loc acțiuni directe de sprijinire a luptei țăranilor. Cea mai semnificativă este încercarea muncitorilor ceferiști din gara Pașcani de a elibera pe țăranii arestați din vagoanele în care aceștia erau transportați către închisori.

[1] „România muncitoare" din 11—18 martie 1907.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dar nu numai în rîndurile muncitorilor a găsit ecou lupta țăranilor pentru pămînt. Intelectuali progresiști din țara noastră, ca Spiru Haret, V. Kogălniceanu, M. Sadoveanu, Al. Vlahuță, I. L. Caragiale profesori universitari și studenți, au luat atitudine în favoarea țăranilor răsculați, întreprinzînd o serie de acțiuni concrete, de protest împotriva politicii reacționare a guvernelor burghezo-moșierești în problema țărănimii. Desele întruniri ale asociațiilor studențești, atît din București cît și din Iași, manifestele editate de aceștia, în care erau arătate adevăratele cauze care au determinat pe țărani să se răscoale, plecarea unor studenți ai Universității din Iași în satele răsculate [2], audiența unui grup de studenți la rege [3], precum și greva universitară din Iași din această perioadă [4], sînt cîteva din acțiunile întreprinse în sprijinul rezolvării problemei țărănești. Mulți studenți au plătit cu închisoarea atitudinea lor de solidarizare cu lupta țăranilor [5].

Printre intelectualii care au fost preocupați de problema agrară, de situația țărănimii din România, a fost și Nicolae Iorga, cărturar de seamă al poporului român, care în acea vreme era profesor universitar la București și edita revista „Neamul românesc" [6].

Nu vom încerca să analizăm concepțiile social-ideologice ale lui N. Iorga. Ne vom opri asupra unor aspecte privind atitudinea tînărului savant român în timpul răscoalelor țărănești din anul 1907. Preocupări pentru situația și viața țărănimii din România a avut N. Iorga și înainte de răscoală. În acest sens a publicat unele studii în care se ocupa de evoluția relațiilor agrare din România. Dar în lucrările sale el a adoptat o poziție eronată, necritică, privind relațiile feudale în România. După concepțiile sale, boierimea merita toate elogiile, toată admirația pentru raporturile pe care le stabilise cu țărănimea. El nu vedea adevăratele relații economice de tip feudal, exploatarea feudală a țărănimii lipsite de pămînt. În lucrarea sa *Constatări istorice cu privire la viața agrară a românilor* publicată în vol. 18 din *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, Buc., 1908, demonstra existența acestor relații, care, după părerea sa, dăinuiseră pînă la Regulamentul Organic. Aceleași idei erau susținute și în articolul *Cain, Cain, ce ai făcut cu fratele tău Avel?* publicat în „Neamul românesc" din 1906 [6 bis].

Cu toate acestea, el dovedise o mare receptivitate la toate măsurile care se preconizau pentru îmbunătățirea situatiei țăranilor. În anul 1899, cînd pentru prima dată a publicat în presa vremii articole politice, N. Iorga arăta că, hotărîrea sa era determinată de situația grea a țărănimii. El socotea încă de pe atunci că „e imposibil să se trăiască mai departe cu milioane de țărani fără pămînt, fără drept adevărat în viața publică — afară de gluma insultătoare care era colegiul al III-lea

[2] „Dimineața" din 1 martie 1907.

[3] „Adevărul" din 11 martie 1907.

[4] Arh. St. Buc., Ministerul Cultelor și Instrucțiunii publice, direcția III-a, dos. 1702/1807, p. 1.

[5] V. Maciu a publicat în „Studii și referate privind răscoalele țărănești din 1907": *Poziția păturilor sociale față de răscoala din 1907* în care se referă și la poziția intelectualității progresiste din România față de această mare răscoală.

[6] Despre atitudinea lui N. Iorga față de răscoalele țărănești din anul 1907 s-a scris relativ puțin pînă acum. Menționăm studiul *Răscoala din 1907 în istoriografia românească* de acad. A. Oțetea, care a consacrat un paragraf special publicisticii lui N. Iorga din timpul răscoalelor țărănești, studiul lui V. Maciu mai sus menționat, precum și nota lui D. Hurezeanu, *Cu privire la concepțiile social-ideologice ale lui N. Iorga la începutul secolului al XX-lea*, în „Revista de filozofie", nr. 4/1965.

[6 bis] N. Iorga, *Pagini alese*, Editura pentru literatură, Buc., 1965, p. 323. „Gîlcevile dintre ei au înlocuit vechile războaie cu străinul, și pe cît ne înălțaseră și ne asiguraseră acelea, pe atîtea ne-au înjosit și ne-au adus în primejdie acestea" — arăta el în acest articol. „Țăranii ajunseră robii albi ce sînt astăzi"... „Și astfel, din bucuria ospeților și mujicilor și plimbărilor, se desface groaznic un glas neașteptat, care zice: «Cain, Cain, ce-ai făcut cu fratele tău?»".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

— încadraţi de jandarmi, mînaţi ca vitele, bătuţi sau plătiţi şi, la capăt, înşelaţi şi lipsiţi de orice creştere prin şcoală" [7]. Printre altele, menţionăm faptul că apariţia manifestului cercului „România muncitoare", *40 de ani de sărăcie, de robie şi ruşine* publicat în 1906, nu a trecut neobservat de Iorga, ci primit chiar favorabil [7 bis].

Tot în anul 1906, cînd în ţară oficialităţile pregăteau aniversarea a 40 de ani de domnie a regelui Carol, pentru care se făceau cheltuieli enorme, Nicolae Iorga publica în revista sa „Neamul românesc" articolul: *Ascundeţi ţăranii!*. Referindu-se la modul cum erau trataţi ţăranii pe moşiile boiereşti, la aspectul lor exterior care vorbea despre viaţa plină de mizerie a acestora şi la strălucirea pregătirilor pentru sărbătorirea domniei regelui, el sugera cu ironie mai marilor zilei: „Iar pe vita cîmpului respingeţi-o-n pumni, ascundeţi-o în vizuini ca să nu strice bucuria risipei din anul jubiliar" [8].

Marea răscoală l-a ajutat să înţeleagă mai bine situaţia ţărănimii, să vadă rezolvarea acestei probleme de pe poziţii mai realiste.

După izbucnirea răscoalelor ţărăneşti, în paginile revistei sale, Nicolae Iorga publica adesea articole în care îşi exprima atitudinea faţă de această mare luptă a ţărănimii. Nu pot fi trecute cu vederea concepţiile sale naţionaliste în această problemă, deşi ele nu l-au împiedicat să vadă şi caracterul social al luptei ţărănimii. El făcea parte din grupul de intelectuali care găseau vinovaţi de răscoală un numai pe politicienii vremii, ci şi pe arendaşii străini. Referindu-se, astfel, la extinderea răscoalei ţărăneşti în Moldova, N. Iorga arăta că aceasta „se tot întinde în judeţele cele mai sărace, mai stoarse, mai năpădite de evreime". Numai după cîteva luni de la răscoală însă, el sublinia în Cameră adevărata cauză a răscoalei satelor, „care arată mai bine ca orice că avem afacere cu un fenomen elementar, provocat de motive economice, singurele care pot răscula mulţimea, pentrucă numai foamea pune arma în mîna omului sărac în contra celor bogaţi..." [9]. Nicolae Iorga explica pe bună dreptate că răspunsul la întrebarea pentru ce s-au răsculat ţăranii, nu poate fi căutat în altă parte decît în exploatarea „fără de margini şi fără de milă" precum şi în administraţia liberală, pe care o consîdera „cea mai proastă administraţie din lume" [10]. Referindu-se la masele ţărăneşti, el arăta că acestea sînt „apăsate şi înşelate de la un capăt la altul al ţării" [11]. În paginile revistei pe care o conducea, această idee îşi făcea tot mai mult loc. Astfel, într-un articol nesemnat, publicat în „Neamul românesc" sub titlul *Cronica mişcărilor ţărăneşti*, se arăta că „săteanul nostru nu pune mîna pe ciomag decît atunci cînd vede în faţă, pentru el şi pentru ai săi, primejdia morţii de foame, *pe care nu ştiu care din îmbuibaţii de sus ar primi-o cu mîinile încrucişate*" [12].

Burghezia, alarmată de extinderea răscoalelor ţărăneşti a dispus trimiterea de trupe în satele răsculate. Nicolae Iorga îşi exprima convingerea că „nici între funcţionari, nici între soldaţi nu se vor găsi ucigaşi ai celor sărmani şi nedreptăţiţi, ce pier de foame în ţara lor..." [13].

Cînd însă lupta ţărănimii a început să fie înăbuşită cu cruzime, cînd sute de ţărani erau arestaţi, maltrataţi şi trimişi spre închisori, paginile „Neamului româ-

---

[7] N. Iorga *Orizonturile mele. O viaţă de om aşa cum a fost*, Buc., 1934, vol. II, p. 1.

[7 bis] D. Hurezeanu, *Cu privire la concepţiile social-ideologice ale lui N. Iorga la începutul secolului al XX-lea*, în „Revista de filozofie", nr. 4/1965, p. 500.

[8] „Neamul românesc", nr. 42, din 1 octombrie 1906, p. 685—686.

[9] N. Iorga, *În era reformelor. Discursuri politice rostite în Camera deputaţilor, 1907—1909*, Vălenii de Munte, 1909, p. 3, *(În chestia amnistiei răsculaţilor ţărani)*.

[10] „Neamul românesc", nr. 91, din 13 martie 1907, p. 595.

[11] N. Iorga, *Orizonturile mele. O viaţă de om aşa cum a fost*, Buc., 1934, vol. II, p. 155.

[12] „Neamul românesc", nr. 89, din 15 martie 1907, p. 566.

[13] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nesc" publicau adesea articole care demascau ororile comise de administrația liberală, de moșieri și arendași împotriva țăranilor arestați. Plin de patetism și pătruns de înțelegere pentru țărani este articolul *Dumnezeu să-i ierte!*", scris la vestea uciderii a 4 țărani la Botoșani de către armata trimisă să înăbușe răscoala. „Dumnezeu să-i ierte pe cei 4 țărani români împușcați în orașul românesc Botoșani de oastea românească, în ziua de 5 martie 1907! Să-i ierte dumnezeu pentru cîtă muncă de robi au muncit, pentru ce trai de dobitoace nenorocite au dus, pentru cîtă înșelare au suferit, pentru cîtă jignire au îndurat...". N. Iorga se ruga, de asemenea, să-i ierte pe soldații care au urmat o poruncă și au împușcat pe frații lor. În același timp însă, să nu ierte „pe ciocoimea obraznică și proastă... pe hîzii politicieni mîncați de pofte și nevolnici... pe cîrmuitorii neghiobi sau vînduți înaintea cărora... fumegă acum acest sînge nevinovat" [14]. Iorga ataca în felul acesta clasele dominante din România, politica lor de asuprire a țărănimii. „Cu nemărginită indignare pentru acest act sălbatec, am scris acel *Dumnezeu să-i ierte!*, blăstăm contra unei întregi clase parazitare..." [15], scria el mai tîrziu, referindu-se la articolul său. El își exprima nădejdea că măcar acum (cu prilejul răscoalelor — G. T.) „cîrmuirea se va încredința că e datoare a face altceva decît să împroaște cu gloanțele și să înțepe cu baionetele..." [16].

Puternic impresionat de cruzimea măsurilor luate de guvernul liberal pentru înăbușirea răscoalelor, Nicolae Iorga considera ca o datorie a sa de istoric să consemneze și să dezvăluie evenimentele așa cum s-au petrecut, toate ororile săvîrșite împotriva țăranilor. Referindu-se la acestea, el demonstra că nu fac nici o cinste României. În articolul *Cum se atacă cinstea României*, el arăta: „Dar cînd o dată ce s-a mîntuit în cel mai expeditiv și mai crud chip cu răscoala, cînd, după ce s-a făcut liniștea, se mînă pe drum ca vitele sute și mii de țărani, pe jos, sub lovituri, cînd ei sînt aruncați în grajduri, în cazărmi, în temnițe, pedepsiți cu nemîncarea și sîngerați cu bătaia, cînd unii din ofițerii care erau mîndria noastră îngăduie astfel de fapte nevrednice de cel din urmă polițist al Rusiei asiatice, cînd mai nimeni nu se mișcă pentru a protesta...", cînd se căuta prin orașe „cu furie pe instigatori, atunci într-un groaznic cataclism moral se poate îneca toată cinstea acelei țări". După ce apoi insista asupra diferitelor torturi la care erau supuși țăranii arestați, după ce își manifesta indignarea față de împușcarea altora, arăta că în aceste condiții cinstea României va fi ucisă. „Și nu vor fi ucis-o țăranii! — sublinia el. Din adîncul conștiinței mele revoltate, pot striga acest adevăr împotriva oricui, nu vor fi ucis-o țăranii" [17].

Tributar concepțiilor idealiste, Iorga îmbina în articolele lui protestul cu încercarea de a îmblînzi inimile politicienilor vremii, cerînd îngăduință pentru răsculați (este cazul articolului *Fiți drepți!*, publicat în „Neamul românesc" nr. 91 din 18 martie 1907, p. 595). În același timp el cerea cu energie pedepsirea celor vinovați de atîtea crime, căci se întreba, cine le-a dat dreptul să împuște pe țărani fără judecată, fără să fie condamnați, numai pe baza unor simple pîri. „Măcelurile miilor de țărani — arăta el — sîntem datori, noi contemporanii, a le judeca, pedepsind după lege pe cine a lucrat fără de lege, căci altfel pe noi ne-ar osîndi pentru complicitate istoria" [18].

Ceea ce este deosebit de interesant pentru modul de a gîndi al lui Iorga în această perioadă, este faptul că el era conștient de necesitatea unor schimbări radicale, a unor schimbări care să aducă în primul rînd îmbunătățiri vieții țăranilor asupriți. „Mîine, poimîine — sublinia el într-un articol — groaznicul război civil între suferință și neprevedere se va isprăvi. Va trebui să închidem rănile, să acoperim ruinele cu muncă nouă, va trebui să uităm *faptele* pentru a ne aduce aminte

[14] „Neamul românesc", nr. 87, din 8 martie 1907, p. 531.
[15] N. Iorga, *Orizonturile mele...*, p. 147.
[16] „Neamul românesc", nr. 86, din 4 martie 1907, p. 522.
[17] „Neamul românesc", nr. 96, din 5 aprilie 1907, p. 679.
[18] *Ibidem*, nr. 44 din 29 aprilie 1907, p. 698.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

numai de înţelesul lor, care este: *avem nevoie de o viaţă nouă!*" [19]. Această idee, după cum vom vedea, o va relua mai tîrziu şi susţine şi în Cameră cînd va fi ales deputat.

Este impresionant gestul lui Nicolae Iorga, care, mişcat de suferinţele îndurate de familiile ţăranilor ucişi, a donat, după propria sa mărturisire, „1000 de lei din cei 8000 de lei ce am fost în stare să adun într-o muncă de 20 de ani pentru a se împărţi între bietele fiinţe nevinovate la Botoşani şi Vaslui, în Moldova mea cea nenorocită" [20]. Acesta a constituit semnalul deschiderii unor liste de subscripţie în paginile revistei sale, prin care s-au strîns peste 7000 de lei. Intelectualii din ţară, profesori [21], studenţi români din străinătate, s-au grăbit să trimită sume de bani, după posibilităţi, pentru ajutorarea victimelor represiunii.

Atacînd pe politicienii vremii, care nu erau preocupaţi cît de puţin de soarta ţărănimii, Nicolae Iorga le adresa cuvinte pline de sarcasm. Cu prilejul fuziunii grupărilor conservatorilor, el nota în articolul *Fusiune* că nici măcar nu se mai miră şi nu rîde de acest act căci „e aşa de mult de rîs în ţara noastră în această clipă, în cît n-ar ajunge rîsul tuturor nebunilor declaraţi înscrişi şi păziţi pe care-i cuprinde", iar în continuare sublinia cu amărăciune: „Şi e atîta durere într-însa încît nu ştii pe cine să-l plîngi întîi" [22].

La rubrica din „Neamul românesc" intitulată „Din ţară", ştirile nesemnate, după cum anunţa chiar revista, îi aparţineau lui Iorga. Printre acestea întîlnim unele comentarii deosebit de caustice şi pline de sarcasm, privind unele momente din timpul răscoalei, care ne ajută să ne formăm o idee mai clară asupra lucidităţii cu care privea el evenimentele: „Cavaleria ar fi făcut şarje la Tîrgul Frumos. Ce strălucită ar fi o şarjă cu sabia goală între politicieni", sau „Generalului Telt i s-ar fi dat comanda în războiul cu ţăranii. Glorios război. Dar nu samănă cu războiul din 1877, purtat pentru Domn şi ţară de ţăranii aceştia" [23]. N. Iorga nu reuşea să publice numeroasele corespondenţe pe care le primea din cele mai îndepărtate sate din ţară. În fondul de manuscrise de la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România se găsesc astfel de scrisori, care nu au apucat să vadă lumina tiparului, în care ţăranii i se plîng de nedreptăţile pe care le sufereau din partea arendaşilor şi autorităţilor locale, cerînd să fie publicate în „Neamul românesc" [24].

Ironizînd goana autorităţilor burghezo-moşiereşti după instigatori, savantul reproducea un fragment dintr-un articol al istoricului A. D. Xenopol în care acesta se referea la cauzele economice care au dus la răscolirea satelor, arătînd că acestea erau „stoarcerea elementului ţărănesc", „...tocmelile agricole absolut ruinătoare pentru ţărani", după care urma sarcasticul îndemn: ...„Nu scăpaţi anarhistul... Trageţi cu revorverele, linşaţi-l", pentru ca apoi să dezvăluie şi numele autorului rîndurilor reproduse. Atitudinea sa curajoasă i-a adus unele neplăceri. Aşa după cum el însăşi menţiona, „cei atinşi în interesele lor... cărora le lipsea deopotrivă şi simţul pentru dereptate şi devotamentul faţă de ţară, aveau nevoie de un «ispăşitor». Fotografia sa a fost publicată de o revistă franceză „după indicaţii din Bucureşti", cu explicaţia că el este răspunzătorul moral pentru răscoalele ţărăneşti [25].

Tot în această perioadă, un grup de studenţi de ai săi l-au păzit ziua şi noaptea pentru a nu fi atacat de cei care îl acuzau. „Dormeam cu revorverul sub cap" mărturisea N. Iorga [26]. A fost nevoit să-şi ia concediu de la Universitate o lună de

[19] „Neamul românesc" din 25 martie 1907, p. 629.
[20] *Ibidem.*
[21] Vezi N. Iorga, colecţia de manuscrise. Biblioteca Acad. Republicii Socialiste România. Corespondenţe, vol. 97, 100.
[22] „Neamul românesc", nr. 101, din 22 aprilie 1907, p. 755—757.
[23] „Neamul românesc", nr. 87 din 8 martie 1907, p. 541.
[24] N. Iorga, Colecţia de manuscrise... vol. 100 (loc. citat).
[25] N. Iorga, *Orizonturile mele...*, p. 157—158
[26] N.Iorga, *Orizonturile mele...*, p. 158.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zi'e, în care timp a stat „fără at'ngere cu ce se petrecea în jurul meu, informat însă zi de zi de crimele pe care le săvîrşeau, din sentiment de clasă, anume ofiţeri superiori, de numele cărora va rămîne legată o represiune complet lipsită de tact şi care a pus la cea mai grea încercare sufletul ţăranului soldat" [27].

Unele ziare ale vremii i-au adus lui Iorga acuzaţia că a organizat întruniri şi şezători literare unde, la fel ca şi la cursurile sale de la Universitate, „surescita spiritul tineretului". La toate aceste acuzaţii, el însă răspundea cu verva-i caracteristică. Astfel, atunci cînd în presă s-a scris că el ar fi autorul manifestului studenţilor din Bucureşti, prin care aceştia îşi manifestau durerea pentru uciderea ţăranilor, Iorga declara în „Neamul românesc" că „deşi nu l-am redactat, cum se spune, dar el corespunde sentimentelor mele şi ale oricărui om ce-şi are inima la locul ei, oricărui om modern, civilizat, oricărui european" [28].

Tînărul savant Nicolae Iorga şi-a susţinut aceleaşi păreri înainte şi după ce a fost ales deputat în Cameră. A fo t de altfel s'ngurul deputat care nu aparţinea nici partidului liberal, nici celui conservator, ales în Parlament la alegerile din mai 1907, la colegiul II de Cameră Iaşi.

Iorga a desfăşurat o vie activitate parlamentară încă din primele şedinţe ale sesiunii extraordinare din vara anului 1907. Din ea se desprinde rolul pe care l-a jucat, de apărător al intereselor ţărănimii, bineînţeles cu limitele determinate de concepţiile sale social-ideologice. El socotea o datorie de onoare a sa, ca reprezentant în Parlament, să denunţe atrocităţile comise de armată, de moşieri şi arendaşi împotriva satelor răsculate şi să ceară cu insistenţă şi în repetate rînduri măsuri pentru pedepsirea celor vinovaţi de crime.

Printre principalele sale cereri era o amnistie largă pentru ţăranii arestaţi cărora, arăta el, li se dădeau osînde „care întrec toate marginile legii, care întrec toate marginile omeniei şi care constituie, cum am spus, o ruşine pentru noi". El nu uita însă să sublinieze un alt adevăr, că în acea vreme în România erau două dreptăţi: „dreptatea pentru cei îmbrăcaţi bine şi dreptatea pentru cei îmbrăcaţi rău, una pentru cei din belşug hrăniţi şi alta pentru flămînzi" [29]. În şedinţa din 12 iunie 1907 a Camerei, el şi-a dezvoltat interpelarea „în chestia amn'stiei răsculaţilor ţărani". În introducerea ace'eia se referea din nou la ura cu care a fost înăbuşită lupta ţăranilor răsculaţi, cerînd amnistie pentru aceştia, acum „după ce se ucisese fără cruţare, după ce sate fuseseră aprinse şi temniţele umplute de vinovaţi şi nevinovaţi, pe care-i urmărea o ură de clasă neîmpăcată" [30]. Marele cărturar recunoştea în felul acesta că era vorba de o luptă între două clase cu interese complet opuse. Acest lucru reiese şi din alte materiale în care, referindu-se la răscoală, o numea revoluţie.

Iorga cerea cu insistenţă corpurilor legiuitoare să acorde pămînt pentru ţărani: „a da la cinci milioane de români o situaţie materială şi morală la care au dreptul şi care trebuie să li se dea, dacă voim ca această ţară să trăiască mai departe" [31]. Aceasta o socotea el o datorie de prim ordin a statului român. Şi pentru aceasta a militat şi în anii următori, cînd se discutau reformele promise de liberali.

Cînd în toiul răscoalelor, regele a dat manifestul privind unele reforme pe care le promitea şi care nu aveau alt scop decît de a înşela pe ţărani stăvilindule lupta, Iorga, crezînd sincer că aceştea vor duce la rezolvarea problemei ţărăneşti, le-a salutat cu căldură menţionînd că „A trebuit, pentru a fi vorba de o schimbare ca aceasta, să vie răscoalele ţărăneşti" [32]. Curînd însă chiar şi el a putut să-şi dea seama că măsurile preconizate nu aduceau nici pe departe îmbunătăţi-

[27] N. Iorga, *Orizonturile mele...*, p. 158.
[28] „Neamul românesc", nr. 95, din 1 aprilie 1907, p. 669.
[29] N. Iorga, *În era reformelor*, p. 17.
[30] *Ibidem*, p. 3.
[31] *Ibidem*, p. 10.
[32] N. Iorga, *În era reformelor*, p. 10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rile pe care ţăranii le aşteptau. De aceea, el cerea cu insistenţă reforme radicale, căci pentru aceasta au dat ţăranii atîtea jertfe: „Şi a fost o jertfă groaznică la noi în 1907, cînd ţăranii au mers cu pieptul deschis înaintea armatei, care apăra o stare de lucruri răzimată pe o veche nedreptate", arăta el, menţionînd că ţăranii „au făcut aceste jertfe pentru a căpăta nu pomana unei reforme parţiale, ci dreptul unei reforme generale. Şi o reformă oarecare, aruncată în bucăţele... n-are nici o valoare" [33].

Chiar şi după doi ani, la deschiderea sesiunii parlamentare, Iorga vota împotriva răspunsului la mesaj „pentru partea care este relativă la reformele agrare". Menţionăm că era singurul deputat care a votat împotriva răspunsului la mesaj. El îşi explica atitudinea prin faptul că reformele care erau promise după 1907 nu au justificat aşteptările. „Aceste reforme, în felul cum s-au făcut — arăta el — nu pot mulţumi pe foarte mulţi oameni care, deşi nu au dreptul de a vorbi în Parlament, împărtăşesc ideile şi sentimentele mele" [34].

Aceeaşi atitudine hotărîtă a adoptat-o şi faţă de legea care prevedea despăgubiri pentru proprietarii şi arendaşii păgubiţi în timpul răscoalelor. În şedinţa Camerei din 16 ianuarie 1908, s-a propus votarea unei sume de 15 000 000 pentru aceştia. Tînărul om de ştiinţă a refuzat să voteze această lege, declarîndu-se indignat de faptul că cineva a putut să se gîndească numai la neplăcerile proprietarilor şi arendaşilor nu şi la suferinţele ţăranilor. „Ori nu mai vorbiţi de răscoale, arăta el în cuvîntul său, ori, dacă vorbiţi, atunci puneţi chestia în întregime şi atunci să se vadă toţi cei care au fost păgubiţi" [35]. Se referă apoi la familiile ţăranilor ucişi, rămase fără susţinători, la care nu se gîndise nimeni, la înapoierea culturală a satelor, la inexistenţa şcolilor, bibliotecilor, justificate întotdeauna prin lipsa de bani. Şi statul să arunce 15 000 000 unor oameni avuţi? se întreba el. „I-am împroşcat cu tunurile, am încercat arma Manlicher în ei, i-am tîrît în puşcării — sublinia el referindu-se la ţăranii arestaţi — proprietarilor şi arendaşilor despăgubiri şi ţăranilor ce? Pentru ei nu este milă?" [36].

În a sa *Istoria românilor*, în volumul X, Nicolae Iorga a afectat un spaţiu şi răscoalei ţărăneşti din 1907, caracterizînd-o drept o „jaquerie, contra oricăror proprietari", reproducînd chiar o statistică a repartiţiei proprietăţii agricole în România.

Lui Iorga nu i se pot atribui nici pe departe idei socialiste, în aceşti ani, el combătea destul de energic lupta socialiştilor. Dar dragostea sa de patrie, patriotismul său care adesea degenera în xenofobie, l-au determinat să adopte de multe ori poziţii curajoase în diferite probleme de importanţă vitală pentru România. Inteligenţa sa sclipitoare, uriaşa sa cultură, l-au ajutat să vadă mai departe decît mulţi alţii din aceeaşi categorie socială cu el. Încă în 1907, el prevenea deputaţii din Cameră că toate măsurile represive luate împtriva locuitorilor satelor „nu-i vor mulţumi pe ţărani, cum doresc unii să-i înveţe minte. Ei vor continua lupta pentru pămînt" [37].

Într-adevăr, ţărănimea a continuat lupta pentru pămînt. Numai revoluţia socialistă din ţara noastră i-a adus adevărata rezolvare a năzuinţelor pentru care veacuri de-a rîndul şi-a vărsat sîngele.

---

[33] N. Iorga, *Discursuri politice*, Buc., 1939, p. 45.
[34] N. Iorga, *În era reformelor*, p. 64.
[35] N. Iorga, *Discursuri politice*, p. 121.
[36] N. Iorga, *În era reformelor*, p. 85.
[37] N. Iorga, *Discursuri politice*, p. 121.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NICOLAS IORGA ET LES RÉVOLTES PAYSANNES DE 1907

RÉSUMÉ

En 1907, Nicolas Iorga a été un des intellectuels roumains qui ont pris la défense des paysans à l'occasion de la lutte que les habitants des campagnes menèrent contre leurs oppresseurs. Dans de nombreux articles, ainsi qu'à la tribune de la Chambre des députés, N. Iorga a mis en évidence les causes profondes des révoltes paysannes. Il a protesté énergiquement contre la répression exercée par le gouvernement du parti libéral. Son célèbre article: „Que Dieu leur pardonne", publié à la suite de l'exécution sommaire de quatre paysans à Botoşani, a eu une large diffusion parmi les villageois révoltés. S'érigeant en défenseur des paysans exploités, N. Iorga a demandé à la Chambre d'accorder une amnistie générale dont devaient bénéficier tous ceux arrêtés au cours des révoltes. En qualité de député, il a voté contre le projet de loi prévoyant la réparation des dommages subis par les propriétaires et les fermiers à l'occasion des troubles agraires. Nicolas Iorga a également pris l'initiative d'une souscription publique destinée à secourir les familles des paysans arrêtés ou tués à l'occasion de la répression. Enfin Nicolas Iorga a lutté pour que des lois soient votées en faveur des paysans, lois qui, dans sa conception, devaient transformer radicalement la situation de cette classe sociale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GEORGES DUBY, *L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval (France, Angleterre, Empire, IX—XVe siècles). Essais de synthèse et perspectives de recherches.* 2 t., Paris, Aubier, 1962, 822 p.

Această importantă realizare a istoriografiei franceze contemporane se datorește, în parte, sprijinului acordat de Centre National de la Recherche Scientifique.

Autorul, prin competența în investigație și elaborare, se situiază pe primul plan medievisticei franceze actuale. Complet distanțat de un Fr. Funck-Brentano, el apare ca un continuator al lui H. Seé, F. Lot și M. Bloch.

Bibliografia lucrării este imensă. Prezentată pe probleme, la începutul primului volum, ea cuprinde 660 titluri, cu neglijarea multora neesențiale, și nu se pretinde a fi „exhaustivă".

In afara expunerii, lucrarea mai are, în anexă, importante piese documentare, între care și *Capitulare de villis et curtis* și *Domesday Book* (249 p.), ilustrații unice privind inventarul agricol medieval, planuri, grafice, hărți.

Aportul esențial al lucrării este prezentarea comparativă a economiei rurale, în sens evolutiv, din sec. IX pînă în sec. XV, în Occidentul european, în țările așazisului feudalism clasic. Se pot sublinia perfecta obiectivitate a autorului în tratarea acestei probleme gigantice, limbajul clar, tablourile reușite. Dar, de asemenea, se pot remarca dinamismul moderat în prezentarea luptei de clasă seculare dintre feudali și țărani, balastul de amănunte nesemnificative, deși nu lipsesc unele generalizări reușite, informația inegală pentru diversele regiuni ale Franței medievale însăși.

Autorul demonstrează o bună cunoaștere a societății feudale engleze și aici tabloul comparativ poate fi considerat reușit. Nu aceeași este situația cu Germania și Italia deși a aprofundat o literatură vastă.

Se referă la neexplorarea suficientă a arhivelor, cu toată abundența de material, la faza de inițiere încă a arheologiei uneltelor („l'archéologie de l'outillage"), la practicarea, cu bune rezultate, a fotografiei aeriene (în Anglia „en lumière frisante"). In aceste condiții se pot aștepta, în viitor, de la același autor, noi realizări, bazate pe tehnica investigației moderne, „revoluționară" față de medievistica tradițională franceză și occidentală.

Autorului i se datoresc, în afară de factologie, în mare parte nouă, o sistematizare proprie a materialului, unele precizări mai concise sau cu totul originale. Astfel, considerațiile privind alodiul, care se „reeditează", la limitele nedefinite ale marilor domenii, prin defrișări (vol. II, p. 378), „fiefurile cavalerilor" (mai ales în Mâconnais). Este justă sublinierea autorului privind „decalajul" între evoluția feudalismului francez și cel din alte țări, respectiv Anglia.

Se insistă asupra obligațiilor țăranilor („renta seniorială"), care evoluiază în raport cu dezvoltarea agriculturii și „accelerarea circulației monetare". Subliniază cunoașterea insuficientă încă a acestor obligații multiple („A vrai dire, l'histoire de toutes ces perceptions demeure encore assez mal connue"). Insistă asupra penetra-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţiei elementului orăşenesc în proprietatea rurală, care însă nu este aşa de puternică în „pragul" sec. XIV (p. 468). Decontracţia generală a economiei şi mobilitatea bunurilor a făcut senioria mai complexă şi mai fluidă (p. 499).

In mod amplu se insistă asupra „flagelelor" (seceta, foametea şi pesta), cu recrudescenţa lor periodică, şi se face sublinierea că foametea şi războaiele feudale au fost accidente de suprafaţă, în timp ce „mortalităţile" au determinat o „ruptură durabilă" în evoluţia demografică, afectînd „structurile rurale" (p. 553). Statisticile pe „focuri" sînt aproximative. Abandonările de aşezări rurale în sec. XIV şi XV au fost frecvente ca şi defrişările (p. 558). „L'invasion de la végétation sauvage au XIVe et au XVe siècle constitue, dans l'histoire de la civilisation européenne, un épisode d'egale importance à l'aventure des défrichements". Explorarea satelor abandonate în sec. XIV—XV este o sarcină a arheologiei „rurale" (p. 608), ca şi la noi.

In problema „revoltelor populare", G. Duby subliniază că „în tot Evul Mediu" au avut loc „mişcări tumultoase", chiar în situaţii mai bune, contra „exacţiunilor". Exploatarea fiscală ar fi fost cea mai resimţită de ţărănime (p. 602—603), în Franţa şi în Anglia mai ales.

Frecvenţa şi ubiquitatea revoltelor ţărăneşti în sec. XIV—XV impune — afirmă G. Duby — necesitatea cunoaşterii mai aprofundate a „adevăratei" situaţii economice a ţăranilor.

D. Ciurea

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA, INSTITUTUL DE ISTORIE „NICOLAE IORGA", *Documenta Romaniae Historica, B, Ţara Românească, volumul I (1247—1500), întocmit de P. P. Panaitescu şi Damaschin Mioc*, Bucureşti, Ed. Acad. R. S. România, 1965, 635 p., şi *volumul XXI (1626—1927), întocmit de Damaschin Mioc, Bucureşti*, Ed. Acad. R. S. România, 1965, 594 p.

Constituind o preocupare de bază şi permanentă a învăţaţilor români încă de la începuturile istoriografiei noastre moderne, editarea izvoarelor istoriei patriei s-a bucurat de aportul unora dintre cei mai de seamă istorici ai noştri, dar şi de munca migăloasă şi nu lipsită de sacrificii, uneori, a multor alţi cărturari. Dacă prin publicarea cronicilor interne de către N. Bălcescu, A. T. Laurian şi M. Kogălniceanu, cercetătorii istoriei naţionale au avut la îndemînă încă dintru început, ca instrumente de lucru indispensabile, principalele izvoare narative, editarea documentelor interne, începută de aceiaşi în „Arhiva românească" (1840) şi „Magazinul istoric pentru Dacia" (1845), a constituit un larg cîmp de investigaţie şi de muncă asiduă pentru generaţii întregi de istorici şi editori de izvoare. Vastitatea materialului documentar, răspîndirea lui în mai toate arhivele din ţară şi în foarte multe fonduri particulare, fără a mai vorbi de atîtea şi atîtea documente răzleţite pe la săteni şi alte persoane din toate unghiurile ţării, dificultăţile de transcriere, în aceste condiţii, şi de editare ca şi lipsa, de multe ori, a mijloacelor materiale au îngreuiat considerabil publicarea izvoarelor documentare interne chiar şi în condiţiile în care faptul era socotit de toţi cei care activau în cîmpul ştiinţelor istorice ca un imperativ permanent. Editarea acestor documente, în special a actelor medievale, devenise chiar de la începuturile istoriografiei moderne naţionale, aşa cum o dovedise şi iniţiativa lui Kogălniceanu, Bălcescu şi Laurian, o condiţie *sine qua non* pentru progresul ştiinţei istorice româneşti. Este şi motivul pentru care acţiunea a fost continuată de către Al. Papiu-Ilarian, care a publicat *Tesauru de monumente istorice pentru România* (3 vol., 1862—1964), iar B. P. Hasdeu şi T. Cipariu l-au urmat cu *Archiva istorică a României* (3 vol., 1864—1867) şi, respectiv, *Archivu pentru*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

filologia şi istoria (1867). In acelaşi timp, la Iaşi, Th. Codrescu adăuga colecţiei sale de acte, *Uricariul*, volum după volum, pînă ce, în 1895, ajunsese la tomul al XXV-lea. Deşi neunitare şi inegale ca valoare ştiinţifică, aceste culegeri, ca şi altele din secolul trecut, au adus reale servicii istoriografiei româneşti.

Lăsată în seama iniţiativelor particulare, acţiunea de editare a actelor interne s-a concretizat şi în primele decenii ale secolului nostru în colecţii pe cît de numeroase, pe atît de variate ca structură, dimensiuni şi metode de editare. Baza de informaţii a fost totuşi considerabil sporită prin publicarea de către N Iorga a vastei colecţii de *Studii şi documente* (31 vol., 1901—1916) şi a multiplelor sale culegeri tematice precum şi prin editarea, la Iaşi, de către Gh. Ghibănescu, a seriilor de *Surete şi izvoare* (25 vol., 1906—1933) şi *Ispisoace şi zapise* (6 vol., 1906—1933).

Paralel cu imensa producţie editorială a acestora, publicarea actelor interne a polarizat eforturile stăruitoare ale multor alţi istorici şi cărturari ca I. Bogdan, Al. Ştefulescu, Stoica Nicolaescu, Gr. Tocilescu, C. Giurescu, I. C. Filitti, I. Bianu, Th. Ştefanelli, L. T. Boga, C. Solomon, C. Stoide, I. Antonovici, A. Sava, T. G. Bulat, Th. Balan, I. Lupaş, Şt. Meteş, P. P. Panaitescu, I. Ionaşcu etc., care au îmbogăţit istoriografia românească cu foarte utile colecţii regionale, locale sau tematice. Totodată, o cantitate mare de acte interne (uneori fonduri întregi de documente) s-au publicat într-un foarte mare număr de periodice, de la cele mai prestigioase pînă la cele de apariţie efemeră, dezvăluind mereu cercetătorului noi şi noi date privind dezvoltarea societăţii de pe teritoriul patriei noastre, dar în acelaşi timp multitudinea de colecţii şi publicaţii îngreuindu-i considerabil munca de documentare. De aceea, încă de la sfîrşitul secolului trecut se impusese ca o necesitate imperioasă alcătuirea unui corpus *sistematic* al documentelor interne, aşa cum pentru cele externe se întocmise şi publicase, în cea mai mare parte, sub auspiciile Academiei, vasta colecţie *Hurmuzaki*. „Un codex diplomaticus al ţerilor noastre care să cuprindă toate documentele mai importante pentru istoria lor scria în 1905 I. Bogdan, este o necesitate absolută pentru progresul studiilor noastre istorice.... Oricît de preţioase ar fi documentele externe editate în marile colecţiuni străine, în colecţiunea Hurmuzaki..., fără un codex cît se poate mai complect al documentelor interne, istoria noastră va păstra un caracter provizoriu, iar partea cea mai de căpetenie a ei, istoria culturii româneşti, în accepţiunea cea mai largă a acestui cuvînt, nu va putea fi făcută". Transpunînd în practică cele de mai sus, el a publicat, în 1913, *Documentele lui Ştefan cel Mare* (2 vol.) în colecţia Comisiei istorice a Românei înfiinţată, sub preşedinţia sa, pentru editarea ştiinţifică a cronicilor, documentelor şi monumentelor literare. Această ediţie trebuia să constituie după I. Bogdan începutul publicării sistematice a documentelor interne La un nou bilanţ al istoriografiei româneşti se constata însă aceeaşi lipsă a „codexului diplomaticus care e cerut de zeci de ani şi care nu mai poate întîrzia fără consecinţe dureroase şi pentru istoriografia românească viitoare şi pentru prestigiul naţional" (C. C. Giurescu, *Consideraţii asupra istoriografiei româneşti în ultimii douăzeci de ani*, 1926, p. 45). Proiectul lui I. Bogdan a fost reluat în 1931 de către M. Costăchescu, cărturarul ieşean care şi-a închinat cea mai mare parte a vieţii adunării, transcrierii şi edităriі de documente şi care ne-a lăsat foarte valoroasele volume de documente moldovenesti dintre 1384—1527. Editînd primul volum de *Documente interne (1369—1490)*, P. P. Panaitescu avea în vedere realizarea aceluiaşi proiect pentru Ţara Românească.

Deşi era evident, aşa cum avea să sublinieze şi N. Iorga, că „singură Academia poate organiza pentru mai multă vreme eforturile individuale în vederea strîngerii materialelor şi a redactării unor opere istorice durabile care să meargă pînă în cele mai mici amănunte", editarea actelor interne a continuat să fie lăsată în seama unor persoane particulare, aşa încît, cu excepţia culegerilor sistematice începute de I. Bogdan şi M. Costăchescu pentru Moldova şi P. P. Panaitescu pentru Ţara Românească, s-a ajuns aşa cum se bănuise la un şir întreg de „volume izolate de documente, alcătuite după norme deosebite, cuprinzînd material de calităţi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

diferite şi editate în mod diferit" (C. C. Giurescu, *loc. cit.*). In aceste condiţiuni, realizarea unui corpus complet al actelor medievale româneşti a rămas în permanenţă un deziderat pentru medievistica românească de pînă acum aproape două decenii, cînd Academia Republicii Socialiste România, a început publicarea lor într-un corpus sistematic. In ultima vreme, secţia de ştiinţe istorice a Academiei a reluat editarea acestei culegeri sub noul titlu de *Documenta Romaniae Historica* şi după principii îmbunătăţite şi noi norme de editare care vor duce la realizarea unui corpus la nivelul ştiinţei istorice contemporane.

Sumara trecere în revistă de mai sus este impusă nu numai de necesitatea sublinierii imensei importanţe pe care a avut-o întotdeauna pentru progresul istoriografiei româneşti editarea unui corpus complet al actelor interne, dar şi pentru că această operă de interes naţional, angajînd direct prestigiul ştiinţei româneşti contemporane, implică indirect, pe lîngă munca generaţiei actuale de istorici şi eforturile atîtor editori de documente din trecut care, prin publicarea multor acte astăzi pierdute, au lărgit baza documentară a istoriografiei noastre, salvînd, în acelaşi timp, de la pieire atîtea şi atîtea piese documentare importante. Conform noilor principii de editare, aceste documente vor fi înglobate în noua colecţie. Experienţa dobîndită de vechii editori de documente este, de asemenea, folosită la realizarea noii culegeri.

Corpusul va cuprinde toate documentele interne de pînă la 1700 pentru Moldova şi Ţara Românească şi pînă la 1541 pentru Transilvania, grupate pe provincii istorice, în trei serii. Documentele de după aceste date, fiind în număr foarte mare, vor fi publicate după criteriul tematic. O a patra serie urmează a fi consacrată actelor privind relaţiile dintre ţările române.

Cele două volume apărute pînă în prezent (I, Bucureşti, 1966 şi XXI, Bucureşti, 1965), cuprind pentru prima dată într-o serie cronologică completă documentele interne, cunoscute astăzi, ale Ţării Româneşti, dintre anii 1247—1500 şi, respectiv, 1626—1627. Atît primul volum, întocmit de P. P. Panaitescu şi D. Mioc, cît şi cel de-al doilea tom apărut, alcătuit de D. Mioc, aduc un material foarte bogat privind viaţa economică, politică, socială şi culturală a ţării Româneşti din intervalele respective. Editate după cerinţele actuale ale arheografiei şi însoţite de toate anexele necesare (regeste, bibliografie, indici, facsimile etc.), aceste volume reprezintă, prin exigenţa ştiinţifică cu care au fost alcătuite, o certitudine a reuşitei vastei colecţii începute. Multe din aceste documente au mai fost tipărite în trecut, dar noua ediţie, prin corectarea numeroaselor erori de datare şi de lectură şi prin aplicarea unor mai riguroase principii de editare, ne oferă garanţia unui text publicat în condiţii incontestabil superioare. Dacă ar fi să ne referim numai la greşelile de datare din vechile colecţii pe care actuala ediţie le înlătură, trebuie să menţionăm că din cele 311 documente publicate în volumul întîi aproape două sute au datele rectificate. Operaţia de datare a atîtor documente presupune o muncă extrem de dificilă din partea editorilor, dar are darul de a uşura considerabil cercetătorului utilizarea în bune condiţiuni a ediţiei.

Deşi nu s-a ajuns încă la un consens general în privinţa stabilirii echivalenţelor fonetice la transcrierea cu caractere latine a literilor chirilice din textele româneşti, iar numărul studiilor consacrate acestei probleme controversate continuă să sporească, judiciozitatea principiilor generale de editare a colecţiei publicate în volumul întîi ni se pare mai presus de orice îndoială. Pentru ilustrarea modului de transcriere a literelor chirilice cu valoare fonetică interpretativă adoptat la editarea documentelor de limbă română din colecţie s-a recurs la publicarea în anexele volumelor a unui număr restrîns de documente în transcriere chirilică. Procedeul, desigur just, aşa cum se concretizează el în volumul al XXI-lea, corespunde însă numai în parte scopului propus. Aceasta, pentru că ediţarea textelor româneşti nu se reduce, cum se ştie, numai la stabilirea echivalenţelor fonetice ale literelor chirilice, ci implică şi atitudinea editorului faţă de celelalte elemente ale textului ca suprascrierile, prescurtările etc.... care, toate, într-o strînsă conexiune, dau editorului posibilitatea restabilirii fizionomiei reale a cuvîntului, iar

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cititorului îi oferă imaginea completă a modului în care s-a efectuat această operaţie. Din aceste motive, socotim că în textele transcrise cu caractere chirilice trebuiesc reproduse toate elementele originalului.

Buna ţinută grafică a volumelor apărute ne face să opinăm, de asemenea, pentru un număr mai mare de facsimile la tomurile următoare, dată fiind importanţa pe care ele o prezintă chiar în condiţiile unei foarte bune ediţii de documente, ca cea de faţă.

Satisfacţia prilejuită cercetătorilor medieviști de apariţia acestor volume am vrea-o întreţinută însă de un ritm constant în editarea colecţiei şi, nu în ultimul rînd, de un tiraj corespunzător. Căci un tiraj de 920 de exemplare (vol. XXI) sau chiar 1600 (vol. I) la o colecţie fundamentală de izvoare care se editează, probabil, o singură dată într-un mare interval de timp şi care interesează deopotrivă pe istorici, filologi, sociologi, economişti, etnografi şi pe orice cărturar care se interesează de istoria patriei, neputînd deci lipsi din bibliotecile acestora, ca să nu mai vorbim de cele publice, este, un astfel de tiraj, mai mult decît insuficient. Dovada o avem în epuizarea imediată din librării a celor două volume apărute.

Constituind excelente instrumente de lucru atît pentru medievişti, cît şi pentru cercetătorii din alte ramuri ale ştiinţelor sociale, primele două tomuri apărute ale corpusului *Documenta Romaniae Historica* nu au darul numai de a inaugura o vastă colecţie de izvoare, de zeci de ani aşteptată de istoriografia noastră, dar şi de a marca o etapă superioară în editarea ştiinţifică a documentelor noastre medievale. In acest fel munca medieviştilor editori de documente se sincronizează cu a celorlalţi cercetători în impresionanta acţiune de editare sistematică şi completă a izvoarelor patriei iniţiată de Academia Republicii Socialiste România.

I. Caproşu

ALEXANDRU ELIAN, CONSTANTIN BALAN, HARALAMBIE CHIRCA, OLIMPIA DIACONESCU, *Inscripţiile medievale ale României, volumul I, Oraşul Bucureşti*, Ed. Acad. R. S. România, Bucureşti, 1965, 394 p.

Deşi ideea alcătuirii unui corpus epigrafic românesc s-a născut odată cu istoriografia modernă a României şi deşi interesul pentru cercetările epigrafice, prezent încă din vremea cronicarilor, a fost în permanenţă viu în toate fazele istoriografiei româneşti, iar necesitatea publicării sistematice a inscripţiilor noastre medievale a fost în repetate rînduri susţinută de istoricii noştri cei mai de seamă, editarea unei colecţii complete a izvoarelor epigrafice medievale româneşti a constituit mereu, pînă acum două decenii, un deziderat al istoriografiei noastre. Şi aceasta în ciuda progreselor pe care le-au înregistrat încă din secolul trecut cercetările de epigrafie medievală prin lucrările unor învăţaţi ca Melchisedec, Ion Bogdan, S. Florea Marian sau N. Iorga.

Ideea valoroasă a întocmirii unui corpus epigrafic complet avînd la bază, aşa cum au preconizat atîţia din istoricii noştri din trecut, o vastă anchetă epigrafică întreprinsă pe plan naţional, a fost reluată de noua noastră istoriografie. Înfăptuirea corpusului de inscripţii medievale cerută atît de des de istorici timp de un secol a fost încredinţată de Academia Republicii Socialiste România unor largi colective de specialişti de la institutele de istorie din Bucureşti, Cluj şi Iaşi. Colecţia, compusă din mai multe tomuri, va cuprinde, pe provincii istorice, întregul material epigrafic românesc de pînă la 1848.

Spre deosebire de epigrafiştii mai vechi, care în delimitarea obiectului epigrafiei medievale au avut în vedere elementele de conţinut şi formă, considerînd ca inscripţii şi însemnările de pe cărţi şi manuscrise, la editarea noului corpus noţiu-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nea de inscripţie a fost definită adoptîndu-se criterii materiale, fiind socotite ca inscripţii numai ceea ce este scris prin procedee ca: săpat, desenat, pictat, incizat, brodat sau cusut pe materiale precum marmora, piatra, cărămida, tencuiala, sticla, osul, sideful, metalul, pielea şi ţesăturile.

Seria de volume a corpusului este inaugurată de cel consacrat oraşului Bucureşti care, conform criteriului topografic adoptat pentru întreaga colecţie, cuprinde atît inscripţiile bucureştene propriu zise, cît şi pe cele aflate în prezent în colecţiile publice şi particulare din capitală. In aceste condiţii, conţinutul volumului se dovedeşte a fi neobişnuit de bogat. El cuprinde un număr de 1253 inscripţii dintre anii 1395—1800 redactate în limbile română, slavonă, greacă, armeană, ebraică, latină, germană, rusă, arabă şi turcă, urmînd ca tomul al doilea, în curs de pregătire, să îmbrăţişeze perioada dintre 1801—1848. Materialul este grupat pe fonduri, în ordine alfabetică, cuprinzînd inscripţii din biserici, cimitire, colecţii particulare, cruci răzlеţe şi muzee. Inscripţiile unor obiecte dispărute ce se păstrau odinioară în muzee azi desfiinţate sau în colecţii particulare risipite au fost înglobate în secţiunea *diverse*, fiind ordonate pe categorii. Nenumăratele dificultăţi în sistematizarea materialului create de varietatea lui neobişnuită au fost învinse cu succes de editori prin îmbinarea judicioasă a criteriilor cronologic şi alfabetic cu cel impus de natura obiectului purtător de inscripţie. Inscripţiile sînt edtate în limba originală cu respectarea tuturor particularităţilor de grafie introduse de lapicid, iar pentru limbile neeuropene s-a procedat şi la transliterarea textelor în alfabetul latin. Fiecare inscripţie e însoţită de traducere şi de o bibliografie completă şi precedată de o descriere a obiectului pe care se află, cu indicarea naturii sale, a dimensiunilor şi amplasamentului acestuia, a tehnicii de redactare a literelor, precum şi a proveniенţei şi circulaţiei lui. Un foarte bogat aparat critic, cuprinzînd lecturi eronate ale vechilor ediţii, emendarea unor texte din cuprinsul volumului, traduceri ale formulelor slave din inscripţiile româneşti, justificarea datărilor şi lămurirea unor obscurităţi ale textelor editate, înlesneşte în chip considerabil folosirea cu succes a volumului. Deşi mare parte din materialul epigrafic editat acum a mai fost publicat în colecţii parţiale sau incidental, ediţia de faţă, întocmită după exigenţele ştiinţei istorice contemporane, în general, şi a exegezei epigrafice, în special, constituie un instrument de lucru de neînlocuit pentru istoric. Căci rigurozitatea ştiinţifică cu care e întocmit oferă în permanenţă, aşa cum subliniază acad. Andrei Oţetea în prefaţa volumului, „garanţia unui text mai cu grijă stabilit, a unor traduceri mai exigente, a unei bibliografii mai complete" decît vechile culegeri de inscripţii (p. 7).

Rod al unei munci imense, desfăşurată timp de un deceniu şi jumătate de un foarte larg colectiv de specialişti de la Institutul de istorie din Bucureşti, primul volum al acestui corpus constituie, fără îndoială, un succes de prestigiu al epigrafiei medievale româneşti, mărturia înaltului nivel ştiinţific la care ea a ajuns după atîtea eforturi care îi caracterizează trecutul. Numeroasele informaţii şi date noi pe care le aduce noua culegere, ca şi garanţia unei ediţii ştiinţifice a atîtor altor texte publicate cu greşeli în vechile colecţii, sporesc într-o măsură însemnată baza documentară a istoriografiei noastre, impunînd definitiv o categorie de izvoare pentru a căror cercetare istoricul întîmpina, uneori, greutăţi de neînlăturat. Căci, deşi lapidare, inscripţiile medievale aduc informaţii pe care nu le aflăm de cele mai multe ori în alte izvoare. Viaţa social-economică şi politică, dar mai ales cea culturală şi artistică vor dobîndi, în lumina vastului material epigrafic publicat în această colecţie, un contur mai bogat şi, nu de puţine ori în variatele lor aspecte, cu totul nou.

In acord cu ţinuta ştiinţifică a volumului, excelentul studiu introductiv la colecţie, semnat de prof. Alexandru Elian, reconstituie etapele de dezvoltare a epigrafiei medievale româneşti, împrejurările în care s-a născut ideea publicării unui corpus al inscripţiilor din România, ca şi eforturile depuse pentru traducerea ei în fapt. Delimitarea epigrafiei ca ştiinţă auxiliară a istoriei, definirea noţiunii de inscripţie, importanţa materialului epigrafic ca izvor istoric, sînt, de asemenea,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

probleme care în exegeza prof. Elian îşi găsesc o rezolvare competentă. Cuprinzător şi documentat pînă la saţietate, studiul introductiv constituie o valoroasă sinteză asupra evoluţiei epigrafiei româneşti şi a problemelor care au dominat-o de la începuturi pînă astăzi.

De un real ajutor pentru utilizarea volumului este repertoriul cronologic al inscripţiilor, publicat în limbile română, rusă şi franceză. Culegerea este însoţită, de asemenea de un glosar de slavonisme, de o listă bibliografică a lucrărilor în care s-au tipărit inscripţii şi de un detaliat indice de nume şi materii.

Apreciind rigurozitatea ştiinţifică cu care au fost editate inscripţiile din acest prim volum, trebuie să observăm încă de pe acum că modul de organizare a materialului în *întreaga colecţie*, prefigurat de structura acestui tom şi menţionat în introducerea la culegere, ne trezeşte serioase îndoieli asupra maximei ei utilităţi, obligatorie pentru o culegere de izvoare de proporţiile celei proiectate. Hotărît lucru, criteriul topografic este singurul în măsură să ofere o sistematizare adecvată a unui material atît de vast şi de variat cum este cel epigrafic. Folosirea lui însă într-o accepţiune atît de largă ca cea preconizată la editarea corpusului epigrafic în curs de pregătire îi reduce în mare măsură eficienţa, împietînd hotărîtor asupra meniri fundamentale a acestei culgeri de izvoare, aceea de instrument de lucru eficace şi indispensabil. Căci aplicînd acest principiu în interpretarea de mai sus şi la volumele următoare ale corpusului, vom ajunge, atunci cînd va trebui să folosim colecţia, să căutăm, de pildă, inscripţiile unui anumit monument ieşean în volumul consacrat Transilvaniei sau Olteniei sau, cel mai adesea, în cel privind oraşul Bucureşti, sau, în sfîrşit, ca să fim siguri că nu ne-a scăpat vreo una, va trebui să consultăm toată colecţia, căci cine poate şti toate muzeele din ţară în care se păstrează inscripţii ieşene. Sînt evidente, în atare situaţii, dificultăţile pe care i le creează cercetătorului folosirea colecţiei şi pierderea inutilă de timp la care îl obligă. O mărturie elocventă spre ilustrarea celor spuse pînă acum o constituie însuşi volumul recent editat. Intitulat, impropriu după opinia noastră, *Oraşul Bucureşti*, el conţine 549 de inscripţii bucureştene propriu-zise tipărite pe un spaţiu de 266 p. (p. 199—465). Din restul de 704 inscripţii (p. 466—808), publicate în ordinea alfabetică a colecţiilor muzeelor din capitală, numai o mică parte privesc oraşul Bucureşti, dar au fost înglobate în volum pentru că s-au păstrat sau se păstrează în colecţiile muzeale din acest oraş. Ele privesc în *marea lor majoritate* monumente din întreaga ţară (Iaşi, Huşi, Hîrlău, Cotnari, Baia, mănăstirile Moldovei, Craiova, Tîrgovişte, Curtea de Argeş, Rîmnicu Vîlcea, Buzău, mănăstirile Olteniei, Tg. Mureş, Sibiu, etc. etc.) adică toate acele monumente şi muzee de la care au fost luate, cu diverse prilejuri, la Bucureşti, obiecte de artă feudală reprezentative pentru dezvoltarea culturală a unor regiuni ale ţării în evul mediu. Trecînd peste faptul că acest mod de a interpreta criteriul topografic va priva volumele consacrate Iaşului sau Craiovei, de pildă, de un mare număr de inscripţii pe care în mod justificat ar trebui să le conţină, şi ar săraci aparent în cadrul colecţiei imaginea dezvoltării lor în evul mediu, trebuie să observăm că, cu toată munca lăudabilă şi competentă depusă de editori valoarea primului volum de inscripţii ca instrument de lucru, căci asta ne interesează în primul rînd, este atenuată atunci cînd e vorba de inscripţiile nebucureştene publicate. Modul cum e concepută organizarea materialului epigrafic pentru întreaga colecţie i-a pus în vădită dificultate pe editori, obligîndu-i la eforturi pentru găsirea unor soluţii corespunzătoare pentru sistematizarea materialului în aşa fel, încît să poată fi consultat cu operativitate de cercetător. Faptul a reuşit numai în parte, căci aflarea cutărei inscripţii nebucureştene din volum prezintă dificultăţi, impunînd folosirea intensă şi completă a anexelor volumului, ceea ce, firesc, ia mult timp cercetătorului. Cele 704 inscripţii din colecţiile muzeelor bucureştene nu au, practic, o tablă de materii, indicile rămînînd singurul auxiliar pentru găsirea în volum a inscripţiei căutate. Interpretarea în sensul arătat a principiului topografic a dus, inevitabil, la o dispersare neindicată a materialului epigrafic din volum chiar în cazul izvoarelor epigrafice bucureştene. Este cazul, de exemplu, al bisericilor Antim, Domniţa Balaşa,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cotroceni, Mihai vodă, Sf. Gheorghe cel Nou, Sărindar și a multor altora ale căror inscripții se publică o parte la monumentul respectiv, iar alta la colecția publică sau particulară în care se păstrează sau în secțiunea *diverse* în cazul cînd colecțiile cărora au aparținut au fost desființate ori s-au risipit.

Nu numai din acest ultim motiv ni se pare neindicată publicarea inscripțiilor pe colecții epigrafice, ci și pentru relativitatea stabilității inscripțiilor în aceste depozite. Reprofilarea unor muzee sau chiar desființarea lor sau risipirea unor colecții particulare nu sînt fapte neobișnuite, așa încît nu vedem de ce trebuie să structurăm nefericit o colecție definitivă de izvoare în funcție de foarte relativa stabilitate a unor depozite muzeale. Inscripțiile grupate în secțiunea *diverse* oferă un exemplu elocvent în acest sens. În aceste condiții, devine evident faptul că publicarea în acest volum numai a inscripțiilor bucureștene ar fi făcut posibilă gruparea inscripțiilor pe monumente, ceea ce ar fi asigurat culegerii o sistematizare corespunzătoare.

Iată de ce socotim că numai adoptarea criteriului topografic în accepțiunea sa reală la editarea acestei vaste și atît de importante colecții de izvoare va face posibilă editarea unui corpus epigrafic sistematic și la nivelul exigențelor actuale ale epigrafiei noastre. Este tocmai ceea ce găsim de cuviință să sugerăm editorilor viitoarelor volume ale colecției.

I. Caproșu

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, *Bănia în Țara Românească*, Ed. științifică, București, 1965, 247 p. + 1 tablou genealogic.

Bănia, ca instituție feudală specifică Țării Românești, a constituit adeseori obiect de cercetare pentru istoricii noștri. Astfel, studii ca cele ale lui I. C. Filitti, I. Minea, C. C. Giurescu ș.a., pe lîngă faptul că au adunat un bogat material faptic, au contribuit și la lămurirea unor probleme legate de istoria ei și rolul pe care l-a jucat în viața politică a statului feudal Țara Românească [1].

Pornind de la aceste premise, dar interpretînd întregul material de pe pozițiile materialismului istoric, Ștefan Ștefănescu a elaborat un interesant studiu monografic asupra instituției băniei, care, de altfel, se înscrie pe linia unor preocupări mai vechi ale autorului în acest domeniu [2].

Lucrarea este împărțită în patru capitole, și anume: Cap. I, *Bănia înainte de Craiovești* (p. 11—75); Cap. II, *Craiovești* (p. 77—133); Cap. III, *Bănia Craiovei* (p. 135—175) și Cap. IV, *Criza băniei ca dregătorie de familie a Craioveștilor*, (p. 175—223). La rîndul lor, ele se împart în mai multe subcapitole. Studiul se încheie cu o serie de concluzii care fixează principalele rezultate ale cercetărilor, cu *Lista banilor din statul domnesc*, începînd de la sfîrșitul secolului al XIV-lea și pînă la finele celui de al II-lea deceniu al secolului al XIX-lea (p. 230—232), cu o bogată bibliografie (p. 233—245) și cu *Genealogia familiei de boieri Craiovești întocmită după Ștefan Greceanu și I. C. Filitti, cu unele modificări făcute de istoriografia mai nouă*. Textul este însoțit de numeroase și interesante ilustrații.

---

[1] vezi I. C. Filitti, *Banatul Olteniei și Craiovești*, în „Arhivele Olteniei", an. XI, 1932, p. 1—36; 135—176; 319—351. Idem, *Banii și caimacamii Craiovei*, extras din „Biblioteca Arhivele Olteniei", nr. 1; I. Minea, *Începuturile marii bănii de Craiova*, în „Arhivele Olteniei", an. XIII, 1934, p. 1—12; C. C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul marilor dregătorii în sec. XIV și XV*, Vălenii de Munte, 1926, p. 40—46 ș.a.

[2] Ne referim la articolul *Începuturile băniei de Craiova. Pe marginea unui document recent publicat*, în „Studii și materiale de istorie medie", vol. I, 1956, p. 325—332.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Un merit deosebit al lucrării îl constituie faptul că instituția băniei nu este studiată în mod izolat, ci ținîndu-se seama de întreaga complexitate a fenomenelor istorice, factorului social-economic dîndu-i-se prioritate în explicarea diferitelor aspecte legate de evoluția acestei instituții. Astfel, un moment important din istoria băniei și punctul de plecare a ascensiunii politice a boierilor Craioveşti este încredințarea de către voievodul Basarab Ţepeluş (1477—1482) a dregătoriei de ban de Strehaia lui Neagoe de la Craiova. Combătîndu-l pe I. C. Filitti care vedea această „ridicare" ca urmare a unor legături intime care ar fi existat între domnitor și o craioveancă, autorul arată că, dimpotrivă, faptul poate fi explicat numai prin transformările ce au avut loc în structura statului feudal Ţara Românească la sfîrșitul secolului al XV-lea (dezvoltarea forțelor de producție, creșterea și transformarea rentei feudale, dezvoltarea pieței interne). Urmărind o politică de centralizare a statului, Basarab Ţepeluş a căutat, pe de o parte, să îngrădească puterea marilor feudali, iar pe de altă parte, să-i cointereseze pe unii dintre ei în această politică prin transformarea lor în dregători ai statului, cum a fost cazul puternicului boier oltean Neagoe de la Craiova (p. 65—67). Pornind tot de la premise economice, autorul explică și cauzele care au determinat mutarea scaunului băniei, la sfîrșitul aceluiași secol, de la Strehaia la Craiova (p. 73). In sfîrșit, crearea marii bănii a Olteniei în timpul domniei lui Radu cel Mare (1495—1508) este explicată tot prin transformări de ordin economic (dezvoltarea schimbului cu implicațiile sale), la care se adaugă pericolul extern reprezentat de expansiunea otomană.

Perioada de maximă înflorire a instituției băniei — cea în care ea a constituit apanajul familiei Craioveştilor — este pe larg prezentată în capitolul II. Folosind aceeași metodă de analizare a situației economice, sociale și politice existente în Ţara Românească la sfîrșitul secolului al XIV-lea și la începutul celui următor, cercetătorul a reliefat condițiile care au permis Craioveştilor să joace un rol atît de important în viața politică și culturală a țării. Stăpîni ai unor întinse proprietăți, avînd legături economice, politice și de rudenie cu Sibiul, cu unii feudali sîrbi și mai ales cu turcii, ei și-au creat o atare situație politică încît au reușit să impună pe tronul țării chiar un membru al familiei lor. In calitate de mari bani ai Craiovei, au manifestat veleități de suverani. Activitatea culturală a Craioveştilor este și ea pe larg analizată în cadrul acestui capitol.

Capitolul III, *Bănia Craiovei*, se ocupă cu studierea propriu-zisă a acestei instituții. Aici sînt arătate raporturile dintre domn și marele ban, ierarhia bănească, atribuțiile marelui ban, veniturile și componența curții sale. Ultimul capitol este consacrat crizei băniei ca dregătorie de familie a Craioveştilor. Ca și în restul lucrării, și aici s-a ținut seama de întregul ansamblu al evenimentelor istorice din deceniile al III-lea și al IV-lea ale secolului al XVI-lea, pentru a se arăta împrejurările care au permis puterii centrale să pună capăt transmiterii ereditare a marii bănii. Prin înlăturarea ultimului mare ban din această familie — Şerban — ca urmare a răzvrătirii sale împotriva lui Radu Paisie, Craioveștii și-au pierdut pozițiile lor politice.

Valoarea științifică a lucrării este subliniată și de faptul că autorul, reluînd o idee formulată cu altă ocazie[3], a lămurit unele probleme controversate legate de bănia de la Strehaia. Astfel, pe baza unui document din 17 mai 1589, a tras concluzia că Neagoe de la Craiova a fost ban de Strehaia și că el a stăpînit această moșie. Totodată, în urma unei mai atente lecturi a inscripției slavone pusă de către Craioveşti pe piatra de mormînt a lui Vladislav al II-lea aflată la mînăstirea Dealul, a reușit să precizeze înțelesul unor termeni interpretați greșit pînă la această dată. Ca exemplu, este expresia подигѫл властели referitoare la Neagoe de la Craiova și la urmașii săi, care, după traducerea autorului înseamnă *„i-a ridicat vlastelí"* și nu *„i-a făcut boieri"*, cum se credea pînă acum. Faptul prezintă importanță deoarece, în urma noii interpretări, s-au lămurit unele aspecte legate de ascensiunea politică a lui Neagoe. Adăugînd la aceasta datele cuprinse în documentul amintit,

[3] Vezi articolul său citat mai sus.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cît şi cele d'ntr-o altă inscripţie pusă în 1673 la m-rea Strehaia, autorul a tras concluzia că „Craioveştii, viitorii mari bani, descind dintr-un ban cu reşedinţa la Strehaia". (v. p. 63; 68; 71).

Insă, fără a-i pierde din vedere meritele incontestabile, lucrarea cercetătorului, Ştefan Ştefănescu comportă şi unele d scuţii.

In primul rînd este vorba de titlu. După felul în care este formulat — *Bănia în Ţara Românească* — era de aşteptat ca autorul să epuizeze întregul subiect. Or, instituţia băniei a fost cercetată amănunţit numai pînă în anul 1539, an din care bănia încetează de a mai fi o dregătorie de familie a Craioveştilor. Este adevărat, că, în introducere, autorul arată că se va strădui să analizeze „în mod special caracterul feudal al instituţiei în răstimpul în care ea a fost apanajul familiei de boieri Craioveşti". In acest caz nu ar fi fost rău dacă lucrării i s-ar fi adăugat un subtitlu, iar în introducere să se fi explicat mai pe larg de ce s-a oprit la această dată. Astfel, s-ar fi evitat unele nedumeriri izvorîte dintr-o incompletă concordanţă între titlu şi întinderea perioadei studiate.

Apoi, după cum, de altfel, s-a remarcat şi în altă parte [4], odată cu înlăturarea Craioveştilor de la conducerea băniei Olteniei marii bani nu şi-au pierdut importanţa lor în viaţa politică a ţării. In multe documente de după 1540 şi de la începutul secolului al XVII-lea marii bani sînt menţionaţi pe primul loc în sfatul domnesc [5]. Mai mult chiar, unii dintre ei emit documente a căror formulare nu diferă prea mult de a celor redactate în cancelaria marilor bani Craioveşti [6].

De asemenea, este cunoscut faptul că un rol important, mai ales sub aspect militar, au avut banii şi în timpul domniei lui Mihai Viteazu. N. Iorga arată că acest voievod, în urma luptelor purtate cu tătarii la sfîrşitul anului 1596 a mai făcut un al doilea ban, de Buzău şi Brăila [7], cu scopul de a organiza apărarea militară a hotarelor din această parte a ţării. Cînd, la 11 iulie 1598, Mihai Viteazu înştiinţa pe imperiali despre intenţiile tătarilor de a invada ţara, el arăta că aceste informaţii au fost culese de către „banul nostru de Buzău şi Brăila" [8]. In ce priveşte bănia ca dregătorie, deşi atribuţiile ei au fost simţitor reduse după 1539, datorită importanţei sale [9], chiar la începutul secolului al XIX-lea era considerată „drept căpetenia tuturor celorlalte dregătorii" [10].

Desigur că ar fi trebuit spuse mai multe lucruri şi despre ispravnicul scaunului bănesc. I. C. Filitti îl considera ca pe un „funcţionar permanent care, la împrejurări, ţinea şi locul banului absent" [11]. Primul ispravnic al scaunului bănesc al Craiovei a fost Mihai Viteazu, în 1593 [12]. Documentar, ispravnicul scaunului Craiovei este atestat la 25 aprilie 1617, în persoana lui Hrizea logofătul, cînd întăreşte mînăstirii Jătianu un român [13]. Un alt ispravnic este Mihail Dascălul, care, la

---

[4] Vezi recenzia făcută acestei lucrări de către Aurel H. Golimas în revista „*Ramuri*", an. III, nr. 5, din 5 mai 1966, p. 18.

[5] *Documente privind istoria României*, veacul XVI, B, Ţara Românească, vol. II, doc. nr. 394—432; *Ibidem*, vol. III, doc. nr. 1—19; *Ibidem*, veac XVII, vol. III, p. 42 şi urm.

[6] *DIR*, B, veac XVI, vol. II, doc. nr. 427; veac XVII, vol. III, p. 133.

[7] N. Iorga, *Istoria armatei româneşti*, vol. I, (pînă la 1598), Vălenii de Munte, 1910, p. 419.

[8] E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XII (1594—1602), p. 373, Doc. DLXVIII.

[9] I. Minea, *Inceputurile marii bănii de Craiova*, în „Arhivele Olteniei", an. XIII, 1934, p. 11.

[10] I. C. Filitti, *Banii şi caimacamii Craiovei*, extras din „Biblioteca Arhivele Olteniei", nr. 1, p. 16—17.

[11] *Ibidem*, p. 16.

[12] *Ibidem*, p. 21.

[13] *DIR*, B., veac XVII, vol. III, p. 123.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

10 martie 1620 întărea, în urma unei judecăţi, o ocină din Vrăbiţi lui Voimir şi Oprea de aici [14].

Din 1626, şi pînă la 1656, ei nu mai apar, dar începînd cu această dată vor fi constataţi frecvent existînd alături de marele ban al Craiovei [15]. Cît priveşte situaţia lor în raport cu cea a ispravnicilor din alte oraşe ca Tîrgovişte şi Bucureşti, aceştia erau inferiori în rang, mai ales celui din Bucureşti, care, de multe ori, era „însuşi marele ban al Craiovei primul dregător al statului" [16].

In sfîrşit, o altă funcţie legată de marea bănie de la Craiova este cea de *vătaf al căimăcămiei de la Craiova*. Referitor la această funcţie, I. C. Filitti arată că „de cînd marii bani n-au mai stat la Craiova, vătavii pare să fi fost agenţii executivi ai caimacamilor" [17].

Dar, cu toate aceste observaţii, studiul lui Ştefan Ştefănescu rămîne o preţioasă contribuţie la cunoaşterea băniei. Bazată pe o solidă documentare, dovedind riguroztate ştiinţifică în lămurirea celor mai diverse aspecte, monografia „Bănia în Ţara Românească" a reuşit să rezolve multe probleme legate de istoria băniei în perioada pe care a cunoscut-o.

Veniamin Ciobanu

HENRI H. STAHL, *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti*, vol. III, *Procesul de aservire feudală a satelor devălmaşe*, Ed. Acad. R.S. România, Bucureşti, 1965, 457 p.

Operă de analiză profundă şi subtile sintetizări, monografia lui Henri H. Stahl consacrată satului devălmaş românesc constituie un răspuns detaliat pe care sociologia îl oferă unor necesităţi de mult resimţite în cercetarea trecutului istoric al poporului nostru. După ce în primele două volume [1] au fost tratate probleme ale genezei, evoluţiei şi structurii obştii ţărăneşti libere, în volumul al treilea investigaţiile autorului s-au extins şi asupra satului devălmaş aservit. Cu competenţa cercetătorului experimentat şi cunoscător direct al regimului proprietăţii indivize din satele româneşti, H. H. Stahl se ocupă de: *Aspectele generale ale aservirii comunităţilor săteşti* (p. 7—54), *Etapele şi formele de constituire a proprietăţii feudale asupra satelor devălmaşe* (p. 57—148), *Cetele devălmaşe boiereşti cc formaţiuni specifice de exploatare a satelor devălmaşe* (p. 151—235), *Dezvoltarea gospodăriei moşiereşti în sînul satului devălmaş* (p. 239—312) şi, în sfîrşit, de *Procesul de trecere de la domeniul feudal la moşia lucrată în sistemul clăcii* (p. 315—420).

Din însăşi înşiruirea celor cinci mari părţi ale volumului se desprinde cu uşurinţă observaţia unei tratări istorice a subiectului aflat în studiu. S-a părăsit deci, cel puţin ca principiu general de lucru, metoda fazării, preconizată încă din primele pagini ale monografiei [2], în favoarea celei cronologice pripriu-zise. Înlocuirea lui nu a fost firească arbitrară, căci, dacă materialul folosit la alcătuirea primelor două volume provenea într-o măsură covîrşitoare din anchetele sociale întreprinse de autor şi, ca atare, nu permitea decît înlănţuirea tipologică, fazarea formelor de

[14] D.I.R., B, veac XVII, vol. III, p. 490.
[15] I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 21 şi urm.
[16] V. Berindei, *Ispravnicul sau ispravnicii scaunului Bucureştilor*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice", istorie, an. III, fasc. I, 1962, Iaşi, p. 135.
[17] I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 17.
[1] *Henri H. Sahl, Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti*, vol. I—II, Edit. Acad. Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1958—1959.
[2] Cf. vol. I, p. 8—9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

viaţă socială sesizate, pentru volumul al treilea informaţia necesară a fost dobîndită, în special, prin prelucrarea documentelor interne[3].

Specificul materialului informativ al celui de al treilea volum a permis totodată autorului aprofundarea unei problematici a cărei abordare nu era cel puţin posibilă pe baza anchetelor sociale moderne. Parcurgînd paginile lucrării nu ne vom afla, aşadar, în faţa unor repetări sau reluări pe alt plan a chestiunilor discutate anterior De altfel, autorul atrage încă de la început atenţia asupra faptului că devălmăşia „fiind..., în fond, un anumit mod de organizare a proceselor de producţie, ... satele devălmaşe libere şi cele aservite nu se deosebesebeau esenţial" (p. 9) din acest punct de vedere şi, ca urmare, nici nu vor fi reexaminate asemenea probleme.

Expunerea cîtorva consideraţii generale relative la începuturile feudalismului românesc şi, implicit, ale aservirii obştiilor ţărăneşti libere, formează obiectul celei dintîi părţi a volumului. Se fac, cu acest prilej, sublinieri originale privind contribuţia cuceririlor nomade la intensificarea procesului de feudalizare a societăţii româneşti şi la apariţia statului, respingîndu-se totodată identificarea gratuită a descălecatelor cu nişte veritabile cuceriri, deoarece ele nu semnificau, în acele împrejurări, decît victoria unor formaţiuni prestatale autohtone asupra altora.

O idee extrem de interesantă este, fără îndoială, cea susţinută în capitolul al doilea al părţii introductive. Autorul nu socoteşte, astfel, de loc „o enigmă" a istoriei noastre sociale dicotomia unora din vechile sate româneşti, considerînd-o drept „moştenire... din ultimile faze de disoluţie ale comunei primitive" (p. 28). În legătură cu această afirmaţie se reexaminează şi sensul termenului de „judecie", a cărei componentă teritorială este pentru autor neîndoielnică (p. 31).

În ultimul capitol al acestei părţi se discută din nou[4] problema toponimiei săteşti, insistîndu-se însă acum asupra caracterului ei socionimic, atunci cînd are formă de plural (p. 44), precum şi asupra schimbărilor numelor de sate care au avut loc cînd „patrimonializarea feudală a satelor se desăvîrşeşte" (p. 50).

Părţile a II-a şi a III-a ale volumului constituie, după cum vom avea prilejul să arătăm în finalul acestei prezentări, digresiuni cu mult prea ample de la subiectul enunţat. Amintim, de aceea, numai ideea centrală urmărită de autor pe baza analizei statistice a scutirilor acordate de către domnie. În evoluţia stăpînirii feudale asupra satelor devălmaşe se disting două etape, prima caracterizîndu-se printr-o proprietate nominală, redusă la obligaţia dijmei şi la prestarea unor munci limitate din partea ţăranilor, iar cea de a doua, prin intervenţia din ce în ce mai hotărîtă a feudalismului în procesul de producţie organizat devălmaş, pînă la distrugerea totală a acestuia.

Intrînd în stăpînirea unor obştii ţărăneşti şi exploatînd, deci, procese de producţie devălmaşe, boierimea a fost nevoită să se organizeze ea însăşi devălmaş, cu atît mai mult cu cît, desprinsă din masa ţărănimii, păstra încă tradiţiile de muncă şi convieţuire ale acesteia. Deoarece multe din aceste cete boiereşti decad economiceşte pînă la situaţia ţărănimii libere, autorul îşi propune, în finalul părţii a treia, să discute *Poziţia de clasă a cetelor de boieri sărăcite* (p. 218—235), observînd că aceasta nu poate fi făcută decît „stabilind gradul în care operează, pe de o parte, trecerea la muncă directă şi, pe de alta, pierderea dreptului de a obţine prestarea unor munci gratuite din partea ţăranilor" (p. 225).

Odată stabilită evoluţia generală a proprietăţii feudale, H. H. Stahl se ocupă, în continuare, de aspectele concrete ale acesteia pînă în momentul trecerii defi-

[3] În acest sens nu subscriem părerii exprimate de Vl. Hanga în recenzia sa asupra primelor două volume ale monografiei lui H. H. Stahl (vezi „Studii", XIV (1961), nr. 3, p. 760), conform căreia nu există deosebiri certe între istoria şi tipologia socială, între cronologizarea şi fazarea fenomenelor de viaţă socială. În arheologie, de pildă, metoda tipologică de studiere a relicvelor comunei primitive stă la baza cronologiei relative, deosebită formal de cronologia absolută.

[4] Cf. discuţia din vol. I, p. 63—66, privind teoria „eroului eponim" şi argumentul toponimic.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nitive la moşia lucrată prin muncă de clacă. Examinînd astfel, în partea a IV-a, natura drepturilor senioriale asupra satelor devălmaşe se precizează de la început (p. 239—245) dublul lor aspect: un drept de stăpînire, în virtutea căruia proprietarul percepe renta şi preia treptat controlul şi conducerea procesului de producţie sătesc, completat cu un drept de întemeiere, care-i permite să-şi organizeze în cadrul satelor o gospodărie proprie.

Afirmarea dreptului de stăpînire asupra rezultatelor muncii ţăranilor este urmărit pe baza materialului referitor la proprietăţile boiereşti colective, de ceată, fenomen care pentru „o anume epocă poate fi considerat chiar dominant" (p. 247). Cazul cel mai simplu de exercitare a unor astfel de drepturi era cel de percepere în comun a veniturilor. Odată cu înmulţirea numărului de cetaşi şi cu apariţia unor interese divergente s-a procedat la împărţirea acestora, sub forma împărţirii vetrelor de sat sau a caselor, respectîndu-se, deci, în ambele cazuri procesul de producţie devălmaş. Pe măsură ce s-a dezvoltat gospodăria moşierească proprie, iar interesul stăpînului s-a strămutat de la dijma ţăranilor dependenţi la pămîntul lucrat de aceştia, s-a trecut la „spargerea unităţii săteşti prin fragmentarea trupului de moşie în bucăţi de sat" (p. 267—271), „la extinderea teritorială boierească" (p.271—279), la crearea, cu alte cuvinte, a rezervei senioriale.

Aceeaşi evoluţie a drepturilor senioriale asupra obştilor aservite a avut loc şi pe planul exercitării dreptului de întemeiere. Folosind munca de clacă a ţăranilor şi mai puţin, după părerea autorului, cea a robilor sau năimiţilor, boierimea şi-a format gospodării complexe, ale căror elemente componente sînt analizate separat: casa şi curtea boierească, iazurile, morile, prisăcile etc. În perioada de dominare a acestui fel de gospodărie, subliniază autorul, nu poate fi vorba însă de practicarea „unei agriculturi cerealiere de mare amploare" întrucît „rezerva boierească, al cărui tip poate fi socotit braniştea şi bucăţile de sat, este şi ea mai mult un sistem mixt de stoarcere a rentei în produse şi producţie proprie" (p. 310).

De abia în urma unui îndelungat proces, apreciat de H. H. Stahl ca desfăşurîndu-se între mijlocul secolelor al XVI-lea şi al XIX-lea, s-a trecut de la domeniul feudal cu economie închisă la moşia producătoare de marfă, subiect căruia îi este rezervată ultima parte a volumului. De la o iniţială „exploatare a unui proces de producţie ţărănesc administrat de către boier" (p. 323—327), s-a trecut, mai întîi, ca urmare a diferenţierilor sociale din sînul obştilor aservite şi a extinderii necontenite în economia sătească a gospodăriei senioriale, la „relaţii directe între stăpînul feudal şi gospodăriile ţărăneşti individualizate" (p. 327—345). Într-o fază ulterioară, boierimea reuşeşte să rupă legătura seculară dintre rumân şi delniţa acestuia. Efectele acestui proces, remarcă autorul, s-au concretizat în legarea ţăranilor de glie, cu scopul de a preîntîmpina strămutarea lor în alte sate, şi totodată, în sloboziri din vecinie, pentru a se creia posibilitatea folosirii mîinii de lucru numai în măsura şi locurile necesare producţiei boiereşti. În sfîrşit, ultima fază a acestui proces, tiersajul, analizată de către H. H. Stahl într-un capitol aparte (p. 367—420), carcaterizează perioada cuprinsă între reformele lui Constantin Mavrocordat şi reforma agrară de la 1864. Satul devălmaş aservit trăieşte acum numai prin unele reminiscenţe, iar drepturile de folosinţă ale ţăranilor asupra pămînturilor obşteşti fiind definitiv înlăturate, se trece la gospodăria moşierească producătoare de marfă şi bazată pe munca de clacă.

*

Importanţa temei studiate de către H .H. Stahl pentru viaţa socială din ţările române, de la cele dintîi manifestări ale feudalismului şi pînă la descompunerea acestui mod de producţie, bogăţia problematicii ridicate şi viguroasa ei abordare, în multe capitole, din punctul de vedere deseori neglijat pînă acum al sociologiei, precum şi ampla desfăşurare analitică a aspectelor tratate sau a discuţiilor purtate pe marginea altor teorii, constituie, fără îndoială, calităţi ale lucrării evidente pentru oricare cititor şi impunînd, totodată, aprecierea contribuţiei autorului ca certă

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi meritorie. Pe parcursul unei monografii de asemenea proporţii, venind în contact cu o multitudine de alte aspecte ale trecutei noastre realităţi istorice şi, în acelaşi timp, cu puncte de vedere parţial sau total diferite, apare însă ca absolut firească existenţa unor probleme de natură să provoace precizări sau discuţii. Observaţiile noastre vor avea, desigur, ca obiect numai materialul propriu celui de al treilea volum al monografiei, chestiunile care dezvoltă doar aspecte ale unor teze expuse anterior sau incumbă referiri mai largi şi la celelalte două tomuri depăşind scopul ce ni l-am propus.

Remarcăm, mai întîi, o deficienţă de metodologie a cercetării. Caracterul sărăcăcios al informaţiei directe păstrate cu privire la obştea ţărănească aservită a impus, astfel, autorului lărgirea investigaţiilor sale şi în sfera unor fenomene în strînsă corelaţie cu cel studiat. Este vorba, după cum am arătat, de formarea şi dezvoltarea domeniului feudal boieresc şi mănăstiresc, de sprijinul acordat de către domnie acestui proces şi, în sfîrşit, de organizarea internă, devălmaşă, a clasei dominante, condiţionată de natura devălmaşă a satelor acaparate şi exploatate. Firească străduinţa autorului de a extrage din examinarea acestor chestiuni fapte de istorie socială menite să clarifice unele as ecte ale evoluţiei obştii ţărăneşti aservite nu poate apărea decît ca perfect îndreptăţită, mai ales că procesul de reducere în aservire a ţărănimii libere nu a însemnat altceva decît creşterea progresivă, proporţională, a stăpînirii feudale. Din acest punct de vedere, ultimile două părţi ale volumului, consacrate pătrunderii gospodăriei moşiereşti în sînul obştii sătesti, pot fi apreciate, după părerea noastră, ca exemplificative. Extinderea pe care o dă autorul în părţile a II-a şi a III-a analizării fenomenelor menţionate mai sus (aproximativ jumătate din paginaţia volumului) ni se pare, însă, exagerată, semănînd mai curînd cu două studii independente privind proprietatea feudală şi, respectiv, familia boierească în feudalismul dezvoltat.

Unul din temeiurile incontestabile şi originale ale contribuţiei prin care se remarcă lucrarea lui H. H. Stahl constă, fără îndoială, în principiul autorului de a apela, atunci cînd unele realităţi devălmaşe nu-şi pot găsi explicaţia în împrejurările istorice contemporane cu ele, la complexul social al relaţiilor gentilice, din care, prin teritorializare, derivă direct obştea ţărănească. Ignorarea, în unele cazuri, a dezvoltării istorice concrete face însă ca acest principiu să-şi piardă din consistenţa sa reală.

În mai multe rînduri (p. 14, 58, 154) autorul afirmă, astfel, că noua clasă socială a feudalilor a luat naştere din elementele aristocraţiei gentilice. Un asemenea fenomen nu putea avea loc însă decît odată cu procesul de teritorializare a gînţilor, deci cu destrămarea comunei primitive, proces care pe cea mai mare parte a viitorului teritoriu de formare a poporului român s-a definitivat pe timpul stăpînirii romane. După încetarea acesteia, forma socială de bază în care a continuat să trăiască populaţia romanică autohtonă a fost obştea sătească. Ar fi, de aceea, cu totul anacronic şi absurd să presupunem existenţa încă de atunci chiar şi numai a germenilor sociali ai feudalităţii. Singura aristocraţie gentilică care poate fi avută în vedere pentru perioada de apariţie a relaţiilor feudale este cea a popoarelor migratoare. Ar fi însă tot atît de inacceptabilă şi o astfel de ipoteză, căci feudalismul nostru, cu multe trăsături specifice, după cum însuşi autorul recunoaşte, nu se indentifică, în nici un caz, cu cel al francilor occidentali sau măcar cu cel, mai apropiat, al triburilor maghiare teritorializate în pusta panonică.

Apreciem ca o greşală de aceeaşi natură şi afirmaţia autorului că în perioada de trecere la feudalism „vechile nume gentilice îşi văd... scăzut rolul lor clasificator, ierarhizat, pentru a se transforma în toponime propriu-zise: numele care anterior arătau un gens arată în noua situaţie un teritoriu..." (p. 44). O astfel de realitate va fi existat, de bună seamă, şi pe teritoriul ţării noastre, dar de atunci şi pînă la menţionarea documentară a primelor nume de sate româneşti a trecut mai mult de un mileniu, şi un mileniu de profunde şi multilaterale trans-

[5] Vezi tratatul de *Istoria României*, vol. I, p. 577—578.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

formări. Avem aici în vedere, în primul rînd, formarea limbii şi a poporului român, care în materie de toponimie, cu tot tradiţionalismul acesteia, constituie un hotar între două realităţi distincte. În al doilea rînd, numele comunităţilor gentilice de la noi, ca şi din altă parte, semnificau cu totul altă mentalitate şi formează, ca atare, un sistem deosebit, ale cărui trăsături nu pot fi recunoscute în toponimia vechilor noastre aşezări rurale. În sfîrşit, autorul însuşi acordă o mare importanţă schimbărilor numelor de sate cînd patrimonializarea satelor se desăvîrşeşte, adică la începuturile vieţii de stat ale Ţării Româneşti şi ale Moldovei. De ce am avea în vedere, însă, numai perioada de desăvîrşire a acestui proces şi nu întreaga lui desfăşurare, care, fără îndoială, îşi va fi lăsat amprenta asupra unui număr mult mai mare de sate decît cel atestat documentar. Iată de ce ni se pare inacceptabilă ideea exprimată de H. H. Stahl, teoria „Manea-Mănești", care nu contrazice cu nimic caracterul socionimic al toponimelor derivate din antroponime, continuînd să rămînă, după părerea noastră, perfect întemeiată din punctul de vedere al realităţilor istorice concrete[6].

Tot o neglijare a ambianţei istorice reale săvîrşeşte autorul şi atunci cînd apreciază unele fenomene ale vieţii noastre medievale raportîndu-le la situaţii similare mult mai recente şi adoptînd, deci, un punct de vedere mai mult sau mai puţin contemporaneist[7]. În acest fel se procedează, de pildă, analizîndu-se schimbarea caracteristicilor proprietăţii feudale de-a lungul întregii sale perioade de existenţă. Pentru o mai bună înţelegere a observaţiilor noastre ne permitem să cităm în acest sens însăşi cuvintele autorului. La început proprietatea feudală a avut un caracter mai mult „veleitar", deoarece „boierul nu era încă «proprietar» în înţelesul modern al cuvîntului, şi nici măcar în sensul «proprietăţii feudale», dat fiind că pentru a-l scoate din stăpînire nu era necesară o «expropriere»... Foarte uşor deci un boier putea «turbura» pe altul, înlocuindu-l. De asemenea, domnia, ea însăşi putea interzice unui boier să intre în sat, desemnînd pe altul în locul lui. Sistemul iniţial al stăpînirii feudale era deci, atît pentru domnie, cît şi pentru boieri, destul de lax şi de confuz, de vreme ce era lipsit de fundamentul precis al unei proprietăţi funciare complet cristalizate, mărginindu-se să fie doar o exploatare parazitară a unor procese de producţie sătești, organizate de obşti foste libere" (p. 101).

Firește că instabilitatea *stăpînirii* feudale, privită sub raporturile boieri-boieri sau boieri-domnie, în perioada secolelor XIV—XVI, la care se referă în special autorul, nu poate fi negată. A deduce însă din această, destul de limitată totuşi, instabilitate o caracteristică de esenţă a *proprietăţii* feudale ni se pare, metodologic vorbind, o eroare. Căci, proprietatea feudală este, în fapt, proprietatea asupra pămîntului conjugată cu proprietatea incompletă asupra producătorilor direcţi, deci, în primul rînd, un raport economic între feudali şi tărănimea iobagă. Acesta fiind conţinutul ei de bază — şi nu cel strict juridic modern care are în vedere „însuşirea" unui bun, „posesiunea" lui[8] — nu putem vorbi decît de o manifestare specifică a proprietăţii funciare, determinată de rolul obştii în procesul de producţie şi de dreptul de folosinţă cu mult mai accentuat al acesteia, şi nicidecum de un caracter „veleitar". Ca atare, nici „instabilitatea "proprietăţii nu apare ca reală, deoarece se referă la durata aflării în posesiune, a stăpînirii unui domeniu de către membrii clasei dominante şi nu la felul acestei stăpîniri. Forma

[6] Cf. şi recenzia citată a lui Vl. Hanga, p. 761—762 şi I. Iordan, *Toponimie românească*, Editura Acad. Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1963, p. 185.

[7] Nu negăm, firește, prin această afirmaţie, necesitatea comparării faptelor de istorie cu cele de aceeaşi natură care le premerg sau le succed, pentru a li se stabili astfel locul ce-l ocupă în procesul de înlocuire a unor manifestări prin altele. A te situa însă pe poziţia unuia din aceste stadii şi a aprecia prin specificul său un altul ni se pare greşit.

[8] Cf. B. F. Porşnev, *Studii de economie politică a feudalismului*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1957, p. 20 (trad. din lb. rusă).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

juridică a proprietăţii feudale (limitată-nelimitată, condiţionată-necondiţionată) nu trebuie confundată cu esenţa ei economică [9].

Pe de altă parte, este greşit să acordăm proprietăţii feudale caracteristicile arătate raportîndu-le la ceea ce însemnau ele în ultima perioadă de existenţă a orînduirii respective, cînd boierul nu putea fi „alungat" de pe domeniul stăpînit. iar proprietatea funciară se consolidase în sensul ei modern. Şi aceasta, pentru că propriu orînduirii feudale este economia domenială închisă şi nu gospodăria moşierească producătoare de marfă, care demonstrează, dimpotrivă, încercările de acomodare ale unui regim, deja perimat în alte părţi, la necesităţile de altă natură ale unei orînduiri noi. În această perioadă, continuînd să rămînă feudală, proprietatea boierească, datorită transformărilor pe care le suferise, şi despre care H. H. Stahl dă suficiente detalii, era însă mai puţin tipic feudală. Sîntem, aşadar, de părere că în ceea ce priveşte concordanţa dintre esenţa orînduirii feudale şi felul proprietăţii care o reprezenta lucrurile s-au petrecut tocmai invers decît cum afirmă autorul, a fost, adică, mai deplină în secolele XIV—XVI decît în perioada de descompunere a feudalismului, după cum este şi normal.

În sfîrşit, o ultimă remarcă privind citatul de mai sus. Parazitismul clasei dominante este pus în legătură cu măsura în care boierimea a intervenit în procesul de producţie al satelor stăpînite: a exploatat „parazitar" ţărănimea în perioada de domnie a dijmei, iar odată cu preluarea conducerii nemijlocite a procesului de producţie această caracteristică a ei s-a atenuat. De la prima vedere interpretarea apare ca nefirească, întrucît în feudalismul occidental, în cel francez de pildă, parazitismul nobiliar s-a accentuat treptat, ajungînd, în preajma marii revoluţii, o adevărată plagă pe trupul societăţii. Un fenomen asemănător, surprins încă de marele nostru cărturar Dimitrie Cantemir în a sa *Incrementa atque decrementa aulae othomanicae*, s-a petrecut şi în sînul feudalităţii turceşti. Sîntem îndreptăţiţi, deci, să ne întrebăm dacă elementul definitoriu al parazitismului formulat de V. I. Lenin în cunoscutul său studiu referitor la trăsăturile imperialismului [10] poate fi aplicat mecanic şi la altă orînduire socială.

Observăm mai întîi că Lenin, vorbind despre apariţia marelui număr al indivizilor rentieri şi despre consumul parazitar al acestora, are în vedere, în acelaşi timp, şi existenţa unor surse de profituri suplimentare (exploatarea populaţiei lucrătoare din ţările mai puţin dezvoltate şi din colonii), precum şi formarea unor mijloace adecvate perpetuării unei astfel de situaţii (considerabilul aparat militar şi funcţionăresc şi însuşi statul de tip rentier). Din punct de vedere economic, ruperea unei categorii sociale de procesul de producţie se realizează deci prin trecerea unei cote-părţi cu mult mai mari a plusvalorii produse de societate în mîinile clasei dominante, atît în defavroarea producătorilor direcţi, a căror mizerie se accentuiază pînă la limite extreme, cît şi chiar a procesului de producţie exploatat. Încercînd să aplicăm trăsăturile de mai sus la feudalismul românesc, remarcăm, de la început, că, nestăpînind alte teritorii, nici în Ţara Românească şi nici în Moldova, clasa dominantă nu a dispus niciodată de venituri suplimentare. Pe de altă parte, dat fiind stadiul puţin avansat al productivităţii muncii, de la care nici ţările române nu au făcut excepţie, feudalismul nu a permis multă vreme obţinerea unor rente care să faciliteze manifestarea fenomenului în discuţie. În sfîrşit, proprietatea feudală, incumbînd şi dependenţa personală nemijlocită a ţărănimii faţă de stăpîn, abia odată cu atenuarea acestei trăsături şi cu consolidarea proporţională a proprietăţii funciare a apărut şi posibilitatea reală pentru o mare parte a nobilimii de a se rupe de procesul de producţie. Iată de ce şi consumul parazitar al boierimii noastre s-a accentuat pe măsură ce înaintăm în timp, necesităţile sale de lux fiind cu mult mai modeste în secolul al XV-lea decît în secolul al XIX-lea, cînd această clasă socială a devenit într-adevăr parazitară. Între

[9] Cf. B. F. Porşnev, p. 26, (trad. din limba rusă).

[10] V. I. Lenin, *Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului*, în *Opere complete*, ed. a II-a, vol. 27, Editura Politică, Bucureşti, 1964, p. 403—413.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

parazitism şi înăsprirea exploatării ţărănimii există, deci, un raport direct, a cărui evoluţie istorică a fost şi de această dată inversată de către H. H. Stahl.

În încheierea observaţiilor noastre semnalăm şi cîteva chestiuni de mai mică importanţă pentru subiectul lucrării, dar care dau naştere totuşi la confuzii şi la înţelegeri defectuoase ale unor realităţi istorice. Aşa, de exemplu, robii ţigani din ţările române nu provin decît într-o mică măsură din cei aduşi de cumani sau tătari şi păstraţi în continuare de clasa noastră dominantă (p. 16 şi 281), ci dintr-o imigraţie masivă a acestora la nordul Dunării, prin peninsula Balcanică, într-o perioadă ulterioară invaziei tătare [11]. De asemenea, osluhul nu poate fi interpretat ca o „obligaţie de muncă" faţă de domnie (p. 69), întrucît, cel puţin în Moldova, el este amenda ce se încasa de către agenţii fiscali ai domniei pentru infracţiuni grave [12].

Ocupîndu-se de „tipologia grupelor familiale de boieri costăpînitori de sate" autorul stabileşte cinci tipuri ale acestora (p. 157—159). Din punctul de vedere al stăpînirii unui sat, tipurile respective pot fi acceptate, dar, pornind de la tipologia grupelor familiale, tipul I, „alcătuit dintr-un singur boier stăpînitor" şi tipul V, reprezentat de un „grup format din persoane neînrudite între ele" şi exercitînd împreună dreptul de stăpînire, nu se pot pune alături de formele familiei simple sau lărgite. În afară de aceasta, şi în feudalism, existenţa singulară a unui individ matur era considerată ca o situaţie trecătoare şi nefirească, celula de bază a vieţii sociale fiind familia compusă din cel puţin două persoane. Înseşi documentele interne de danie sau întărire acordate unor asemenea indivizi nu omit niciodată, de altfel, menţionarea drepturilor de proprietate ale urmaşilor direcţi.

Analizînd procesul de rupere a rumânului de delniţa sa autorul afirmă că principala consecinţă a acestuia a fost posibilitatea pe care au căpătat-o boierii de a alunga o parte a ţăranilor din satele de baştină ale acestora, atunci cînd erau mai numeroşi decît necesităţile producţiei senioriale, sau de a-i muta pe domeniile unde nu exista suficientă mînă de lucru (p. 349 şi urm.). Cum se împacă însă această constatare cu combaterea teoriei lui R. Rosetti privind alungarea ţăranilor din satele răzeşeşti şi cu însăşi observaţia autorului conform căreia în astfel de sate nu a fost necesară alungarea ţăranilor, deoarece era pămînt destul şi pentru ţărani şi pentru cetele de boieri sărăcite (p. 235)? Un răspuns chiar şi sumar la această problemă depăşeşte însă cadrul acestei prezentări.

În concluzie, lucrarea lui H. H. Stahl, rod al unor îndelungate şi perseverente exegeze şi elaborări, reprezintă o contribuţie de bază la cercetarea vieţii social-economice a orînduirii feudale. Încadrîndu-se, alături de numeroasele studii tratînd această temă şi de recenta monografie consacrată de către P. P. Panaitescu obştii ţărăneşti [13], în efortul colectiv, de peste un deceniu, al noii noastre istoriografii de a elucida aspectele esenţiale ale vieţii poporului român în trecut, ea demonstrează în acelaşi timp, şi largile posibilităţi de interpretare ale acesteia. Scrisă într-un autentic stil ştiinţific şi animată de dorinţa rezolvării cît mai exacte a problematicii sociale abordate, opera lui H. H. Stahl, chiar şi atunci cînd oferă soluţii discutabile, conţine în fiecare din paginile sale un îndemn la meditaţie, la aprofundarea cercetării fenomenelor în toată complexitatea desfăşurării lor, şi aceasta constituie, de bună seamă, una din calităţile care impun definitiv o lucrare ştiinţifică.

L. Şimanschi

[11] Cf. tratatul de *Istoria României*, vol. II, p. 307; N. Grigoraş, *Robia în ţările române*, în manuscris la Institutul de istorie şi arheologie — Iaşi.

[12] N. Grigoraş, *Principalele amenzi judecătoreşti în Moldova în timpul orînduirii feudale* (comunicare susţinută la sesiunea Centenarului Academiei Republicii Socialiste România).

[13] P. P. Panaitescu, *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova*, Editura Acad. Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1964.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

P. P. PANAITESCU, *Inceputurile şi biruinţa scrisului în limba română*, Ed. Acad. Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1965, 230 p.

Problemă fundamentală a vechii culturi româneşti, începuturile scrisului în limba română a preocupat deopotrivă pe istorici şi pe filologi, generînd dispute ştiinţifice pasionante şi o vastă literatură de specialitate, fără însă a se ajunge la un punct de vedere comun. Ultima carte apărută a profesorului P. P. Panaitescu, „Inceputurile şi biruinţa scrisului în limba română", se înscrie ca una dintre cele mai valoroase contribuţii la studiul acestei atît de controversate chestiuni.

Cunoscător profund al vechii culturi româneşti şi pasionat cercetător al problemei începuturilor scrisului în limba română, autorul supune unei noi analize critice izvoarele şi datele de mult cunoscute şi pune în valoare numeroase altele inedite, dîndu-ne, astfel, într-o cuprinzătoare sinteză, un ansamblu de teze noi asupra apariţiei şi biruinţei scrisului românesc.

Pentru explicarea „cauzelor, împrejurărilor şi aspectelor specifice ale fenomenului începuturilor scrisului" în limba poporului (p. 6), prof. P. P. Panaitescu porneşte de la cercetarea originilor şi caracterului culturii slave la români, subliniind că în toate cele trei ţări româneşti slavonismul nu a constituit un fenomen etnic, cum s-a susţinut de către unii istorici străini, ci el reprezintă un fenomen social şi cultural, căci după asimilarea slavilor, limba slavonă a rămas ca limbă oficială şi de cultură exclusiv a clasei feudale. Ea nu a fost niciodată limba maternă a boierimii româneşti, „ci o limbă străină, o limbă de cultură feudală, întocmai ca latina în ţările catolice, deci o limbă receptată" (p. 17).

Inlocuirea slavonei cu limba română s-a produs aproape simultan în toate cele trei ţări româneşti şi în toate domeniile: biserică, istoriografie şi cancelarie, fenomenul constituind un capitol unitar al istoriei culturii noastre. Trecerea de la redacţia slavonă la cea românească în biserică nu poate fi considerată ca o „reformă religioasă", fie şi numai pentru motivul că, pe de o parte, traducerea cărţilor de cult în limba română nu a schimbat nimic din temelia dogmatică a bisericii, iar pe de altă parte, faptul coincide cronologic în tot cursul sec. al XVI-lea cu începuturile scrisului românesc în istoriografie, pravile şi scrisori, încadrîndu-se, deci, într-un curent general pentru promovarea scrisului în limba poporului. Inlocuirea slavonei cu limba română nu a fost săvîrşită de biserică şi nici de feudali, ci de popor, adică de acele pături sociale care aveau nevoie să scrie şi să citească în limba română, singura cunoscută de ei. Totodată, fenomenul nu constituie o consecinţă a unor influenţe străine, adică a husitismului ceh, a Reformei săseşti şi ungureşti sau a catolicismului polonez. Impotriva acestor teorii autorul aduce uneori argumente irefutabile oferite de unele rezultate noi şi definitive la care a ajuns noua istoriografie românească. Ne-am referi doar la faptul, pe deplin demonstrat de către prof. P. P. Panaitescu, că între husiţi şi biserica ortodoxă nu au existat antinomii, cum se credea în trecut, ci „erezia cehă", devenită în Moldova, de pildă, religie privilegiată, a constituit un aliat al ortodocşilor, cultivînd slavonismul.

Susţinătorii teoriilor originilor externe ale scrisului românesc nu au putut ajunge la o soluţie organică atîta timp cît ei nu au ţinut seama de conexiunea faptelor culturale între ele şi de strînsa legătură între cultură şi dezvoltarea social-economică internă, dar ei au meritul, conchide autorul, de a fi localizat primele texte româneşti cunoscute, de a le fi datat şi de a fi publicat ediţii critice ale acestor manuscrise.

Apariţia şi biruinţa scrisului în limba poporului este rezultatul dezvoltării sociale, economice şi politice interne a societăţii româneşti tot aşa cum în întreaga Europă limbile moarte au fost înlocuite, la date diferite, cu cele populare, într-un anumit moment al dezvoltării societăţii feudale. In ţările române, creşterea relativă a economiei de schimb a provocat pe plan social ridicarea unor noi pături de producători, precum boiernaşii, orăşenii, meşteşugarii şi, în locul boierimii imunitare, una nouă, interesată în producţia de schimb; purtătorii noilor relaţii devin şi promotorii noii culturi în limba pe care o vorbeau şi de care aveau nevoie în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

raporturile nou create. Acestea sînt păturile care alcătuiesc baza socială a apariţiei şi biruinţei scrisului în limba română pe care autorul o defineşte în urma unei analize minuţioase a transformărilor social-economice din ţările române în secolele XV-XVI.

Un rol deosebit de important în procesul de afirmare pe plan cultural a limbii române l-au avut cărţile populare, ale căror prime traduceri datează, ca şi tălmăcirile bisericeşti în grai rotacizant, din ultimele decenii ale sec. al XV-lea şi de la începutul sec. al XVI-lea. Totuşi, nu se poate susţine, arată autorul, că apocrifele româneşti din codicele translivănene derivă numai din curentul maramureşean atîta vreme cît apariţia limbii române scrise constituie un fenomen general românesc. Datorate aceluiaşi curent social-cultural care se manifestă în toate cele trei ţări româneşti, dar mai ales în Transilvania, primele traduceri de cărţi apocrife şi apocaliptice sînt considerate de autor ca reprezentînd, alături de traducerile maramureşene de cărţi bisericeşti, cea dintîi fază a scrisului românesc.

O contribuţie hotărîtoare la generalizarea limbii române în istoriografie, cancelarie şi biserică au adus-o cărturarii umanişti din sec. al XVII-lea. Afirmînd latinitatea limbii române şi apreciindu-i valoarea şi posibilităţile ei de exprimare, umaniştii o consideră drept un instrument de cultură căutînd s-o ridice în chip conştient la rangul de limbă literară. Miron Costin, de exemplu, scrie poemul „Viaţa lumii" ca „ca să vază că poate şi în limba noastră a hi acest feliu de scrisoare ce să chiamă stihuri" (p. 211 din lucrarea recenzată). Definind trăsăturile şi rolul umanismului din ţările române în biruinţa scrisului românesc, prof. P. P. Panaitescu aduce o contribuţie remarcabilă la studierea acestui curent insuficient cercetat încă în istoriografia noastră.

Indelungatul proces al apariţiei şi biruinţei scrisului românesc, înfăţişat de prof. P. P. Panaitescu ca o luptă a poporului nostru pentru limba şi cultura sa, semnifică, în acelaşi timp, afirmarea individualităţii poporului român şi maturizarea lui culturală.

Studiind problema dintr-un punct de vedere cu totul nou faţă de predecesori, beneficiind de o documentare substanţial îmbogăţită şi aplicînd cu succes metoda materialismului istoric la studiul fenomenului, prof. P. P. Panaitescu ne dă acum, după două studii premergătoare, o lucrare de a cărei fundamentare ştiinţifică şi metodică viitorul cercetător al problemei, chiar dacă nu va împărtăşi unele din tezele autorului, va trebui neapărat să ţie seama. Căci în ciuda obiecţiilor ce se pot aduce cărţii, mai ales în ceea ce priveşte tratarea nenuanţată, unecri, a rolului Reformei în cultura noastră, este greu să nu împărtăşeşti convingerea autorului că a aşezat problema „pe calea cea bună din punctul de vedere metodic şi al încadrării ei în procesul evolutiv al istoriei României" (p. 10).

I. Capreşu

C. C. GIURGESCU, *Istoria pescuitului şi a pisciculturii în România*, vol. I, Ed. Acad. R. S. România, Bucureşti, 1964, 390 p. + 1 hartă.

Reprezentînd una dintre cele mai vechi şi mai însemnate îndeletniciri ale locuitorilor spaţiului carpato-dunărean, iar pentru riveranii Dunării ocupaţia de căpetenie, pescuitul şi piscicultura au constituit din neolitic pînă în zilele noastre nu numai un mijloc lesnicios de asigurare a hranei, dar şi o însemnată sursă de venit pentru locuitorii acestui teritoriu. Deşi atît de veche şi atît de importantă pentru cunoaşterea vieţii economice a poporului nostru, mai ales a celei din epoca feudală, pescuitul şi piscicultura nu au preocupat decît în chip sporadic pe cercetători. Din acest punct de vedere monografia profesorului C. C. Giurgescu umple un gol, de mult resimţit în istoriografia românească. Avînd în vedere faptul că ne lipsesc încă o monografie a apiculturii şi una a viticulturii, ca să numim încă două

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dintre îndeletnicirile care au cunoscut o răspîndire şi o pondere impresionantă în viaţa economică a poporului nostru încă din vremea dacilor, cartea profesorului C. C. Giurgescu poate constitui un exemplu şi un îndemn. Totodată, cunoscută fiind dezvoltarea pe care au luat-o în ultimele decenii pescuitul şi piscicultura în ţara noastră ca şi preocuparea permanentă a statului de a le intensifica şi moderniza, sporind în acelaşi timp şi cercetările ştiinţifice legate de ele, sinteza prof. C. C. Giurescu constituie o carte actuală prin însuşi „sugestiile pe care (cercetarea pescuitului şi a pisciculturii) le provoacă în chip firesc în legătură cu viitoarea dezvoltare a acestor ramuri de avuţie naţională" (p. 320). De aici şi importanţa deosebită a lucrării atît pentru istoric, economist sau etnograf, cît şi pentru cercetătorul de specialitate.

Cartea se bazează pe un foarte vast material documentar. Descoperirile arheologice, numărul imens de documente, editate sau inedite, izvoarele narative şi externe, toponomia, onomastica, folclorul, toate sînt cercetate de prof. C. C. Giurescu pînă la saţietate şi cu competenţa cu care demult ne-a obişnuit. În acelaşi sens trebuie subliniată folosirea, alături de lucrările de istorie, care-i sînt familiare, a unei întinse bibliografii, impusă de subiectul tratat, din domenii foarte diferite: geografie, economie, ihtiologie etc.... La această vastă documentare se adaugă şi cea datorată călătoriilor întreprinse ad-hoc prin ţară precum şi informaţiile culese de la specialişti.

În primul volum, care face obiectul acestei prezentări, autorul cercetează istoria pescuitului şi a pisciculturii pînă la legea pescuitului din 1896, urmînd ca în volumul al doilea să se ocupe de istoria acestor îndeletniciri la sfîrşitul epocii moderne şi în perioada contemporană.

Pornind de la faptul că bogăţia reţelei hidrografice a ţării noastre a permis practicarea pescuitului din cele mai vechi timpuri, C. C. Giurescu cercetează stadiul de dezvoltare a acestei îndeletniciri în epoca neolitică subliniind că din cele trei unelte folosite în această vreme (undiţa, harponul şi plasa) derivă toată varietatea de unelte cu care s-a practicat această îndeletnicire pînă în secolul al XIX-lea. Analiza practicării acestei ocupaţii în antichitate, în epoca migraţiilor şi în cea a feudalismului timpuriu atestă continuitatea ei, dar şi importanţa economică deosebită a îndeletnicirii în anumite perioade şi zone geografice. Cetatea Histria, de exemplu, şi-a datorat existenţa în primul rînd pescuitului sturionilor la gurile Dunării şi exportului de peşte sărat, după cum în sec. al XIII-lea pescăriile complexului de la Celei constituiau o importantă sursă de venituri.

O mare dezvoltare cunoaşte pescuitul pe teritoriul ţării noastre în perioada feudalismului dezvoltat şi în epoca lui de destrămare. Din cauza bogăţiei materialului documentar pentru acest interval, autorul îşi compartimentează în continuare lucrarea pe baza criteriului teritorial, analizînd succesiv pescuitul în Dunăre şi bălţile ei, în iazuri şi rîmnice, în apele de munte şi în mare. Se relevă pentru prima dată, cu acest prilej, că pescuitul ajunge la o formă intensivă odată cu folosirea în Dunăre a gardurilor cu leasă, „lucrări suprinzătoare pentru mijloacele vremii" (p. 328), şi care constituiau o mărturie a nivelului tehnic ridicat la care ajunsese pescarii din ţările române.

În toată această perioadă cantitatea de peşte recoltată depăşeşte cu mult cerinţele locale, aşa încît, pe lîngă un foarte intens comerţ intern, peştele constituie un preţios articol de export care aduce importante venituri nu numai producătorilor şi negustorilor, ci şi visteriei domneşti. Morunul şi icrele de morun aveau o mare căutare pe piaţa externă; însuşi Ştefan cel Mare trimitea spre valorificare la Liov morun provenit din Dunăre şi din bălţile acesteia, ceea ce au făcut, de altfel, şi urmaşii săi. Peştele sărat, în special, dar şi cel proaspăt, uneori, era exportat în Ungaria, Polonia, la Kiev, în oraşele din sudul Dunării pînă la Constantinopol şi chiar mai departe. Aşa cum existau „drumuri ale sării", existau „drumuri ale peştelui". La sfîrşitul epocii feudale, ca urmare a înmulţirii populaţiei ţărilor române şi deci a creşterii consumului intern de peşte, scade considerabil comerţul extern, menţinîndu-se însă la acelaşi nivel comerţul intern. El se practica pe scară mare la oraşe, în care funcţionează în continuare „pescăriile", dar şi la sate, unde

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pescarii negustori numiţi *mălăieri* schimbă peştele pe produse ţărăneşti. Importanţa şi amploarea pescuitului în această perioadă este atestată de numărul mare de iazuri în fiinţă, mai ales în Moldova, unde relieful, ca şi astăzi, permitea acest lucru, de interesul ce-l poartă construirii, întreţinerii şi exploatării lor domnia, boierii şi mănăstirile. Pe aceeaşi linie se înscrie existenţa unui aparat de stat special însărcinat cu perceperea taxelor provenite din pescuit.

Numărul pescarilor, specializarea lor după unelte, situaţia lor social-economică, dările şi prestaţiile la care erau supuşi, unităţile de măsură în comerţul cu peşte, onomastica şi toponimia în legătură cu pescuitul, ca şi oglindirea pescuitului în numismatică, sigilografie şi heraldică sînt tratate în capitole şi paragrafe speciale cu o deosebită atenţie.

Pescuitul şi piscicultura în epoca modernă, analizate în ultimul capitol, se caracterizează printr-o îngrijorătoare stagnare, determinată mai ales de pescuitul neraţional. Legea pescuitului, instituită în 1896 la insistenţele lui Gr. Antipa, a avut darul să învioreze acest important sector al economiei naţionale, marcînd o etapă nouă în dezvoltarea lui.

O foarte bogată listă bibliografică, un indice amănunţit şi o hartă cu stadiul pescuitului şi a pisciculturii în feudalismul dezvoltat, înlesnesc considerabil utilizarea acestei monografii de care istoricul, economistul, etnograful, lingvistul şi piscicultorul nu se pot dispensa.

I. Caproşu

FRIEDRICH ENGEL-IANOSI. *Die Friedensgespräche Graf Nikolaus Revertera mit Comte Abel Armand, 1917—1918*, în „Anzeiger der österreichischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse", 102 Jahrgang, 1965, nr. 24, Wien, 1966, p. 369—382.

Unul din capitolele semnificative ale istoriei primului război mondial îl formează încercările sincere sau nesincere, dar întotdeauna pretins secrete, pornite din partea unora dintre beligeranţi de a se ajunge la pace în momente în care deznodămîntul fatal se înfăţişa fie ca imprevizibil, fie ca ameninţător pentru iniţiatorul pacificării, fie că acesta din urmă executa o manevră tactică.

Czernin [1] a fost printre cei dintîi care a pornit pe calea dezvăluirii tratativelor secrete de pace, fiind, în scurt timp, urmat şi de alţi oameni de stat. Aşa că, nu după multă vreme, istoricii au intrat în posesia unor informaţii pe baza cărora au încercat să ajungă la concluzii certe. Totuşi, acele informaţii s-au dovedit nu numai insuficiente şi neclare, dar şi pline de contradicţii, ceea ce este şi explicabil dacă avem în vedere originea lor şi scopul urmărit (adeseori justificarea) de informator. Chiar unul dintre episoadele cele mai bine cunoscute ale tratativelor de pace rămîne insuficient de clar. Este vorba de „afacerea Sixt de Bourbon", în legătură cu care Engel-Ianosi pune următoarele chestiuni la care nu se poate încă răspunde: unde sînt atît de mult discutatele originale ale scrisorilor împăratului? Cine le-a avut în mînă? (p. 370).

Multe semne de întrebare ridică şi convorbirile de pace dintre Armand şi Revertera, ambii rude îndepărtate prin alianţă: cel dintîi fiind ofiţer în biroul 2 al Ministerului de război francez, iar cel de al doilea un fost diplomat austriac.

Engel-Ianosi adaugă la studiul convorbirilor de pace Armand-Revertera două izvoare: 1) un raport, aparţinînd în cea mai mare parte lui Armand, publicat în săptămînalul parizian „L'Opinion" din 10—31 iulie 1920, neglijat pînă acum de

[1] Vezi Ottokar Czernin, *Im Weltkriege*. Zweiter Auflage, Berlin und Wien, 1919, p. 190—251.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cercetători şi 2) însemnările inedite ale lui Revertera, aflate în arhiva familiei acestuia şi puse la dispoziţia istoricului austriac de Peter Revertera, fiul diplomatului.

Iată, foarte pe scurt, detaliile pe care ni le oferă, pe baza acestor izvoare, Engel-Ianosi: mijlocitorul primei întîlniri (7 august 1917, Freiburg-Elveţia) între Armand şi Revertera a fost laringologul elveţian dr. Henri Reymond, însă documentele franceze şi cele austriece se contrazic în privinţa stabilirii iniţiatorului acelor negocieri. Deşi dr. Reymond îi comunicase lui Revertera că Franţa are în vedere o pace cu puterile centrale (p. 375), în cursul convorbirilor dintre Armand şi Revertera, cel dintîi i-a comunicat acestuia din urmă că situaţia s-a modificat între timp şi ca urmare Franţa doreşte o pace separată cu Austro-Ungaria, căreia i s-a oferit Polonia, Bavaria şi Silezia (p. 375). Revertera a respins ideea unei păci separate şi a comunicat împăratului Carol rezultatele negocierilor, pe care acesta le-a transmis la Berlin.

La 22 august 1917 avu loc o a doua întîlnire între Armand şi Revertera. Cel dintîi propuse un program de pace, care putea fi luat în discuţie în întregime, cu excepţia a două puncte: restabilirea Belgiei şi retrocedarea Alsaciei şi Lorenei, în schimbul cărora Franţa oferea compensaţii teritoriale în Madagascar, Indochina, în Congoul belgian (p. 376). Armand nu a primit însă nici un răspuns din cauza intransigenţei Berlinului.

În primăvara lui 1918 a avut loc a doua fază a tratativelor Armand-Revertera. De data aceasta, convorbirile nu progresau căci Clemenceau (care luase locul lui Ribot în noiembrie 1917) a dat instrucţiuni lui Armand „să asculte, nimic să nu spună" (p. 379). Revertera susţinea, contrar francezilor, că iniţiativa convorbirilor au avut-o aceştia din urmă. Engel-Ianosi e de părere însă că şi aici a intervenit mîna laringologului elveţian. A urmat cunoscuta dispută Clemenceau-Czernin. În legătură cu aceasta, se cuvine menţionat faptul că la ultima întîlnire dintre Armand şi Revertera, cel dintîi şi-a asigurat partenerul că guvernul Clemenceau ar fi de scurtă durată şi că-i va urma un cabinet Albert Thomas (cu Painlevé şi Briand), favorabil continuării tratativelor (p. 379). Engel-Ianosi face o legătură între această comunicare şi cuvîntarea lui Czernin din 2 aprilie 1918, cu cunoscutele-i dezvăluiri prin care ministrul austriac ar fi căutat să grăbească căderea lui Clemenceau, pe de o parte, iar pe de altă parte, cu dispoziţiile în care se afla el în momentul încheierii păcii cu România (p. 379, 381).

Revertera îşi termină însemnările sale cu observaţia că pacea a depins în 1918 de restabilirea Belgiei şi de retrocedarea Alsaciei şi Lorenei şi că, în consecinţă, ea ar fi devenit posibilă dacă ar fi fost învinsă cerbicia partidei militare germane şi dacă împăratul Carol, favorabil păcii, ar fi fost secondat de un om care să fi avut tăria de a acţiona energic faţă de Berlin (p. 381). Engel-Ianosi observă însă cu îndreptăţire că aceste consideraţii ale lui Revertera au valoare în măsura în care Armand a avut împuternicirea să trateze în numele guvernului francez şi nu numai a Ministerului de război şi al generalilor şi dacă acceptăm ipoteza că atît Clemenceau, cît şi Painlevé erau gata într-adevăr să trateze cu Austria. Or, aceste două ipoteze nu i se par istoricului austriac dovedite încă (p. 381).

Este neîndoielnic că însemnările lui Revertera, fără să aibă nimic senzaţional în ele, după cum rezultă din studiul lui Engel-Ianosi, adaugă precizări utile istoriei tratativelor de pace din cursul primului război mondial. Este regretabil însă că cititorul nu poate afla din lucrarea istoricului austriac dacă însemnările lui Revertera se limitează la noutăţile despre care luăm cunoştinţă prin studiul de faţă, sau ele privesc şi alte aspecte ale acelui moment istoric, dar care, neîncadrîndu-se în demonstraţia pe care o urmăreşte Engel-Ianosi, au fost lăsate de o parte.

L. Boicu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

JEAN STENGERS, *Le dernier discours de Jaurès*, „Revue de l'Université de Bruxelles", nouvelle série, XVIIe année, 1965, février-avril, p. 182—206.

Marcantă personalitate a anilor premergători primului război mondial, Jean Jaurès s-a impus în fața contemporanilor — ca și în fața cercetătorilor de mai tîrziu [1] — printr-o multiplă și fecundă activitate pe tărîm politic, social și științific. Numele său este însă legat în mod deosebit de lupta pe care acest adevărat „apostol al păcii" a dus-o împotriva războiului. Și nu întîmplător ultima sa acțiune publică — participarea la mitingul antirăzboinic de la Bruxelles din 29 iulie 1914 — se încadrează tocmai pe această linie. Cu acest prilej, Jaurès a pronunțat un mult aplaudat discurs în care, condamnînd politica războinică a burgheziei, sublinia ferma dorință de pace a proletariatului, în numele căruia vorbea. El rostea de fapt, fără s-o știe, un adevărat testament politic. Studierea lui este astfel de natură să contribuie la elucidarea sensului întregii sale activități și concepții și, de aceea, studiul consacrat de Jean Stengers acestei probleme este cît se poate de binevenit. Trebuie să spunem însă că interpretarea profesorului belgian nu este întrutotul conformă cu realitatea și mai ales acest fapt — împreună cu acela, asupra căruia vom reveni, că discursul lui Jaurès a avut destul de puternic ecou în România — ne-a prilejuit rîndurile de față.

Este necesar însă mai întîi să subliniem că textul acestei cuvîntări nu a fost prea bine cunoscut pînă în prezent. Vorbind liber, Jaurès nu și-a făcut în prealabil decît cîteva fugare însemnări; cei care au publicat operele sale au fost astfel nevoiți să folosească dările de seamă din ziare. Or, acestea se limitau adesea la simple rezumate, chiar „l'Humanité", ziar înființat și condus de Jaurès, publicînd doar parțial cuvîntarea acestuia. Discursul a fost publicat totuși aproape integral în ziarul belgian „Le Peuple", nefolosit pînă în prezent. Încercarea de reconstituire a discursului pe care o face J. Stengers se bazează în primul rînd pe această sursă, ea folosind însă și variantele apărute în alte ziare belgiene și în „l'Humanité". Încercarea sa, deosebit de meritorie, poate fi considerată reușită.

Există însă în lucrare o chestiune discutabilă, căreia profesorul belgian îi acordă o deosebită importanță și care este esențială pentru înțelegerea problemei tratate, și anume aprecierea caracterului mitingului menționat cu prilejul căruia a vorbit Jaurès. J. Stengers consideră în acest sens că prezentarea pe care i-o face Roger Martin du Gard într-un capitol celebru al *Familiei Thibault (Vara lui 1914)* [2] este falsă, mitingul neavînd, după părerea sa, un caracter socialist — așa cum este prezentat în romanul menționat — ci unul eterogen. Pentru a argumenta această afirmație, el se bazează pe faptul, real, că acela care a atras cei mai mulți auditori a fost Jaurès. Acesta, arată autorul, era cunoscut în mișcarea socialistă belgiană încă din 1894, dată la care a ținut primul discurs în Belgia; el se bucura însă de popularitate și într-o mare parte a burgheziei belgiene. Această din urmă situație s-ar datora faptului că în discursul său din 1894 se găsesc mai multe idei nobile și generoase decît doctrină socialistă propriu-zisă (în treacăt fie zis, distincția nu este cu nimic justificată), s-ar datora apoi acțiunii sale în afacerea Dreyfus, elocvenței sale, luptei împotriva războiului etc.

Evident, aceste afirmații ale autorului sînt interesante iar datele aduse în sprijinul lor utile. Este greu totuși, credem, să se tragă de aici concluzia că mitingul din 29 iulie 1914 a avut un caracter eterogen.

În această ordine de idei amintim că mitingul a fost convocat de Partidul muncitoresc belgian și că oratorii aparțineau biroului Internaționalei a II-a. Jaurès

[1] Dintre ultimele lucrări consacrate lui Jaurès amintim numărul special al revistei „Europe" (no. 354—355, oct.—nov. 1958) și culegerea apărută sub redacția lui Madelin Reberiou, Jean Jaurès, *Contre la guerre et la politique coloniale*, Paris, 1959 (În 1961 lucrarea a fost tradusă în limba rusă sub îngrijirea lui A. Z. Manfred).

[2] În legătură cu acest capitol vezi și J. Brennier, *Martin du Gard*, Paris 1961, p. 56 și 69.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

putea avea o anumită popularitate în rîndurile burgheziei belgiene; el a vorbit însă în numele proletariatului şi reacţia auditoriului la afirmaţiile sale nu putea fi decît cea a unor proletari.

Căutînd să dovedească acelaşi caracter eterogen şi pentru demonstraţia care a urmat după miting, J. Stengers subliniază că manifestanţii nu au scandat lozinca „Vive la Sociale" — aşa cum scria Martin du Gard — ci numai „Jos Războiul!" şi au cîntat Internaţionala. Lăsînd deoparte faptul că pentru aceasta sînt citate ziare a căror apartenenţă politică nu este precizată [3] — dar care nu sînt socialiste — să menţionăm că Internaţionala nu putea fi intonată decît de muncitori sau de oameni care aderaseră la cauza lor şi că era firesc ca într-o manifestaţie îndreptată împotriva războiului să se scandeze „Jos războiul".

De altfel, în legătură cu aceasta credem că mitingul şi demonstraţia de la Bruxelles — inclusiv discursul lui Jaurès — trebuiau încadrate în întreaga acţiune pentru pace a mişcării muncitoreşti din această perioadă. Firească, aici nu trebuie omise nici anumite limite ce decurg din caracterul activităţii de ansamblu al Internaţionalei a II-a. Astfel, criticînd tendinţele războinice ale guvernelor german, austro-ungar, rus, Jaurès, dădea asigurări în ceea ce priveşte atitudinea pacifică a guvernului francez ca şi a celui englez. Or, dat fiind rolul său politic, aceste asigurări erau de natură să inducă în eroare opinia publică, ziarele — printre care şi unele româneşti [4] — acordînd o deosebită atenţie tocmai acestui pasaj din discursul lui Jaurès.

Făcînd aceste observaţii am dorit să atragem atenţia asupra unor puncte de vedere care ni se par discutabile, expuse într-un studiu care este deosebit de util pentru cunoaşterea de ansamblu a lui Jaurès ca şi a situaţiei generale din perioada imediat premergătoare primului război mondial. O contribuţie în acest sens o poate aduce şi studierea ecoului pe care l-a avut mitingul antirăzboinic de la Bruxelles şi în special cuvîntarea lui Jaurès în presa din România.

Înainte de aceasta trebuie să menţionăm că numele şi activitatea lui Jaurès erau cunoscute de multă vreme în ţara noastră. Încă în 1894, „Almanahul social-democrat" publica o scurtă biografie a acestuia, biografie care — fapt demn de reţinut — urma imediat după cele ale lui Marx şi Engels, precedîndu-le pe acelea ale lui J. Guesde, A. Bebel şi Liebknecht [5]. În anul următor, „Lumea Nouă" din 13—14 septembrie publica un discurs al socialistului francez la Toulouse [6]. Urmărirea evoluţiei popularităţii lui Jaurès în România nu este o operă atît de uşor de realizat — deşi ea ar merita osteneala; ne putem face totuşi o idee în această privinţă din felul în care au reacţionat diferitele ziare la vestea asasinării socialistului francez. Deşi atenţia lor era concentrată acum asupra ştirilor privind izbucnirea războiului, majoritatea lor au publicat pe prima pagină telegrama anunţînd împuşcarea sa, în „Universul" ea apărînd cu litere de titlu, într-o ediţie specială. În zilele următoare au apărut numeroase comentarii, amănunte asupra asasinatului, spicuiri din discursurile sale, aprecieri ale contemporanilor, fotografii etc. [7].

---

[3] „L'Étoile belge", „Gazette", „La Dernière Heure" din 30 iulie 1914. De altfel, pentru a se demonstra caracterul „calm" al demonstraţiei este citat un document din 28 iulie, or, demonstraţia are loc pe 29 iulie.

[4] „Opinia", 19 iulie 1914; „România Muncitoare", 20 iulie 1914. Data folosită de ziarele româneşti este după stil vechi.

[5] V. şi *Presa muncitorească şi socialistă din România*, vol. I, partea a II-a (1890—1900), Ed. Pol., Buc. 1964, p. 493 şi urm.

[6] *Ibidem*, p. 422.

[7] Vezi „România Muncitoare" din 20, 22, 27, 29 iulie, 7 şi 12 august 1914; „Adevărul" din 20, 21, 22, 23, 24, 29 iulie 1914; „Universul" din 19 şi 21 iulie 1914; „Opinia" din 19, 20, 24, 25, 30 iulie 1914, etc. Este interesantă reflecţia acestui din urmă ziar cu privire la moartea lui Jaurès: „Un om care a murit la timp e sărmanul apostol al păcii, Jaurès. N-a apucat să vadă pe socialiştii germani aplaudînd creditul de război" (Rubrica *Mici polemici*, din 25 iulie 1914).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În aceste condiţii, nu este de mirare că discursul rostit de Jaurès la Bruxelles a avut un destul de larg răsunet în România.

Ştirile cele mai interesante în această privinţă ni le oferă — după cum era şi de aşteptat — „România Muncitoare". După ce în numărul din 20 iulie 1914 anunţase cititorii despre mitingul de la Bruxelles şi discursul rostit cu acest prilej de Jaurès, la 22 iulie ziarul revine, publicînd de data aceasta o dare de seamă amplă, reluată după „l'Humanité" şi care cuprindea discursul în rezumat. Este interesant, de semnalat însă că mai tîrziu, la 7 august, „România Muncitoare" va publica din nou discursul ui Jaurès, la data aceasta aproape integral, folosind în acest scop darea de seamă din „Le Peuple" — ziarul belgian utilzat în mod deosebit de J. Stengers — reluată din publicaţia bulgară „Narod". Nefiind făcută direct după original, traducerea nu este întrutotul exactă.

Cele cîteva informaţii de mai sus — pe care ni le-a prilejuit studiul lui J. Stengers — confirmă popularitatea de care se bucura Jaurès în întreaga Europă, în acelaşi timp în care dovedesc încă o dată atenţia deosebită cu care mişcarea muncitorească din România a urmărit, problemele importante ale vieţii internaţionale.

V. Cristian

CONST. C. GIURESCU, *Ştiri despre populaţia românească a Dobrogei în hărţi medievale şi moderne*, Muzeul Regional de arheologie Dobrogea, 1966, 64 p. + 2 planşe.

Studiată în implicaţiile ei istorice, toponimia românească constituie un nesecat izvor pentru cunoaşterea trecutului nostru. În cazul Dobrogei medievale izvoarele narative şi diplomatice fiind în număr cu mult mai mic decît cele privind alte provincii istorice româneşti, cercetările de toponimie nu numai că pot suplini lipsa unor astfel de izvoare, dar în unele probleme precum demografia istorică, de exemplu, ele sînt singurele care pot duce la rezultate concludente. Studiul profesorului Const. C. Giurescu e un exemplu în acest sens.

Autorul întreprinde pentru prima dată în literatura noastră de specialitate o cercetare istorică sistematică şi completă a toponimicilor româneşti din hărţile franceze, engleze, ruse, austriece şi româneşti din secolele XIV—XIX, privind teritoriul Dobrogei. Observînd că în această străveche provincie „s-a produs o adevărată sinteză etnică românească" prin amestecul românilor autohtoni, aşa numiţii *dicieni*, cu cei veniţi în decursul secolelor din Ţara Românească, Moldova şi Transilvania şi cu aromânii colonizaţi în secolul nostru, autorul cercetează împrejurările istorice care au favorizat acest fenomen şi contribuţia fiecăruia din elementele de mai sus la această sinteză. Unele din topicele înregistrate în aceste hărţi arată continua locuire a Dobrogei de către dicieni, după cum altele, cercetate de autor comparativ cu toponimia din celelalte provincii româneşti, indică direcţia din care a venit elementul românesc nord şi vest-dunărean ca şi vechimea şi amploarea acestui proces.

Atît izvoarele cartografice din epoca medievală cît şi cele moderne, arată autorul, înregistrează prezenţa românilor pe întreg cuprinsul Dobrogei: în Deltă, în zona malului dobrogean al Dunării, în regiunea marilor lacuri Razelm-Sinoe şi la ţărmul mării precum şi în interiorul Dobrogei. Toponimia dobrogeană atestă nu numai numărul însemnat al populaţiei româneşti din această provincie, dar şi rolul ei în viaţa economică şi socială. Potrivit toponimiei, românii de pe teritoriul cuprins între Dunăre şi Mare apar ca agricultori, pescari, păstori, crescători de vite, viticultori, prisăcari şi meşteşugari. Ei au dat nume româneşti atît aşezărilor omeneşti cît şi cursurilor de apă, ostroavelor, lacurilor sau iezerelor, gîrlelor, grindurilor şi drumurilor. Importanţa elementului românesc din Dobrogea rezultă, în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sfîrşit, observă prof. Const. C. Giurescu, din faptul că încă înainte de reintegrarea acestei provincii la România populaţia turcă de aici vorbea româneşte.

Concluziile cercetării prof. Const. C. Giurescu sînt întregite de o hartă, întocmită după izvoarele cartografice cercetate, asupra repartiţiei populaţiei româneşti în spaţiul dobrogean pînă la 1878. Întrucît harta nu cuprinde toate aşezările şi topicele româneşti, unele neputînd fi localizate, un indice al numelor cercetate ar fi înlesnit în mare măsură cercetătorului folosirea acestei atît de importante contribuţii la istoria Dobrogei.

I. Caproşu

MIHAIL GUBOGLU şi MUSTAFA MEHMET, *Cronici turceşti privind Ţările Române. Extrase*, vol. I, *sec. XV-mijlocul sec. XVII*, Ed. Acad. Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1966, 562 p.

Subliniind importanţa cronicilor turceşti ca izvor pentru istoria ţărilor române, N. Iorga socotea editarea lor ca o necesitate imperioasă a istoriografiei noastre. „Trebuie să avem şi noi, stînd la un loc, tot ce ne priveşte în cronicile osmanilor", nota încă în 1928 marele istoric (N. Iorga, „*Cronicile turceşti ca izvor pentru istoria românilor*", în „Analele Acad. Rom.", Mem. Secţ. Ist., S. III, t. IX, p. 22). Realizarea acestui deziderat a întîrziat însă, aşa încît istoricii români au fost nevoiţi să apeleze în continuare la vechile traduceri ale lui J. Leunclavius, V. Bratutti sau A. Galland. Cu cele trei volume de cronici turceşti proiectate, din care primul a văzut recent lumina tiparului, se va umple un gol de multă vreme simţit în istoriografia noastră. Căci cronicile turceşti cuprind, lesne de înţeles, un material foarte bogat pentru istoria medievală a ţării noastre. Folosite numai parţial pînă în prezent, informaţiile analelor osmane, completate de colecţia de documente turceşti în curs de definitivare, vor spori într-o largă măsură baza documentară a istoricilor noştri.

Primul volum cuprinde extrase privind istoria ţărilor române din cele mai reprezentative opere ale istoriografiei feudale turceşti din secolul al XV-lea — mijlocul secolului al XVII-lea, urmînd ca perioadei celei de a doua jumătăţi a acestui veac şi a celui următor să i se consacre celelalte două tomuri.

Cele cîrca 550 de pagini, cît însumează textele narative traduse în acest volum, sînt rezultatul unei munci vaste şi plină de dăruire a turcologilor români Mihail Guboglu şi Mustafa Mehmed. Editorii au întreprins în prealabil îndelungi cercetări în arhivele, muzeele şi bibliotecile din ţară pentru inventarierea întregului material orientalistic din care apoi au selectat cu migală şi nu fără mari dificultăţi fragmentele ce privesc istoria românilor. Traducerea textelor, clară şi curgătoare, a fost făcută după manuscrise originale, copii sau fotocopii ale acestora sau după cele mai bune ediţii străine. Cercetarea arhivelor din Istambul le-a permis editorilor, de asemenea, completarea materialului cu unele texte noi extrase din manuscrisele cronicilor turceşti păstrate în acest oraş.

Fiecare din izvoarele narative editate e precedat de o schiţă bibliografică a autorului ei şi însoţit, la subsol, de un bogat aparat explicativ privind atît instituţiile osmane fără corespondenţe româneşti cît şi unele neclarităţi din text; tot aici sînt consemnate transformările din anii Hegirii în anii erei noastre şi identificările, adesea foarte greu de operat, ale topicelor şi numelor de persoane.

Complinind un text editat cu multă grijă, acest aparat înlesneşte cercetătorului folosirea adecvată a unor izvoare care, altminteri, i-ar fi creat reale dificultăţi. Dat fiind specificul izvoarelor publicate, un indice de nume şi materii ar fi fost pe cît de util pe atît de necesar.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De un real folos pentru cititor este şi introducerea la volum în care sînt înfăţişate trăsăturile principale ale istoriografiei otomane şi importanţa ei pentru studierea trecutului nostru.

Prin publicarea *Cronicilor turceşti privind ţările române*, baza documentară a istoriei noastre se îmbogăţeşte cu o importantă categorie de izvoare, iar cercetătorului i se pune la dispoziţie un instrument de lucru indispensabil.

I. Caproşu

MIHAIL GUBOGLU, *Catalogul documentelor turceşti, vol. II, 1455—1829*, Ed. Acad. Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1965, 655 p. + 18 planse.

Acest volum, care cuprinde rezumatele detaliate, cu elementele esenţiale din punct de vedere economic, social, politic şi militar, a peste două mii de documente din depozitele Direcţiei generale a Arhivelor Statului, Bibliotecii Centrale de Stat, Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România, ca şi din arhivele polone, cehe şi bulgare, îl datorăm lui Mihail Guboglu, un foarte bun cunoscător al limbii, paleografiei şi istoriei otomane.

Documentele rezumate în vol. al II-lea se referă în special la Moldova, dar şi la Ţara Românească şi Transilvania, la relaţiile lor cu ţările vecine şi în special cu Imperiul otoman, dintre anii 1455—1829. Diplomele imperiale şi vizirale, ca şi ale hanilor tătari din Crimeea, care aveau sub autoritatea lor triburi din Buceag, sînt adresate în cea mai mare parte domnilor, boierilor şi dregătorilor români, dar şi dregătorilor otomani din regiunile învecinate cu ţările noastre.

In primul rînd, documentele turceşti dintre anii 1455—1829 — adică de cînd Moldova a început să plătească haraci şi pînă la desfiinţarea monopolului turcesc asupra comerţului exterior al ţărilor noastre — au date numeroase şi noi despre obligaţiile materiale ale Moldovei, Ţării Româneşti şi Transilvaniei faţă de Poartă. Se menţionează, de nenumărate ori, zahereaua, adică cantităţile de cereale cerute de turci, care cuprindea: grîu, orz, miei, porumb, făină, animale şi alte produse. In special unele cifre referitoare la Moldova sînt grăitoare. Astfel, în 1565 Poarta cerea lui Alexandru Lăpuşneanu să trimită 50 000 chile de orz pentru grajdurile împărăteşti din Istambul, 50 000 de chile pentru grajdurile din Belgrad (doc. nr. 106, p. 37), iar în anul următor, 12 000 de vite, în timp de 10 luni, cîte 1 200 capete pe lună, un mare număr de oi, ca şi 80 000 chile orz la Istambul şi 20 000 chile la Behran (doc. nr. 127, p. 44).

Asemenea date ne furnizează şi documentele turceşti din sec. al XVII-lea şi al XVIII-lea (doc. nr. 859, p. 256, nr. 967, p. 282 ş.a.). După documentele cuprinse în acest volum, (dintre 13 decembrie 1786 — 16 aprilie 1788), sîntem informaţi că pentru aprovizionarea oastei otomane s-au livrat numai din Moldova 219 833 chile de grîu, 265 267 chile de orz, 119 631 chile de făină, ca şi mari cantităţi de cherestea, un număr mare de animale, meşteri şi salahori pentru diverse munci.

Pentru produsele cumpărate, turcii plăteau preţuri foarte reduse (doc. nr. 127, p. 44, nr. 1360, p. 385, nr. 1814, p. 511 ş.a.). Turcii au luat măsuri ca să se reglementeze şi comerţul cu sare din ţările noastre (doc. nr. 686, p. 206, nr. 691, p. 208, ş.a.) şi uneori ordonau domnilor români să grăbească trimiterea sării spre Constantinopol, unde i se simţea lipsa (doc. nr. 1899, p. 534 ş.a.); evident însă că la un preţ redus.

Documentele turceşti au date noi şi despre sumele plătite ca haraci Porţii de către ţările noastre, în special a măririi lor succesive, ca şi asupra celor plătite, numai de Moldova, hanilor tătari din Crimeea (doc. nr. 121, p. 42).

Numeroase documente se referă la relaţiile comerciale dintre ţările noastre şi Poartă, precum şi cu Polonia, Austria şi Rusia, şi la intervenţiile sultanilor pentru apărarea negustorilor de abuzurile autorităţilor din aceste state

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Interesante sînt şi informaţiile care ni se dau despre circulaţia monetară şi valoarea de schimb a unor monede, despre cursul lor, normal sau forţat, impus de vistieria otomană.

O serie din documentele cuprinse în acest volum se referă la răzmeriţe şi chiar răscoale (doc. nr. 14, p. 7—8, nr. 40, p. 16 ş.a.), iar altele ne informează despre marele număr de impozite şi taxe, ordinare şi extraordinare, percepute în Imperiul otoman, şi în ţările noastre, precum şi despre scutirile de impozite şi taxe etc.

Volumul se încheie cu un glosar şi un indice general, foarte necesare folosirii documentelor.

In concluzie, şi publicarea acestui volum se încadrează în efortul general făcut de orientalişti turcologi din lumea întreagă, pentru a se pune la dispoziţia cercetătorilor izvoare cu un conţinut informativ bogat, variat şi interesant. Toate documentele, larg rezumate în acest volum — şi ca atare pot fi folosite pentru redactarea oricărui studiu — cuprind un material informativ foarte bogat şi important, care completează numeroase lacune din istoria noastră. De aceea, ca atare, trebuie apreciată munca competentă şi susţinută a autorului.

N. Grigoraş

SILVIU DRAGOMIR, *Avram Iancu*, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1965, 304 p.

Participant consecvent încă din tinereţe la mişcarea naţională de eliberare a Transilvaniei de sub dominaţia străină, Silviu Dragomir, regretatul profesor al Universităţii din Cluj, şi-a închinat cea mai mare parte a activităţii ştiinţifice studierii îndelungatei lupte duse de poporul român pentru triumful cauzei sale naţionale. Neobosit cercetător al arhivelor româneşti şi străine, reputatul profesor clujean a adus, prin publicarea unui vast material documentar şi a numeroase lucrări, contribuţii fundamentale la cunoaşterea mişcării de eliberare socială şi naţională a românilor transilvăneni.

Rod al unei extrem de bogate documentări şi a unei tot atît de riguroase analize critice a izvoarelor, monografia *Avram Iancu* scrisă de Silviu Dragomir în ultimii ani ai vieţi, dar publicată postum, constituie o adevărată încoronare a prodigioasei sale activităţi ştiinţifice. Indelungile sale investigaţii asupra revoluţiei din 1848—1849 din Transilvania şi folosirea metodei materialismului istoric au înlesnit cercetătorului clujean reconstituirea în adevărata sa lumină a activităţii revoluţionare, nu rareori controversată, a lui Avram Iancu. Căci, aşa cum însuşi autorul subliniază, figura eroului transilvănean de la 1848 a trăit pînă acum „conturată mai mult de legendă decît de cercetarea istoriei critice" (p. 11). Dificilă chiar în aceste condiţii, sarcina istoricului în reconstituirea drumului revoluţionar al tribunului ardelean a fost îngreuiată în multe puncte ale cercetării de un material documentar contradictoriu şi insuficient. Şi aceasta tocmai atunci cînd se cereau lămurite pagini obscure sau denaturate din viaţa eroului, ca să nu mai vorbim de necesitatea spulberării unor idei tendenţios acreditate. Silviu Dragomir, cu o minuţiozitate exemplară, confruntînd mereu izvoarele şi punînd în valoare tot ceea ce merita atenţia cercetătorului, a repus în adevăratul cadru figura luptătorului patruzecioptist. Adolescenţa, începuturile activităţii revoluţionare, participarea la lupta revoluţionară pentru cucerirea drepturilor naţionale ale românilor şi la luptele din toamna anului 1848, retragerea în Munţii Apuseni, drama misiunii deputatului Ioan Dragoş, apărarea victorioasă a munţilor şi dezastrul lui Hatvani, intervenţia lui Bălcescu, înşelarea revoluţionarilor români de către Habsburgi şi lupta eroului împotriva reacţiunii, toate etape ale drumului revoluţionar străbătut de Avram Iancu sînt prezentate de autor cu o deosebită comprehensiune. Democratul revoluţionar transilvănean e înfăţişat ca un tribun al poporului, ca exponent al maselor ţărăneşti şi al luptei acestora pentru cauza naţiunii române. Reliefînd rolul lui Avram Iancu,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ca şef al oştirii ţărăneşti din Munţii Apuseni, Silviu Dragomir subliniază că revoluţionarul ardelean n-a confundat nobilimea maghiară cu poporul ungar, ci a fost, alături de N. Bălcescu, partizanul colaborării cu revoluţionarii maghiari pe baza unui front revoluţionar comun împotriva absolutismului habsburgic. In acest sens sînt semnificative cuvintele din apelul adresat de Iancu lui Kossuth: „De credeţi în cer un Dumnezeu şi pe pămînt o patrie, luaţi alte mijloace de a trata cu noi, convingeţi-vă deplin că între noi şi voi armele nu pot hotărî niciodată" (p. 14).

Deşi axată pe descrierea activităţii revoluţionare a lui Avram Iancu, monografia prezintă de fapt întreaga revoluţie a românilor transilvăneni din 1848—1849. Caracterul naţional al acestei revoluţii rezidă în contradicţia fundamentală dintre ţărani, în marea lor majoritate români, şi feudalii maghiari.

Scrisă într-un stil sobru, dar fluent, monografia *Avram Iancu* constituie, aşa cum remarcă şi prof. V. Maciu în prefaţă, „nu numai cea mai valoroasă operă a unui istoric care a studiat zeci de ani revoluţia transilvăneană de la 1848—1849, dar şi o creaţie valoroasă a istoriografiei româneşti, menită să stabilească adevărul ştiinţific într-una din problemele cele mai zguduitoare din trecutul patrici noastre".

I. Caproşu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE DIN IAȘI ÎN ANUL 1966

Activitatea cercetătorilor de la Institutul de istorie și arheologie s-a desfășurat, în cursul anului 1966, în conformitate cu planul de cercetare științifică. Astfel, au fost terminate lucrările înscrise în plan și s-a continuat documentarea la temele prevăzute pe mai mulți ani. În același timp, colaboratorii Institutului au desfășurat o bogată activitate publicistică, concretizată prin tipărirea a numeroase studii, articole, recenzii, note bibliografice etc. în revistele de specialitate din țară și de peste hotare. Totodată, membrii Institutului au participat, cu interesante comunicări, la simpozioane, conferințe naționale și congrese internaționale.

În cadrul Institutului funcționează două secții: Secția de istorie veche și arheologie și Secția de istorie medie, modernă și contemporană.

În 1966 activitatea *Secției de istorie veche și arheologie* a fost orientată în direcția studierii și valorificării materialelor arheologice provenite din săpăturile mai vechi sau recente efectuate în diverse localități din Moldova și Muntenia. Pe baza materialelor descoperite s-a trecut la elaborarea unor monografii sau redactarea unor capitole ale unor lucrări care tratează procesul complex al dezvoltării societății omenești de pe teritoriul Moldovei din cele mai vechi timpuri și pînă în epoca feudalismului dezvoltat. Printre temele cercetate, menționăm: *Cultura Cucuteni în lumina săpăturilor de la Trușești* (M. Petrescu-Dîmbovița, Adrian și Marilena Florescu), *Cultura materială dacică pe teritoriul Moldovei* (N. Gostar, Silvia Teodor, Silviu Sanie), *Cultura materială romană pe teritoriul Moldovei și relațiile romanilor cu populația autohtonă* (N. Gostar, Silviu Sanie, Șeiva Sanie), *Cultura carpică în Moldova* (I. Ioniță, C. Andrei), *Populația de pe teritoriul Moldovei în secolele VI-X* (Dan Gh. Teodor, V. Spinei), *Contribuții arheologice la cunoașterea satului moldovenesc în feudalismul timpuriu și dezvoltat* (Dan Gh. Teodor, Eugenia Neamțu, V. Spinei) și *Contribuții arheologice la problema orașului moldovenesc în feudalismul timpuriu și dezvoltat* (Al. Andronic, Eugenia Neamțu, Stela Cheptea).

De asemenea, membrii Secției de istorie veche și arheologie au tipărit studii și comunicări în publicațiile de specialitate din țară („Dacia", „Studii și cercetări de istorie veche", „Revista muzeelor" ș.a.), precum și în „Actele celui de-al VI-lea Congres Internațional de științe Pre- și Protoistorice de la Roma" (M. Petrescu-Dîmbovița, Dan Gh. Teodor). În același timp, unii dintre cercetătorii Secției au colaborat cu substanțiale articole, la întocmirea prestigiosului *Manual de preistorie europeană*, apărut la Praga în 1966. Tot în cursul aceluiași an, colaboratorii Secției au participat cu comunicări la cel de-al VII-lea Congres Internațional de științe Pre- și Protoistorice (Praga), la Congresul de științe sud-est europene (Sofia) și la sesiunea muzeelor (București).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Secția de istorie medie, modernă și contemporană a Institutului cuprinde trei sectoare.

Sectorul de istorie medie a urmărit elucidarea unor probleme majore privind organizarea societății feudale de pe teritoriul Moldovei în Evul Mediu. In acest cadru au fost studiate în continuare temele: *Proprietatea feudală în Moldova în secolele XIV—XVIII* (C. Cihodaru, I. Caproșu, L. Șimanschi, D. Ciurea) și *Organizarea fiscală a Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea* (N. Grigoraș). De asemenea, a fost definitivat și predat Editurii Academiei Republicii Socialiste România un volum din *Documenta Romaniae Historica* (seria A, Moldova, anii 1632—1633).

Membrii sectorului de istorie modernă au fost preocupați de cercetarea unor aspecte privind istoria social-economică și politică a patriei de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea pînă la începutul secolului al XX-lea. Colaboratorii sectorului au lucrat la următoarele teme: *Gospodăria moșierească în Moldova la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea* (C. Istrati), *Incercări de reorganizare a statului în Moldova între 1821—1828* (I. Ciubotaru), *Organizarea financiară a Moldovei sub regimul Regulamentului Organic* (N. Corivan), *Organizarea breslelor de slujitori în Moldova de la mijlocul secolului al XVIII-lea pînă la Regulamentul Organic* (Ecaterina Negruți-Munteanu), *Organizarea administrativă a statului român între 1858—1866* (C. C. Angelescu), *Austria și Principatele Române în vremea războiului Crimeii. 1853—1857* (L. Boicu) și *Partidele politice și problema agrară în România între 1907—1918* (Val. Popovici, C. C. Angelescu, L. Boicu, Ecat. Negruți-Munteanu, A. Macovei, D. Vitcu). Concomitent s-a continuat operația de selecționare a documentelor depistate în Arhivele Statului din Iași, București, Bacău, Galați și Focșani, în vederea publicării lor în volumul *Frămîntări țărănești în Moldova între 1848—1858* (Val. Popovici, A. Macovei, D. Vitcu).

In cursul anului 1966, colaboratorii sectorului de istorie contemporană au lucrat la temele: *Situația internă a României în perioada stabilizării relative a capitalismului. 1922—1928* (J. Benditer, D. Șandru, I. Saizu, G. Ignat, Gh. Buzatu) și *Situația internă a României între 1918—1922* (J. Benditer, I. Saizu, G. Ignat, Gh. Florescu). In colaborare cu cercetători din București și Cluj, doi colaboratori ai sectorului (D. Șandru și Gh. [illegible]atu) au participat la întocmirea unei bibliografii selective relativ la *Ecoul Marii Revoluții Socialiste din Octombrie 1917 în România*, care se află sub tipar sub redacția acad. P. Constantinescu-Iași și prof. V. Cheresteșiu.

In afară de activitatea desfășurată în cadrul planului de cercetare științifică, colaboratorii Institutului au manifestat preocupări și pentru studierea unor probleme personale. O parte din rezultatele cercetărilor întreprinse în 1966, au fost expuse în comunicările prezentate în ședințele de lucru ale Institutului. Astfel, au fost prezentate următoarele comunicări: *Tema plastică a Venerei calipige pe ceramica neolitică carpato-dunăreană* (A. Nițu), *Războaiele marcomanice la Dunărea de Jos* (N. Gostar), *Geograful bavarez despre populațiile de pe teritoriul României și unele triburi slave din vecinătate, Litoralul apusean al Mării Negre în cartografia sec. XII-XIV* (C. Cihodaru), *Demografia Moldovei în sec. XIII-XIV, Weltanschauung-ul lui Froissart, Considerații asupra literaturii geografice universale din sec. XVII-XVIII, Situația social-economică a Moldovei în sec. al XVI-lea* (D. Ciurea), *500 de ani de la fundarea mănăstirii Putna, 150 de ani de la moartea lui Gh. Șincai* (N. Grigoraș), *Cisla în perioada regulamentară* (N. Corivan), *M. Kogălniceanu și evenimentele de la Iași din martie 1848* (D. Vitcu), *M. Kogălniceanu și Academia Română* (C. C. Angelescu), *Memoriile lui B. Baruch* (J. Benditer), *Despre un concurs universitar la Iași în 1894. N. Iorga; Ecoul legii minelor din 1924 în străinătate* (Gh. Buzatu).

In 1966, numeroși membri ai Institutului au participat cu comunicări la simpozionul organizat cu prilejul împlinirii a 500 de ani de la fundarea mănăstirii Putna (Al. Andronic, C. Cihodaru, N. Grigoraș, N. Corivan), precum și la sesiunea științifică de la București consacrată Centenarului Academiei (M. Petrescu-Dîmbovița, Al. Andronic, N. Grigoraș).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Paralel cu această activitate, colaboratorii Institutului au pregătit materiale pentru cele două publicații editate de Institut — „Anuarul Institutului de istorie și arheologie din Iași" și „Arheologia Moldovei". Totodată, ei au publicat mai multe monografii în Editura Meridiane: *Mănăstirea Cetățuia — Iași* (N. Grigoraș), *Cultura Cucuteni* (M. Petrescu-Dîmbovița), și *Muzeul de istorie a Moldovei* (M. Petrescu-Dîmbovița și Al. Andronic).

In cursul aceluiași an, Institutul a întreținut rodnice relații cu străinătatea, concretizate în schimburi de publicații, călătorii de studii peste hotare ale colaboratorilor, participări la congrese și simpozioane internaționale etc. Astfel, în schimbul revistelor editate de către Institut, trimise în străinătate, biblioteca a primit 288 de publicații de specialitate apărute în Europa, America, Asia, Africa și Australia. Conform planului de relații științifice cu străinătatea mai mulți colaboratori ai Institutului au participat la cel de-al VII-lea Congres Internațional de științe Preși Protoistorice de la Praga (M. Petrescu-Dîmbovița, N. Gostar, Adrian și Marilena Florescu, Al. Andronic, Dan Gh. Teodor, I. Ioniță), iar prof. M. Petrescu-Dîmbovita, Val. Popovici, C. Cihodaru, Al. Andronic și N. Gostar au efectuat deplasări în U.R.S.S., Ungaria, Cehoslovacia și Polonia. De asemenea, Institutul a primit vizita unor cunoscuți oameni de știință străini: prof. dr. M. M. Renard și S. de Laet (Belgia), J. Werner (R. F. a Germaniei), prof. dr. B. Soudsky (Cehoslovacia), D. Gazdapustay (Ungaria) și Gh. Gheorghiev (Bulgaria).

D. Vitcu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Institutul de istorie și arheologie al Filialei Iași a Academiei Republicii Socialiste România publică „Anuarul institutului de istorie și arheologie", care continuă seria de *Istorie* a revistei „Studii și cercetări științifice", Iași, apărută între anii 1950 și 1963.

„Anuarul Institutului de istorie și arheologie" cuprinde *studii, comunicări și note, recenzii* ș.a., consacrate istoriei României (veche, medie, modernă și contemporană), istoriei relațiilor internaționale ale României, istoriei universale ș.a.

Publicația noastră se adresează cercetătorilor în domeniul istoriei României și universale, profesorilor, studenților, precum și tuturor celor interesați în cunoașterea și studierea științelor istorice.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Publicația apare anual.

Prețul unui abonament este de lei 25.

În țară abonamentele se fac la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari din Instituții.

Comenzile din străinătate se fac prin:

CARTIMEX

Căsuța poștală 134—135
București
Republica Socialistă România
sau prin reprezentanții săi din străinătate

Anuarul Institutului de istorie și arheologie,
tom. III, p. 1—264, Iași, 1966

40559

Lei 25

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro